
DIA A'R CEANT

LEXICON PERIPATETICVM
PHILOSOPHICO-THEOLOGICVM

IN QVO SCHOLASTICORVM

DISTINCTIONES ET EFFATA PRAECIPVA

EXPLICANTVR

AVCTORE

NVNTIO SIGNORIELLO

Metropolitanae Ecclesiae Neapolitanae Canonico
in Archiepiscopali Lycaeo Logicae et Metaphysicae
Professore emerito

EDITIO NOVISSIMA
LOCVPLETIOR ATQVE EMENDATIOR

Formam habe sanorum verborum;
II Tim. I, 13.
Nobis ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia etiam de rebus, quae his significantur, impiam gignat opinionem;
S. Aug., De Civ. Dei, l. X, c. 23.

NEAPOLI
APVD OFFICINAM BIBLIOTHECAE CATHOLICAE SCRIPTORVM
Via vulgo san-Giovanni-Maggiore-Pignatelli
in aedibus Fibrenianis
MDCCCLXXXI.

NEAPOLI — TYPIS MANFREDI FRATRVM
in via s. Nicandri n. 4

AD
CLERI NEAPOLITANI
ADOLESCENTES

Si tempus est ullum, quod bonorum animos, ut philosophiae studium ad veteres Christianae sapientiae normas exigatur, vehementius possit intendere, hoc certe est, Iuvenes ornatissimi. Ex quo enim pessimo publico per omnes propemodum humanae scientiae ramos Rationalismus Germanicus pervasit, non modo multae cum in philosophia, tum in ceteris scientiis Catholicae veritati adversae doctrinae obtinuerunt, sed et ipsa Christiana Theologia ad scientiam mere rationalem redacta fuit. Quod autem magis dolendum nobis videtur, illud profecto est, e Catholicis non paucos, vana spe ductos revocandi ad verae Fidei lumen Rationalistas Protestantes, eo sua studia contulisse, ut ultima Transcendentalis philosophiae Germanicae placita cum Catholicae Ecclesiae dogmatis componere adniterentur; ex quo factum est, ut, qui sine antiquitatis praesidio et quodam veluti instrumento Christianismum vel tradere, vel prosequi sunt ausi, hi umbram illius, atque vanam imaginem, quae statim evanuit, sint consectati. Palam id quidem fecerunt Hermesius, Guntherus, quique eorum vestigia sunt secuti; in quorum operibus rationalismus ille, qui a Pio Papa IX

iam in Syllabo [1], *et nuperrime in Concilio Vaticano* [2] *damnatus fuit, undique dominatur. Iam, Scholasticae doctrinae contemptum praecipue in causa fuisse, cur huiusmodi Catholici in perniciosissimum hunc errorem adducti fuerint idem Summus Pontifex nobis iis declaravit verbis : « Neque ignorabamus in Germania etiam falsam invaluisse opinionem adversus veterum scholam , et adversus doctrinam summorum illorum doctorum , quos propter admirabilem eorum sapientiam, et vitae sanctitatem universalis veneratur Ecclesia* [3] ». *Quocirca inter praecipuos nostrae aetatis errores illum etiam recensuit: « Methodus et principia, quibus antiqui doctores Scholastici Theologiam excoluerunt, temporum nostrorum necessitatibus , scientiarumque progressui minime congruunt* [4] ».

Hinc Eminentissimus Xystus Riarius Sfortia desideratissimus Archiepiscopus noster , nostrorum temporum rationem apprime callens, ex quo huius florentissimae Ecclesiae gubernaculo manum admovit, nihil habuit antiquius, quam ut adolescentis Cleri tum in philosophicis, tum in Theologicis disciplinis institutio ad sanctorum Patrum, et Scholasticorum doctrinam exigeretur, praesertim vero divi Thomae, qui priscorum institutorum investigationes in systema redegit , miraque perspicuitate exposuit. Id mirum, quantum, Deo favente, profuit ad germanam et solidam scientiae rationem. Nisi enim nostrarum rerum nos fallit amor, in hoc generali Catholicorum reditu ad veterum studia, Clerus noster nulli se praebuit secundum. Quod quidem et libri ad usum Lycei conscripti, et publicae habitae disputationes iam fecerunt testatissimum universis. Stimulos etiam hac in parte Clero nostro adiecit clarissimus Gulielmus Sanfelice, qui nunc Neapolitanam Sedem illustrat, quique

---

1 § II.

2 Sess. III, *Constit. dogmat. De Fide Cathol.*, c. IV , *De Fide et ratione.*

3 *Litt. Apost. Archiepiscopo Monacensi et Frisingensi.*

4 *Syll.*, § II, n. XIII.

totus in eo est, ut quae Scholastici doctores tradiderunt, maximo in honore habeantur.

Cum tamen plerisque vestrum, optimi Iuvenes, difficilis aliquando Scholasticorum intelligentia evaderet, ob illud iamdiu obsoletum loquendi genus, saepe in votis vobis esse significastis, ut aliquod in promptu esset lexicon, quod ad illorum doctrinas expeditiorem vobis aditum patefaceret. Non desunt quidem huius generis libelli, siquidem praeter Axiomata philosophica, *quae venerabili Bedae adscribuntur, et* Distinctiones et axiomata philosophica a Georgio Reeb S. I. proposita (*quae a cl. Ioanne Maria Cornoldi, eiusdem Societatis, recognita et aucta fuerunt*), *aliosque vetustioris aetatis, duo, unus Tornaci, alter Bononiae iamdudum editi sunt* [1]. *Sed vel admodum parvae molis ii sunt, ob idque non paucis scitu necessariis carent, vel etiam non semper accurate Scholasticorum doctrinas declarant. Quapropter, cum non penitus ex usu illi vestro crederentur, ego, ut praesenti Christianae philosophiae instaurationi meum quoque obolum conferrem, abundantius, fideliusque* Lexicon philosophiae peripateticae, *iam anno MDCCCLIV, publicae luci commisi. Bifariam illud distribui, ita ut altera pars vocabula, quae penes Scholasticos adhiberi solent, altera vero* effata, *quae vel eorum theorias paucis complectuntur, vel tamquam semina, seu principia demonstrationum habentur, explananda suscepi. Priorem partem nomine* distinctionum *significavi, eo quidem consilio, ut non tantum terminorum perspicuam traderem notionem, verum etiam vel multiplicem eorum significationem, vel diversam, qua illi sibi invicem comparantur, rationem aperirem.*

Quoniam illius, quale demum cumque fuerit, opusculi iam aliquot abhinc annis nullum superfuerat exemplar, ubi

---

[1] Mitto *Lexicon Bonaventurianum* duorum illustrium virorum Ordinis Minorum Reformatorum Provinciae Venetae, anno proxime elapso Venetiis editum; quod licet absolutam convenientiam doctrinae sanctorum Bonaventurae et Thomae Aquinatis iterum commonstret, tamen Seraphici Doctoris scripta propius ac directe attingit.

mihi licuit, manum operi admovi, ut illud iterum vulgarem, in eoque conficiendo vestrae utilitati magis prospicere sategi, adeo ut hoc Lexicon, *quod anno MDCCCLXXII vobis sistebatur, a priori eius editione valde immutatum existeret. Etenim tum materiam magis emendatam mole duplicavi; tum congruentem Patrum sive loquendi rationem, sive doctrinam appositis adnotationibus identidem protuli; tum denique quomodo ex terminorum distinctione, effatorumque recta interpretatione sophismatum solutio, verorumque dogmatum probatio derivari possit, subinde significavi. Et quoniam non pauca, quae Theologicis disciplinis rite percipiendis viam muniunt, hoc* lexicon peripateticum *complectitur,* philosophico-theologicum *ipsum inscripsi.*

Tertiam hanc Lexici Peripatetici *editionem prodo, et quo emendatior atque locupletior evaderet, cum cura adlaboravi. Nemini autem negotium facessat, si ab eiusdem Peripateticis proposita quandoque exempla occurrant, quae hodie scientiarum physicarum incremento haud satis quadrant; ea enim afferendi consilium mihi fuit, ut illorum theorias fideli explanatione enunciarem; praesertim vero cum ex iis nihil quicquam detrimenti capiat doctrinae veritas.*

Illud denique pro certo habeatis, me non alia de causa hunc laborem suscepisse, quam ut vestris commodis, quantum per me fieri possit, consulerem. An istum mihi propositum scopum attigerim, aliis iudicandum relinquo. Vivite, optimi Adolescentes, huiusque Ecclesiae bono valete quam diutissime.

Neapoli festo die sancti Antonii Patavini MDCCCLXXXI.

A

DISTINCTIONES

I. Ab extrinseco — Ab intrinseco. 1° *Ab extrinseco* motus [1] esse dicitur in eo, quod « non cooperatur ad motum, nisi recipiendo impressionem agentis tantum ». E. g. *generari* est moveri ab *extrinseco*; siquidem per generationem « aliquid acquirit primam perfectionem sui esse,quae est etiam primum principium activum in ipso [2]»; ac proinde, cum generatur, non potest moveri per aliquod principium activum, quod iam sit ipsi intimum. Item motus *ab extrinseco* est in eo, quod « acquirit etiam perfectionem superadditam, qua limites suae formae excedit, *seu quae ex principiis suae naturae non profluit*,sicut cum paries depingitur, vel aer illuminatur [3]». *Ab intrinseco* motus esse dicitur in eo, quod per quamdam iam in ipso existentem perfectionem, tamquam per principium activum sibi proprium, illum « operatur; sicut patet in motu naturali locali, et in sanatione, quae fit virtute naturae tantum [4]». Ita etiam omnes operationes animae dicuntur motus *ab intrinseco* [5]. Quod si perfectio, quae iam in re existit veluti principium alicuius motus, « non sufficit ad operandum effectum, sed cooperatur agenti exteriori »; tunc motus esse dicitur partim *ab intrinseco*, partim *ab extrinseco*, « sicut patet cum ars naturam adiuvat [6]». 2° *Ab extrinseco* veritas alicuius rei cognoscitur, cum ex principiis extra naturam rei sumtis constat; puta ex aliorum auctoritate. *Ab intrinseco*, cum argumentis ex ipsa natura rei petitis evincitur; e. g. immortalitas animae humanae ex eo quod est substantia immaterialis. 3° *Ab extrinseco* pro *extrinsece*, atque *ab intrinseco* pro *intrinsece* quandoque accipiuntur [7].

---

[1] Advertito nomen *motus* latiori sensu intelligendum hic esse. Vid. vox *Motus*, litt. *M*.

[2] S. Thom., *In lib. IV Sent.*, Dist. XXII, q. II, a. 1, *sol.* 1 c.

[3] *Ibid.* — [4] *Ibid.* — [5] I, q. LXXVIII, a. 1 c.

[6] *In lib. IV Sent.* loc. cit. — [7] Vid. has voces, litt. *E*.

II. Absolute — Accommodative. *Absolute*, vel *secundum distributionem absolutam* toti speciei illud attributum convenire dicitur, quod singulis individuis aeque convenit, puta omnes homines libertate pollent. *Accommodative*, vel *secundum distributionem accommodam* illud, quod aut non omnibus omnino individuis, aut omnibus, sed non eadem ratione convenit; e. g., omnes homines sunt mendaces; omnes mala patiuntur. Ita etiam s. Thomas, explicans illa verba *Ps.*, *Omnia subiecisti sub pedibus Eius*, inquit: « Illud *omnia* non est distributio accommoda ad aliqua genera, sed absolute ad omnia, quia omnia generaliter Ei (*Christo*) et universaliter subiecta sunt [1]». Explicans autem quomodo Christus *pro omnibus* mortuus sit, subdit: « Pro omnibus dupliciter potest intelligi; vel ut sit distributio accommoda, scilicet pro omnibus praedestinatis, vel absolute pro omnibus quantum ad sufficientiam, sufficiens enim quantum ad se omnibus est, I *Tim.*, c. 4: *Qui est Salvator omnium, maxime fidelium*. Chrisost.: *Pro omnibus hominibus generaliter mortuus est, quia omnibus pretium sufficit. Et si omnes non credunt, Ipse tamen quod suum est implevit* [2] ».

III. Absolute — Comparative. *Absolute* seu *simpliciter* de subiecto illud praedicatur, quod ipsi convenit non quatenus comparatur cum aliis, sed quatenus in seipso spectatur. *Comparative*, id quod eidem subiecto convenit, prout cum aliis confertur. E. g., ignis noster *absolute* urere dicitur; *comparative* autem, nempe prout comparatur cum igne inferno, instar picti ignis urere censetur. Hac distinctione explicat s. Thomas, quomodo creaturae aliquid sint, et nihil sint; siquidem *absolute* seu *simpliciter* non sunt nihil; sed *comparative*, nempe prout comparantur Deo, sunt nihil [3].

IV. Absolute — Connotative. *Absolute* inter se differunt illae voces, quae res diversas significant. *Connotative*

---

[1] In *Cap. II Ad Heb.*, lect. II.

[2] *Ibid.*, lect. III. Vid. etiam I, q. XIX, a. 6 ad 1. Exemplum *distributionis accommodae* affert s. Augustinus, ubi scribit: « Tamquam si dicamus verbi gratia, . . . unus est hic litterarum magister, qui omnes docet: neque ibi intelligi possunt omnes, nisi qui discunt »; *De peccatorum meritis et remissione*, lib. I, c. 28, n. 56.

[3] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. II, a. 2 ad 8.

autem voces, quae eamdem rem significant, ita tamen ut altera quamdam relationem involvat, quae in altera non exprimitur; cuiusmodi sunt *Deus* et *Creator*. Huc spectat distinctio inter terminum *absolutum* et *connotativum*; ille tantummodo rem, e. g., *Deus, homo,* iste autem rem una cum relatione ad aliud exhibet, e. g., *Creator*, praeter actionem Divinam, quae est ipsa Essentia Divina, quam praecipue significat, relationem huius actionis ad creaturas indicat. Exinde s. Bonaventura fallaciam huius argumenti, *Creatio est actio Divina, seu Deus; atqui Deus est aeternus; ergo creatio est aeterna*, ostendit: nam « aliquid, quod est aeternum ratione principalis significati, idest, quod est aliquid aeternum, ratione connotati dicitur temporale [1] ». Ampliori autem sensu terminus *absolutus* dicitur, qui significat aliquid instar per se stantis, e. g., *homo, iustitia: Connotativus*, qui aliquid significat instar adiacentis, e. g., *corporeus, animatus.*

V. Absolute — Dependenter. Idem fere valent ac *Essentialiter — Participative* [2].

VI. Absolute — Hic et nunc. *Absolute* quidquam spectatur, si nullius adiuncti ratio habetur. *Hic et nunc,* si omnia adiuncta, puta loci, temporis, aliaque, quae nunc in re occurrunt, inspiciuntur. Ita natura rei materialis ab intellectu *absolute*; a sensu e contrario, prout ea est *hic et nunc*, cognosci dicitur [3]. Ita etiam ambulatio *absolute spectata* est quaedam actio *indifferens*; ambulatio autem Petri *hic et nunc* potest esse praemio digna.

VII. Absolute—Hypothetice. *Absolute necessarium* « dicitur quod est necessarium per id, quod in essentia sua est ». Hoc autem duplex est, nempe vel huiusmodi, ut habeat necessitatem, et *esse* ab alio; e. g., hominem esse rationalem; vel huiusmodi, ut eius necessitas non dependeat ab alio, sed ipsum sit causa necessitatis in omnibus necessariis; et hac ratione solus Deus est *absolute* necessarius [4]. *Hypothetice necessarium* est quod, spectata rei natura, aliter esse, et evenire potest; ast, aliqua posita con-

---

1 *In lib. I Sent.*, Dist. XXX, a. 1, q. I *ad arg.*

2 Vid. has voces, litt. *E.*

3 Hinc intelligis, quid sibi velit, intellectum abstrahere *ab hic et nunc.* Vid. *Intellectus abstrahit a materia*, litt. *I.*

4 *In lib. I Sent.*, Dist. VI, q. I, a 1 *sol.*

★

ditione, necessario evenit, et ita se habet. Quare huiusmodi necessitas, ut s. Bonaventura advertit, « non opponitur contingentiae; nam aliquod contingens necessario sequitur; ut si ambulat, necessario sequitur, quod movetur [1] ». Hinc actiones humanae, quia praevidit eas Deus, non sunt *absolute* necessariae, nam ratione suae causae, quae libera est, possunt esse, aut non esse; sed tantum necessariae *hypothetice*. « In praescito, subdit Seraphycus Doctor, non est necessitas absoluta, sed solum consequentiae, idest *hypothetica*; quia necessario sequitur, Deus praescit hoc; ergo hoc erit [2] »; eadem ratione, qua quidquid est, dum est, necessario est. Et sane, « contingens, ait Aquinas, refertur ad Divinam cognitionem secundum quod ponitur esse in rerum natura: ex quo autem est, non potest non esse tunc quando est; quia quod est, necesse est esse, quando est, non tamen sequitur, quod simpliciter dicatur necessarium [3] ». Rursus, *hypothetice* necessarium aliquid dicitur ex conditione finis; et est, ut s. Thomas ait, « illud, sine quo non potest consequi aliquis finis, vel non ita faciliter. Finis autem est duplex, vel ad esse, et hoc modo cibus, vel nutrimentum dicuntur esse necessaria, quia sine eis non potest esse homo; vel pertinens ad bene esse; et sic dicitur esse navis necessaria eunti ultra mare, quia sine ea exercere non potest actionem suam [4] ».

VIII. Absolute — Modaliter. 1° Illud, quod in se tantum, idest in sui substantia inspicitur, *absolute*: illud vero, quod in quadam sui conditione, *modaliter* considerari dicitur. Ita manus expansa a manu contracta non quidem *absolute*, sed *modaliter* differt [5]. 2° *Absolute* aliquid enunciatur de subiecto, cum tantum illius ad istud relatio exprimitur; e. g., homo est ratione praeditus: *Modaliter*, cum modus, quo attributum refertur subiecto, indicatur; e. g., necesse est, ut homo sit ratione praeditus. 3° Potest aliquod, uti mox dicemus, esse *accidens* vel *absolute* vel *modaliter* [6].

---

1 *In lib. I Sent.*, Dist. XXXVIII, a. 2, q. I *ad arg.* — 2 *Ibid.*

3 *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. II, a. 12 ad 3. Vid. S. Anselm., *De conc. Praesc. Dei cum liber. arbitr.*, c. II.

4 *In lib. I Sent.*, loc. cit.

5 Vid. *Simpliciter — Secundum quid*, litt. *S*; et, *Ut Sic — Absolute*, litt. *U*. — 6 Vid. *Accidens absolutum-modale*.

IX. Absolute — Totaliter. *Absolute* aliquid accipitur, cum tantum secundum sui naturam, praetermissis eius adiunctis, consideratur: *Totaliter* vero idem significat ac *universaliter*, sive *omnino*. E. g., virtutes *totaliter*, seu omnibus modis sunt bonae; divitiae autem et honores tantum si *absolute* spectentur [1]. Atque, ut a rebus theologicis exemplum sumamus, Corpus Christi viventis et mortui, *absolute* fuit idem numero, « quia non habuit aliam hypostasim vivum et mortuum, praeter hypostasim Verbi Dei »; at *totaliter* non fuit idem numero, nam « corpus, quod desinit esse vivum, non totaliter idem remanet [2] ».

X. Abstractio formalis — Abstractio totalis. *Abstrahere* significat alterum ab altero separare; unde res, quae sumitur *separatim* ab iis, quibuscum coniungitur, dicitur *abstracte* sumta. Porro abstractio, quae in scientiis occurrit, non est abstractio *realis*, seu *materialis*, quae posita est in vera separatione eorum, quae naturaliter coniuncta sunt, puta cum ab ave pennae avelluntur; sed abstractio *intentionalis* sive *logica*. Iam haec fit per intellectum, qui in aliqua re ad unum attendit, relictis aliis, quae cum hac iuncta reperiuntur: uti si alicuius aedificii sola latitudo consideratur. Haec autem abstractio duplex est, scilicet *totalis*, seu *universalis* et *formalis*. Abstractio *totalis* fit, cum natura superior, sive universalior sine notis, quibus ad speciem, vel individuum determinata est, spectatur; uti cum de aliquo homine cogito ipsum esse animal rationale, quin cogitem ipsum esse hunc hominem; vel, cum animal considero, quin ipsum, uti hominem, inspiciam. Dicitur *totalis*, quia natura communior, e. g., *animal*, se habet ut totum respectu naturae inferioris, e. g., *homo*. Abstractio autem *formalis* fit cum in sui essentia tantum aliqua natura accipitur extra subiectum, in quo subsistit, vel cui inhaeret, e.g., *humanitas, albitudo*. « Duplex, ait s. Thomas, fit abstractio per intellectum: una quidem, secundum quod universale abstrahitur a particulari, ut animal ab homine; alia vero, secundum quod forma abstrahitur a materia, sicut forma circuli abstrahitur per intellectum ab omni materia sensibili [3]». Hinc abstractio, qua corpus naturale consideratur, utpote consti-

---

[1] Vid. s. Thom. 2ª 2ªᵉ, q. LVIII, a. 10 ad 2.
[2] 3, q. L, a. 5 c.—[3] I, q. XL, a. 3 c.

tuens obiectum scientiae physicae, non est quidem *formalis*, sed *totalis*. Circa huiusmodi duplicem abstractionis speciem haec etiam adnotare praestat. Abstracta priori ratione, secus ac illa, in quibus abstractio est *formalis*, 1° significari possunt *in concreto*, e. g., « homo significatur ut qui habet humanitatem », 2° « Non prohibentur habere aliquid aliud, quod non pertinet ad rationem (nempe *essentiam*) horum, nisi solum quod est oppositum his. Et ideo homo... potest aliquid aliud habere, quam humanitatem [1]». E contrario, *humanitas* non nisi *in abstracto* significatur, et quoniam solam rei essentiam indicat, nihil aliud praeter ipsam exhibere potest [2].

XI. Abstractio negativa — Abstractio praecisiva. *Abstractio negativa* est ea, qua non modo concipitur unum sine alio, cum quo coniunctum est, sed negatur etiam illi inesse; uti si parietem apprehendam, non apprehensa albitudine, quae in eo est, et dicam: *paries non est albus*. *Abstractio* autem *praecisionis* est qua unum mente concipitur sine altero, absque affirmatione, aut negatione, adeoque efficit ut intellectus consideret subiectum, non habita ratione alicuius accidentis; puta si parietem sine albitudine intelligam, nihil affirmando, nihilque negando. Per hanc abstractionem intellectus agens considerat essentiam rei ab accidentibus seiunctam, et speciem intelligibilem efformat [3]. Primum abstractionis genus dicitur etiam *abstrahere per modum compositionis et divisionis*; alterum, *per modum simplicitatis*. « Abstrahere, inquit s. Thomas, contingit dupliciter: uno modo per modum compositionis et divisionis, sicut cum intelligimus aliquid non esse in alio, vel esse separatum ab eo: alio modo per modum simplicitatis, sicut cum intelligimus unum, nihil considerando de alio [4] ».

XII. Abstractive—Intuitive—Comprehensive. Praedi-

---

[1] Vid. s. Thom., *Super Boet., de Hebdomadibus*, lect. I.

[2] De abstractione *totali* et *formali* vid. Caiet. In Prol. *De Ente et Essentia*.

[3] Vid. *Intellectus agens*, litt. *I*.

[4] I, q. LXXXV, a. 1 ad 1. Hoc genus abstractionis s. Augustinus innuit his verbis: « Iam porro ab eo, quod est in memoria, animi aciem avertere, nihil est aliud, quam non inde cogitare »; *De Trin.*, lib. XI, c. 8.

cantur hae voces de cognitione. *Abstractiva* cognitio ea dicitur, qua res non cognoscitur prout in seipsa est, eo quod per speciem alterius rei apprehenditur. *Intuitiva*, qua res, uti in seipsa est, immediate cognoscitur, eo quod tamquam cognoscibilis, sive, ut aiunt, *in ratione obiecti cogniti*, immediate menti adest vel per suam essentiam, vel per speciem sibi propriam. E. g., cognitio, qua mens Deum in hac vita attingit, est *abstractiva*; illa autem, qua Beati fruuntur, est *intuitiva* [1]. Iam ipsa cognitio intuitiva vel est *simpliciter intuitiva*, vel etiam *comprehensiva*, qua nempe res non solum prout in seipsa est cognoscitur, sed etiam *tantum cognoscitur, quantum in se cognoscibilis est* [2], ita ut cognitio totam rei magnitudinem exaequet, et exhauriat [3]. Huiusmodi est cognitio, quam Deus de seipso habet. Ita etiam Angeli *comprehensive* cognoscunt omnia sibi inferiora ordinis naturalis. *Intuitiva* cognitio distinguitur etiam contra *discursivam*; de quo *vid.* voces *Intuitive-Discursive*.

XIII. Accidens logicum — Accidens physicum. *Accidens physicum*, sive *praedicamentale* significat omne illud, quod *substantiae* opponitur, ideoque est illud, cui convenit esse non in se, sed in aliquo subiecto; hoc est, inhaerere substantiae; uti figura, et modus quilibet. *Accidens* vero *logicum*, seu *praedicabile* est qualitas, quae ita advenire cuidam subiecto intelligitur, ut neque eius essentiam constituat, neque ab essentia necessario fluat; ut esse doctum, album etc.; quocirca definitur: *quod adest, vel abest sine subiecti ipsius corruptione*; hoc est, sive subiecto convenire cogitetur, sive non convenire, nihil mutatur de illius essentia. Hinc color niger, etsi a corvo sit inseparabilis, tamen est accidens, quia licet corvus albus esse intelligatur, nihil intelligitur, quod essentiae corvi repugnet.

Ex qua explicatione intelligis peccatum, etsi animam quodammodo corrumpat, tamen, secus ac Flaccus Hillyri-

---

[1] De cognitionis *intuitivae* et *abstractivae* acute agit Ioann. a s. Thoma, *Cursus philosophicus*, pars I, q. XXIII, art. 1, p. 285 sqq, Lugduni 1678.

[2] Vid. s. Thom., I, q. XII, a. 7 c.

[3] « Illud scientia comprehenditur, quod scientis comprehensione finitur »; s. Aug., *De Civ. Dei*, lib. XII, c. 18. Et *Ep*. XLVII, c. 9: « Res comprenditur, cum ita videtur, ut nihil eius lateat videntem ».

cus putavit, est accidens; nam ipso et manente per reatum et maculam, et sublato per iustificationem, adhuc subiectum, idest anima suam essentiam retinet. Id magis fit perspicuum ex eo quod peccatum, seu malum non quidem *effective corrumpit bonum, sicut pictor* dicitur *facere album parietem*; sed *formaliter*, eo modo *loquendi, quo dicitur albedo facere album*; nempe malum « ratione ipsius privationis dicitur corrumpere bonum, quia est ipsa corruptio, vel privatio boni [1] ».

XIV. Accidens modale—Absolutum. Sunt duae species accidentis *physici*. Accidentia absoluta sunt quae proprie substantiam afficiunt, modi autem, secundum quos accidentia absoluta substantiam afficiunt, dicuntur *accidentia modalia*. E. g., calor aquae est accidens absolutum; intensio autem, vel remissio caloris est accidens *modale*. Iam accidentia absoluta Scholastici docent ita inhaerere subiecto, ut possint virtute Divina sine illo existere [2].

XV. Accidens respectivum—Accidens absolutum. *Accidentia absoluta*, prout contra accidentia respectiva distinguuntur, sunt quae in subiecto manent, hoc est, substantiam ita afficiunt, ut ordinem ad aliud in ea non ponant; e. g., quantitas in ligno. *Accidentia respectiva*, seu *relativa* sunt quae in subiecto non manent, hoc est, substantiam ita afficiunt, ut in illa ordinem ad aliud ponant; e. g., aequalitas, per quam lignum ad aliud refertur. Quare essentia accidentis *respectivi* non in eo, quod substantiae inest, sed in eo, quod substantia per *esse* ipsius ad aliud refertur, consistit.

XVI. Accidens speciei — Accidens individui. *Accidens speciei* est illud, quod ex cunctis et adaequatis principiis speciei per se consideratis emanat, ac proinde essentiam speciei necessario consequitur; e. g., esse liberum in ente intelligentia praedito. *Accidens individui* profluit ex principiis speciei, prout haec in individuo determinantur, et ideo eius essentiam contingenter consequitur. Primum dicitur *proprium*, et est quartum *praedicabile*; alterum est quintum *praedicabile*, seu illud accidens *logicum*, de quo paulo ante diximus [3]. Utrumque vocatur *accidens*, quatenus neutrum essentiam rei ingreditur, et ideo ei accide-

---

[1] I, q. XLVIII, a. 1 ad 4.

[2] Vid. *Accidentis esse est inesse.*—[3] Pag. 7.

re, seu advenire intelligitur ; illud quidem necessario, istud vero contingenter; ac proinde illud dicitur accidens *per se*, hoc autem accidens *per accidens* [1].

XVII. Accidentaliter—Essentialiter. 1° *Accidentaliter* dicuntur invicem differre individua, quae ad eamdem speciem pertinent ; e. g., Socrates et Plato. *Essentialiter* ea, quae vel toto genere sunt diversa, et in nullo genere conveniunt , uti Deus, et creatura, vel quae licet conveniant in aliquo genere , differunt tamen vel in aliis proximis generibus, uti homo, et arbor, vel saltem in specie, uti homo, et equus. 2° Illa substantia, quae alteri advenit secundum contactum, e. g., vestis homini, vel sicut motor mobili, e. g., Angelus corpori, quod assumit, *accidentaliter* illi *advenire* dicitur. *Essentialiter* autem quae alteri ita advenit, ut vel cum ea unum *esse* completum constituat, quemadmodum fit in coniunctione animae et corporis in homine ; vel licet alteri adveniat post eius *esse* completum, tamen trahitur ad unionem in illo *esse*, « sicut in resurrectione corpus adveniet animae praeexistenti; non tamen accidentaliter , quia ad idem esse assumetur, ut scilicet corpus habeat esse vitale per animam [2]». Hinc etiam demonstrat s. Thomas naturam humanam, etsi advenerit Filio Dei habenti esse perfectum ab aeterno , tamen Ei non uniri *accidentaliter* , nam « Verbum Dei ab aeterno esse completum habuit secundum hypostasim, sive personam; ex tempore autem advenit ei natura humana, non quasi assumpta ad unum esse, prout est naturae, sicut corpus assumitur ad esse animae; sed ad unum esse, prout est hypostasis, vel personae [3]». 3° *Essentialiter* praedicatur de subiecto illud , quod constituit speciem , idest essentiam illius, vel ex principiis speciei necessario producitur, atque ideo eius oppositum eidem subiecto repugnat , e. g., ratio , et libertas de homine. *Accidentaliter*, vel *contingenter* illud , quod etsi negetur de subiecto, vel oppositum affirmetur, eius essentia adhuc consistit, e. g., esse philosophum de Socrate.

XVIII. Actio immanens—Actio transiens. *Actio immanens* ea est , cuius terminus in ipso agente , tanquam in subiecto recipitur ; uti contemplatio, quae manet in con-

[1] Vid. s. Thom., *Qq. dispp., de Pot. Dei,* q. V, a. 4 ad 3.
[2] 3, q. II, a. 6 ad 2. — [3] *Ibid.*

templante. *Transiens* vero; cuius terminus est in subiecto distincto ab ipso agente; uti calefactio, quae manat a calefaciente in id, quod calefit, eique formam aliquam impertitur, idest calorem. Haec proinde, docente s. Thoma [1], est potius perfectio patientis, illa vero ipsius operantis. Ex qua notione actionis immanentis et transeuntis demonstratur creationem ad genus actionis transeuntis pertinere, nam « est talis actio, quae effectum exteriorem relinquit [2] ».

XIX. Actio—Factio. 1° Operatio immanens *actio*, operatio transiens *factio*, sive *effectio* proprie dicitur. 2° Operatio, quae subiectum, in quo fiat, non expostulat, *factio* potius quam *actio* dicitur. Hinc aiente s. Bonaventura: « *Creare* non est *agere*, sed *facere*. Et in hoc differunt *agere* et *facere*; nam *agere* in quid agat, exigit, *facere* autem e converso [3] ». 3° *Effectiones* sunt operationes, quae post se opus aliquod relinquunt, ut aedificatio domus: *actiones*, quae nihil operis effecti post se sinunt, ut saltatio, aut cantio [4]. 4° *Actiones* sunt operationes, quas ex praeceptis et legibus vitae, ac iuris regulis aestimamus: *effectiones*, quas ex regulis, et praeceptis suarum artium. Hinc ab actionibus absolute boni dicimur, aut mali; ab *effectionibus* non item, sed boni tantum, aut mali artifices. E. g., qui iuste, aut fortiter *agit*, absolute bonus dicitur, et iustus aut fortis, et qui in iustitiae aut fortitudinis leges impingit, omnino malus, et iniustus, aut ignavus nuncupatur. At qui concinne canit, non omnino bonus, sed cantor solum bonus, et qui minus apte canit, non continuo malus habebitur, sed malus cantor.

---

1 1ª 2ae, q. XXXI, a. 5 c.

2 *In lib. I Sent.*, Dist. XL, q. I, a. 1 ad 1.

3 *In lib. II Sent.*, Dist. I, p. I, a. 1, q. I *ad arg.*

4 « Facere dicitur in artibus effectricibus, in quibus remanet res, quae fit, ut in fabrili et similibus. Absoluta enim effectione, remanet lectus. Agere autem dicitur in iis, in quibus non remanet opus, idest quod fuit effectum, ut in tibiae ludo et saltatione »; s. Ioann. Damasc., *Dialect.*, c. 65. Et s. Ambrosius: « Artium aliquae sunt in corporis motu, aut sono vocis, quorum ubi cessavit motus, aut sonus, nihil superfuit, aut remansit spectantibus, aut audientibus. Aliae huiusmodi sunt, ut, cessante quoque operationis officio, operis munus appareat, ut aedificatio, atque factura, quae etiam, tacente artifice, peritiam eius ostendunt, ut operatori operis sui testimonium suffragentur »; *Hexaem.*, lib. I, c. 5.

XX. Actus—Potentia. Actus significat 1° operationem; e. g., actus intellectus, et eiusdem operatio idem sunt. *Actus* hoc sensu acceptus *actus secundus*, ut mox dicemus, appellari consuevit, eique opponitur potentia, seu facultas, quae est proximum principium, ex cuius virtute operatio producitur. 2° Significat vel id, quod rem determinat, seu perficit; unde *actuare* est determinare, seu perficere; e. g., anima est actus corporis; rationalitas est actus animalitatis: vel quod ex aliqua re educitur, cuiusmodi est ignis, qui ex ligno evolvitur, aut figura Caesaris in marmore insculpta. *Actus*, cui haec significatio adnectitur, vocatur actus *formalis*, eique e contrario respondet potentia *passiva*, seu *subiectiva*, quae est capacitas subiecti ad recipiendum actum formalem sive substantialem, sive accidentalem, v. g., dispositio corporis ad recipiendam animam, pelluciditas aëris ad lumen suscipiendum, capacitas marmoris inelaborati ad recipiendam figuram etc. [1]. 3° Quandoque usurpatur pro ipsa entitate, seu existentia rei, qua ratione quidquid est extra nihilum, sive existit, dicitur *actus entitativus*, vel *habere actum entitativum*; eique opponitur *potentia obiectiva*, quae est mera rei possibilitas, seu non repugnantia ad existendum, in qua potentia modo est Antichristus, qui licet non existat, potest tamen existere [2].

XXI. Actus hominis — Actus humani. *Actus humani* sunt ii, in quos homo virtutem eligendi, ac proinde dominium exercere potest, et quoniam voluntas est, quae per rationis consultationem, seu deliberationem aliquid prae alio eligit, ideo actus humani sunt qui a voluntate deliberata procedunt. Dicuntur autem *humani*, quia sunt proprii hominis, prout est homo, et a creaturis ratione carentibus distinguitur. *Actus hominis* appellantur, qui non sunt proprii hominis, prout est homo, idest fiunt sine deliberatione rationis, ac proinde sine electione voluntatis [3]. Ex his colligitur *humanos* proprie esse illos actus, qui *quoad modum operandi* actiones excedunt rerum ratione carentium, non item qui tantum *quoad substantiam* proprii sunt hominis, puta intellectiones, et volitiones

---

[1] Vid. *Forma-Materia*, litt. *F*.
[2] Vid. *Potentia subiectiva — Obiectiva*, litt. *P*.
[3] 1ª 2ªᵉ, q. I, a. 1 c.

necessariae; siquidem hae operationes, cum penes liberam potestatem hominis non sint, operationibus rerum naturalium quodammodo assimilantur [1].

XXII. Actus imperatus — Actus elicitus. *Actus eliciti* sunt qui per se ad voluntatem pertinent, ab eaque tamquam actiones eius propriae immediate producuntur ; e. g., *velle*, *consentire*, *eligere*. *Imperati* dicuntur illi, qui per alias facultates a voluntate motas producuntur, ita ut ad voluntatem spectent, non prout ab ipsa producuntur, sed prout movet alias potentias ad exerendos actus sibi proprios; e. g., *contemplatio*, *deambulatio*. « Hoc interest inter elicere actum, et imperare, quod habitus, vel potentia elicit illum actum, quem producit nullo mediante; sed imperat actum, qui producitur mediante potentia, vel habitu inferiori circa obiectum illius potentiae [2]». Ex quo patet actum *elicitum* esse rationem, cur actus *imperatus* habeatur, proindeque hunc ab illo dependere.

XXIII. Actus primus—Actus secundus. 1° *Actus primus* dicitur tum prima forma, seu essentia rei, tum eius integritas. *Actus secundus* est eius operatio: « Actus primus est qui dat esse et speciem et rationem ei, cuius est actus. Actus vero secundus non est principium operationis, sed ipsa operatio [3]». Hoc sensu malum physicum consistere docetur in amotione *actus primi*, uti caecitas in animali, quia est privatio perfectionis, quae requiritur ad integritatem rei; malum autem culpae in amotione *actus secundi*, quia est privatio perfectionis, quam recta operatio expostulat. 2° *In actu primo* res ita, vel non ita dicitur esse respectu capacitatis, quam ad aliquod habet, vel non ; puta qui dormit, videt *actu primo*, id quod de caeco asseri nequit. In *actu secundo*, si iam possidet illud, a quo denominatur, uti Tullius *actu secundo* fuit orator. 3° *Actus primus* accipitur pro ipsa potentia ; sic voluntas *actus primus* vocari solet : *Actus secundus* pro ipsa operatione. 4° *Actu primo* res dicitur operari, si conditiones in ea adsint, quae ad operandum requiruntur, ita ut si hae omnes in ea concurrant, *actus primus* dicatur *proximus*, sin aliqua

---

[1] Vid. Caietan., In *loc. cit.* s. Thomae.

[2] *In lib. III Sent.*, Dist. XXVII, q. II, a. 4, *sol.* 3 c.

[3] Alb. M., *De Hom.*, tract. I, q. IV, a. 2. Vid. s. Thom, I, q. XXVIII, a. 5 c.

desit, *remotus*, e. g., ignis stupae admotus est in *actu primo proximo* eum urendi, illi nondum admotus est in *actu primo remoto: Actu secundo*, si iam operetur.

XXIV. Actu signato — Actu exercito 1° idem significant quod *actu reflexo — actu directo* [1]. 2° *Actu exercito* aliquid significari dicitur, cum, nullo adhibito signo, ipsum opus exhibetur: *Actu signato*, cum claris verbis, aliove signo indicatur. Ita Christus, cum in monte discipulos docuit, viam ad coelum aperuit *actu signato*; in monte Calvariae autem *actu exercito*. 3° *Actu signato* illud velle dicimur, quod verbis, nutibus, aut aliis signis indicatur: *Actu exercito* illud, quod absque verbis etc. ex aliquo facto colligitur, aut omissione facti, ut ex silentio, cum quis loqui deberet; unde iuxta regulam iuris: *Qui tacet, consentire videtur.*

XXV. Adaequari — Aequale esse *et* Assimilari — Simile esse. Unum alteri *aequale* dicitur, quod convenit cum eo in quantitate vel *dimensiva*, vel *virtuali*; *simile*, quod convenit in qualitate. Iam aequalitas, vel similitudo est mutua, si quantitas, vel qualitas in utroque eadem perfectione invenitur. Quod si alterum imitatur tantum illam qualitatem, vel quantitatem, quae alterius propria est, tunc illud isti simile, vel aequale dicitur, et non vicissim. E. g., pictura est similis homini, creaturae sunt quodammodo similes Deo, et non vicissim. *Adaequari* autem, et *assimilari* significat etiam assequi quantitatem, aut qualitatem alterius vel per quemdam motum, idest successive, vel quatenus unum accipit eam ab altero: « Assimilari supra hoc, quod est similem esse, ponit quemdam motum et accessum ad unitatem qualitatis, et similiter adaequari ad quantitatem [2] ». Quod cum evenit, illud, quod accipit, dicitur *adaequari*, aut *assimilari* alteri, a quo accipit, et non vicissim.

Hac distinctione s. Thomas probat inter Personas Divinas esse mutuam aequalitatem et similitudinem, « quia magnitudo vel bonitas est plene in qualibet Divina Persona. Sed quia una Persona accipit ab alia, et non e converso, ideo Persona accipiens potest dici adaequari, vel assimilari illi Personae, a qua accipit, et non e converso [3] ».

---

[1] De his vid. voces *Directe — Reflexe*, litt. *D*.
[2] *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, q. I, a. 2 *sol.* — [3] *Loc. cit.*

XXVI. Adaequate — Inadaequate [1].

XXVII. Ad extra — Ad intra [2].

XXVIII. Adhaesive — Inhaesive — Informative. *Adhaesive* in alio esse dicitur id quod illi unitur, ita tamen ut ipsum intime non pervadat, e. g., hedera *adhaeret* parieti. *Inhaesive*, quod alicui inest tamquam subiecto, a quo sustentatur, ita ut ab illo pendeat in suo *esse*: Hoc modo accidentia dicuntur *inhaerere* substantiae; e. g., nigredo inhaeret hebano. *Informative* est in alio illud, quod est eius *forma*, seu quod illud in propria specie constituit: Sic anima *informative* est in corpore [3].

XXIX. Alteratio — Accretio — Decretio [4].

XXX. Analogice — Aequivoce — Univoce — Denominative. Nomen, quod communiter pluribus sub eadem definitione tribuitur, eo quod haec in unam superiorem naturam reducuntur, *univoce* de iis praedicari dicitur. Sic animal *univoce* de homine, et equo praedicatur, significat enim idem in homine, et equo, non quidem prout haec plura sunt, sed prout eidem generi subiiciuntur [5]. Nomen, quod communiter pluribus secundum diversam definitionem tribuitur, quin aliqua causa, ob quam ipsis commune sit, possit assignari, *aequivoce* de iis praedicatur. Ita nomen canis de cane terrestri, et de cane marino; haec enim significat non quidem prout aliquam naturam communem habent; sed prout plura sunt, seu prout diversa utriusque natura est, atque quin ulla similitudo, aut ullus alius ordo unius ad alterum in eis inveniatur. « Ubi est pura aequivocatio, nulla similitudo in rebus attenditur, sed solum unitas nominis [6] ». Ex quo fit, ut *aequivocatio nominis processum argumentationis impediat* [7]. *Analogice* de pluribus communiter praedicatur nomen, quod secundum diversam significationem accipitur, ita tamen,

---

[1] Vid. voces *Causa; Obiectum; Totaliter*.

[2] Vid. *Actio transiens — immanens*, pag. 9.

[3] Vid. vox *Forma*, litt. *F*.

[4] Vid. *Motus accretionis — decretionis — alterationis*, litt. *M*.

[5] « Ex his, quae sunt sub decem praedicamentis, alia quidem sunt synonima, sicut bos et homo, quatenus animal. Sunt enim synonima quorum nomen est commune, ut animal; et ratio eadem, hoc est definitio »; Clem. Alex., *Strom.* lib. VIII, n. 8.

[6] *Contr. Gent.*, lib. I, c. 33.—[7] *Ibid.*

ut non desit aliquod principium, ex quo illud commune eis sit. E. g., *Nero* et de rege quodam, et de hominibus crudelibus propter similitudinem cum illo dicitur: et *sanitas* tum animali, tum medicinae, tum pulsui tribuitur ob ordinem, quem ad sanitatem habent. Ex quibus perspicitur nomina, quae Deo, et creaturis communiter tribuuntur, non *univoce*, sed *analogice* esse accipienda [1]. Denique *denominative* de substantia dicitur illud nomen, quod ab accidentibus, quae ei insunt, efformatur; e. g., si Socrati *sapientia* inest, nomen *sapientis* a *sapientia* efformatum ipsi convenire debet; unde *sapiens* dicendus est. Nomina univoca *synonima*, aequivoca *homonyma*, denominativa *paronyma* a Graecis appellantur [2]. *Synonima* vero a nonnullis dici solent non solum quae contra *homonyma* distinguuntur, verum etiam plura nomina unum declarantia, quibus idem conceptus respondet, uti *ensis*, *gladius*, *mucro*; quae proprie *polyonima*, seu *multivoca* dicenda sunt.

XXXI. Analogia attributionis — Analogia proportionis. *Analogia attributionis* dicitur ea, cuius termini idem nomen sumunt ab aliquo, cui res illo nomine significata, et ad quam ipsi quadam ratione referuntur, principaliter convenit. E. g., *analogia attributionis* dicuntur *sana* cibus, medicina et pulsus, quia unumquodque eorum nomen *sani* mutuatur a sanitate, quae animali proprie, et principaliter convenit, et ad quam aliquo modo referuntur; nam cibus dicitur *sanus*, quia sanitatem in corpore animalis conservat, medicina, quia illam producit, pulsus, quia illam patefacit. Item, de quantitate et qualitate nomen *entis* secundum *analogiam attributionis* communiter dicitur, quia illud trahunt a substantia, a qua pendent, et cui *ens* per

---

[1] I, q. XIII, a. 5 c. De nominibus *aequivocis*, et *analogis* ita loquitur idem Clem. Alex. « Homonyma sunt, quae utuntur eodem nomine, non autem habent eamdem rationem, ut homo, qui est et animal, et homo pictus. Ex homonymis autem alia quidem habent idem nomen ex fortuna, ut Aiax Locrius et Aiax Salaminius; alia autem ex intentione. Et ex his, alia quidem per similitudinem, ut homo, et qui est animal, et qui pictus: alia autem per proportionem et convenientiam, ut pedes Idae, et nostri pedes, propterea quod sint inferius: alia autem ex operatione, ut pes navis, per quem navis navigat, et pes noster, per quem movemur »; *Loc. cit.*

[2] « Denominativa sunt quae ex aliquo altero sunt nominata, ut a fortitudine fortis »; Clem. Alex., *ibid.*

se, ac proinde principaliter convenit. *Analogia proportionis* est ea, cuius termini commune nomen sortiuntur, quia illud, quod eo nomine significatur, etsi in eis sit simpliciter diversum, tamen per quamdam similitudinem, vel quemdam ordinem, quem inter se habent, potest ipsis convenire. E. g., animal, et cibus, vel animal, et pulsus dicuntur sana *analogia proportionis*, quia hoc nomen accipiunt non eo quod ordinem ad aliquid principale habent, sed eo quod *sanitas*, etsi in eis diversam, tamen secundum aliquem respectum eamdem significationem praesefert. Ita etiam nomen *rex* homini, et leoni attribuitur, quia eo modo se habet leo inter feras, quo ille homo, qui ceteris hominibus praeest. Quare in his analogis « duorum attenditur ordo, vel respectus non ad aliquid alterum, sed ad unum ipsorum; sicut ens de substantia, et accidente dicitur, secundum quod accidens ad substantiam respectum habet: non secundum quod substantia, et accidens referantur ad aliquid tertium [1] ». Itaque secundum *analogiam attributionis* « aliquid praedicatur de duobus per respectum ad aliquod tertium, sicut ens de quantitate et qualitate per respectum ad substantiam ». Secundum autem *analogiam proportionis* « aliquid praedicatur de duobus per respectum unius ad alterum, sicut ens de substantia, et quantitate [2] ».

Ex his consequitur, nomina, quae, uti diximus [3], *analogice* de Deo, et de creaturis praedicantur, non secundum analogiam *attributionis*, sed secundum analogiam *proportionis* esse intelligenda. « Nam in primo modo praedicationis oportet esse aliquid prius duobus, ad quod ambo respectum habent, sicut substantia ad quantitatem, et qualitatem; in secundo autem non, sed necesse est unum esse prius altero. Et ideo, cum Deo nihil sit prius, sed Ipse sit prior creatura, competit in divina praedicatione secundus modus analogiae, et non primus [4] ».

XXXII. Analogia proportionis—Analogia proportionalitatis. Sunt duo diversi modi *analogiae proportionis*. Qui ut intelligantur, in memoriam revocandum est, quid sit *proportio*, quid *proportionalitas*. *Proportio* quemdam

---

1 *Contra Gent.*, lib. I, c. 34.
2 *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. VII, a. 7 c.
3 Pag. 14. — 4 S. Thom., *Qq. dispp.*, loc. cit.

ordinem inter duos terminos determinate significat; quemadmodum apud arithmeticos proportio dicitur *habitudo*, seu ordo inter duos numeros aequales, vel inaequales, ut ordo quatuor ad duo, quatenus quatuor includunt bis duo. *Proportionalitas* autem significat quemdam ordinem, seu similitudinem inter duas proportiones, quemadmodum ipsi arithmetici dicunt: sicut se habent quatuor ad duo, ita se habent sex ad tria; in utroque enim numerus maior bis includit minorem, quocirca *proportionalitas* est proportio proportionum. « Aequalitas, ait s. Thomas, proportionum vocatur proportionalitas [1] ». Hinc existit duplex modus *analogiae proportionis*. Primus, qui retinet nomen *analogiae proportionis*, significat quemdam ordinem inter ipsos terminos unius proportionis, alter vero denotat quamdam convenientiam, seu similitudinem inter duas, vel plures proportiones. Quocirca, secundum *analogiam proportionis*, nomen pluribus communiter tribuitur, eo quod significat quamdam habitudinem, seu relationem, quae inter ipsa existit; uti in allato exemplo *sanitatis*, quae de animali et de cibo praedicatur: Secundum autem *analogiam proportionalitatis* aliquod nomen pluribus communiter attribuitur, eo quod significat relationem unius ad aliud similem esse relationi alterius ad alterum; sicuti nomen visus dicitur de visu corporali, et intellectuali, « eo quod sicut visus est in oculo, ita intellectus est in mente [2] ». Atque, « secundum hunc modum similitudinis transferuntur corporalia ad spiritualia »; e.g., cum dicitur: « Sicut se habet aqua ad delendas maculas corporales, ita gratia ad abluendum spirituales [3] ». Hinc nomina, quae de Deo et de creaturis secundum analogiam *proportionis*, uti paulo ante diximus, praedicantur, intelligenda sunt secundum alteram speciem huius analogiae, nempe secundum analogiam *proportionalitatis*. Etenim « quia in his, quae primo modo analogice dicuntur, oportet esse aliquam determinatam habitudinem inter ea, quibus est aliquid per analogiam commune, impossibile est aliquid per hunc modum analogiae dici de Deo et creatura, quia nulla creatura habet talem

---

1 *In lib. V Met.*, lect. V.
2 *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. II, a. 11 c.
3 *In lib. IV Sent.*, Dist. I, q. I, a. 1, *sol.* 3 ad 3.

habitudinem ad Deum, per quam possit Divina perfectio determinari. Sed in alio modo analogiae nulla determinata habitudo attenditur inter ea, quibus est aliquid per analogiam commune; et ideo secundum illum modum nihil prohibet aliquod nomen analogice dici de Deo [1]».

XXXIII. Analysis consequentiae — Analysis consequentis. Per *analysim consequentiae* resolvitur syllogismus, cum, forma eius diligenter excussa, firmum ipsum esse ostendimus, propterea quod notionibus, atque enunciationibus constet ex arte connexis ad figurarum et modorum leges. Per *analysim* autem *consequentis* syllogismum resolvimus, cum, eius materia excussa, firmum esse ostendimus, propterea quod enunciationibus constet veris, et necessariis, ex quibus, tamquam ex causis, oritur conclusio, et ex conclusione scientia. Quare libri, in quibus Aristoteles de syllogismo agit, *Analytici* appellantur, atque ii, in quibus de *analysi consequentiae*, *Priores*; ii autem, in quibus de *analysi consequentis*, *Posteriores*; nam *consequentia* est prior et latius patet, quam *consequens*, quod scientiam parit; cum illa ad omnem syllogismum pertineat, hoc dumtaxat ad demonstrativum, et necessarium.

XXXIV. Antecedenter — Concomitanter — Consequenter. 1° *Antecedenter* respectu alterius dicitur id, quod est illo prius: *Consequenter*, quod est illo posterius: *Concomitanter*, quod nec prius eo est, nec posterius, sed cum illo coniungitur. Sic causa natura sua *antecedenter* est quoad suum effectum; e contrario effectus natura sua est *consequenter* quoad causam. Item causa, aliquando est tempore *concomitanter* cum effectu, uti lux cum sole [2]. 2° *Antecedenter* aliquid velle is dicitur, qui illud vult, praetermissis eius circumstantiis; *consequenter*, qui illud vult, inspectis omnibus circumstantiis. Sic iudex *antecedenter* vult omnes cives vivere, *consequenter* vult mortem rei. Hinc intelligitur quid sibi velit theologicum illud dogma, Deum voluntate *antecedente* velle salutem hominum, etiam post Adae lapsum. 3° *Antecedenter* dicitur impossibile, aut necessarium id quod tale est *absolute*; *consequenter* vero, quod eiusmodi est *hypothetice* [3].

---

[1] *De Ver.*, loc. cit.

[2] Vid. *Causa prior est suo effectu*, litt. *C*.

[3] Vid. pag. 3 et 4; et, *Necessitas antecedens—consequens*, litt. *N*.

XXXV. Appetitus elicitus — Appetitus naturalis. *Appetitus*, sive inclinatio rei ad bonum, dicitur *naturalis*, si exurgit ex cognitione, quae non in ipso appetente est, sed tantum in Deo, qui singulas res in proprium finem ordinavit. Hoc modo res naturales, quae omni cognitione destituuntur, in suum finem inclinant. Appetitus *elicitus* e contrario oritur ex cognitione, quae in ipsis appetentibus existit; et quoniam cognitio vel sensitiva, vel intellectiva est, ideo appetitus *elicitus*, qui illam consequitur, dividitur in *sensitivum*, et *intellectivum*.

XXXVI. Appetitus irascibilis—Appetitus concupiscibilis. Sunt duae species appetitus sensitivi. *Appetitus concupiscibilis* est ea facultas, qua anima cupit bonum, prout hoc natura sibi consentaneum, et delectabile sensibus apprehendit, et aversatur malum, quod natura sibi noxium, ac ingratum sensibus apprehendit; e. g., appetit cibum, et venenum abhorret. *Appetitus irascibilis* est ea facultas, qua anima tendit in aliquid, quia velut bonum ex eo apprehenditur, quod vim habet vincendi difficultates, quibus assecutio illius boni, quod appetitu concupiscibili appetimus, et fuga illius mali, quod eodem appetitu aversamur, impeditur; e. g., appetitu *irascibili* rixam appetimus, veluti bonum, quo viam nobis ad assecutionem cibi obstruentibus, vel venenum propinantibus resistimus [1].

XXXVII. A quo —Ad quem — Cui. *A quo* significat illud, unde aliquid profluit: *Ad quem*, terminum, in quem aliquid tendit: *Cui*, illud, in cuius gratiam aliquid fit. E. g., operum miserationis principium *a quo* est charitas; terminus *ad quem* est indigens, cui subvenimus; terminus *cui* est Deus, quem per illa observamus. Adnotante s. Thoma, productiones rerum accipiunt speciem et dignitatem non a termino *a quo*, sed *ad quem*. Quocirca « creatio est perfectior, et prior, quam generatio et alteratio, quia terminus *ad quem* est tota substantia rei; id autem, quod intelligitur ut terminus *a quo*, est simpliciter non ens [2].

XXXVIII. Argumentari a maiori ad minus— A minori ad maius — A simili. *Maius* hic vocatur id, quod magis probabile, et verisimile videtur; e. g., maius est hominem vincere equum, quam leonem. Iam argumentamur

---

[1] I, q. LXXXII, a. 5 c. — [2] I, q. XLV, a. 1 ad 2.

★

a maiori ad minus tripliciter negative. 1° Maiori, et minori positis ex parte subiecti, puta Angelus bonus non potest cogere voluntatem hominis, ergo nec Daemon. 2° Positis maiori et minori ex parte praedicati, uti, Homo non potest domare equum, ergo nec leonem. 3° Ex parte utriusque extremi, e. g., Rex non potuit expugnare castrum, ergo nec Dux expugnabit urbem. *A minori autem ad maius* argumentamur etiam tripliciter, sed affirmative. 1° Ex parte subiecti, ut, dux expulit hostes, ergo imperator expellet. 2° Ex parte praedicati, ut, vicit leonem, ergo vincet equum. 3° Ex parte utriusque, ut, Christus pro nobis gravissima tulit tormenta, ergo et nos haec modica ferre debemus. Denique argumentatio *a simili* tum affirmative, tum negative adhiberi potest, atque versatur circa ea, quae aliquam formam eiusdem rationis participant, e. g., cycnus disgregat visum, ergo et nix: equus non est particeps rationis, ergo nec leo; vel circa ea, quae eamdem habent proportionem; e. g., Sicut se habet auriga in curru, ita dux in exercitu; sed auriga attente et caute debet dirigere currum; ergo et dux prudenter debet gubernare exercitum. Sicut se habet ancilla ad dominam, ita sensus ad rationem: sed non debet ancilla imperare dominae; ergo nec sensus rationi. Iamvero similitudo sumenda est in eo, ratione cuius praedicatum subiecto inest, secus nullum erit argumentum; non enim recte infertur, *cycnus sentit, ergo et nix*; quia etsi similentur in albitudine, tamen haec non est ratio, qua cycnus sentit. In argumentum *a simili* redigitur etiam illud, quod *a pari* nuncupatur, e. g., Lex est, qui occiderit patrem, obvolutus corio deiiciatur in profluentem; ergo et qui occiderit matrem, est deiiciendus, quia par est peccatum.

XXXIX. Argumentari a priori — a posteriori. *A posteriori* idem est, ac ab effectu: *A priori* idem est ac per causam. E. g., *a priori* ex Dei sapientia concluditur ordinata huius mundi administratio: item, resurrectio mortuorum ex resurrectione Christi, « quia resurrectio Christi est causa resurrectionis nostrae. . . efficiens, et exemplaris: nam in quantum Deus, sive in quantum Divinitas est in Christo, Christus est et exemplar, et causa efficiens resurrectionis mortuorum per humanitatem suam, sicuti

per instrumentum Divinitatis suae [1]». *A posteriori* eruitur existentia causae, si ex nexu, quo effectus ad illam refertur, deducatur; « sicut ignem ex fumo perpendimus [2]».

XL. Artificiose — Naturaliter. *Naturaliter* fit, vel acquiritur id, quod non requirit humanam industriam; sic arbor *naturaliter* tempore verno viret: *Artificiose*, quod requirit alicuius industriam; sic panis, vinum etc. *artificiose* conficiuntur; licet alio sensu etiam naturaliter hoc fiat, quatenus nempe non fit *supernaturaliter* [3]. Alio etiam sensu aliquid dicitur esse *per artem*. Etenim, docente s. Bonaventura, « quaedam est ars, cuius operatio consequitur naturam, et opus istius artis sic est artificiale, quod non est naturale »; e. g., *homo pictus*: « Quaedam est ars, quae est fundamentum naturae, et opus illius artis bene est naturale, quia fabricat ipsum natura, talis est ars, cuius opus est creare [4] ».

XLI. Assensus — Consensus. *Assensus* est actus intellectus, qui adhaeret alicui veritati vel propter evidentiam sive immediatam, sive mediatam, vel quia ad id a voluntate determinatur, quemadmodum evenit in actibus fidei [5]. *Consensus* est actus voluntatis, quae tendit in id, quod iam ab intellectu iudicatum est. « Consensus, inquit s. Bonaventura, non est aliud, quam concordi voluntatis simul, et rationis ad unum aliquid faciendum; unius ut arbitrantis, et iudicantis, alterius autem ut praeoptantis [6] ».

XLII. Assertive—Narrative—Disputative. *Assertive* aliquid dicitur, quod ita se habere affirmatur: *Narrative*, quod uti ab aliis assertum recitatur: *Disputative*, quod veritatis inquirendae causa pronuntiatur. E. g., *assertive* Scribae, et Seniores de Christo dicebant: *reus est mortis*; *narrative* hoc ipsum refertur ab Evangelista: *disputative* s. Thomas dicit, *videtur quod non sit Deus*.

XLIII. Attributum superius — inferius. Illud attributum dicitur *superius* alio, quod illo universalius est, seu quod maiorem ambitum, idest extensionem habet. E. g.,

---

[1] *In I Cor. c. XV*, lect. II.
[2] *In lib. III Sent.*, Dist. XXIII, q. I, a. 2 *sol.*
[3] Vid. voces *Naturale — Supernaturale*, litt. *N*.
[4] *In lib. II Sent.*, Dist. XVI, dub. 4.
[5] Vid. s. Thom., *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XIV, a. 1 c.
[6] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXVIII, a. II, q. 2 *resol.*

attributum *corporis* dicitur *superius* attributo *viventis*, quia sunt longe plura, quibus competit ratio corporis, quam ea sint, quae vita donantur.

XLIV. Aurea — Aureola. His vocibus Theologi utuntur. *Aurea* est praemium essentiale hominis, sive beatitudo, quae consistit in eo quod ipse perfecte Deo fruitur. *Aureola*, seu corona, est quoddam praemium' accidentale, quod essentiali superadditur, ob singularium virtutum eximios actus. Eius definitionem tradit s. Thomas iis verbis: « Privilegiatum praemium privilegiatae virtuti respondens [1] »; id est gaudium quoddam accidentale, quod Beati percipiunt ex victoria,quam vi alicuius particularis virtutis consecuti sunt. Hinc secundum triplicem triumphalem victoriam, quam de triplici hoste perfecte in hac vita consequuntur, mundo, carne, et diabolo, de mundo per martyrium, de carne per virginitatem,de diabolo, a se, et a cordibus aliorum expellendo per doctrinam et praedicationem, triplex assignatur aureola,Martyrum, Virginum, et Doctorum.

A

EFFATA

I. Ab eodem res habet, quod sit ens, et quod sit una [2].

II. Ab extremo ad extremum non datur transitus, nisi per medium [3].

III. Absolutum est prius respectivo. Est nempe prius *natura*, quia hoc ab illo pendet, non contra: *Dignitate*; quo enim aliquid a pluribus pendet, eo est imperfectius; relatio autem pendet a subiecto, fundamento, et termino, dum e contrario absolutum dicitur *quasi ab alio solutum*, seu disiunctum a respectu ad aliud: *Cognitione*, quae scilicet rerum origines, et relationes investigat, seu quae circa relativa, prout relativa sunt, versatur, non item quae res in seipsis inspicit.

Haec autem circa idem effatum adnotanda sunt: 1° *Ab-*

---

[1] *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. V, a. 5.

[2] Vid. *Unitatem ab eodem res desumit*, etc., litt. *U*.

[3] Vid. litt. *E*.

solutum semper est prius *respectivo*, quod in ipso fundatur, non item omni *respectivo*; e. g., *esse hominem* est prius, quam esse causam effectuum, qui ab eo producuntur, non autem est prius quacumque alia causa. 2° Relatum, cuius essentia in relatione omnino consistit, posterius est absoluto; e. g., *esse servum* est posterius, quam *esse hominem*; at illud, cui relatio attribuitur, non oportet, ut sit posterius; e. g., illud, cui attribuitur *esse causam*, non semper est posterius, quam *esse substantiam*. Quam ob rationem minus relatum non est ante magis relatum; siquidem « quanto causa est prior, tanto habet relationes ad plures effectus [1] ». 3° In Divinis hoc effatum locum non habet, quia Essentia Divina, cum a relationibus reipsa non distinguatur, illis prior dici non potest.

IV. Abstractius quo aliquid est, eo simplicius est. Etenim si abstractio circa aliquam rem ulterius progrediatur, minor fit numerus proprietatum, quae in ea reperiuntur. E. g., simplicius est *esse substantiam*, quam *esse corpus*. Ex quo intelligitur illud effatum veritate gaudere, si illud, quod abstrahitur, reipsa distinguatur ab illo, a quo abstrahitur, ita ut ex utroque aliqua compositio existat. Quocirca adhibendum non est in Divinis; etsi enim natura Divina abstracta a Persona intelligatur, tamen non est ea simplicior, siquidem nulla inter utramque realis est distinctio [2].

V. Abstractum est forma concreti. Scilicet, abstractum est id, a quo concretum denominatur; e g., ab albitudine res dicitur alba, et a visione res dicitur visa. Ex quibus exemplis patet *formam* hic sumi pro ratione, per quam aliquid denominatur, quae necesse non est ut sit in ipsa re, cum possit etiam esse aliquid principium extra rem, et a quo ista pendet, siquidem *visio*, ex qua res denominatur *visa*, est extra rem *visam*. Hac ratione, quemadmodum s. Bonaventura adnotavit, aliqui homines ex Divinitate denominantur divini, ut *divinissimus Paulus*, vel *divinissimus Ioannes* [3].

VI. Abstractum est prius concreto. *Abstractum* non est quidem *cognitione* prius *concreto*; nam, ut passim do-

---

[1] 1ª 2ᵃᵉ, q. XVI, a. 4 ad 2.

[2] Vid. s. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XXXIV, a. I, q. 1 *ad arg.*

[3] *In lib. III Sent.*, Dist. XI, dub. 3.

cet s. Thomas, naturalis nostra cognitio a sensu, proindeque ex concretis principium sumit. Neque *tempore*, aut *dignitate* abstractum est prius concreto, illud enim ab isto, tamquam a subiecto pendet; e. g., albitudo est posterior cygno, cui inhaeret. Quocirca abstractum est *natura* prius concreto, tantum si spectetur veluti forma, ex qua concretum, uti antea diximus, denominationem accipit; quo sensu *doctrina* est prior *natura*, quam *homo doctus*; siquidem forma est *natura* prior, quam id, cuius est forma.

Huius effati explicatio attente consideranda est, ne cum Transcendentalibus abstractum ita prius concreto intelligatur, ut tamquam principium cognitionis et realitatis rerum assignetur.

VII. Abstrahentium non est mendacium. Idest, qui abstrahit, non ideo in errorem inducitur, quia abstrahit. Intelligendum autem hoc est non quidem de abstractione *negativa*, sed de *praecisiva*, de quibus supra. Qui enim alterum cognoscit, omittendo alterum, nihil negat, adeoque non errat; siquidem error non est rem aliquam ex parte cognoscere et intelligere, dummodo nihil ei repugnans, aut extraneum affingatur. Hinc qui considerat hominem, quin in eo consideret rationem, non mentitur. Item, « intellectus mathematicorum non est falsus, quamvis nulla linea sit abstracta a materia in re [1] ».

Hanc ob rationem demonstratur intellectum non errare, cum essentiam rei ab accidentibus, quibuscumque reipsa coniungitur, seiunctam considerat.

VIII. Abusus non tollit usum. Variis exemplis s. Augustinus hoc effatum explicavit: « Non ideo, inquit, contemnenda, vel detestanda virginitas Sanctimonialium, quia et Vestales virgines fuerunt; sic non ideo reprehendenda sacrificia patrum, quia sunt et sacrificia gentium [2] ». Item: « Neque enim pro patria non est armandus miles, quia contra patriam nonnulli arma sumserunt; aut ideo uti non debent boni doctique medici ferramentis medicinalibus ad salutem, quia his ad perniciem etiam indocti pessimique abutuntur [3] ». Ratio est, quia, aiente eodem

---

[1] S. Thom., *In lib. I Sent.*, Dist. XXX, q. I, a. 3 *sol.*
[2] *Contr. Faustum*, lib. XX, c. 21.
[3] *Contra Crescon.*, lib. I, c. 1.

sancto Doctore, « non facultas culpabilis est, sed ea male utentium perversitas [1]»; quocirca, « non ideo debent oves odisse vestimentum suum, quia plerumque illo se occultant lupi [2] ».

IX. Accessus est prior, quam recessus. Nempe est prior non quidem *in executione*; nam « in executione prius est recedere ab uno termino, quam accedere ad alterum »; sed *in intentione* ; « propter hoc enim receditur ab uno termino, ut accedatur ad alterum [3] ». Cuius ratio est, quia « accessus per se respicit id, quod est conveniens naturae; recessus autem per se respicit id,quod est contrarium [4]».

X. Accidens est entis ens. *et* Accidentis esse est inesse. Nimirum : Accidens, si secundum propriam et intrinsecam rationem spectetur, est quidem aliquod ens; sed quoniam ens simpliciter et principaliter significat *esse per se*, ac proinde substantiam ; *esse* autem accidentis exigit inhaerentiam substantiae, ideo accidens dicitur *entis ens*, quia refertur ad substantiam, ac proinde non habet *esse simpliciter*, nempe ita perfectum, sicut substantia. « Essentia, subdit s. Thomas, proprie et vere est in substantiis, sed in accidentibus est quodammodo, et secundum quid [5] ».

Quocirca vi huius effati sententia Lockii refutatur asserentis substantiam in qualitatum complexione consistere. Qualitates enim sunt accidentia. Atqui accidentia, cum sint *entis entia*, principaliter et perfecte non sunt ens. Ergo substantia, si ex ipsis qualitatibus constitueretur, non esset proprie et perfecte ens; id quod eius notionem destruit.

Ex hoc theoremate illud alterum sequitur: Accidentis esse est inesse. Non quidem ita ut inesse significet *esse* accidentis absolute, sed modum essendi, qui sibi convenit ex ordine ad subiectum, cui inhaeret. Insuper accidentis *esse* est *inesse*, non quatenus ad essentiam accidentis requiritur, ut actu inhaereat subiecto, sed quatenus accidens necessario ordinem habet ad hoc, ut alteri insit,

---

1 *De Doctr. Christ.*, lib. II, c. 36.

2 *Serm. Dom. in monte*, lib. II, c. 24.

3 1a-2ae, q. XXXIX, a. 2 ad 3.

4 *Ibid.*, q. XXXVI, a. 1 c.— 5 *De ente et essentia*, c. 2.

et recipiatur in subiecto sibi accommodato [1]. Hinc accidentia absoluta, de quibus supra [2], non sunt huiusmodi, ut subsistant per se, quemadmodum substantia, sed sustinentur a Deo sine subiecto, et *actu* quidem non sunt in substantia, *potestate* vero et *exigentia* in substantia sunt, quia etiam dum actu existunt sine substantia, postulant esse in substantia.

XI. Accidens est extra substantiam. Non quidem quatenus accidens possit neque *actu*, neque *potestate* et *exigentia* esse extra substantiam, siquidem accidentis *esse*, ut paulo ante diximus, est *inesse*; sed quatenus ad aliud rerum genus a genere substantiae diversum pertinet. Quocirca accidens est *extra substantiam* ratione *essentiae*, idest accidentis essentia nulla ratione in essentiam substantiae ingredi potest, secus substantia non foret ens *per se*, sed *per accidens*.

Hinc illa alia effata: Accidens non est de essentia substantiae. Quod tamen intelligendum est, prout substantia spectatur absolute et in se, non vero prout substantia consideratur talis. Sic doctrina pertinet ad hominis docti essentiam. *Et*, Accidens non constituit substantiam. Idest, non potest accidens esse internum substantiae principium, tum quia causa non potest esse deterior suo effectu, tum quia accidens posterius est substantia. Potest vero accidens constituere substantiam, tamquam principium illi extrinsecum, nempe, cum sit instrumentum illius substantiae, cui inhaeret, potest aliam substantiam producere. E. g., calor constituit pullos, non intrinsece, sed extrinsece, tamquam instrumentum substantiae, quae per calorem pullos excudit.

XII. Accidens non est accidentis accidens, *vel*, Accidens non est subiectum accidentis. Nempe: Nullum accidens esse potest *primum* et *radicale* fundamentum, seu *fundamentale* subiectum alterius accidentis. Cum enim accidens expostulet subiectum, in quo insit, non potest per se esse subiectum alterius accidentis. Quod si quandoque unum accidens alteri accidere dicitur, hoc intelligendum est, quatenus unum simul cum altero eidem subiecto inest; id quod, uti advertit s. Thomas, contingere potest vel

---

[1] Vid. s. Thom., *In lib. IV Sent.*, Dist. XII, q. I, a. 1, *sol.* 1 ad 1.
[2] Pag. 8.

absque aliquo ordine, puta cum accidit, ut idem homo, qui est musicus, sit etiam albus; vel cum aliquo ordine, nempe quia subiectum recipit unum accidens per aliud, sicut corpus recipit colorem per superficiem; quam ob rationem dicimus unum accidens, e, g., colorem esse in superficie [1]. Quocirca accidens numquam est subiectum alterius, nisi per substantiam, cuius est accidens [2].

Clarius etiam cum eodem sancto Doctore hoc modo idem effatum explicatur: « Subiectum tripliciter comparatur ad accidens. Uno modo, sicut praebens ei sustentamentum... Alio modo sicut potentia ad actum... Tertio modo sicut causa ad effectum . . Quantum igitur ad primum, unum accidens alterius subiectum esse non potest; nam, cum nullum accidens per se subsistat, non potest alteri sustentamentum praebere, nisi fortasse dicatur, quod, in quantum est a subiecto sustentatum, aliud accidens sustentat. Sed quantum ad alia duo, unum accidens se habet ad aliud per modum subiecti, nam unum accidens est in potentia ad alterum, sicut diaphanum ad lucem, et superficies ad colorem. Unum etiam accidens potest esse causa alterius, ut humor saporum, et per hunc modum dicitur unum accidens alterius accidentis esse subiectum; non quod unum accidens potest alteri accidenti sustentamentum praebere, sed quia subiectum est receptivum unius accidentis altero mediante, et per hunc modum dicitur potentia animae esse habitus subiectum [3]».

XIII. Accidens non est nobilius suo subiecto. Videlicet, dummodo accidens tamquam huiusmodi consideretur; subiectum enim est ens per se, accidens vero in alio, atque a subiecto, cui inhaeret, habet rationem accidentis. At vero, accidens nobilius est subiecto, si comparetur ad ipsum, tamquam actus ad potentiam; nam hac ratione accidens perficit subiectum; e. g., veritas creata est nobilior anima, quae illam cognoscit, quatenus est perfectio ipsius animae. Quod s. Bonaventura explicat hunc in modum: « Etsi nullum accidens sit nobilius substantia, prout accidens comparatur in se, quantum ad essentiam generis, sive quantum ad esse primum; nihilominus tamen, prout

---

1 1ª 2ªᵉ, q. VII, a. 1 ad 3.
2 *In lib. I Sent.*, Dist. III, q. IV, a. 3 ad 2.
3 *Qq. dispp.*, *De Virtut.*, q. I, a. 3 c.

accidens comparatur in subiecto, et includit esse subiecti, quamdam nobilitatem superaddit quantum ad esse secundum[1] ». Insuper, aliquod accidens est nobilius substantia, quatenus per ipsum substantia coniungitur alicui nobiliori se; quo modo beatitudo creata, et gratia, et alia huiusmodi sunt aliquid nobilius natura animae, cui inhaerent [2]. Hinc,uti Seraphycus Doctor subdit, accidens, quod ab agente extrinseco producitur, potest esse nobilius subiecto, quia, si *ab aliquo superiori* producitur, « iungit ipsum, et conformat ei, quod est ipso superius. Quod si ortum habet ab Ente supremo, si eius infusio, vel origo sit secundum perfectam influentiam, non solum habet nobilitare, verum etiam consummare, et quietare. Et hoc non facit tantum ratione sui, verum etiam ratione Eius, a quo procedit, in quo reperitur omnis perfectio, et bonorum omnium aggregatio [3] ».

XIV. Accidens non extendit se ultra suum subiectum. Id verum est *subiective*, quatenus nempe accidens non potest esse, nisi in subiecto proprio, puta color non nisi in corpore, numquam in spiritu esse potest; unde s. Thomas sententiam eorum refutat, qui opinantur accidentia panis et vini, quae in Sacramento Eucharistiae manent post Consecrationem, esse, sicut in subiecto, in aere circumstante [4]. Non item *effective*; nam actio accidentis potest versari ultra suum subiectum; e. g., calor ignis ultra suum subiectum, licet secundum conditionem eius, agit, cum calefacit aquam.

XV. Accidens non migrat de subiecto in subiectum. Sermo hic est non de accidente eodem specie, istud enim modo in uno, modo in alio esse potest; sed de accidente eodem numero, non enim haec albitudo transit de pariete in pallium. Ratio est, quia accidens numerum a subiecto accipit; ac proinde fieri non potest, ut idem numero manens sit quandoque in hoc, quandoque in illo subiecto. Quocirca, adnotante s. Thoma, cum in Scripturis gratia de subiecto in subiectum transire dicitur, « talis actus lo-

---

1 *In lib. II Sent.*, Dist. XXVI, a. 1, q. III *ad arg.*
2 Vid. s. Thom., *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. I, a. 2, sol. 1 ad 5.
3 *Ibid.*, et *In lib. IV*, Dist. XLIX, p. I, a. 1, q. 1 *ad arg,*
4 3, q. LXXVII, a. 5.

quendi intelligitur propter similitudinem gratiae ad similes actus in specie [1]».

Hoc effato autem abutuntur ii, qui inde rebus naturalibus virtutem agendi denegant, quasi per earum actionem idem numero accidens de subiecto in subiectum migraret. At vero « non hoc modo dicitur corpus calidum calefacere, quod idem numero calor, qui est in calefaciente corpore, transeat ad corpus calefactum; sed quia virtute caloris, qui est in calefaciente corpore, alius calor numero fit actu in corpore calefacto, qui prius erat in eo in potentia [2]».

XVI. Accidens non potest convenire alicui ut genus. Nempe respectu sui subiecti. E. g., color non est genus corporis. Potest vero respectu suorum inferiorum; sic enim color est genus respectu albi et nigri. Et quoniam genus de suis inferioribus aequali ratione praedicatur, ideo accidentia de suis inferioribus non dicuntur praedicari secundum magis et minus, sed hoc modo de suis subiectis tantum praedicari possunt, quatenus haec magis vel minus illam formam participare possunt.

XVII. Accidens non potest corrumpere subiectum. Idest *efficienter*; nam subiectum corrumpitur, cum transmutatur, nempe cum propriam formam substantialem amittit, novamque adquirit; impossibile autem est accidens transmutare subiectum, quia formam substantialem in subiectum minime inducit. Sed potest accidens *dispositive* corrumpere subiectum, quatenus ipsum ad transmutationem, hoc est ad novam formam in se recipiendam disponit. Hoc modo febris pestilens corpus corrumpere dicitur: « Accidens non corrumpit subiectum effective. Posita enim qualitate, quae est necessaria dispositio ad formam ignis, scilicet calore in summo, removetur forma aeris [3] ».

XVIII. Accidens praedicatur de subiecto. Intelligendum hoc est de accidente in concreto, ut album, nigrum, et de subiecto, cui inhaeret; recte enim dicitur: cygnus est albus. Insuper de accidente in abstracto, et de subiecto, cui tribuitur, veluti generi inferiori; ut cum dicitur: co-

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XXVI, q. 1, a. 2 ad 1.
[2] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 69.
[3] S. Thom., *Quodlibet.* X, a. 4 ad 2.

lor est qualitas. Non item de accidente in abstracto, et de subiecto, cui inhaeret; sic dici nequit: homo est sapientia. Cuius ratio est, quia disparatae species non possunt de se invicem praedicari, quemadmodum nec ea, quae generibus distant, cuiusmodi sunt homo, et sapientia.

XIX. Accidens uni non est alteri substantia. Accidens, et substantia, inquit s. Thomas, « non univocantur in aliquo ». Ex quo « Commentator probat, quod calor non est forma substantialis ignis, quia in corporibus calefactis est accidens [1]». Et sane, substantia, et accidens, *formaliter*, seu essentialiter secum pugnant, et ideo id, quod est accidens, non potest esse substantia. Item, « quod in se est substantia, non potest esse accidens alicuius, quamvis coniunctio unius substantiae ad alteram possit esse accidens, et sic una substantia alteri accidentaliter advenire dicatur, sicut vestis homini [2]». Accipiendum autem est hoc effatum 1° de praedicato, quod utrobique univoce reperitur; quocirca, cum scientia Deo, et hominibus univoce non tribuatur, in his est accidens, in Eo est substantia: 2° De accidente *praedicamentali*, prout distinguitur contra substantiam, nam id, quod est accidens logicum tantum et *praedicabile* respectu unius, potest esse substantia respectu alterius. Ita, cum dico, Animal est homo, *homo* accidit, *animali*; et cum dico, Petrus est homo, *homo* significat Petri essentiam, seu substantiam.

XX. Accidentia mutant conditionem substantiae. « Subiectum accidentis secundum aliquod accidens alteratur [3] ». At vero, substantia quoad *esse* mutatur ab accidentibus, non vero quoad *essentiam;* sive enim calidus, sive frigidus sit Petrus, semper est animal rationale.

XXI. Accidentia speciei accidunt generi, non contra. Adnotandum est, genus hic sumi non in sua essentia spectatum, sive prout genus est, et a suis speciebus

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XIII, q. I, a. 3 *sol.*
[2] *In lib. III Sent.*, Dist. VI, q. III, a. 2 *sol.*
[3] S. Thom., *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XIV, a. 7 ad 3. Hoc effatum enunciavit etiam s. Augustinus iis verbis: « Aliae (*praeter Deum*) quae dicuntur essentiae, sive substantiae, capiunt accidentia, quibus in eis fiat vel magna, vel quantacumque mutatio »; *De Trin.*, lib. V, c. 2, n. 3.

distinguitur, sed prout in singulis suis speciebus determinatum intelligitur; quo modo potest ei aliquid accidere, puta accidit animali esse in equo quadrupes, in homine bipes. Iam, cum totum genus in qualibet specie, certo quodam modo determinatum inveniatur, necesse est ut quidquid accidit alicui speciei, id quoque generi accidere posse dicatur; quapropter, si concedatur aliquid esse accidens alicuius speciei, inde colligi potest illud esse accidens generis, cui illa species subiicitur. E.g., quia accidit homini esse bipedem, ideo animali quoque idem accidit. E contrario, id, quod accidens generis est, non invenitur in cunctis speciebus eius, quia cunctis speciebus alicui generi subiectis commune est illud, quod vel essentiam generis constituit, vel ipsam necessario consequitur, sed non illud, quo essentia a genere denotata in unaquaque illarum determinatur. Quocirca dici non potest aliquid accidere alicui speciei ex eo tantum, quod accidit generi: quia fieri potest, ut in alia quidem specie, non vero in hac inveniatur. E. g., quia animal quadrupes est, non sequitur etiam homini advenire esse quadrupedem.

XXII. Actio fit per contactum, *vel* Non datur actio in distans [1].

XXIII. Actio fit per contraria. Intelligitur proprie de agentibus, quorum unum alterum corrumpit, hoc enim fit per qualitates contrarias, puta ignis, quatenus calidus, expellit ex alio frigus. Quod si de agentibus, quatenus aliquid efficiunt, uti est, e. g., sol illuminans, praefatum theorema explicari velit, tum *το per contraria* sumendum est latiori sensu, prout nimirum agens non potest aliquam formam in aliud inducere, nisi istud illa careat; e. g., sol non nisi aerem tenebrosum illuminat; quando vero illud, in quod agens agit, perfecte simile ei fit, desinit actio [2]. Advertendum autem est satis esse, ut in agente virtualiter tantum sit illa forma, qua illud, in quod agit, caret. Ita medicus agit in aegrotum non ratione suae sanitatis, sed quia virtute pollet gignendae sanitatis.

XXIV. Actio infert passionem. Idest, non contingit a-

---

[1] Vid. *Nihil agit in distans*, litt. *N*.

[2] Vid. aliud effatum, *Omne, quod fit, ex opposito fit*, seu, *Ex contrariis omnia fiunt*, litt. *C*.

liquid agere, quin aliud re, vel ratione distinctum patiatur. « Si actio, inquit s. Bonaventura, completur, infert passionem necessario [1] ». Quod explicandum est hunc in modum: Actioni transeunti passio proprie respondet, et quidem in alio, quod ab ipso agente distinguitur. Hinc, ut s. Thomas ait, « invenitur calefactio actio, et calefactio passio, et similiter creatio actio, et creatio passio [2] ».Passio autem, quae actioni immanenti respondet,vel consistit tantum in eo, quod ipsa in agente recipitur, qua ratione *intelligere* dicitur quaedam passio; quod profecto de actionibus Dei, qui per ipsam suam essentiam agit, dicendum non est; vel si proprio sensu accipiatur, ipsa huiusmodi non est, « nisi per modum significandi tantum; sicut cum dicitur aliquid sciri, non ponitur aliqua passio secundum rem in scito, sed solum quidam respectus ad scientem secundum rationem, qui per modum passionis significatur a Grammatico [3] ». Atque, ut exemplum a s. Augustino allatum adhibeamus, « qui excutit. . . si excutiat seipsum, excutiens est, quia excutit se, et excutitur a se [4] ». Idem dicatur de iis actionibus, quae non aliud exhibent, nisi ordinem originis unius ab alio; quocirca in Divinis « non ponuntur passiones, nisi grammatice loquendo, quantum ad modum significandi, sicut Patri attribuimus generare, Filio generari [5] ».

XXV. Actio non est in agente, sed in patiente. Intelligendum est non de actione *immanente*, sed de actione *transeunte*. Iam, secundum aliquos, actio *transiens* ita in patiente esse dicitur, ut *originaliter*, sive ut in principio, a quo fluit, sit in agente, *subiective* autem, sive ut in subiecto, cui inhaeret, sit in patiente. Secundum alios vero, forma, quae per actionem efficitur, est in patiente, sed ipsa actio non nisi in agente, tamquam in subiecto, est; e. g., cum ignis agit in aquam, ut eam calefaciat, aliud est actio ignis, aliud calor, qui per ignis actionem in aqua producitur: illa non in alio, quam in igne est, calor vero in aqua.

XXVI. Actio non fit sine aliquo motu. Ipsa enim o-

---

1 *In lib. IV Sent.*, Dist. XII, p. 1, a. III, q. 2 *resol.*
2 *In lib. I Sent.*, Dist. XL, q. I, a. 1 ad 1. — 3 *Ibid.*
4 *In Ps. CXXVI*, n. 10. — 5 I, q. XLI, a. 1 ad 3.

nim operatio dicitur *motus*; nam sicut motus est actus mobilis; ita actio est actus agentis [1]. Inde perspicitur istud effatum intelligendum esse de motu late sumto [2], nempe pro quacumque processione ab alio, quamvis non sit successiva; sunt enim aliquae actiones, quae *in instanti* ab agentibus procedunt, ut illuminatio solis [3].

XXVII. Actio, quae efficienter procedit ab aliquo agente, non potest esse productiva illius. Ratio est, quia secus idem esset prius et posterius seipso secundum idem. At vero axioma intelligendum est hunc in modum: Actio, quae efficienter procedit ab aliquo agente, non potest esse prima productio ipsius: potest tamen esse iterata eius productio, et quoad novum modum essendi. Licet enim idem non possit esse prius seipso; tamen potest aliquid tamquam primo productum esse prius seipso tamquam reproducto, seu tamquam producto quoad novum modum essendi. Quocirca, etsi transubstantiatio Eucharistica sit efficienter a Corpore Christi, seu ab Eius humanitate, uti ab instrumento Divinitati coniuncto, tamen potest Corpus Christi ex pane, et sub speciebus Eucharisticis per eam actionem produci. Nam Corpus Christi, ut primo productum, est prius seipso, uti reproducto sub novo modo essendi Sacramentali; unde idem non est prius, et posterius seipso secundum idem [4].

XXVIII. Actio recipit magis et minus. Scilicet actio non secundum se, sed secundum formas, seu qualitates, per quas fit, recipit magis et minus. E. g., calefactio ignis vividior est, quam calefactio aquae calidae, quia calor ignis est vividior calore aquae. Hinc actiones, quae fiunt per qualitates, quae non suscipiunt magis et minus, puta generare, magis et minus non recipiunt.

XXIX. Actiones sunt a proportione maioris inaequalitatis, *seu*, Actiones fiunt a superante. Scilicet, cum patiens non nisi remotam potentiam ad recipiendam actionem, vel contrariam dispositionem habet, tunc actio non consequitur, nisi agens ea polleat virtute, ut obstacula, quae in patiente occurrunt, vincere possit. Hinc ferrum

---

1 I, q. XVIII, a. 3 ad 1.

2 Vid. *Motus proprie acceptus — Improprie acceptus*, litt. *M*.

3 De his vid. *Motus instantaneus — Successivus*, litt. *M*.

4 Vid. Gonet, *Manuale Thomistarum*, t. VI, tract. IV, c. IV, § 11.

a debili calido non calefit; lapis non nisi per violentam actionem sursum movetur, etc. Item, quoties virtuti alicuius agentis contrarium agens obsistit, actio consequitur virtutem superioris agentis; prout istud virtutem alterius in se *reagentis* imminuit, atque impedit ne ulterius in se agat.

Ex hoc effato colligere licet infinitam esse virtutem creandi aliquid ex nihilo. Etenim, quemadmodum eo maior virtus in agente expostulatur, quo magis remota est in patiente potentia actionem illius recipiendi, ita maxima oportet ut sit virtus in creante, quia nulla est in nihilo potentia recipiendi *esse*, atque inter istud, et illud infinita occurrit distantia.

XXX. Actiones sunt suppositorum. Hoc effatum sibi vult substantiam agere non posse, nisi assecuta sit sui complementum, seu subsistentiam. Neque id mere concomitanter, sed antecedenter, adeo ut prius sit rem subsistere, quam agere, siquidem oportet ut natura sit in suo esse completo, ac plene constituta, antequam operetur. Ex quo fit, ut actiones, aeque ac passiones, toti composito, seu individuo, non soli parti, quae actionem elicit vel patitur, tribuatur. Sic, corpore aegro, homo dicitur aegrotare, et, anima intelligente, homo dicitur intelligere [1]. Monendum tamen hic est subsistentiam non concurrere in effectum tamquam principium, quo operatio elicitur, constat enim huiusmodi principium esse naturam; sed tamquam terminans et perficiens naturam, ita ut haec efficiatur etiam principium quod operatur; unde actus sunt suppositorum non *elicitive*, sed *denominative*, nempe actiones sunt suppositi, tamquam agentis *ut quod*, naturae vero, tamquam agentis *ut quo*. Sic homo ratiocinatur tamquam principium *quod*, anima, tamquam principium *quo*.

Hinc in Christo, etsi una sit Persona, tamen, quia duae sunt naturae, Divina, et humana, duae operationes agnoscendae sunt; siquidem principium, quo operatio elicitur, non persona est, sed natura. Attamen, quoniam una est

---

1) Quod haud latenter innuit s. Augustinus, ubi ait: « Tria ista, memoria, intellectus, et amor, mea sunt, non sua; nec sibi, sed mihi agunt; immo ego per illa. Ego enim memini per memoriam, intelligo per intellectum, amo per amorem »; *De Trin.*, lib. XV, c. 22, n. 42.

in Eo Persona, nempe Verbum, unum est principium, *quod* illas elicit actiones; ex quo fit, ut operationes humanae Eius *theandricae*, seu *Dei-viriles* dicantur, quia participant virtutem Divinae operationis.

XXXI. Actui repugnat accidere actum. Scilicet, actui *substantiali*, nempe illi, per quem res in sua specie constituitur, alius actus accidentalis advenire quidem potest, qui illam aliquo modo afficiat, puta humanitati doctrina, at numquam alius actus substantialis; siquidem unius rei non nisi unum esse potest *esse* substantiale.

Hoc effato omnes ii refutantur, qui animam intellectivam unicum in homine esse *actum substantialem* inficiantur.

XXXII. Actus est qui separat et distinguit. Nomine *actus* hoc loco intelligitur forma substantialis. Quare sensus praefati axiomatis est, actum, seu formam substantialem efficere, ut composita in certa specie constituantur, et ab aliis distinguantur. E. g., homo per animam rationalem, quae est eius forma, a ceteris animantibus distinguitur [1].

XXXIII. Actus est perfectio potentiae. Nempe 1° actus *entitativus*, seu res existens, est perfectio potentiae *obiectivae*, idest eius, quod nondum existit [2]. 2° Actus potentiae *passivae*, per quam nempe ens constituitur aliquid recipiendi capax, est perfectio eiusdem potentiae passivae, siquidem haec potentia perficitur a suo actu, e. g., figura Caesaris actu in marmore inculpta perficit capacitatem marmoris ad illam figuram recipiendam. 3° Actus potentiae *activae* potest significare vel eius *actualitatem*, eo modo, quo *esse* est actualitas essentiae, vel terminum actionis, quae per illam exercetur. Iam, si primo modo spectetur, actus est perfectio potentiae, siquidem, « potentia et habitus per operationem perficiuntur [3] »; quod tamen intelligendum non est de potentia, quae actualitatem non habet « *propter defectum suscipientis* »; unde si dicatur, quod « sol actu lucens potest domum illuminare, quae non est aperta, et domum apertam illuminat, nulla omnino notatur perfectio, quae non erat ante [4] ». Sin altero modo, actus non est perfectio potentiae; nam terminus

---

[1] Vid. *Forma substantialis*, litt. F.

[2] Vid. *Potentia obiectiva-subiectiva*, litt. *P*.

[3] *Contr. Gent.*, lib. I, c. 100, n. 2.

[4] S. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XVIII, a. 1, q. 3 *ad arg.*

actionis vel est extra potentiam, ut in actionibus transeuntibus, et sic illam intrinsecus perficere non potest; « non enim aliquid acquiritur igni ex hoc quod est calefaciens; sed calefacto acquiritur calor[1] »; vel si in illa est, ut in actionibus immanentibus, perficit quidem ipsam, at non quatenus est potentia activa, sed quatenus velut potentia passiva spectatur, seu quatenus terminum illius actionis in se recipit. Denique in *genere moris* actus est perfectior potentia, quatenus « praeeminet potentiae, ut dicitur in IX *Met.*, Melius est bene agere, quam posse bene agere; et similiter vituperabilius est male agere, quam posse male agere[2] ».

XXXIV. Actus est prior potentia. Porro 1° actus est *cognitione* prior potentia; siquidem in cognitionem potentiarum devenimus per earum actus. 2° Actus *secundum ordinem naturae*, seu secundum ordinem, quem natura intendit, est prior potentia, haec enim ad illum ordinatur. 3° Actus non est *tempore* prior potentia; sed vel est posterior, vel simul cum ipsa existit. Etenim, quin dicamus de agentibus voluntariis, in quorum potestate est eligere tempus, in quo effectum producant, actus est posterior potentia, cum haec per actionem successivam exercetur, vel cum agens naturale post aliquod tempus perfectionem virtutis naturalis ad agendum assequitur; sicut homo non a principio generare potest. E contrario, actus est simul cum potentia, si haec per actionem instantaneam exercetur, atque iam a principio expedita agendi virtute pollet. Quocirca potentia illuminandi in sole, calefaciendi in igne etc., simul cum actu est[3]. At vero, si actus et potentia in diversis inspiciantur, tunc actus semper est *tempore* prior potentia; nam id, quod est in potentia, non deducitur ad actum, nisi per aliquid iam existens in actu[4]. Unde illud etiam intelligitur quod *actus*, seu substantia quae sit *purus actus*, cuiusmodi est Deus, prior est quavis potentia.

XXXV. Actus est ratio intelligendi[5].

---

[1] S. Thom., *Qq. dispp., de Pot.*, q. X, a. 1 c.
[2] 1ª 2ªᵉ, q, LXXI, a. 3 c.
[3] Vid. S. Thom., I, q. XLII, a. 2 c.
[4] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 16, n. 10.
[5] Vid. *Nihil cognoscitur, nisi secundum quod est in actu*, litt. *N*.

XXXVI. **Actus et potentia sunt eiusdem generis.** Nempe 1° in eodem genere inveniuntur actus et potentia, ita ut illud, quod fuit in potentia, et nunc est actu, ad idem genus pertineant; e. g., homo in potentia et homo in actu. 2° Quoniam unumquodque agit, prout est actu, et patitur, prout est in potentia, actus et potentia dicuntur esse unius generis, quatenus proprio agenti respondet determinatum patiens, et vicissim. E. g., album non patitur a dulci, nisi per accidens, sed a nigro tantum [1]. 3° Actus, et potentia, quae ordinantur ad componendum unum *per se*, sunt in eodem genere; e. g., materia, et forma sunt in eodem genere ratione entitatis; potentia cognitrix, et species, per quam aliquid actu cognoscit, sunt in eodem genere cognoscibili. 4° Actus, et potentia, quae ad illum per se primo et principaliter instituta et ordinata est, ita ut ab ipso speciem suam accipiat, sunt eiusdem generis; puta potentia ordinata ad actum substantialem est substantialis, ad accidentalem, est accidentalis; late nimirum sumto nomine *generis* pro generalibus rationibus substantiae et accidentis; si enim actus sit de genere accidentis, satis est, ut potentia essentialiter ordinata ad talem actum et quae proinde ab eo determinatur, sit accidens, et non substantia.

Hoc effato utitur s. Thomas ad demonstrandum potentias animae non esse idem, ac eius essentiam; cum enim actus et potentia ad idem genus referantur, sequitur, ut si actus, nempe operatio animae, non est in genere substantiae, potentia, quae *dicitur ad illum actum*, nec etiam possit esse in genere substantiae, ideoque non possit esse animae essentia [2].

Diximus autem illud intelligendum esse de potentia, quae *essentialiter* ordinata sit ad talem actum, siquidem nihil obstat, quominus res unius generis, seu *praedicamenti*, sit in potentia respectu alterius, quoniam, ut Caietanus adnotavit, « nullum praedicamentum est essentialiter in potentia respectu ad alterum [3] »; puta substantia est in potentia ad recipiendam quantitatem, quantitas est in potentia ad recipiendam qualitatem. Quam ob rationem s.

---

[1] *Qq. Dispp., De Ver.*, q. VIII, a. 9 c.
[2] I, q. LXXVII, a. 1 c.
[3] *In loc. cit.* s. Thom.

Thomas ait: « Non oportet quod in eodem genere ponantur potentiae et actus [1] ».

XXXVII. Actus et potentia, *seu*, Ens actu, et ens potentia sunt idem. Scilicet non sunt idem *ratione formali*, seu quatenus eadem sit eorum notio, differunt enim ut ens *inchoatum*, et perfectum; sed idem sunt *realiter*, non enim differunt ut res et res, quia ens, quod nunc est actu, est illa eadem res, quae prius erat in potentia. Neque tamen sunt idem identitate *positiva*, quasi ens spectatum, prout est actu, sit eadem res, ac ens spectatum, prout est in potentia, sed sunt idem *negative*,quatenus non sunt duae res diversae speciei, e. g., homo, qui existit, et qui potest existere.

Ex his colligitur allato axiomati illud non obstare, *Actus et potentia sunt contraria*; heic enim actus, et potentia sub eorum formali ratione accipiuntur, et ideo sunt *contraria*, seu *privative opposita*, siquidem potentiae notio privationem actus exhibet. Item, ne illud quidem obstat, *Actus et potentiae differentiae sunt valde oppositae*, vel illud, *Actus non parum differt a potentia;* hoc enim vel significatur notionem actus a notione potentiae differre; vel per actum intelligitur *forma*, per potentiam autem *materia*; quocirca, cum materia, et forma valde differant, etiam actus, et potentia, hoc sensu accepta, valde sunt diversa.

XXXVIII. Actus in bonis praeferendus est potentiae, non autem in malis. Hinc melius est homini cognoscere, quam vim habere ad cognoscendum, Deum actu, quam posse amare, esse sanum actu, quam posse sanum evadere. Actus enim bonus potentiam in perfecto statu collocat. Contra, deterius est aegrum esse, quam posse in aegritudinem incidere. Circa quod effatum admonendum est ipsum accipiendum esse de tali potentia, quae possit accipere actus contrarios, quorum unus sit ipsi naturalis, alter violentus, vel repugnans perfectioni sibi debitae. Tunc quidem melius est potentiam carere utroque actu, quam habere repugnantem. Sic melius est ut aegrotus neque medicinam, neque venenum, quam ut solum venenum absorbeat. Hinc sensus illius effati est: Quando actus est alicui subiecto bonus, eiusque perfectioni confert,

---

[1]) *In lib. I Sent.*, Dist. VII, q. I, a. 2 ad 2.

tunc melius est habere illum actum, quam posse tantum habere, seu illo carere. Quando vero actus non bonum reddit subiectum, tunc melius est illum actum abesse.

XXXIX. Actus unus non est operativus alterius. Hoc effatum intelligendum est tantum de actu, qui virtualiter alium non contineat; nam actus, qui virtualiter alium continet, potest efficere illum, quatenus movet et determinat potentiam ad hoc quod ex uno actu in alium, qui in illo continetur, prodeat. E. g., in intellectu assensus praemissarum est causa assensus conclusionis, quae in illis virtualiter continetur; et in voluntate actus intentionis est causa electionis. Hinc s. Thomas actum charitatis assignat tamquam causam pacis, et gaudii [1], et actum devotionis tamquam causam laetitiae [2].

XL. Actu et potentia virtuali idem simul esse non potest. De hoc infra, ubi de illo, *Quidquid movetur, ab alio movetur* [3].

XLI. Actu posito, tollitur potentia. Intelligendum est de potentia passiva; nam, cum actus est, aboletur potentia ad illum actum; non item de potentia activa, quae semper remanet. Contra, *actu sublato, non tollitur potentia*; nam potentiae naturales, sive *aptitudines*, sunt adiuncta propria, quae ab essentia rei separari non possunt, earum vero exercitium, sive actus, est accidens, quod potest esse, vel abesse.

XLII. Addiscens artem operatur actionem artis sine arte. Quod ita explicat s. Thomas: « Quia potest homo in scientiae, et virtutis actum, antequam habeat habitum scientiae, et virtutis, quo adepto, perfecte operatur [4]». Et quidem, si ita non se res haberet, non possent ipsae artes, et scientiae nostris actibus acquiri, nam saltem illi primi actus, quibus acquiruntur, non possunt ab arte procedere, siquidem generant illam.

XLIII. Admiratio parit scientiam. *Scientiae* nomine hic intelligitur cognitio alicuius rei per eius causam. Iam admiratio scientiam parere dicitur, quia is admiratur, qui, cum in aliquod phaenomenon incidit, eius causam igno-

---

[1] 2ª 2ªᵉ, q. XXVIII, a. 1, et XXIX, a. 3.
[2] *Ibid.*, q. LXXXII, a. 4. — [3] Vid. litt. *Q*.
[4] *In lib. IX Met.*, lect. VII. Vid. *Habitus generatur ex actibus*, litt. H.

rat ; unde , si ad hanc causam inquirendam accedit , et ideo scientiam illius rei sibi comparat, profecto ab admiratione excitatur [1]. Hinc s. Thomas: « Qui primi philosophati sunt, coeperunt philosophari propter admirationem alicuius causae [2] ».

XLIV. Affirmatio est prior negatione. Etenim quod est, prius est eo, quod non est; sed affirmatio est, negatio vero non est , seu affirmatio dicit rem esse , negatio vero non esse; est igitur affirmatio prior negatione [3]. Qua in re illud observandum est, quod etsi in individuo, et in rebus singulis *non ens* sit tempore prius *ente* , e. g. , Socrates prius non fuit homo, quam homo fieret; tamen in toto genere etiam ipso tempore *ens* est prius *non ente*, puta necesse fuit hominem esse, antequam Socrates esset ; semper enim oportet aliquid actu esse , quod illud, quod potestate est, ex potentia in actum reducat [4].

XLV. Agens ex tota potentia producit optime. Distinguendum est hoc modo: « Agens ex potentia tota quoddam agit secundum impetum, quoddam secundum artem et sapientiam. Et quod secundum impetum agit , facit quanto melius potest. Quod agit secundum artem et sapientiam, agit quantum vult, et quantum congruit, salvo ordine , quia sapientis est ordinare. Ideo quaedam facit bona, quaedam meliora, quaedam optima [5] ».

XLVI. Agens omne agit in quantum est actu. Nomine *actus* significatur vel existentia rei ; et sensus axiomatis est , nullam operationem posse fluere ab eo quod nondum existit, siquidem principium *activum* alicuius rei sibi vult, ut iam actu sit. Hinc s. Thomas : « Omnis actio causatur ab aliquo existente in actu, quia nihil agit, nisi secundum quod est actu [6]». Hinc etiam: « Nihil potest per se operari , nisi quod per se subsistit, non enim est operari, nisi entis in actu [7] »: Vel *forma* ; et sensus axiomatis est, nullam operationem posse alicui tamquam

---

[1] «Diligit veritatem philosophus... Eius autem principium est admirari, ut dicit Plato in *Theateto* »; Clem. Alex., *Strom.* lib. II , n. 9.

[2] *In lib. I Met.*, lect. III; et *Contr. Gent.* , lib. III, c. 25, n. 8.

[3] Vid. *Negatio reducitur ad genus affirmationis*, litt. *N*.

[4] Cf p. 36.

[5] S. Bon., *In lib. I Sent.*, Dist. XLIV, a. 1, q. 2 *ad arg.*

[6] 1ª 2ªᵉ, q. LXXIX, a. 2 c. — [7] I, q. LXXV, a. 2 c.

sibi propriam, et immediate ab eo procedentem convenire, nisi per aliquam formam in ipso existentem, nempe nisi ab aliquo principio ipsi intrinseco proficiscatur. « Forma propria, ait s. Thomas, est in qualibet re operationis propriae principium [1] ». E. g., ignis per calorem, ex quo est actu calidus, calefacit [2]. Actio enim, quae ab exteriori principio proficiscitur, non tamquam illi propria assignatur, sed tantum quatenus movet aliud ad operandum; e. g., calefacere ferrum est operatio propria ignis, non autem fabri, nisi quatenus ipse utitur igne ad calefaciendum ferrum [3].

Ex huius effati explicatione illud etiam intelligitur. OMNE AGENS AGIT PER SUAM FORMAM. Ratio autem, ob quam dicatur per formam *suam* ita traditur ab eodem Aquinate: « Omnis actio cuiuscumque rei est per formam naturae illius rei. Nam etsi sint formae aliquae accidentales principia actionum alicuius rei, oportet quod huiusmodi actiones reducantur, sicut in primum principium, in formam specificam illius rei agentis; sicuti actio caloris ignis reducitur, sicut in primum principium, in formam substantialem ipsius, quae est etiam principium omnium accidentium propriorum ignis [4] ».

XLVII. AGENS OMNE AGIT PROPTER FINEM [5].

XLVIII. AGENS PATIENTE EST NOBILIUS. Ubicumque enim est *passio*, ibi et imperfectionem adesse certum est, quia passio in rebus invenitur, prout sunt in potentia, et per actum disponuntur ad sui perfectionem; actio autem est agentis perfectio. At notandum est 1° hoc effatum veritate gaudere, prout agens uti agens, atque ratione illius qualitatis, per quam agit, spectatur; e. g., ignis, qui in corpus humanum agit, non est eo nobilior, nisi quatenus est actu calidus. « Quia lapis, inquit ad rem s. Bonaventura, laedit pedem, non oportet, quod lapis sit nobilior pede, sed sufficit, quod excedat in aliqua conditione, sicut in duritia, et soliditate [6] ». 2° Quoniam effectus proportionem habet cum causa principali,

---

[1] *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. I, a. 1 sol. 1 c.
[2] *Qq. dispp.*, q. un. *De Sp. cr.*, a. 2 c.
[3] Vid. 3ª, q. XIX, a. 1. — [4] Passim.
[5] Vid. *Finis movet efficientem*, litt. *F*.
[6] *In lib. III Sent.*, Dist. XVI, a. 1, q. 1 *ad arg.*

non vero cum instrumentali, non oportet, ut agens instrumentale sit nobilius, quam patiens. 3° Agens est nobilius patiente, si circa idem subiectum spectentur; nam, si ad diversa referantur, passivum potest esse nobilius activo. E. g., « intellectus est vis passiva respectu totius entis universalis; vegetativum autem est activum respectu cuiusdam entis particularis, scilicet corporis coniuncti. Unde nihil prohibet huiusmodi passivum nobilius esse tali activo [1] ».

XLIX. Agens unum, in quantum est unum, immediate non producit, nisi unum: *seu*, Idem semper facit idem. Sensus huius effati hic est: Unum et idem agens naturale, nempe agens, quod agit sua naturali vi, non vero ex consilio, et deliberatione, idem agit, non quatenus non potest plura facere, sed quatenus non potest facere contraria. E.g., ignis calefacit, exsiccat, illuminat; at non frigefacit, humectat, obscurat. Ex quo patescit aptandum esse huiusmodi effatum solis causis naturalibus, hae enim sunt ad unum oppositorum determinatae; quod enucleabimus in illo, *Natura est determinata ad unum*; non vero causis, quae libere agunt, hae enim vim habent agendi diversa, imo et opposita; e. g., Petrus ambulare potest, aeque ac quiescere; amare, aeque ac non amare, vel etiam odisse Antonium. « Ab uno naturali agente, ait s. Thomas, non est immediate, nisi unum; agens autem voluntarium diversa producere potest: quod ideo est, quia omne agens agit per suam formam; forma autem naturalis, per quam naturaliter aliquid agit, unius una est; formae autem intellectivae, per quas aliquid voluntate agit, sunt plures [2] ».

Hinc *debile fundamentum*, ut idem sanctus Doctor inquit, *habet* Neoplatonicorum opinio, qui « posuerunt a primo Principio, quod Deus est, eo quod est unum, et simplex, non potuisse plura prodire, eo quod idem natum est facere idem ». Etenim « in naturalibus agentibus actio sequitur ex necessitate formae, unde secundum unitatem formae oportet esse unitatem in effectu; sed in Divinis actio sequitur intellectum, et ideo secundum quod diversa ab uno possunt intelligi, ita diversi effectus ab uno immediate procedere possunt, et secundum hoc mul-

---

[1] I, q, LXXIX, a. 2 ad 3.

[2] *Comp. Theol.*, c. XCVI.

titudo a Deo processit, prout se intellexit ut ideam plurium, idest ut participabilem diversimoda imitatione [1]».

Insuper adnotandum est, 1° causas naturales *per se* non nisi idem agere posse, at *per accidens* posse etiam diversa agere ; e. g., frigus hieme calefacit *per accidens* , quatenus impedit, quin calor a corpore effluat: « Contrarium quandoque per accidens est causa contrarii , sicut frigidum quandoque calefacit, ut dicitur in VIII *Physic.* ; et similiter tristitia per accidens est delectationis causa, in quantum fit per eam apprehensio alicuius delectabilis [2] ». 2° Causam tunc idem agere , cum eadem manet, nec ullam habet diversitatem in se. « Idem, inquit B. Alb. M., eodem modo se habens, non facit diversa [3]». E. g., ignis semper calefacit , pulmo sanus semper facit bonum sanguinem ; at si causa diverso modo affecta sit , aliterque disposita, tunc mutantur effecta; e. g., pulmo male affectus non gignit bonum sanguinem. Quocirca « nihil prohibet idem secundum diversa esse causam contrariorum [4]». Idem evenit, si mutetur,aut aliter disponatur materia subiecta; hac enim mutata,mutantur et actiones,quia, ut inferius explicabitur , *quidquid recipitur* , *ad modum recipientis* (idest subiecti patientis) *recipitur*. Hinc unus idemque sol simul liquefacit ceram , et indurat lutum ; tepidum infrigidat calidum , et calefacit frigidum , quia comparatione calidioris tepidum est frigidum , respectu vero frigidioris est calidum [5]. « Idem manens idem natum est facere idem: Dicendum quod habet veritatem de eo , quod naturaliter inclinat tam ratione sui, quam ratione sibi adiuncti ; et hoc respectu eiusdem obiecti. Nam se-

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XVIII, q. II, a. 2 *sol.*

[2] 1ª 2ᵃᵉ, q. XXXII, a. 4 ad 1.

[3] *De Anim.*, lib. I, tract. II, c. 15.

[4] 1ª 2ᵃᵉ, q. XXXII, a. 3 ad 2.

[5] « Idem autem fit causa contrariorum , quod aliquando accidit propter ipsius causae magnitudinem , ac vim. Aliquando autem ob eius, quod patitur, aptitudinem. Ob certam quidem vim eadem chorda, quatenus intenditur, aut remittitur, acutum aut gravem edit sonum: ob aptitudinem autem eorum quae patiuntur, mel quidem sanos dulcedine afficit, amarore autem eos qui febre laborant; et unum et idem vinum alios quidem ciet ad iram, alios vero exhilarat; et idem sol ceram quidem liquefacit, lutum autem exsiccat»; Clem. Alex., *Strom.*, lib. VIII, n. 9.

cundum diversitatem obiectorum fit diversificatio operationum, unde sol amplius illuminat crystallum, quam illuminet lapidem, vel lignum [1] ». Monente autem Aquinate, effectus diversi, qui ab unica facultate operandi producuntur, ad unicum eius obiectum formale revocantur: « Contingit, quod per unam suam virtutem res aliqua potest inducere diversos effectus, sicut ignis per suum calorem liquefacit, et coagulat, et mollificat, et indurat, et comburit, et denigrat [2] ».

L. Anima est species specierum, seu forma formarum. Hoc de anima humana enunciatur, tum quia prae caeteris animarum speciebus eminet; tum quia est forma formarum intelligibilium, scilicet *receptive*, siquidem in se recipere potest species intelligibiles omnium rerum. Quare anima dicitur esse « quodammodo omnia per assimilationem ad omnia [3] », atque huiusmodi est *ratione possibilitatis et suscipientis* [4]; siquidem « intellectus agens non est actu plene respectu omnium, quia non est plene agens, et ideo indiget iuvari a cognoscibili ad hoc, quod fiat in actu [5] ».

LI. Appetitus est ratione carentiae. « Appetitus, ait s. Thomas, proprie est rei nondum habitae [6] ». *Proprie* quidem, nam si appetitus fastidium excludat, atque solam affectus intensionem significet, etiam illud, quod perfecte habetur, desiderari dicitur. Hoc modo de Angelis, qui perfecte Deum cognoscunt, et delectantur in Ipso, dicitur quod desiderant Eum cognoscere [7].

LII. A sensu distributivo ad collectivum non valet illatio. Scilicet a partibus seorsum sumtis ad totum non valet consecutio. Quod quidem verum est, si agatur de praedicatis accidentalibus, non autem si de praedicatis es-

---

1 S. Bon., *In lib. III Sent.*, Dist. XXIX, a. 1, q. 1 ad *arg.*
2 *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. VII, a. 1 ad 1.
3 S. Bon., *In lib. I Sent.*, Dist. III, p. 1, a. 1, q. 1 *ad arg.*
4 *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, p. 1, dub. 8.
5 *In lib. II Sent.*, Dist. VII, p. 1, a. 1, q. 3 *ad arg.*
6 *In lib. I Sent.*, Dist. XLV, q. I, a. 1 ad 1. « Bonum expectatum gignit cupiditatem »; s. Ioann. Damasc., *De Fide Orth.*, lib. II, c. 12. « Omne, quod desiderium nostrum fugit, cupiditatem exercet »; s. Greg. Nazianz., *Orat.* XVI.
7 I *Petr.*, c. I, v. 12.

sentialibus, quae naturam, et essentiam attingunt. Valet enim ista illatio : quilibet lapis est ens corporeum; ergo tota lapidum moles est corporea. Pariter : Quilibet homo est rationalis; ergo tota hominum collectio est rationalis. Ratio est, quia praedicata accidentalia et quantitativa partibus conveniunt praecise, ut partes sunt, seu quatenus *distributive* sumuntur, et seorsim a se invicem spectantur; unde nihil mirum, si ab illis ita spectatis ad totum ipsum consecutio non sit legitima; e contrario, praedicata essentialia conveniunt et partibus, et toti, sive *distributive*, sive *collective* sumantur.

B

DISTINCTIONES

I. Bonum entitative—Bonum naturaliter—Bonum moraliter. *Bonum entitativum*, seu *in genere entis* dicitur quidquid, prout actu habet *esse*, spectatur. Hinc huiusmodi bonum *transcendentale* etiam appellatur, quia cuilibet generi entium convenit; nam cum absolute melius sit *esse*, quam *non esse*, hoc ipso quod ens est, habet aliquam perfectionem, per quam est appetibile, ac proinde est bonum, siquidem bonum est ipsum ens, prout ad appetitum refertur. Hanc ob rationem bonum et ens dicuntur esse idem secundum rem, vel *bonum et ens converti*, vel *bonum esse passionem entis*. *Bonum naturaliter* vel huiusmodi est *simpliciter*, et dicitur quidquid *habet plenitudinem essendi sibi convenientem*, seu in quo nihil eorum desideratur, quae ad eius naturae integritatem requiruntur; vel *secundum quid*, et dicitur illud, cui deest aliquid *ad plenitudinem essendi debitum*; e. g., homo caecus est naturaliter bonus *secundum quid*, siquidem *habet de bonitate quod vivit, et malum est ei, quod caret visu*[1]. Denique bonitas *moralis*, vel *in genere moris* spectat ad actiones libere institutas secundum regulas rectae rationis.

II. Bonum honestum—utile—delectabile. *Bonum honestum* est quod appetitur per se, nempe propter conve-

---

[1] Vid. s. Thom., 1^a 2^{ae}, q. XVIII, a. 1 c.

nientiam, quam habet, cum ratione, e. g., virtus. Bonum *utile* est quod appetitur, prout est medium ad alterum bonum adipiscendum, e. g., cibus respectu vitae. Id autem, « quod terminat motum appetitus, ut quies in re desiderata, est delectatio [1] ». Iam 1° bonum, quod secundum se honestum est, ad aliud referri potest, e. g., virtus ad felicitatem: quocirca honestum potest rationem utilitatis participare. 2° Honestum est naturaliter homini delectabile; siquidem honestum, seu « quod est secundum rationem ordinatum, est naturaliter conveniens homini; unumquodque autem naturaliter delectatur in suo convenienti; et ideo honestum est naturaliter homini delectabile ». E contrario, « non omne delectabile est honestum, quia potest etiam aliquod conveniens esse secundum sensum, et non secundum rationem, sed hoc delectabile est praeter hominis rationem, quae perficit naturam ipsius [2] ».

III. Bonum in omni genere—Bonum in aliquo genere. *Bonum in omni genere* est illud, in quo sicut *esse*, ita et bonitas est ipsa eius essentia, ac proinde quidquid entitatis, et bonitatis esse potest, in ipso absque ullo limite invenitur. Eiusmodi est solus Deus, qui propterea *summum bonum*, vel bonus *per essentiam* appellatur. *Bonum in aliquo genere* dicitur de creaturis, quarum unaquaeque tantum bonitatis habet, quantum genus, quo continetur, expostulat. Hinc creaturae vocantur bonae *per participationem*, quia bonitas non est ipsa earum essentia, sed illam participant a Deo, tamquam *principio effectivo, exemplari, et finali* totius bonitatis [2].

IV. Bonum relative—Bonum absolute. 1° Dicitur aliquid *absolute* bonum, prout in seipso spectatur. Hinc vides bonum absolutum hoc loco non intelligi illud, quod omnibus modis est bonum, sed illud, quod est bonum,

---

[1] I, q. V, a. 6 c. « Honestum dicitur, quod propter seipsum appetendum est; utile autem quod ad aliud aliquid referendum est »; S. Aug., *Qq. octoginta tres*, q. XXX.

[2] 1ª 2ªᵉ, q. CXLV, a. 3 c.

[3] I, q. VI, a. 4 c. « Aliud, aiebat s. Augustinus, . . bonum, quod summe ac per se bonum est, et non participatione alicuius boni, sed propria natura et essentia; aliud quod participando bonum et habendo; habet autem de illo summo bono ut bonum sit, in se tamen manente illo, nihilque amittente »; *De mor. Man.*, lib. II, c. 4, n. 6.

prout consideratur secundum suam naturam [1]. Dicitur autem aliquid *relative* bonum, prout ordinem habet ad illos, quos perficit, et a quibus appetitur. Exinde colligitur aliquid in se absolute bonum posse uni esse bonum, alteri malum, puta medicina est noxia homini sano, congrua aegro. Ita etiam divitiae sunt aliquid absolute bonum, sed tamen relatae ad homines, qui eis possunt bene vel male uti, possunt esse bonae, vel malae [2]. 2° Actiones humanae habent bonitatem *absolutam*, prout sunt actiones, quia « quantum habent de actione et entitate, tantum habent de bonitate [3] »; *relativam*, prout considerantur obiectum, adiuncta, et finis, a quibus earum bonitas pendet.

V. Bonum subiectivum—Bonum obiectivum. *Bonum subiectivum* est illud, quod intrinsecus homini inhaerere potest [4]. *Bonum obiectivum* est illud, circa quod facultates hominis versari possunt. Hinc summum bonum hominis *obiective* est infinitum, siquidem, cum voluntatis obiectum sit bonum universale, ipsa ad illud bonum ferri potest, in quo ratio boni perfectius reperitur, scilicet in Deum: *subiective* autem est aliquid finitum, quia nihil infinitum homini inhaerere potest; ac proinde Deus non nisi finito modo potest ab homine possideri.

VI. Bonum transumptive—Bonum proprie. *Proprie bonum* dicitur quod vere bonum est et perfectum: Dicitur autem aliquid bonum *transumptive*, secundum quamdam similitudinem, eo quod est in malitia perfectum, sicut dicitur bonus latro, vel perfectus latro. Hoc sensu prudentia quandoque ponitur pro *astutia*, secundum illud Luc. c. XVI, v. 8: *Filii huius saeculi prudentiores filiis lucis sunt* [5].

VII. Bonum verum — Bonum apparens. *Bonum verum* dicitur quod in se tale est. *Bonum apparens*, quod, cum in se malum sit, apprehenditur tamen uti bonum, e. g., vindicta. Hinc bonum *verum* habet ordinem ad principale bonum, quod est ultimus finis. Bonum autem *apparens abducit a finali bono* [6]. Ex his intelligitur bonum inten-

---

[1] Vid. p. 45.—[2] 2ª 2ae, q. LVIII, a. 10 ad 2.
[3] 1ª 2ae, q. XVIII, a. 4 c. — [4] 1ª 2ae, q. II, a. 8 ad 3.
[5] Vid. s. Thom., 2ª 2ae, q. XCII, a. 1 ad 1.
[6] *Ibid.*, q. XXIII, a. 7 c.

tum a natura esse semper bonum verum, quia opus naturae dirigitur in finem suum ab intelligentia non errante; quocirca appetitus naturalis semper respicit bonum verum. E contrario, agens voluntarium dirigitur a ratione, in cuius iudiciis error permisceri potest, ac proinde potest iudicare uti bonum, id quod reipsa malum est [1].

B

EFFATA

I. Bona non sunt facienda, ut veniant mala. Huius explicatio perspicue traditur a s. Thoma iis verbis: « Si illud *ut* teneatur causaliter, est omnino verum; peccaret enim si quis ea intentione aliquem ad intrandam religionem induceret, ut apostataret. Si vero illud *ut* teneatur consecutive, sic ab omnibus bonis esset abstinendum, quia vix sunt aliqua humana bona, ex quibus occasionaliter non possent sequi aliqua mala . . . Tunc autem solum aliquod bonum esset praetermittendum propter consequens malum, quando malum consequens esset multo maius, quam bonum, et ut frequentius accideret [2] ».

II. Bonitas essentialis rei melior esse non potest; accidentalis vero sic. Bonitas essentialis unius rei melior, quam bonitas alterius rei esse potest; naturas enim rerum alias aliis perfectiores esse non repugnat. Quocirca *effatum* de bonitate essentiali cuiusque rei intelligendum est. Nempe si bonitas, quae ad alicuius rei essentiam spectat, puta, esse praeditum ratione in homine, melior esse posset, non amplius illa res, sed alia prorsus diversae speciei existeret; sicut si quaternario numero alia unitas adderetur, alius numerus, non quaternarius existeret. Idem de bonitate accidentali intelligi nequit, quippe quae est extra essentiam rei [3].

Ex hoc effato infertur 1° Deum unicuique rei maiorem bonitatem accidentalem conferre potuisse; 2° quoad bo-

---

[1] « Quisquis appetit quod appetendum non erat, tametsi id non appeteret, nisi ei videretur bonum, errat tamen »; S. Aug., *De lib. arb.*, lib. II, c. 9, n. 26.

[2] *Quodlib.* III, a. XI ad 5.—[3] Vid. s. Thom., I, q. XXV, a. 6 c.

nitatem essentialem, Deum qualibet re creata meliorem aliam rem facere potuisse; non tamen ut haec, vel illa res maioris sit bonitatis [1].

III. Bonum additum bono facit maius. Intelligendum est, prout quodlibet bonum per participationem ex additione alterius fit melius; e. g., si quid calidum alii calido addatur, fit magis calidum. At bonum per essentiam ex additione boni per participationem non fit melius, siquidem bonitas huius in bonitate illius continetur: « Quando unum illorum bonorum est improportionatum ad aliud, tunc non addit, ut faciat illud melius [2] ». Quocirca Deus, qui est ipsa essentia bonitatis, ex nullius boni creati additione fit magis bonus [3]. Et sane « tota ratio omnium bonorum est in Deo; unde et Ipse dicitur omne bonum; unde non potest sibi fieri additio alicuius boni, quod in Ipso non sit [4]». In *moralibus* autem bonum additum bono facit maius bonum, dummodo, quemadmodum monuit s. Bonaventura, illa additio fiat, « salvo ordine; cum enim bonitas necessario ponat ordinem, si additio boni ad bonum tollat ordinem, bonum non auget, sed potius perimit ». Qua ratione ostenditur vi huius axiomatis illud minime consequi, voluntatem eo meliorem esse, quo plures sibi praestituit bonos fines principales. Nam « pluralitas finium principalium ordinem non servat, quia secundum rectum ordinem status debet esse in uno, et unicum debet esse ultimum; hinc est quod pluralitas finium principalium bonitatem voluntatis non auget, sed potius ipsam voluntatem depravat, quia dum vult placere uni, displicet alteri, et dum vult assequi unum, perdit reliquum [5] ».

---

[1] Vid. *In lib. I Sent.*, Dist. XLIV, q. I, a. 1 *sol.*

[2] S. Bonav., *In lib. III Sent.*, Dist. IX, dub. 3.

[3] S. Thom. 1ª 2ªᵉ, q. XXXIV, a. 3 ad 2.

[4] *In lib. III Sent.*, Dist. VI, q. II, a. 3 ad 1. « Porro, cum perfectio Dei in eo sit, quod idem ipsum est, propterea non auget Eum id, quod alterius est. Et quemadmodum unitati id nihil confert ad perfectionem eius, quod principium sit numeri; nam etiamsi principium non esset, perfecta tamen esset, et, cum principium eius facta sit, non aucta tamen est; sic Deus quoque ante creationem perfectus erat, et post creationem auctus non est »; S. Iustin., *Quaest. et Resp. ad Orthód.*, q. CXIII.

[5] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXVIII, a. 1, q. 3 *ad arg.*

IV. Bonum commune melius est bono privato. Ratio est, quia bonum particulare ordinatur in bonum commune, sicut in finem, siquidem « esse partis est propter esse totius ; unde et bonum gentis est divinius, quam bonum unius hominis [1] ». Iam hoc effatum intelligendum est, quatenus bonum commune, et privatum ad idem spectant genus, secus enim fieri potest, ut bonum privatum sit melius secundum genus suum, e. g., « virginitas Deo dicata praefertur foecunditati carnali [2] ».

V. Bonum quanto communius, tanto divinius. Hoc effatum « veritatem habet de communi secundum participationem unius et eiusdem rei secundum numerum. Quod enim est communius isto modo, est divinius ; sicut divina Natura est communis omnibus, in quantum omnes ipsam secundum aliquam similitudinem participant. Non autem habet veritatem de communi secundum praedicationem ; quomodo bonum corporis est communius, quam bonum spirituale hominis [3] ». Hac ratione cavillatio illa dissolvitur, qua felicitatem hominis in bono corporeo, potius quam in spirituali sitam esse ita arguitur : *Bonum, quo communius, eo divinius. Ergo si bonum corporis est communius, quam quodcumque aliud bonum spirituale hominis*, sequitur quod sit divinius ; et *sic magis in ipso consistit felicitas, quam in bono spirituali* [4] —.

VI. Bonum cuiuslibet creaturae consistit in modo, specie, et ordine. Hoc effatum oritur ex eo, quod bonum fundamentum habet in perfectione ; siquidem bonum dicitur ens, prout est appetibile, appetibile autem non nisi, quod perfectum est, esse potest. Porro, quoniam rei perfectae nihil deest eorum, quae ad eius integritatem requiruntur, necesse est ut ipsa habeat propriam formam, per quam est, nec non ea, quae formam antecedant, vel consequantur oportet. Iam illud, quod formae constitutionem antecedit, est determinatio, seu mensura principiorum, ex quibus efficitur ; nam res creata quidquid recipit, secundum naturam suam, hoc

[1] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 17, n. 5.
[2] 2^a 2^{ae}, q. CLII, a. 4 ad 4.
[3] Vid. Ferrariens., *In lib. III Contr. Gent.*, c. 32.
[4] Vid. s. Thom., *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. I, a. 1, *sol.* 1 ad 3.

est naturae suae *commensuratum* recipit. Huiusmodi commensuratio significatur per *modum*, siquidem *mensura*, aiente s. Augustino, *omni rei modum praefigit* [1]. Ipsa forma est *species*, quia per formam unumquodque in sua specie constituitur. Denique illud, quod formam consequitur, est inclinatio in aliquid sibi conveniens, et ad illam pertinet *ordo*. Itaque bonum eo ipso, quod in perfectione fundamentum habet, consistit in *modo*, *specie*, et *ordine* [2]. Dicitur autem *bonum cuiuslibet creaturae*, quia, ut s. Thomas advertit, « habere modum, speciem, et ordinem pertinet ad rationem boni causati; sed bonum in Deo est sicut in causa; unde ad Eum pertinet imponere aliis modum, speciem, et ordinem [3] ».

VII. Bonum est diffusivum sui. Idest ad rationem boni pertinet, ut se cum aliis communicet, eodem modo, quo ad rationem finis pertinet movere [4]. Id patet ex naturali inclinatione, qua res in se mutuo agunt, et alias sibi assimilare nituntur, ita ut cum non possint suam individuam bonitatem cum aliis communicare, saltem bonitatem eiusdem speciei cum eis participent. Ita ignis in ignem alia corpora convertere nititur. Atque « quanto aliquid invenitur melius, tanto ad remotiora bonitatem suam diffundit [5]». Monente autem s. Bonaventura, « diffusio dupliciter potest esse a bono, aut per modum multìplicationis, sicut calor, vel lumen dicitur se diffundere; aut per modum utilis operationis, per quem modum dicitur bonus homo bonitatem suam diffundere, dum adhuc operatur, et laborat, ut alii bonitatem non ab ipso, sed a Deo suscipiant [6]». Cave tamen, ne ab illo effato inferas Deum, qui est ipsa bonitas, necessario debuisse producere creaturas, in quas bonitatis suae divitias effunderet; « cum enim, apposite inquit Sylvius, dicitur, quod bonum sit sui diffusivum, non significatur, quod actu se debeat aliis communicare, sed quod possit [7] »; siquidem exercitium illius communicationis a Dei sapientia et voluntate

---

[1] *De Gen. ad lit.*, lib. IV, c. 3, n. 7.
[2] I, q. V, a. 5 c.—[3] Ibid., q. VI, a. 1 ad 1.
[4] Vid. s. Thom., I, q. V, a. 4 ad 2.
[5] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 24.
[6] *In lib. II Sent.*, Dist.X, a. 11, q. I *ad arg.*
[7] I, q. XIX, a. 3.

regitur. Hinc s. Bonaventura: « Bonum summum summe se diffundit; dicendum, quod verum est de diffusione naturali, sed de voluntaria, sive a proposito non est verum. Primo modo est diffusio in processione Personarum, secundo modo in productione creaturarum [1] ».

VIII. Bonum est ex integra causa, malum ex quovis defectu. Seu, ut a s. Thoma exponitur [2]: *Quilibet singularis defectus caussat malum; bonum autem caussatur ex integra caussa.* Etenim « aliqua operatio non perficitur, nisi omnibus causis concurrentibus; impeditur autem operatio, si quodcumque eorum, quae sunt ad operationem necessaria, impeditur [3] ». Sane actio voluntatis morali bonitate non pollet, nisi et eius obiectum, et adiuncta, et finis bona sint; e contrario absolute mala est, cum una tantum ex parte bonitas deest. Hinc idem actus voluntatis non potest simul diversam induere speciem moralitatis, e. g., esse bonus ex obiecto, et malus ex fine: « Cum aliquis vult dare eleemosynam propter inanem gloriam, hic est unus actus voluntatis, et hic actus totus malus est, licet non ab omni eo, quod in eo est, malitiam habeat [4] »; item non potest esse malus ex obiecto, et bonus ex fine, ut cum quis furatur ad dandam eleemosynam; malitia enim desumpta ex fine operantis totum actum inficit, et eius bonitatem destruit. Hinc idem s. Thomas: « Sive voluntas sit eius, quod est secundum se malum, et sub ratione boni, sive sit boni sub ratione mali, semper voluntas erit mala [5] ». Itaque cum « malum sit omnifarie, et bonum uno modo, non sequitur quod, si defectus alicuius rei (e. g., *bonae intentionis*) sufficit ad faciendum malum, positio eius sufficiat ad faciendum bonum [6] ». Quod effatum etiam in naturalibus obtinet. Sic iure dicitur sanus, qui nullo prorsus corporis vitio laborat; contra, insalubris, qui vel unius humoris perturbationem patitur.

Ex hoc effato aliud sequitur, nempe: Bonum difficilius constituitur, quam malum. Nam « malum ex pluri-

---

1 *In lib. I Sent.*, Dist. XLIV, a. 1, q. 2 *ad arg.*
2 1ª 2ᵃᵉ, q. XVIII, a. 4 ad 3.
3 *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. III, a. 3 *sol.* 3 ad 3.
4 *In lib. II Sent.*, Dist. XXXVIII, q. I, a. 4 ad 4.
5 1ª 2ᵃᵉ, q. XIX, a. 7 ad 3.
6 S. Bonav., *In lib. III Sent.*, Dist. XL, a. 1, q. I *ad arg.*

bus causis contingere potest, quam bonum; non enim bonum consistit, nisi omnia, quae ad perfectionem rei exiguntur, conveniant; quodcumque autem eorum subtrahatur, ratio mali incidit [1] ».

IX. Bonum est naturaliter prius malo. Cuius rei ratio est, quia malum est privatio boni. At vero, cum bonum habeat rationem finis, et finis, uti alibi dicemus, sit *prior in intentione, posterior in executione*, monet s. Thomas bonum hac ratione spectatum esse quidem prius malo *in intentione*, ita ut, quia bonum quaeritur, ideo malum refugiatur; esse tamen posterius *in executione*, quatenus natura incipit ab imperfectioribus, deinde devenit ad perfectum [2].

X. Bonum est potentius malo. Idest, maior bono vis inest, ut illud appetamus, quam malo, ut illud aversemur. Ratio est, tum quia bono nihil mali admisceri potest, cum e contrario in malo aliquid boni inveniatur, tum quia malum non agit nisi in virtute boni. Hinc magis appetitur delectatio, quam tristitia fugiatur [3].

XI. Bonum est quod omnia appetunt; malum id, quod omnia fugiunt. Sane, solum bonum huiusmodi est, ut appetitui conveniat. Nam nulla res potest sibi adversari, et seipsam destruere, hinc quaelibet res non potest inclinare, nisi in id, quod est sibi consentaneum, seu quamdam similitudinem cum ipsa habeat, ideoque sit quoddam ens; omne autem, quod est, quatenus tale, est bonum. Id ab experientia confirmatur, qua in dies edocemur omnia propendere ad id, quod sibi bonum est, aut saltem bonum apparet [4]. Iam hoc effatum, ut Aquinas docet, intelligendum est non solum de iis, quae cognitione pollent, ideoque bonum apprehendere valent, sed etiam de iis, quae cognitione carent. Haec enim naturali appetitu tendunt in bonum, quatenus ab aliquo cognoscente moventur in bonum, scilicet *ex ordinatione Divini Intellectus eo modo, quo sagitta signum attingit ex directione sagittantis;* ipsum autem tendere in bonum est ap-

---

1 *In lib. II Sent.*, Dist. XXXV, q. I, a. 3 ad 4.
2 1^a 2^{ae}, q. XXV, a. 2 c.
3 *In lib. III Sent.*, Dist. XXVII, q. I, a. 3 ad 3.
4 *Contr. Gent.*, lib. III, c. 3, et 1^a 2^{ae}, q. VIII, a. 1.

petere bonum [1]. Porro, eo ipso, quo omnia appetunt bonum, patet et omnia fugere malum: « Sicut unumquodque habet naturalem consonantiam, vel aptitudinem ad id, quod sibi convenit, quae est amor naturalis; ita ad id, quod est repugnans et corruptivum, habet dissonantiam naturalem, quae est odium naturale [2]. Neque contra allatum theorema potest aliquid inferri ex eo, quod illi, qui vitam sibi adimunt, appetunt *non esse*, quod quidem nullam boni rationem habet. Etenim hi appetunt alicuius mali, cui sunt obnoxii, evasionem, quae profecto rationem boni praesefert [3].

Circa idem effatum e re est explicare, quomodo intelligendum sit, *omnia appetere primum bonum*. « Omnia, inquit B. Alb. M., appetunt primum bonum, non secundum esse, vel substantiam, sed secundum quod primum bonum ratio est movendi appetitum in omnibus bonis [4]». Idest, « bonum hoc vel illud particulare habet quod sit appetibile, in quantum est similitudo primae bonitatis [5]». Quocirca, « quia nihil est bonum, nisi in quantum est similitudo et participatio boni summi, ipsum summum bonum quodammodo appetitur in quolibet bono. Et sic potest dici, quod bonum verum est quod omnia appetunt [6] ».

XII. Bonum et malum sunt genera contrariorum. Equidem bonum, et malum non sunt proprie genera, cuiuslibet enim generis est aliqua essentia, et natura; malum autem nullam habet formam, seu naturam. Quocirca illud theorema explicandum est hunc in modum: Omnis perfectio ad rationem boni, et omnis privatio et diminutio ad rationem mali pertinent; atqui ex contrariis unum est perfectum, et alterum diminutum, quasi privationem quandam admixtam habens; e. g., album, et calidum perfectionem, frigidum et nigrum imperfectionem et quasi privationem significant; ergo ex contrariis

---

1 *Contr. Gent.*, lib. III, c. 16. Vid. p. 18.

2 2a 2ae, q. XXIX, a. 1 c.

3 *In lib. I Ethic.*, lect. I. Cf s. Aug., *De Civ. Dei*, lib. XI, c. 26 et 27.

4 *In lib. I Ethic.*, tract. III, c. 7.

5 S. Thom., *Contr. Gent.*, lib. II, c. 24.

6 *In lib. I Ethic.*, lect. I.

alterum sub ratione boni videtur comprehendi, alterum ad rationem mali accedere; et ideo bonum, et malum genera contrariorum quodammodo dici possunt [1].

XIII. Bonum et malum sunt in rebus, verum et falsum sunt in mente. Scilicet, verum in adaequatione rei ad intellectum consistit, ita ut, quando res refertur intellectui, sicuti est, rationem veritatis habeat. Quocirca verum, etsi fundetur in re, tamen ex eo, quod ab intellectu cognoscitur, completam habeat rationem veritatis: « Verum est in mente . . ., et unumquodque in tantum dicitur verum, in quantum conformatum est, vel conformabile intellectui ». E contrario bonum non ex eo quod ab anima cognoscitur, sed quatenus est aliquid extra animam, bonitatis rationem habet: « Secundum esse, quod habet in rerum natura . . ., est perfectivum bonum, bonum enim in rebus est [2] ». Quocirca cognitio veri fit per progressum obiecti ad subiectum, assecutio autem boni per progressum subiecti ab obiectum: « Intellectiva apprehensio est secundum motum a rebus in animam . . . operatio autem appetitus est secundum motum ab anima in res [3] ».

XIV. Bonum et verum se mutuo includunt. Idest, bonum est quoddam verum, ac proinde comprehenditur sub ratione veri universalis, quod est obiectum intellectus. Vicissim, verum est quoddam bonum, et ideo continetur sub universali ratione boni, quod est obiectum voluntatis. Quocirca verum a voluntate sub ratione boni appetitur, et bonum ab intellectu sub ratione veri intelligitur.

XV. Bonum non est bono contrarium. Idest, quoties bonum habet contrarium, id malum, non bonum est. Iam hoc effatum quoad bona naturalia explicandum est hunc in modum: Si cui subiecto unum contrarium bonum est, et conveniens, alterum malum est, et noxium; puta subiecto, cui convenit, et bonus est calor, frigiditas est mala. Quod si duo contraria secundum se spectentur, potest utrumque esse quoddam bonum naturae, e. g., calidum,

---

[1] Vid. S. Thom., I, q. XLVIII, a. 1 ad 1, et B. Alb. M., *De Praedicam.*, tract. VII, c. 10.

[2] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XXI, a. 1 c. Vid. etiam, I, q. LXXXII, a. 3 c.

[3] *In lib. III Sent.*, Dist. XXVI, q. I, a. 5 ad 4.

et frigidum, quorum unum est bonum igni, alterum bonum aquae [1]. Circa bona moralia autem numquam evenit ut bono sit contrarium bonum, siquidem iustitiae opponitur iniustitia, virtuti vitium. Et sane, bona moralia *derivántur ex convenientia ad aliquid unum, scilicet rationem* [2]. Hinc « bonum unius virtutis non contrariatur bono alterius virtutis [3] ». Malo autem aliquando bonum, ut timiditati fortitudo, aliquando malum, ut timiditati temeritas, contrarium est; nam quamvis malum cum malo in ratione mali probe conveniat, tamen sub ratione excessus, et defectus dissident, et pugnant inter se; hinc avaritia opponitur profusioni, nam profusus nimium largitur, avarus parum. Itaque malum malo contrarium esse potest, bono non item, quia, quemadmodum una tantum via scopum attingere licet, sed multis ab eo aberrare, ita unica et simplex est virtutis ratio, nec umquam secum dissidens, sed multiplex vitiorum, et saepe sibi contraria, vel quia nunc excedimus, nunc deficimus, vel quia modo ad dexteram, modo ad sinistram perperam currimus: « Nequaquam bono opponitur bonum; cuius causa est, quia bonum est, ut dicit Aristoteles in I *Ethic.*, ex una sola et tota causa, ex causa actus, et actu, et circumstantiis agentis et actus in fine congregata; et ideo bonum est uniforme: uniforme autem conformi non opponitur, nec opponi potest, quia uniforme uniformi convenit, et non potest esse oppositum; et ideo dicit Aristoteles, quod omnia consonantia vera et bona sunt. Falsum autem statim dissonat vero; et malum statim dissonat bono . . . Numquam invenitur bonum bono contrarium, sed concors est; in eo enim quod bonum est uno modo, et ex tota et sola causa, bonum est indivisibile, et aequalitati proportionale; aequali autem non opponitur aequale, sed inaequale . . . Malo autem aliquando opponitur bonum, et aliquando malum est contrario oppositum malo; egestas enim, cum sit malum in civibus, quia impedit civiles actus; superabundantia, quae impedit actus felicitatis contemplativae, et ideo etiam est malum, est contrarie opposita [4] ».

---

[1] 1ª 2ªᵉ, q. XXXI, a. 8 ad 1.—[2] *Ibid.*
[3] *Qq. dispp., De Virtut.*, q. II, a. 12 ad 12.
[4] Alb. M., *De Praedicam.*, tract. VII, c. 10.

XVI. Bonum totius est bonum partium. Nempe totum non potest bene existere, nisi ex partibus sibi consentaneis, seu quae toti congruant. Ita, ut exemplo s. Thomae utamur, « impossibile est quod bonum commune civitatis bene se habeat, nisi cives sint virtuosi, ad minus illi, quibus convenit principari [1] ». Rursus: Quod totum absolute perficit, vel in debita perfectione conservat, perficit, et in perfectione conservat etiam partes. Hinc fit, ut, cum quidvis suam perfectionem appetat, pars appetat perfectionem et bonum totius. Quod laudatus Doctor explicat exemplo manus, *quae exponitur ictui, absque deliberatione, ad conservationem totius corporis* [2]. Exinde infertur « quod ille, qui quaerit bonum commune multitudinis, consequenter etiam proprium bonum quaerit: primo, quia bonum proprium non potest esse sine bono communi vel familiae, vel civitatis, aut regni . . . secundo, quia, cum homo sit pars domus, vel civitatis, oportet quod homo consideret quid sit sibi bonum ex hoc, quod est prudens circa bonum multitudinis. Bona enim dispositio partium accipitur secundum habitudinem ad totum, quia, ut Augustinus dicit in lib. III *Confess.* c. 8, Turpis est omnis pars suo toti non conveniens, vel non congruens [3] ».

XVII. Bonum uniuscuiusque rei in quadam unitate consistit. Nempe, uti explicatur a s. Thoma, consistit in eo, quod unaquaeque res habet in se unita illa, ex quibus exsurgit eius perfectio [4]: dum e contrario dissolutio uniuscuiusque rei ex defectu ipsius oritur [5]. Inde fit, ut omnia sicut bonum, ita unitatem appetant, atque divisioni pro viribus obsistant [6].

---

[1] 1ª 2ªᵉ, q. XCII, a. 1 ad 3.
[2] I, q. LX, a. 5 o.
[3] 2ª 2ªᵉ, q. XLVII, a. 10 ad 2.
[4] 1ª 2ªᵉ, q. XXXVI, a. 3 c.
[5] I, q. CIII, a. 3 c.
[6] « Lapis, ut esset lapis, omnes eius partes, omnisque natura in unum solidata est. Quid arbor, nonne arbor non esset, si una non esset? Quid membra cuiusque animantis ac viscera, et quidquid est eorum, e quibus constat? Certe, si unitatis patiantur divortium, non erit animal »; S. Aug., *De Ord.*, lib. II, c. 18.

C

DISTINCTIONES

I. Categorematice — Syncategorematice. 1° *Categorematice* affirmatur aliquid tale esse, quod *actu*, et absolute est tale; e. g., Deus *categorematice* infinitus dicitur. *Syncategorematice* aliquid tale dicitur esse, quod *in potentia* est tale; e. g., quantitas mathematica, quippe quae sine ullo termino intelligi potest, *syncategorematice* infinita dicitur. Quare infinitum *syncategorematicum*, seu *in potentia*, illud nominatur, quod *actu* finitum est, sed tamen numquam in tot partes dividitur, ut aliae superaddi ei non possint. Quod infinitum, cum numquam actu possideat appositiones, quae in eo locum habere possunt, numquam poni poterit *categorematice* in rerum natura. 2° *Categorematice* usurpatur vox, quae solum cum verbo *est* orationem et sensum perfectum involvit; ut, Isaias est: *Syncategorematice*, quae alteri nominativo adnectenda est, ut in orationis compositionem venire possit, ut hic liber est Ioannis [1].

II. Categorice — Transcendentaliter. *Categorice* idem valet ac in certo genere entis. Sic homo est in genere substantiae, albitudo in genere qualitatis. Unde suprema rerum genera appellantur *categoriae* [2]. *Transcendentaliter*, quod de quolibet genere entis praedicatur, puta unum, verum, et bonum, quae, ut s. Thomas ait, « circumeunt omne ens [3] ».

III. Causa — Principium. *Principium* est id, a quo aliquid utcumque originem habet, sive cum dependentia, sive non. *Causa* vero est id, a quo aliquid talem originem habet, ut ab ipso proprie producatur, proindeque pendeat secundum suum *esse*, vel *fieri*. « Hoc nomen principium, ait s. Thomas, ordinem quemdam importat; hoc vero nomen causa importat influxum quemdam ad esse

---

[1] Vid. etiam *Terminus categorematicus—Syncategorematicus*, litt. *T*.
[2] Vid. *Praedicamenta*, litt. *P*.
[3] *Qq. dispp., De Virtut.*, q. I, a. 2 ad 8.

causati [1] ». Quod ex principio oritur, *principiatum*, quod ex causa, *effectus* nuncupatur. Perspicuum est, etsi omnis causa sit etiam principium, tamen, non omne principium esse causam ; nam notio principii tantum originem alicuius ab aliquo praesefert ; notio vero causae significat etiam propriam productionem illius rei, quae ab ipsa originem habet. Quocirca satis est, ut principium naturam suam *principiato* communicet , quin requiratur , ut haec aliquo modo distinguatur ab ea , qua ipsum gaudet ; e contrario, causa expostulat ut eius natura saltem *numero* distinguatur a natura effectus, qui ab ea producitur. « Hoc nomen causa videtur importare diversitatem substantiae, et dependentiam alicuius ab altero, quam non importat nomen principium [2] ». Hinc *in Divinis* Pater dicitur non quidem causa , sed principium Filii , et Pater, et Filius principium Spiritus Sancti, siquidem non aliud denotatur, nisi ordo originis , quin ulla distinctio naturae , ullaque dependentia includatur. Haec , si stricte loqui velimus. At in rebus creatis quidquid est principium , est etiam causa, et quidquid a principio oritur, idem *effectum* esse oportet , semper enim naturam ac realitatem a principio dependentem, ac proinde saltem *numero* distinctam a natura et realitate ipsius principii mutuatur.

IV. Causa—Conditio sine qua non. *Conditio sine qua non* est id , quod necessario requiritur ad productionem effectus, cuius tamen existentiae rationem sufficientem non continet, e. g., applicatio flammae ad stupam, et stupae siccitas ad ipsius combustionem. Huiusmodi sunt in Sacramentis nostrae dispositiones ad gratiae susceptionem.

V. Causa externa—Causa interna. *Causa interna* dicitur, quae effectum tamquam pars intrinsecus constituit ; e. g., anima est causa interna animalis. *Causa externa* , quae est extra effectum , quem producit , e. g., architectus est causa externa domus.

VI. Causa finalis—efficiens—exemplaris. Sunt variae species causae externae. *Causa efficiens* est, quae propria actione producit effectum; e. g., sculptor est causa efficiens

---

[1] *In lib. V Met.*, lect. I.

[2] I, q. XXXIII, a. 1 ad 1. Quare, « principium in plus est, quam causa. . . . Unde omnis causa est principium, sed non convertitur »; *In lib. I Sent.*, Dist. XXIX, q. 1, a. 1 ad 3.

statuae. *Causa finalis* est id, cuius gratia aliquid fit, v. g., commoda habitatio respectu domus, ac proinde ad effectus productionem concurrit, quia causam efficientem ad agendum movet. *Causa exemplaris* est rei faciendae idea, quam causa efficiens cogitatione sua concipit, et ad cuius similitudinem illam producit, e. g., forma domus construendae in mente architecti; quocirca huius causae influxus consistit tum in eo, quod dirigit causam efficientem ad perficiendum opus, tum in eo quod determinat ipsum opus non quidem per intrinsecam constitutionem, sed per sui imitationem, tum quia est veluti finis agentis, quatenus agens operatur, ut *assequatur similitudinem sui exemplaris* [1].

VII. Causa materialis—Causa formalis. Sunt species causae internae, quia ex ipsis effectus intrinsecus constituitur. Iam *causa materialis* est id, ex quo praeexistente, tamquam ex subiecto *determinabili*, compositum aliquod constituitur; huiusmodi est lignum respectu statuae, siquidem ex ligno praeexistente, tamquam ex parte *determinabili*, statua efficitur; tum id, circa quod versatur potentia activa, cum aliquid efficit, e. g., phantasmata sunt cognitionis intellectricis causa materialis, nam circa ea versatur operatio intellectus agentis; tum denique id, quod in se recipit aliquid ita ut ab ipso perficiatur, atque ad certum compositi genus determinetur, e. g., corpus est causa materialis *in quo* recipitur anima, quae illud corpus vivens constituit. Porro eadem res, si penes diversa consideretur, potest simul habere rationem materialis causae *ex qua*, *in qua*, et *circa quam*; constat enim lignum esse materiam, *ex qua* fit statua, *in qua* fit figura, et *circa quam* faber lignarius versatur. *Causa* autem *formalis* est id, quod materiam determinat, certoque modo perficit; cuiusmodi est anima respectu corporis, vel figura respectu ligni. Ex quibus illud colligitur, quod causa *materialis initiative*, et causa *formalis completive esse* rei constituunt. Ex notione autem *causae materialis*, quam exposuimus, eruitur ipsam latius patere, quam *materiam primam*, nam praeter hanc complectitur etiam *materiam secundam*, subiectum nempe, quod ad perfectiones acciden-

---

[1] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 19.

tales, et artificiosas determinatur. Item notio causae formalis non solum formam substantialem, sed etiam formas accidentales complectitur, siquidem per has etiam *esse* rei ad quosdam modos determinatur [1].

VIII. Causa prima, secunda—Princeps, instrumentaria—Univoca, aequivoca—Necessaria, libera—Universalis, particularis—Physica, moralis—Adaequata, inadaequata—Proxima, remota—Per se, per accidens. Sunt variae species causae efficientis: *Causa prima* est, quae suam agendi virtutem a nulla alia causa recipit; et est solus Deus; *secunda* est, quae vim operandi a prima mutuatur, cuiusmodi sunt omnes causae creatae.—*Causa princeps* est, quae ex propria virtute effectum producit, v. g., sol lucem. Quocirca « non omnis primaria est causa prima; prima enim sola est, quae nec comparem habet, nec contrarium; primariae autem multae sunt secundum ordinem causarum [2]»; *Instrumentaria* autem est, quae effectum producit, prout subditur virtuti causae principalis, v. g., calor in operibus naturae, penicillus in operibus artis.—*Causa univoca* est, quae producit effectum eiusdem secum rationis, seu qui similis est sibi secundum speciem, v. g., ignis ignem generans: *Aequivoca*, quae producit effectum diversae naturae a se, ita tamen ut cum eo secundum aliquod genus conveniat, e. g., sol vites. Quod si effectus neque secundum speciem, neque secundum aliquod genus, sed tantum secundum aliquam *analogiam*, seu comparationem, vel ordinem conveniat cum causa, haec *analoga* appellatur. Huiusmodi est Deus respectu creaturarum [3].—*Causa necessaria* est, quae agit naturae vi absque electione: *Libera*, quae ex propria electione agit, ita ut suae actioni dominetur.—*Causa universalis* est, cuius virtus ad varios diversae speciei effectus porrigitur, puta sol, qui ad plantarum, animantium etc. productionem concurrit: Causa *particularis* est, quae unam dumtaxat speciem effectus producere valet, ut ignis ignem, animal aliud animal. Deus autem, monente s. Bonaventura, « aliquid habet de nobi-

[1] Vid. voces, *Forma-materia; Forma substantialis — accidentalis*, litt. *F*, et, *Materia prima-secunda*, litt. *M*.

[2] B. Alb. M., *De causis et processu universitatis*, lib. II, tract. I, c. 5.

[3] Vid. s. Thom., I, q. IV, a. 3, et q. XLV, a. 7.

litate causae universalis, quia potest in plurimos effectus; similiter aliquid de causa particulari, quia immediate et sufficienter potest in effectum quemlibet [1] ». Cuius ratio cum eodem sancto Doctore ita reddi potest: « Dicendum, quod causa universalis, quae non est actus purus, indiget actualitate causae particularis, sed illa, quae est omnino actus, simul habet in se rationem universalis causae, et particularis, quia simul habet primitatem, et actualitatem; ideo potest in multa, et secundum totum potest in illa [2] ». Unde Deus « est causa prima et universalissima et actualissima [3]».—*Causa physica* est, quae per se immediate, aut virtute a se diffusa actionem proprie efficit; e. g., is, qui hominem gladio perimit: *Moralis* est, quae causam physicam ad effectum producendum excitat, e. g., is, qui aliquem vi pecuniae allicit, ut suum inimicum occidat, est causa *moralis* huius occisionis [4]. Ad causas morales redigi possunt *causae occasionales*, quippe quae alliciendo, vel movendo determinant causam ad certum effectum producendum.—*Causa adaequata* dicitur ea, quae sola in genere suo totum effectum producit, ut sol respectu lucis: *Inadaequata*, quae sine alterius consortio totum effectum producere non valet, uti singuli equi currum trahentes: «Virtus absoluta non est complete in quolibet congregatorum ad unam actionem, quam nullus per se perficere potest, sicut est de tractu navis; sed est in omnibus simul, in quantum sunt omnes loco unius agentis [5]».—*Causa proxima* est, quae immediate, *remota*, quae mediate, et velut radicitus effectum attingit, e.g., immoderatus calor cordis est *causa proxima*, nocentes humores sunt *causa remota* turbationis pulsus. Aliquando causa *proxima* nominatur *secunda, et remota prima*; quemadmodum videre licet in his s. Thomae verbis: « Effectus alicuius primae causae est contingens propter causam secundam, ex eo quod impeditur

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XXXV, a. 1, q. 2 *ad arg.*
[2] *In lib. II Sent.*, Dist. I, p. I, a. II, q. 2 *ad arg.*
[3] *In lib. I Sent.*, Dist. XLV, a. II, q. 2 *resol.*
[4] De causa *morali* ita loquitur s. Augustinus: « Recte dicitur paterfamilias aedificare domum, cum hoc non opere suo faciat, sed eorum, quibus servientibus imperat » ; *De Gen. contra Man.*, lib. I, c. 25, n. 43.
[5] S. Thom., *In lib. IV Sent.*, Dist. I, q. I, a. 4, *sol.* II ad 5.

effectus causae primae per defectum causae secundae; sicut virtus solis per defectum plantae impeditur [1] ».—*Causa per se* est, quae ex sui natura ordinatur ad productionem effectus, seu quae, ut talis est, producit illum effectum, cuius causa dicitur. *Causa* vero *per accidens* ea est, quae ex natura sua, sive, ut talis, effectum ipsum non respicit, sed tantum accidit causae *per se*. Sic, musicus, quatenus musicus, est causa *per se* cantus; *per accidens* vero statuae, si qua ab eo efficitur; siquidem de ratione musici est, ut cantet, non autem, ut statuam efformet. Sic etiam « statuae factor, ut inquit s. Thomas, statuae causa est per se. Polycletus autem per accidens est causa, in quantum accidit ei factorem statuae esse [2] ». Ad causas *per accidens* reducuntur etiam 1° ea quae removent prohibens, puta divellens columnam *per accidens* movet lapidem superpositum; 2° ea quae effectum producunt *praeter intentionem*: uti est venator, qui hominem pro bellua perimit; vel ille, qui effodiendo sepulcrum invenit thesaurum; vel qui comedit venenum, ut moriatur, et contingit ex hoc sanitas. Hi tamen effectus, ut s. Thomas docet, non eveniunt sine intentione Causae Primae, cui nihil est fortuitum; ideoque hae causae *per accidens* hac ratione ad causam *per se* reducuntur [3].

IX. Certitudo—evidentia. *Certitudo* in firmitate, qua mens alicui propositioni adhaeret, consistit. *Evidentia* autem praeter firmitatem adhaesionis etiam *quietationem intellectus in re cognita importat* [4], eo quod vel immediate, seu ex ipsa comparatione terminorum relationem inter aliquod praedicatum et subiectum cognoscimus, vel mediate, nempe ope deductionis adaequatam rationem rei perspicimus. Hinc, ut certitudo in mente existat, satis est, ut causa, ex qua gignitur, huiusmodi sit, ut omnem de opposito formidinem excludat: ut autem evidentia habeatur, requiritur etiam ut intellectus *plene consequatur id quod cognoscit* [5].

---

[1] I, q. XIX, a. 8 c.—[2] *In lib. V Met.*, lect. III.

[3] I, q. XCVI, a. 1 c. Hinc s. Augustinus monuit *nihil fieri posse praeter ordinem, sed tantum praeter manifestum causarum ordinem; De Ord.*, lib. I, c. 3.

[4] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. X, a. 12 ad 6.

[5] 2ª 2ªᵉ, q. IV, a. 8 c.

Ex his intelligitur non esse evidentia ea, quae Fide tenemus, quia in Fide est carentia *visionis ex qua remanet adhuc motus cogitationis in mente credentis* [1]. Sed tamen Fides *est certior* quacumque humana cognitione, quia « prima veritas, quae causat Fidei assensum, est fortior causa, quam lumen rationis, quod causat assensum intellectus, vel scientiae [2] ». Quinimmo, « quia unumquodque iudicatur simpliciter quidem secundum causam suam; secundum autem dispositionem, quae ex parte subiecti est, iudicatur secundum quid, inde est, quod Fides est simpliciter certior; sed alia sunt certiora secundum quid, scilicet quoad nos [3] ».

X. Ceteris paribus — Ceteris imparibus. Cum inter plura comparatio instituitur, solet concedi, alterum alteri excedere, aut alterum alteri simile esse, vel *ceteris paribus*, nempe, dummodo cetera sumantur paria, vel contra, *ceteris imparibus*. Sic, *ceteris paribus*, equus est praestantior asino. Contra, robustus asinus praestantior est equo, *ceteris imparibus*, si nempe hic sit debilis etc. Ita etiam plura bona sunt meliora paucioribus bonis, *ceteris paribus*, nempe dummodo sint eiusdem rationis [4]. Item, illud *quod valet ad plura*, est melius, *ceteris paribus*, nempe, si *aeque intense valeat* [5].

XI. Circumscriptive—Definitive—Repletive. *Circumscriptive*, seu *commensurative* dicitur esse in loco id, quod locum occupat per *contactum quantitatis dimensivae*, nempe ita ut quaelibet sui pars respondeat singulis loci partibus, et sic totum in toto loco includatur. Hoc modo corpora dicuntur esse in loco [6]. *Definitive*, illud, quod in certo quodam loco est, quin spatium occupet, sed vel *per contactum virtutis*, seu per operationem, uti fit in Angelis, vel *per informationem*, quemadmodum anima est in cor-

---

1 *Qq. dispp., De Ver.*, q. XIV, a. 1 ad 5.

2 *Ibid.* ad 7.—3 2^a 2^{ae}, loc. cit.

4 S. Thom., *De Mal.*, q. XVI, a. 1 ad 13.

5 S. Bonav., *In lib. IV Sent.*, Dist. XXXIII, a. 11, q. 2 *ad arg.*

6 « Circumscriptum est, quod cum alicubi totum est, non potest simul esse alibi; quod de solis corporeis cernitur »; S. Anselm., *Proslog.*, c. XIII. Et s. Augustinus: « Quidquid loco capitur, circumscribitur. . . . Deinde quod loco capitur, et mole quadam et spatio distenditur, minus est in parte, quam in toto »; *Serm.* XVII, *De verbis Ev. Ioan. I*, n. 3.

pore. *Repletive*, quod nullo determinatur loco, sed est totum in omnibus locis, et totum in qualibet parte loci; idque ad solum Deum spectat: « Diversimode esse in loco convenit corpori, Angelo, et Deo. Nam corpus est in loco circumscriptive, quia commensuratur loco: Angelus autem, non circumscriptive, cum non commensuretur loco, sed diffinitive, quia ita est in uno loco, quod non in alio: Deus autem neque circumscriptive, neque diffinitive, quia est ubique [1] ».

XII. Collective—Distributive. *Collective*, seu *collectim* vel *copulate* accipitur aliqua vox, cum intelligenda est de omnibus, quae in se involvit, quasi in cumulum simul conglobatis; ut, omnes Apostoli sunt duodecim: *Distributive*, seu *universaliter*, cum intelligenda est de omnibus, et de singulis seorsim sumtis; ut, omnis homo est animal. Qua in re monere est, subiectum propositionis universalis, et praedicatum negantis semper postulare, ut *distributive* accipiantur.

XIII. Commune secundum participationem — Secundum praedicationem [2].

XIV. Complete—Incomplete. 1° Idem fere valent ac *adequate-inadaequate* [3]. 2° Ens *completum* idem est ac ens in sua specie determinatum, e. g., homo; *incompletum* idem est ac indeterminatum, e. g., animal, prout determinatio rationalis, vel irrationalis *actu* in eo non invenitur. Vel strictiori sensu, ens *completum* est, quod habet esse fixum in rerum natura: « *Incompletum*, quod est ens *quasi inchoative*, seu est via in ens, quasi medium quid inter potentiam puram, et actum purum [4] », e. g., motus [5]. 3° Hae voces praedicantur etiam de substantia, quae potest esse vel *completa*, vel *incompleta* [6].

XV. Complexe—Incomplexe. 1° *Complexe necessarium* dicitur iudicium, quod omnino falsum esse nequit, ut, ens cogitans simplicitate gaudet. *Incomplexe necessarium* dicitur ens necessarium, quod nempe non potest non esse, cuiusmodi est solus Deus. 2° « Diffinientes incomplexum veteres Peripatetici dixerunt, quod dictio significa-

---

[1] I, q. LII, a. 2 c.

[2] Vid. *Bonum quanto communius, tanto divinius* p.50.—[3] Vid. p.13.

[4] S. Thom., *In lib. IV Sent.*, Dist. I, q. I, a. IV, *sol.* 2 c. et ad 1.

[5] Vid. hanc vocem, litt. *M.*—[6] Vid. has voces, litt. *S.*

tiva ad placitum incomplexa est, cuius partes nihil significant de intentione (*scilicet notione*) totius; sicut cum dicitur *homo*, pars ista, quae est *ho*, et pars alia, quae est *mo*, nihil significant de *hominis* intentione. Quod si etiam nomen aliquod rei unius simplicis sit compositum, sicut *Adeodatus*, tamen, secundum quod unius simplicis rei nomen est, incomplexum dicitur. Et hoc, quod dico *adeo*, et hoc, quod dico *datus*, nihil significant de intentione totius nominati per hoc nomen *Adeodatus*. *Complexa* autem dictio est, cuius partes aliquid significant de intentione totius, sicut cum dico, *homo ambulat*; et haec dictio *homo*, et haec dictio *ambulat*, aliquid significat de intentione huius complexi, *homo ambulat* [1] ». Hinc vulgo vox *complexa* dicitur, cuius partes unico conceptu intelligi nequeunt; *incomplexa*, cuius partes unica cogitatione concipiuntur. 3° Aliquid *complexe* cognosci dicitur, vel quia res, quae cognoscitur, plura complectitur, puta homo libertate pollet, ita ut *modus complexionis cadat supra rem cognitam*; vel quia, etsi *incomplexum*, seu simplex sit, tamen ab intellectu nostro *accipitur suo modo per viam compositionis*. Quocirca Fides est « de complexo quantum ad id, quod in nobis est . . . ; quantum ad id, in quod per fidem ducimur, sicuti in obiectum, est de simplici veritate »; siquidem eius obiectum est veritas Divina, *quae simplex est in seipsa*. E contrario, *incomplexe* aliquid cognosci dicitur, vel quatenus unum tantum intelligitur, ut homo seorsim acceptus, vel quatenus multa *uno actu*, seu *per modum simplicis aspectus* intelliguntur. Ita « Deus multa intelligit uno, et ita simplici modo; nec magis simplex est intellectus Eius intelligendo unum, quam multa [2]».

XVI. Compositio physica—metaphysica—logica [3].

XVII. Compositus sensus—divisus. 1° *In sensu composito* intelligenda est enunciatio, cum attributum de subiecto non nisi aliqua proprietate affecto, vel sub quadam hypothesi accepto, seu quatenus tale est, praedicari potest: *In sensu diviso*, cum ea proprietas, vel hypothesis removenda est, ut enunciatio veritate gaudeat. Ita hae enunciationes, homo coecus nequit videre; currens neces-

---

[1] Alb. M., *De Praedicab.*, tract. I, c. 5.

[2] S. Thom., *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XIV, a. 8 ad 5 et ad 12; s Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XLI, a. II, q. 1 *resol.* — [3] Vid. litt. *L*

sario movetur; quae Deus praescivit, necessario eveniunt, sunt verae in *sensu composito*, falsae in *sensu diviso* [1]. Contra ea, homo caecus potest videre; album potest esse nigrum; quae Deus praescivit, possunt non evenire, sunt enunciationes verae in *sensu diviso*, falsae in *sensu composito*. Hinc, cum in argumentatione coniunctim intelliguntur eae voces et notiones, quae recte intelligi nequeunt, nisi disiungantur, fallacia *sensus compositi*, et contra, cum dividuntur ea, quae dividenda non sunt, fallacia *sensus divisi* existit. 2° *Sensu composito* aliquid certo modo est, cum tale est, quatenus ex aliis propositionibus deducitur. Ita haec propositio, quoddam animal est homo, est necessaria in *sensu composito*, quatenus deducitur ex illa, omnis homo est animal.

XVIII. Conceptus ultimatus—non ultimatus. *Conceptus ultimatus* est conceptus rei significatae per aliquam vocem, e. g., conceptus rei, quae vocatur *homo*. *Conceptus non ultimatus* est conceptus ipsius vocis significantis, e. g., conceptus huius termini *homo*, prout quaedam vox est. Sane illi ab istis differunt, quod conceptus rerum sunt iidem apud omnes; conceptus autem vocum significantium diversi sunt pro idiomatum diversitate.

XIX. Concupiscentia antecedens — consequens. *Concupiscentia antecedens* est motus appetitus sensitivi voluntatem inclinans in obiectum delectabile. Haec voluntatis actum praecedit, in eamque influit; ut cum quis, viso pulcro obiecto, ad illud appetendum excitatur. *Concupiscentia consequens* est motus appetitus sensitivi a voluntate excitatus; quare actum voluntatis consequitur, ab eoque pendet; ut cum ex intensa voluntate circa obiectum excitatur passio in appetitu sensitivo; motus enim virium superiorum, si sunt vehementes, redundant in inferiores [2].

XX. Concursus immediatus—mediatus—praevius. *Con-*

---

[1] « Cum dicitur : Omne scitum a Deo est necessarium, haec est duplex; quia potest esse vel de dicto, vel de re. Si sit de dicto, tunc est composita, et vera, et est sensus. Omne scitum a Deo est necessarium, quia non potest esse, quod Deus sciat aliquid esse, et id non sit. Si sit de re, sic est divisa, et falsa, et est sensus: Id, quod est scitum a Deo, necessarium est esse; res enim, quae a Deo sunt scitae, non propter hoc necessario eveniunt »; *Qq. dispp., De Ver.*, q. II, a. 12 ad 4. Vid. I, q. XIV, a. 13 ad 3.

[2] 1ª 2ªᵉ, q. LXXVII, a. 6.

★

cursus immediatus est *simultaneus* ad agendum influxus unius causae cum altera,quatenus illa cum ista operatur; e. g., influxus solis cum quercu ad glandis productionem, itemque concursus, quo scriba manum tyronis inter scribendum regit. *Mediatus* est, quo aliquid dicitur agere cum alio, quatenus ei agendi facultatem concessit, vel expeditam reddidit. Ita scriba concurrit cum scribente, quem scribendi artem docuit. Hinc Deus, prout vires agendi in creatura conservat, *mediate* ad illius actionem concurrit, *immediate* autem, prout ita influit in eius actiones, ut cum ipsa creatura operante operetur, atque eumdem effectum cum illa operetur. Agnoscunt Thomistae etiam concursum *praevium*, quem *praemotionem physicam* appellare solent, atque ita definiunt: « Influxus Causae primae receptus non quidem immediate in effectibus, sed in causis secundis, quo Deus ipsis actualem efficacitatem inspirat, quo eas movet et applicat, non solum obiective ac moraliter, alliciendo et suadendo, sed etiam physice et active, interius inclinando, applicando, determinando, ac ultimam illam activitatem, ad quam sequitur statim actio, influendo [1] ».

XXI. Confuse—Determinate. *Confuse*, seu *disiunctim*, *indeterminate* accipitur terminus communis, cum omnia eius inferiora, et non singula seorsum sub disiunctione sumuntur respectu unius subiecti, aut praedicati; uti in hac enunciatione, *equus requiritur ad equitandum*, *equus* non significat hunc, vel illum singularem equum, sed hunc, vel quemcumque alium equum. *Determinate*, seu *disiunctive*, cum illa inferiora singula seorsum sub disiunctione sumuntur respectu unius subiecti, aut praedicati; ut in hac enunciatione: *Homo est albus*, subiectum *homo* non significat hunc, vel quemcumque alium hominem, sed istum, vel illum etc.

XXII. Confuse—Distincte. *Confuse* aliquid cognoscitur, cum omnium elementorum, quae eius essentiam constituunt, aut partium, quae in eo continentur, propria notitia non habetur; huiusmodi est cognitio *animalis*, quae elementa eius definitionem constituentia non discernit, vel qua ipsum tantum quatenus animal, non vero quatenus est animal ratione vel praeditum, vel carens appre-

[1] Vid. Goudin, *Philos.* etc., t. IV, part. 3, q. IV, a. 2.

henditur [1]. E contrario, *distincta* est cognitio rei, quae proprietates eius essentiam constituentes singillatim exhibet, vel cognitio totius, quae partes, quae in ipso continentur, discernit.

XXIII. Conscientia—Synderesis. *Synderesis* est habitus generaliter dictans bonum esse prosequendum, malum autem declinandum. *Conscientia* vero est iudicium, quo intellectus practicus applicat principia generalia synderesis ad particulares actiones, seu est actus, quo practice quis iudicat hoc esse prosequendum, quia bonum, aliud declinandum, quia malum. Hic actus, si circa praeteritas actiones versetur, dicitur *conscientia consequens;* si respiciat actus futuros, dicitur *conscientia antecedens*; ac denique *concomitans*, quando actum comitatur. Hinc intelliguntur illi loquendi modi, scilicet *conscientiam ligare, testificari, accusare.*

XXIV. Conservatio directa—indirecta. *Conservatio directa*, seu *positiva* est ea, qua aliquid in aliud influendo ipsum in existentia retinet. Huiusmodi est conservatio Divina, cuius vi res creatae existere pergunt, siquidem Deo manum ab illis retrahente, seu statim ac ab eis influxus Divinae actionis cessaret, ipsae in nihilum abirent. *Indirecta*, seu *negativa* est ea, qua tantum submovetur actus, unde res destrueretur. Ita artifices opera sua conservare dicuntur.

XXV. Continuum — Contiguum. *Continuum* est illud, cuius extrema faciunt unum, quippe quae termino communi uniuntur. *Contiguum* vero, cuius ultima sunt simul, vel in eodem loco, sed aliquo communi termino non coniunguntur: «Continua sunt quorum ultima sunt unum: contacta (nempe *contigua*) quorum ultima sunt simul [2] ». Quare superficies ultima corporis locati, et loci sunt contigua, quia simul in eodem loco; non vero sunt continua, quia non faciunt inter se unum; partes autem alterutrius superficiei sunt unum, quia copulantur termino communi, scilicet linea; et item partes istius communi termino, nempe puncto, nectuntur, et terminantur [3].

XXVI. Contradictorie—Privative—Contrarie—Rela-

---

[1] Cf s. Thom., I, q. LXXXV, a. 3 c.
[2] S. Thom., *In lib. VI Phys.*, lect. I.
[3] Vid. *Quantitas continua*, litt. *Q*.

TIVE. Adhiberi solent hae voces, dum agitur de rerum oppositione. Sane quadruplici modo res sibi invicem opponuntur; nam vel opponuntur tamquam ens et non ens, vel tamquam ens et ens. Si tanquam ens, et non ens, opponuntur vel ut ens, et eius negatio, et tunc *contradictorie*; vel ut ens, et eius privatio, et tunc *privative* opponuntur. Si vero opponuntur tamquam entia, tunc sibi opponi dicuntur *contrarie*, si tamquam entia absoluta; *relative*, si tamquam entia respectiva opponantur. Sic album et non album, *contradictorie*; lux et tenebrae, visio et caecitas, *privative*; dulce et amarum, *contrarie*; paternitas et filiatio *relative* sibi opponuntur. « Oppositio, ait B. Alb. M., est repugnantia, vel essentialis distantia aliquorum se non permittentium esse in eodem simul. Dicitur autem alterum alteri, sive unum alteri opponi quadrupliciter, hoc est uno quatuor modorum: aut enim opponitur ut ad aliquid, aut ut contraria, aut ut habitus et privatio, aut ut affirmatio et negatio. Oppositio enim. . . aut est inter ea, quae actu sunt, aut inter ea, quorum unum est, et alterum non est. Si enim est inter ea, quae actu sunt, et suis formis repugnantiam habent oppositionis, tunc aut se sunt expellentia ab eodem susceptibili secundum potentiam et actum; aut expellentia se secundum actum, et non secundum potentiam. Si primo modo, tunc est oppositio secundum ad aliquid, sicut patet in patre et filio. Idem enim respectu eiusdem pater nec est, nec potest esse et filius. Si autem se expellant ab eodem secundum actum, et non secundum potentiam, tunc est oppositio contrarietatis. . . . Si autem est inter ens simpliciter et non ens, tunc aut est inter ens simpliciter, et non ens secundum quid, aut inter ens simpliciter, et non ens simpliciter. Et primo quidem modo est oppositio inter habitum et privationem, quae licet privet habitum, relinquit tamen subiectum. Et si est secundo modo, tunc est oppositio inter affirmationem et negationem, in quibus affirmatio dicit ens, negatio autem simpliciter non ens [1] ».

XXVII. CONTRARIA IMMEDIATA—MEDIATA. *Contraria immediata* sunt, inter quae nullum extat medium, ita ut, posito eorum subiecto proprio, alterutrum ex ipsis con-

[1] *De praedicam.*, tract. VII, c. 2.

trariis illi inesse necesse sit; e. g., par et impar; siquidem necesse est omnem numerum aut parem esse, aut imparem. *Contraria mediata* sunt, inter quae unum, aut plura media intercedunt, ita ut necesse non sit alterum horum contrariorum subiecto proprio inesse; e. g., inter calorem et frigus intercedit tepor, inter album et nigrum plures medii colores; quocirca necesse non est omne corpus esse calidum, aut frigidum, quia potest aliquod tepidum esse, neque necesse est omne corpus esse album, aut nigrum, quia potest esse etiam rubrum, aut alius coloris. Iamvero, medium, quod inter contraria existere potest, in medium *formae*, et in medium *subiecti* distinguitur. Illud est quaedam forma, seu qualitas ex ipsorum extremorum participatione conflata; hoc modo tepor forma quaedam media est inter calorem et frigus; istud autem est aliquod subiectum particulare, a quo utrumque extremorum removeri potest; e. g., inter probum, et improbum existit medium non quidem *formae*, sed *subiecti*, nam homo, qui est subiectum illorum extremorum, potest aliquando esse neque probus, neque improbus, ut infans, qui necdum virtutis, nec vitii habitum sibi comparavit. Hinc contraria immediata quoad formam possunt aliquando esse mediata quoad subiectum, uti in allato exemplo; aliquando carent medio etiam quoad subiectum; cuiusmodi sunt par et impar; id quod intelligendum est de subiecto proprio, nam si quodvis suscipiatur subiectum, non vero illud, quod extremorum proprium est, nullum contrarium medio subiecti carebit, puta si non quidem numerus, sed angelus, e. g., sumatur, qui profecto neque par, neque impar est, etiam inter haec contraria medium assignari posset [1].

---

[1] De hac distinctione inter contraria *immediata* et *mediata* ita loquitur sanctus Damascenus: « Contraria, alia sine medio sunt, alia medium habent. Illa sine medio sunt, quorum alterum, seu unum, in eo quod est ipsorum subiectum, sive in iis, de quibus praedicantur, esse necesse est; ut morbus et sanitas in subiecto animalis corpore. Quippe omnino necesse est, aut morbum, aut sanitatem eiusmodi inesse corpori. Per morbum autem intelligimus omnem naturae distractionem. Illa autem medium habent, quorum alterum necesse non est inesse subiecto, seu iis, de quibus praedicantur, ut album et nigrum. Sunt namque contraria, nec tamen propterea horum alterum omnino necesse est corpori inesse. Neque enim omne corpus aut album esse, aut nigrum

XXVIII. Contrarie — Contradictorie—Subcontrarie. Haec ad oppositionem propositionum pertinent, quae dicitur *complexa*, ut distinguatur ab oppositione *incomplexa*, quae est oppositio rerum, de qua paulo ante egimus. *Contradictorie* oppositae sunt illae propositiones, quae secum invicem pugnant qualitate et quantitate; ut, omnis homo est iustus, aliquis homo non est iustus. *Contrarie*, quae qualitate tantum, ita tamen ut sint ambae universales; ut, omnis homo est iustus, omnis homo non est iustus. *Subcontrarie*, quae etiam qualitate tantum, sed ita ut sint ambae particulares; ut, aliquis homo est iustus, aliquis homo non est iustus. Ast in huiusmodi enunciationibus, cum subiectum idem non sit, sed diversum, oppositio proprie non obtinet [1].

C

EFFATA

I. Caussa caussae est etiam caussa caussati. Nempe: Illud, quod aliquam causam produxit, remote est etiam causa illius, quod ab hac causa, superius posita, producitur; nam causa producens causam dat isti potentiam et vires operandi; hinc est etiam causa remota effectuum inde manantium. Ita sol producens lumen est causa remota manifestationis colorum. Quod effatum vero intelligendum est de effectibus realibus, et qui producuntur a causa posteriori, prout est effectus causae prioris, et qui per se causam posteriorem consequuntur [2]. Hinc perperam quis exinde colligeret Deum, causam hominis, esse etiam causam peccati, quod ab homine committitur, tum quia peccatum, quatenus tale, non est aliquid physicum, sed in mera privatione rectitudinis, seu convenientiae cum regula morum consistit, atque ab homine committitur, quatenus est ipse deficiens, non quatenus

necessarium est; sunt enim corpora fusca et rufa; nisi forte alterum contrariorum alicui a natura determinate insit,ut calor igni,ac frigus nivi »; *Dialect.*, c. 57.

[1] Vid. s. Thom., *In lib. I Perhierm.*, lect. XI.

[2] I, q. XLIX, a. 2 ad 2.

est effectus Dei; tum quia non necessario et per se, immo potius, prout homo *exit ordinem Causae primae* [1], ex facultatibus a Deo illi inditis consequitur.

II. Causa finalis est prima inter omnes causas [2].

III. Causa in actu simul est cum effectu in actu. Idest: Causa, prout est *actu* causa efficiens [3], necessario includit aliquem effectum suo conatui accommodatum, et ad quem immediate ordinatur, atque: Effectus actu emanans a causa simul est cum sua causa. Diximus *effectum suo conatui accommodatum*; quocirca si causa est libera, simul cum ea est actus, quo vult producere effectum, non tamen necesse est, ut simul cum ea sit ipse effectus, siquidem effectus causae liberae accommodatus non solum talis esse debet, qualem ipsa vult, sed tum quoque, cum ipsum vult.

Hinc ex prolato axiomate nihil pro aeternitate creationis inferri potest. « Et sic, subdit s. Bonaventura, non fuit ab aeterno producere, sed in tempore, in quo disposuit et voluit (*Deus*) ab aeterno producere rem [4] ».

Diximus autem, *ad quem immediate ordinatur*; nam, monente s. Thoma, « causa efficiens statim producit effectum suum, ad quem ordinatur immediate, non autem effectum, ad quem ordinatur mediante alio, quantumcumque sit sufficiens; sicut calor, quantumcumque sit intensus, non statim in primo instanti causat calorem, sed statim incipit movere ad calorem, quia calor est effectus eius mediante motu [5] ». Quocirca non licet ita argumentari: « Posita causa efficiente, statim ponitur effectus; s ergo resurrectio Christi est sufficiens causa resurrectionis mortuorum, statim deberent mortui resurgere, et non tantum differre ». Nam « effectus sequitur ex causis instrumentalibus secundum conditionem causae principalis. Et ideo, cum Deus sit principalis causa nostrae resurrectionis, resurrectio vero Christi sit instrumentalis, resurrectio nostra sequitur resurrectionem Christi secundum

---

1 1a 2ae, q. LXXIX, a. 1 ad 3, et *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIV, q. I, a. 3 ad 3.

2 Vid. *Finis movet efficientem*.

3 « . . Posita causa in esse, non ponitur in actu, nisi ponatur in operando »; s. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XLV, a. II, q. 2 *ad arg*.

4 *Ibid.*—5 *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIII, q. I, a. 2, *sol.* 1 ad 1.

dispositionem Divinam, quae ordinavit, ut tali tempore fieret [1] ».

Insuper, effectus *actu* emanans a causa simul est cum sua causa. Attamen effectus, postquam iam a causa sit productus, potest sine praesenti causae existentia perdurare, dummodo aliunde conservetur. Nam « effectus, uti Seraphycus Doctor advertit [2], habet comparari ad aliquam causam dupliciter; aut sicut introducentem et conservantem, ut lumen ad solem, et sic locum habet illa maxima; aut sicut ad introducentem solum; sic non habet locum; si enim cultellus infligit plagam, non oportet quod, destructo cultello, destruatur plaga ».

IV. Causa prior est suo effectu. Quod ita explicandum est: Causa omnis est *natura* semper prior suo effectu, quia hic ab illa dependet. Quod si de *anterioritate temporis* sermo sit, distinguenda est causa *entitative* spectata, sive in seipsa, et sine relatione ad effectum, atque causa *formaliter*, seu sub ratione causae considerata. Porro, causa, si *formaliter* inspiciatur, non potest esse prior, quam effectus; siquidem, uti paulo ante diximus, antequam aliquid efficiat, causa esse nequit. Sin *entitative* spectetur, interdum effectui *tempore* praecedit, interdum simul cum ipso existit. Scilicet, simul cum effectu existunt causae *instantaneae*, quae effectum suum *subito* producunt, sicut sol lucem: « Nec oportet omnem causam effectum duratione praecedere, sed natura tantum, sicut patet in sole et splendore [3]». Effectui praecedunt causae *successivae*, quae illum producunt *per motum*, in his enim requiritur, ut principium motus praecedat finem eius [4]. Haec de causa efficiente. Quod vero attinet ad alia causarum genera, causa *materialis* naturaliter non est *tempore* prior omni suo effectu, nequit enim materia carere omni forma. Item, causa *formalis* re ipsa non est *tempore* prior suo effectu, nempe composito, sed simul inci-

[1] Vid. loc. cit. p. 21.

[2] *In lib. IV Sent.*, Dist. XXII, a.2, q.I *ad arg.* Vid. *Sublata causa, removetur effectus*, litt. *S.*

[3] *Qq. dispp.*, *De Pot.*,q. III, a. 13 ad 5. Quod idem iam adnotaverat Nazianzenus iis verbis: «Perspicuum est causam non omnino antiquiorem esse iis, quorum causa est; neque enim sol lucem tempore antecedit »; *Orat.* XXXV.

[4] Vid. s. Thom., *Opusc.* XXVII *de aeternitate mundi.*

piunt. Denique causa finalis, uti explicabitur litt. *F*, est prior suo effectu *in intentione*.

Quod si τὸ *prior* pro *nobilior* explicare velis, haec habe: Omnis caussa *formaliter* sumta nobilior est suo effectu; nobilius est enim dare, quam accipere [1]. At *entitative* non semper est nobilior. Enimvero causa efficiens principalis est vel nobilior effectu, vel aeque nobilis. Est aeque nobilis, si sit causa *univoca*; huiusmodi enim causa est eiusdem speciei cum effectu, ideoque eadem perfectione essentiali pollet. Est nobilior, si sit causa *aequivoca*, haec enim est sublimioris ordinis; ut sol producens aurum et gemmas [2]. *Instrumentalis* ut plurimum est ignobilior suo effectu, uti calamus scriptura. Diximus, *ut plurimum*, nam « aliquid, uti s. Thomas advertit, potest agere ultra suam speciem non quasi virtute propria, sed virtute principalis agentis [3] ». Compositum, quod existit ex materia et forma, est perfectius ipsis, licet hae sint illius causae; totum enim est perfectius qualibet sua parte. Denique causa *finalis* in agentibus bene ordinatis est nobilior effectibus, nihil enim in agentibus bene ordinatis est propter vilius se, si sit principaliter intentum; id quod clarius patebit ex illo, *Inconveniens est aliquid esse propter vilius se*.

V. Causae efficienti assimilatur effectus. Intelligendum est, ut monet s. Thomas [4], de causa efficiente *principali*; haec enim operatur per virtutem suae formae, cui assimilatur effectus, non item de causa *instrumentali*; nam haec non agit per virtutem suae formae, sed per motum, quo movetur a principali agente. Hinc ignis suo calore calefacit; e contrario, lectus non assimilatur securi, sed arti, quae est in mente artificis. Insuper, haec similitudo, seu convenientia effectus cum causa, accipienda est vel secundum *eamdem rationem specificam*, sicut homo generatur ab homine; vel secundum *eamdem rationem genericam*, sicut ea, quae generantur ex virtute solis; vel tantum secundum *aliquam analogiam*, sicut ea, quae sunt a Deo; haec enim assimilantur Deo neque *secundum eam-*

---

[1] « Omne, quod fit, ei, a quo fit, par esse non potest »; s. Aug. *Qq. LXXXIII*, q. 2.

[2] Vid. s. Thom., I, q. IV, a. 2 c.—[3] 3, q. LXXVII, a. 3 ad 3.

[4] I, q. IV, a. 3 c., et q. CV, a. 1 ad 1.

dem rationem specificam, neque *secundum eamdem rationem genericam*, sed tantum quia, utpote entia, imperfectam similitudinem cum Deo, primo et universali principio totius *esse*, praeseferunt. Hanc ob rationem creaturae possunt aliquo modo dici similes Deo, sed non vicissim; « Inter Deum, et creaturas non est similitudo per convenientiam in aliquo communi, sed per imitationem; unde creatura similis Deo dicitur, sed non convertitur[1] ».

VI. Causae aequalitas causat aequalem effectum. Idest; augmentum, vel diminutio causae auget, vel minuit effectum; e. g., si calidum dissolvit, magis calidum magis dissolvit. Hoc autem verum est, si causa accipiatur pro causa *per se*, qua augmentata, vel diminuta, augetur, vel diminuitur effectus[2]; non vero si accipiatur pro causa *per accidens*, seu removente prohibens: « Aequalitas causae removentis prohibens non ostendit aequalitatem effectuum. Si quis enim aequali impulsu divellet duas columnas, non sequitur ut lapides superpositi aequaliter moveantur, sed ille velocius movebitur, qui gravior erit, secundum proprietatem suae naturae cui relinquitur, remoto prohibente[3] ».

VII. Causae quaedam sunt sibi invicem causae. Non tamen in eodem, sed in diverso genere. Idque locum habet quoad causas materialem et formalem, et quoad causas efficientem et finalem. Nam forma determinat materiam, et haec illam sustentat[4]. Finis autem, ut intentus, movet causam efficientem; atque, ut obtentus, saepe perficitur ab ipso agente. E. g., Medicus movetur a sanitate aegroti, quam intendit, ad applicanda remedia; atque per remediorum applicationem obtinet sanitatem: quocirca sanitas intenta causat movendo medicum; et sanitas obtenta causatur a medico. « Contingit, ait s. Thomas, secundum diversa genera causarum idem respectu eiusdem esse causam et causatum; sicut purgatio est causa sanitatis in genere causae efficientis; sanitas vero est causa purgationis secundum genus causae finalis ». Similiter « materia est causa formae aliquo modo, in quantum sustentat

---

1 *In lib. I Sent.*, Dist. XXXV, q. I, a. 4 ad 6.
2 Vid. s. Thom., 1a 2ae, q. LXXXV, a. 5, ad 1.
3 *Ibid*.—4 *In lib. IV Sent.*, Dist. XVII, q. I, a. 4 *sol.* 1 c.

formam; et forma est aliquo modo causa materiae, in quantum dat materiae esse actu[1] ». Porro effatum pro eodem genere causarum intelligi non posse ex eo patet, quod nequeunt duae res sese mutuo producere, utraque enim simul foret causa et effectus sub eodem respectu.

VIII. Causae secundae non agunt nisi motae a prima. Quod quidem intelligendum non est secundum illorum sententiam, qui solam Causam Primam, nempe Deum, omnia immediate operari autumant. Etenim, « cum Deus sit omnium causa immediata, quorumdam tamen est tota causa, sicut eorum quae creantur: quorumdam autem est causa particularis, ut eorum quae sunt a natura particulari; et haec quidem causa concurrit non propter indigentiam Divinae voluntatis, sed propter summam liberalitatem, quae non tantum dedit rebus esse, sed et operationem et diffusionem, propter ordinem et connexionem universi ad invicem. Nec una causa derogat alteri, sed totus effectus est a causa creata, et totus a voluntate infinita increata[2] ». Quocirca illud effatum explicandum est 1° quatenus « Deus est dans esse rebus: causae autem aliae sunt quasi determinantes illud esse . . . esse autem est magis intimum cuilibet rei, quam ea per quae esse determinatur. Unde operatio Creatoris magis pertingit ad intima rei, quam operatio causarum secundarum[3] »; 2° quatenus causae secundae non agunt, nisi secundum vires a Deo datas et conservatas; unde illud, *Causa secunda agit in virtute Causae Primae*; 3° quatenus causae secundae non agunt, nisi Deus in earum actiones ita influat, ut eumdem cum illis producat effectum; unde illud, *Causa secunda applicatur a prima*, quo *applicationis* nomine intelligitur Divinus concursus vel *praevius*, vel tantum *simultaneus*[4]: « Deus immediate in omnibus rebus operatur, in quantum virtus sua est sicut medium coniungens virtutem cuiuslibet causae secundae cum suo effectu; non enim virtus alicuius creaturae posset in suum effectum,

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XXVIII, a. 7 c. Hoc modo etiam potentiae sunt causae effectrices actuum, et actus sunt fines potentiarum; *Qq. dispp.*, *De Virt.*, q. I, a. 12 ad 5.

[2] S. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XLV, a. II, q. 2 *ad arg.* Vid. s. Thom., I, q. CV, a. 5 c.

[3] *In lib. II Sent.*, Dist. I, q. I, a. 4 *sol.* — [4] Cf. n. 67, 68.

nisi per virtutem Creatoris, a quo est omnis virtus, et virtutis conservatio, et ordo ad effectum [1] ».

IX. Communius est nobilius. Intelligendum est de eo, quod est *communius secundum causalitatem*, quemadmodum causa, quae una numero manens ad plures effectus porrigitur; hinc causa conservans civitatem nobilior est ea, quae conservat familiam. At si *commune* accipiatur *per consecutionem*, vel *praedicationem*, quemadmodum unum, quod invenitur in multis secundum unam rationem, tunc illud, quod est communius, non est nobilius, sed imperfectius, sicut animal homine [2].

X. Compositio ibi est, ubi est distinctorum unio. Hoc effatum verum est, dummodo distinctorum unio huiusmodi sit, ut unum se habeat per modum actus, et alterum per modum potentiae; quocirca, etsi in Deo multa virtualiter distinguantur, nulla tamen ex iis fit compositio, nam nihil in Deo assignari potest, quod se habeat per modum potentiae. Rursus compositio tunc exurgit ex distinctorum unione, cum haec uniuntur inter se sub ea ratione, qua distinguuntur, vel distinguuntur sub ea ratione, qua uniuntur; quocirca ex eo quod in Deo sunt tres Personae realiter distinctae, quae cum Essentia intime coniunguntur, quaedam compositio in Eo esse perperam arguitur; siquidem Divinae Personae, quatenus in essentia uniuntur, non distinguuntur, et quatenus distinguuntur, non uniuntur, sed relative sibi mutuo opponuntur [3].

XI. Compositius quo aliquid est, imperfectius est. Hoc effatum veritate gaudet quoad res immateriales, siquidem harum perfectio ex accessu ad summe simplex consideratur, ac proinde quo magis ipsae iis privantur, quae principia materialia, seu *potentialitatem* praeseferunt, maiori perfectione pollent. At idem, monente s. Bonaventura, quoad res materiales, quae ex partibus constituuntur, non habet veritatem, nam in illis « magnificatur virtus ex partium magnitudine, sicut magis urit magnus ignis, quam parvus; et plurificatur ex partium multitu-

---

[1] *Loc. cit.*

[2] *Qq. dispp., De Ver.*, q. VII, a. 6 ad 7. Vid. aliud effatum, *Bonum, quanto communius, tanto divinius* p. 50, n. V.

[3] *In lib. I Sent.*, Dist. VIII, q. I, a. 1 ad 4.

dine, sicut maioris virtutis est syrupus compositus, quam liquor impermixtus [1] ».

Aliam huius effati explicationem tradidit s. Thomas his verbis: « Dicendum quod aliter est in participationibus, et in participantibus. Participationes enim quanto sunt simpliciores, tanto nobiliores, sicut esse, quam vivere, et vivere, quam intelligere, ut fiat comparatio inter esse, et vivere, separato per intellectum esse a vivere. In participantibus autem quanto aliquid magis est compositum, non dico compositione materiali, sed per receptionem plurium participationum, tanto est nobilius, quia tanto in pluribus Deo similatur, et huiusmodi assimilatio esse non potest, nisi per aliqua a Deo accepta [2] ».

XII. Compositum est aliquid, quod nulli partium convenit. Hoc effatum locum habet sive in compositis, quae partibus dissimilibus, sive in iis, quae partibus similibus constant. Ita nulla pars hominis est homo, neque aliqua partium pedis est pes. Item licet pars aeris sit aer, et pars aquae sit aqua, tamen aliquid de toto dicitur, quod non convenit alicui partium; nam si tota aqua est bicubita, idem de parte dici nequit [3].

XIII. Contradictio est oppositionum maxima. Sane in contradictorie oppositis, quippe quae secundum ens et non ens, seu secundum affirmationem, et negationem separantur, nulla adest convenientia, dum *privative opposita* circa idem subiectum versantur, e. g., visus et caecitas circa oculum; et *contraria* etiam in aliquo genere, saltem remoto, conveniunt, e.g., virtus et vitium in genere *qualitatis* [4]. Id amplius declaratur, eo quod contradictoria non solum magis, quam contraria, quae ambo entia sunt, sed etiam magis quam *privative opposita* pugnant, siquidem privatio, seu defectus entis semper expostulat subiectum esse, puta quidquid *caecum* dicitur, id esse necesse est; at non item negatio; nam quod omnino non est, non denotat aliquid, quod non potest videre [5].

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XV, a. I, q. 2 *ad arg.*
[2] *Qq. dispp., De Ver.*, q. XX, a. 2 ad 3.
[3] Vid. s. Thom., I, q. III, a. 7 c.
[4] *In lib. I Sent.*, Dist. V, q. I, a. 1 ad 1.
[5] Quod spectat ad comparationem *contradictoriorum* cum relative oppositis, vid. *Contrarietas relativa est omnium minima.*

XIV. Contradictio fortissima est; et nihil tamen ea infirmius. *Fortissima* est respectu reliquarum oppositionum ; omnino enim caret medio, quod vocant, *subiecti* [1], quoniam est inter ens, et non ens [2]. Nihil tamen contradictione *infirmius* est; nam contradictio est mendacium , seu quid falsum, nihil autem per se est mendacio et falso infirmius. Quinimmo contradictorium est nihil , nam « coniunctio affirmationis et negationis nihil est, nec aliquem intellectum generat quod dicitur homo et non homo simul acceptum, quasi in vi unius dictionis [3] ».

XV. Contradictio inter omnia alia opposita est prima. Etenim contradictio nihil aliud est, quam forma , et negatio eius. Iam ideo opposita non possunt simul existere , quia alterum negationem alterius in sui ratione includit; e. g., ad rationem caeci pertinet quod sit non videns ; ad rationem nigri quod non sit album ; et ad rationem filii, quod non sit pater eius, cuius est filius. Ex his consequitur *contradictionem* esse reliquarum oppositionum causam, nam id, quod maximum et primum est in aliquo genere, est causa omnium aliorum.

XVI. Contradictoriorum semper unum est verum, alterum falsum. Nempe alterum contradicentium de quavis re vere dici potest. E. g. , quidquid est, videt, aut non videt, scribit, aut non scribit, etc. Idem de ceteris oppositis statuendum non est; non quidem de relatis; quia non omne, quod est, dominus, aut servus est; neque de contrariis, quia non omne, quod est, virtus est, aut vitium, nigrum, aut album; neque in privantibus, quia non omne, quod est, audit, aut surdum est. Potest etiam illud effatum explicari hunc in modum: In contradictoriis , si, e. g., Socrates non sit, falsum erit, quod sedet , verum tamen erit, quod non sedet. In reliquis oppositis autem , si Socrates non sit , falsa sunt ista, Socrates est albus , est niger; est pater, est filius; videns, caecus.

XVII. Contraria, *seu* opposita [4], iuxta se posita ma-

---

[1] Vid. p. 69-71.

[2] « Esse non habet contrarium, nisi non esse »; s. Aug., *De mor. Eccl. Cath., et Manich.*, lib. II, c. I, n. 1.

[3] *In lib. III Sent.*, Dist. I, q. II, a. 3, *sol.* « Non possumus cogitare esse simul et non esse »; s. Ans., *Contr. insip.*, c. 4.

[4] *Contrariorum* nomen aliquando pro oppositis in genere adhibetur, et opposita, quae proprio sensu *contraria* diximus, *adversa* nominantur.

GIS ELUCESCUNT. Hoc est, *opposita*, cum conferuntur secum invicem, mutuo se illustrant. « Cognitio oppositi, ait Aristoteles, non tollitur per esse alterius, sed magis iuvatur [1] ». Hinc, si minus intelligitur, quanta vis amicitiae concordiaeque sit, ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quinimmo, ut s. Thomas ait, « unum oppositorum cognoscitur per alterum, sicut per lucem tenebra. Unde et quid sit malum, oportet ex ratione boni accipere [2] ». Ratio autem est, vel quia quaedam relatio in oppositione existit, vel quia oppositorum opposita est natura; si ergo unius oppositi naturam recte quis cognoverit, inde facile est alterius cognitionem sibi comparare; siquidem, monente eodem sancto Doctore, contraria, prout cognoscuntur, sunt in mente *secundum esse spirituale* [3], ac proinde *secundum quod sunt in mente, non habent contrarietatem, sed unum contrarium est ratio cognoscendi aliud* [4].

XVIII. CONTRARIA, *seu* OPPOSITA EIDEM SECUNDUM IDEM, AD IDEM ET EODEM TEMPORE NEQUEUNT ATTRIBUI [5]. *Eidem* scilicet subiecto *singulari* et *incommunicabili*. Dicitur *singulari*, quia recte possunt opposita attribui diversis subiectis, ut esse album homini, et esse nigrum corvo, aut eidem subiecto communi, ut homini esse album in Petro, et esse nigrum in Paulo. « Opposita, inquit s. Bonaventura, non possunt se compati circa idem . . . , verum est de eo, quod est ita unum, quod eius unitas repugnat multitudini, sicut est unum individuum; sed de eo, quod est ita unum, quod multitudini non repugnat, imo propter suam possibilitatem admittit omnem diversitatem, non habet veritatem, immo simul et semel habet opposita . . .

---

[1] *Met.*, lib. VII, c. 6.

[2] I, q. XLVIII, a. 1 c. « Malum discerni non potest, nisi per scientiam boni »; s. Ambros. Liber *De Paradiso*, c. 2. Vid. *Contrariorum eadem est scientia* p. 87.

[3] *In lib. III Sent.*, Dist. XXVI, q. I, a. 3 ad 4.

[4] 1ª 2ªᵉ, q. XXXV, a. 5 c. et ad 3.

[5] « Fieri non potest, ut contraria simul sint in individuis secundum idem. Neque enim Socrates simul et valere, et aegrotare potest; aut membro eodem calefieri pariter, ac frigefieri »; s. Damasc., *Dialect.*, c. 57. Et s. Ambrosius: « Quod contrarium est, seipsum impugnat »; *De Poenitentia*, lib. II, c. 2.

Et hoc patet, quia forma humanitatis est una unitate universalitatis: et ideo simul verum est, quod est homo, qui generatur, et est homo, qui generandus est; et est homo albus, et est homo niger [1]». *Incommunicabili*, quia nihil vetat, quin opposita attribuantur eidem uni, sed communicabili; uti esse Patrem, et Filium Deo; quoniam Natura Divina est una quidem, sed communicabilis pluribus Personis. *Secundum idem*, nempe secundum eamdem partem, nihil enim obstat, quominus *opposita* eidem tribuantur subiecto secundum diversas partes; ut si quis crine quidem ruber, niger ore sit; quia diversae illae partes tamquam diversa subiecta censentur. *Ad idem*, nempe eodem respectu, vel in ordine ad eumdem terminum; hinc si diversus habeatur respectus, vel terminus, possunt *opposita* de eodem praedicari. Ita potest quis pater et filius simul esse, et potest Plato dici maior Socrate, et minor Aristotele. *Eodem tempore*; quia eidem possunt attribui *opposita* diversis temporibus; sic enim nunc Petrus potest esse indoctus, post vero aliquot annos doctus.

Huic autem effato illud Aristotelis minime adversatur, *contrarium nempe sibi expetere contrarium*, ut inops locupletem, indoctus scientem. Namque Aristoteles id intellexit non *simpliciter*, sed *secundum quid*; nempe illud sibi voluit, contrarium non sibi expetere contrarium, ut ambo simul sint, et maneant contraria; puta tenebrae cum sole, nigrum cum candido, sordes et flagitia cum virtute; sed contrarium sibi expetere contrarium, ut tollatur alterum, quod privationem significat; puta indoctus amat doctum, vel potius doctrinam, non ut maneat indoctus, et fiat simul doctus, sed ut doctrinae particeps factus desinat esse indoctus.

XIX. Contraria nata sunt fieri circa idem subiectum. Scilicet, oportet, ut circa subiectum, quod *specie*, aut *genere* idem sit, versentur. *Specie idem*; e. g., si sanitas in corpore animalis est, non in alio, quam in isto erit aegritudo. *Idem genere*; e. g., si calor est in corpore, erit etiam et frigus, nempe in toto genere corporis; nam fieri potest, ut in aliqua peculiari specie corporis, utpote in igne, insit, cui inesse nequit frigus, uti etiam humor

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. III, p. I, a. I, q. 3 *ad arg.*

aquae inest, cui inesse nequit siccitas. Itaque opposita circa subiectum idem genere aut specie versantur. Atque hinc colligere licet, ea, quae diversorum sunt praedicamentorum, contraria non esse, sed toto genere diversa. Non autem necesse est, ut circa idem numero subiectum versentur; nisi agatur de privative oppositis, siquidem in uno, eodemque oculo, in quo est visus, nata est inesse coecitas. Rursus etiam in privative oppositis, ipsa dicuntur circa idem *numero* versari, si agatur de *subiecto*, quod *est substantia*; « circa actionem autem, cum sit accidens, non oportet illud habere veritatem, quod bonum et malum sint circa eamdem actionem numero, sed sufficit quantum ad legem oppositionis, quod habeant fieri circa actionem eamdem in specie [1] ».

XX. Contraria se mutuo expellunt a subiecto, nisi eorum alterum insit a natura. Ita calor et frigus in corpore sunt, et circa corpus versantur, ita ut modo calor ex eo frigus depellat, modo frigus calorem [2]. Dicitur autem, *nisi eorum alterum insit a natura*; quia si eorum alterum subiecto suo naturaliter inest, a contrario suo expelli non potest; e. g., frigus numquam ab igne calorem depellet, neque siccitas humorem ab aqua; siquidem quod naturaliter inest, expelli plane nequit, salvo eo, in quo est [3]. Quod si contraria mutuo se expellunt e subiecto, mutua esse potest inter ea vicissitudo in subiecto, sive *potentia et successive* eidem subiecto inesse possunt. Hinc aliud extat effatum:

XXI. Contrarium est potentia aliud contrarium. Quod tamen accipiendum est *in concreto*, sive de denominatis contrariorum, subiectum enim, quod est *actu* tale, est *potentia* aliud contrarium, e. g., aer, qui est *actu* calidus, *potentia* est frigidus; non item *in abstracto*, ipse enim calor *formaliter* non potest esse frigus.

XXII. Contraria sub eodem genere maxime distant. Scilicet contrarium magis distat a suo contrario, quam

---

[1] S. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XLI, a. I, q. 1 *ad arg.*

[2] « Contraria contrariis perimuntur, sicut per aquam ignis extinguitur »; Origen., *In Ep. ad Rom.*, lib. IX, n. 24.

[3] Inde etiam colligitur contraria, uti paulo ante diximus, versari circa idem, dummodo *subiectum aequaliter se habeat ad utrumque contrariorum*; 2ª 2ªᵉ, q. XXIV, a. 10 ad 1.

*

simplex eius negatio; e. g., nigrum magis distat ab albo, quam simpliciter non album; siquidem omne nigrum est non album, sed non vicissim [1].

XXIII. Contrarietas, *seu oppositio relativa,* est omnium minima. Id patet tum ex eo, quod relatorum unum non potest existere sine alio, tum ex eo, quod relata, si ad diversos terminos comparantur, in subiecto eodem *numero* naturaliter simul esse possunt; siquidem homo dicitur pater et filius respectu diversorum. Idem declarari potest hunc in modum: Quae maiorem inter se habent naturae coniunctionem et societatem, illa inter se minus pugnant; sed relata maiorem inter se habent naturae societatem, quam contraria, ut perspicue constat; contraria autem, uti iam diximus [2], minus quam privantia, et haec minus, quam contradictoria, inter se pugnant.

Praestat hic afferre duas illas causas, ex quibus, secundum s.Thomam, oppositio relativa a ceteris distinguitur, et quomodo relationes sint in Deo, explicatur: « Oppositio relationis in duobus differt ab aliis oppositionibus. Quorum primum est, quod in aliis oppositis unum dicitur alteri opponi, in quantum ipsum removet . . . Non autem est hoc in relativis. Non enim per hoc opponitur filius patri, quod ipsum removeat, sed propter rationem habitudinis ad ipsum. Et ex hoc causatur secunda differentia, quia in aliis oppositis semper alterum est imperfectum; quod accidit ratione negationis, quae includitur in privatione, et altero contrariorum. Hoc autem in relativis non oportet, immo utrumque considerari potest ut perfectum, sicut patet maxime in relativis aequiparantiae [3], et in relativis originis, ut aequale, simile, pater, et filius. Et ideo relatio magis potest attribui Deo, quam aliae oppositiones. Ratione quidem primae differentiae potest attendi oppositio relationis inter creaturam, et Deum, non autem alia oppositio; cum ex Deo sit magis creaturarum positio, quam earum remotio; est tamen aliqua habitudo creaturarum ad Deum. Ratione vero secundae differentiae est in ipsis Divinis Personis, in quibus nihil imperfectum esse potest, oppositio relationis, et non alia [4] ».

---

[1] Vid. s. Thom., 2ª 2ªᵉ. q. LXXIX, a. 4 c.—[2] Vid. p. 79.
[3] De his vid. litt. *R.*—[4] *Qq. disp., De Pot.,* q. VII, a. 8 ad 4.

XXIV. *Ex* CONTRARIIS OMNIA FIUNT. Hoc effatum *contrarietatem* maxime accipit pro *privatione*, eaque omnia complectitur, quae fiunt per transmutationem. Et sane, vere dici potest: Hoc ens factum est ex aliquo non ente, scilicet ignis ex non igne, album ex non albo. Quare illud *ex* maxime denotat subiectum transmutationis, nempe ibi fuisse privationem formae per mutationem acquisitae, vel terminum *a quo*, hoc est, e. g., ex non igne fit ignis. « Omne, qüod generatur, inquit s. Thomas, generatur ex contrario [1] ». Hinc etiam verum est illud, *Contraria non fiunt ex se invicem*, quippe quod contraria non fiunt ex se, tamquam ex partibus constituentibus, sed dumtaxat tamquam ex terminis.

XXV. CONTRARIORUM CONTRARIAE SUNT CAUSAE. Intelligendum est hoc effatum de causis proximis, et particularibus, non autem de causa remota et universali. Nam, « cum contraria, quemadmodum s. Thomas advertit, conveniant in uno communi, necesse est in eis supra causas contrarias proprias inveniri unam causam communem [2] ». Unde ostendit nullum esse Manichaeorum argumentum, qui ex illo effato contraria principia, unum boni, alterum mali adstruunt [3]. Insuper, quoad ipsas causas proximas, eo modo intelligendum est, quo illud explicavimus, *Agens unum, in quantum unum, immediate non producit, nisi unum*, seu, *Idem semper facit idem* [4]. Exinde patescit contrarios effectus exurgere posse 1° ab eadem causa libera; 2° a causa, quae illos gignat *per accidens*; 3° Secundum diversas conditiones vel sui, vel subiecti, in quod actionem exerat. Hinc etiam contra Manichaeos s. Bonaventura: « Ad illud, quod obiicitur, quod contrariorum contrariae sunt causae, dicendum, quod ista propositio habet veritatem, secundum quod intelligitur de contrariis, quorum utrumque est aliqua natura, et in causis agentibus naturaliter, et quae sunt ad unum effectum determinatae; aliter manifeste est falsum. Nam idem Deus, etiam secundum Manichaeos, fecit calidum et frigidum, et eadem rationalis potentia, secundum Philosophum, est causa oppositorum. Et ideo non habet locum in malis, quia malum non dicit aliquam

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. I, q. I, a. 4 *sol.*
[2] I, q. XLIX, a. 3 c. — [3] Ibid. — [4] P. 42.

naturam, secundum quod malum, et quia est a voluntate secundum quod libera, quae non est determinata ad alterum contrariorum [1]». *Rursus*: « Contrariorum contrariae sunt causae, intelligitur de causis intrinsecis, nam de causa extra non habet veritatem; et ideo, quia nescivit distinguere, deceptus est pessimus Manichaeus. Et quod ita sit, patet. Si enim contrariorum contrariae sunt causae primae producentes, tot essent principia, quot sunt genera contrarietatum; ergo alius Deus fecisset calidum, et alius frigidum, et sic de aliis contrarietatibus. Si quis ita ageret, ab omnibus deridendus esset, quanto magis stultissimus Manichaeus? [2] »

XXVI. Contrariorum contraria sunt consequentia. E. g., quia virtus consequitur fortitudinem, etiam contrarium virtutis, nempe vitium, consequitur contrarium fortitudinis, nempe ignaviam. Iam hoc effatum accipiendum est 1° de iis, in quibus utrinque idem modus repugnantiae existit; e. g., contrarium eius, quod consequitur calorem, consequitur frigus, dummodo calor et frigus secundum eamdem graduum intensionem sumantur; 2° de contrariis, quatenus sunt contraria; quocirca ex eo, quod timiditas consistit in defectu, non consequitur fortitudinem in excessu consistere, nam fortitudo et timiditas non veluti defectus et excessus, sed tamquam virtus et vitium sibi opponuntur; 3° de consequentibus, quae profluunt *per se* ex ipsa ratione *contrarietatis*; uti, virtus est expetenda; ergo vitium est fugiendum: contra, non valet, album est dulce; ergo nigrum est amarum; dulcedo enim *per accidens* convenit albo, neque album ratione dulcedinis est nigro contrarium.

XXVII. Contrariorum eadem est disciplina. Sensus est: Ad quam facultatem spectat rem aliquam recte cognoscere, spectat etiam illius contrarium perpendere, secundum illud n. XVII explicatum, *Contraria iuxta se posita* etc. Hinc agit Medicina de sanitate et de morbo; Ethica de virtute et vitio; Logica de vero et falso [3]. Hoc autem effatum maxime respicit scientiam ex toto sumtam, haec enim in suo ambitu etiam contraria amplectitur; atque in-

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIV, a. I, q. 1 *ad arg.*
[2] *Ibid.*, Dist. I, p. 1, a. II, q. 1 *ad arg.*
[3] Vid. s. Thom., 1ª 2ª, q. LIV, a. 2 ad 1.

super accipiendum est de contrariis, sive oppositis, quae includuntur sub eadem *ratione formali* ipsius scientiae; hinc ex eo quod metaphysica res immateriales contemplatur, materiales etiam non speculatur, harum enim consideratio est extra eius institutum.

XXVIII. Contrariorum eadem est scientia. Hoc effatum a superiori in eo differt, quod respicit particularem scientiam alicuius rei: scilicet, qua cognitione res aliqua cognoscitur, per eamdem etiam cognoscitur eius contrarium [1]; nam, ut antea dictum est, contraria a se mutuo in cognitione dependent. Qua in re duo adnotanda sunt: 1° *Contraria* hic accipiuntur pro quocumque opposito. Nam vel ea se habent uti res et privatio, vel negatio rei, et tunc privatio, seu negatio cognoscitur per rem illam, quam aufert privando, aut negat, e. g., malum per oppositam formam boni, nihilum per eius oppositum, quod est ens, cognoscitur; vel opponuntur uti *proprie* et *stricte* contraria, et ita unum cognoscitur per alterum, ut virtus per vitium, et vicissim; vel sunt opposita *relative*, et tunc sicut unum non potest esse sine altero, ita nec cognosci. 2° Alterum oppositorum *per se* et *primario* in eadem scientia consideratur, alterum *secundario*, *per accidens*, et *ex occasione perfectioris*. Ita cognoscens sanitatem, consequenter cognoscit etiam rationem morbi, saltem quatenus privatio est. Hinc sensus effati est, quod cognitio alterius oppositi fit non eodem *actu formali*, sed tantum *occasionaliter*.

Praestat etiam cum Seraphyco Doctore rationem adnotare, ob quam contrariorum eadem est scientia, at non idem affectus: « Prima quidem ratio est quia voluntas separat ea quae virtualiter sunt coniuncta; unde aliquis vult antecedens, et tamen non vult consequens. Cognitio autem non separat ea quae naturaliter sunt coniuncta; unde qui novit antecedens, quodam modo novit consequens. Quoniam ergo per consequentia in ipso ad opposita sequuntur oppositae proprietates, per quas habent cognosci, ut si album disgregat, nigrum congregat; hinc est, quod unus potest esse habitus cognitivus oppositorum, quamvis non sit habitus unus affectivus. Alia etiam dissimilitudo est, quia potentia cognitiva consimili actu et con-

[1] Vid. p. 81.

simili ratione negotiari potest super oppositorum utrumque; iudicat enim de recto et obliquo per rationem ipsius recti; sed affectiva non sic; immo si appetit unum oppositorum, reliquum respuit; si amat unum, reliquum odit, per se loquendo. Et ratio huius est, quia affectus magis unit ipsi affectibili, quam cognitiva cognoscibili; unde amor transformat amantem in amatum; quare propterea non sequitur, quod sic una possit esse cognitio oppositorum, secundum quod opposita, quod propter hoc oppositorum habeat esse affectio una, vel etiam una virtus affectionis directiva [1] ».

XXIX. Contrariorum eadem est ratio. Scilicet, cum contraria se habeant uti perfectum, et imperfectum, unum contrariorum est ratio alterius; e. g., sicut virtus aliqua excellenter est bona, sic contrarium eius vitium excellenter est malum. Potest etiam per illud *ratio* intelligi *definitio*; nam qui scit definitionem alicuius rei, etiam aliquo modo eadem definitione eius contrarium cognoscit, et defectum; uti iam antea explicatum est.

XXX. Contrariorum uno posito, ponitur alterum. Ad cuius explicationem haec prae oculis habenda sunt: 1° Id effatum non semper verum est quoad contraria *privativa*; hinc ex eo, quod Summum Bonum existit, non sequitur ut existat etiam summum malum; itemque ex eo, quod datur finitum *actu* in rebus naturalibus, non consequitur ut detur etiam infinitum *actu*; haec enim *privative* opponuntur. 2° Quod spectat ad contraria *positiva*, verum est, si illud dumtaxat significet, quod natura numquam produxit contrariorum unum sine altero [2], falsum autem, si quamdam necessitatem denotaret, ita ut si contrariorum unum in rerum natura existat, alterum etiam existere necesse sit; siquidem haud repugnat, e. g., omnia colorata esse alba: « Amplius autem in contrariis considerando non est necessarium, quod si alterum contrarium sit, reliquum sit ex necessitate. Si enim ponamus omnia animalia esse sana, tunc per talem hypothesim sanitas est, sed languor non est; similiter si ponamus omne corpus terminatum esse album, tunc albedo quidem est, nigredo autem non esset, quia si esset, oporteret quod esset in

---

[1] *In lib. III Sent.*, Dist. XXVI, a. II, q. 1 *ad arg.*

[2] Vid. Arist., *De Coelo*, lib. II, c. 3.

aliquo corpore terminato, et talia posuimus omnia esse alba [1] ». 3° Potest etiam illud effatum explicari hoc modo: Contrariorum uno posito, alterum ponitur *actu*, vel *potentia* in alio subiecto. Quod si aliquando in eodem subiecto ponitur, intelligendum est de contrariis, quae illi insunt mutabiliter, atque haec non nisi *successive*, et alio atque alio tempore ponuntur, numquam vero *actu* et respectu eiusdem *numero* subiecti, eiusdemque temporis [2]. Hinc aliud effatum enascitur:

XXXI. Contrariorum uno posito, negatur alterum. Quod intelligendum est de contrariis immediatis, quae nempe medium inter se excludunt; atque respectu eiusdem *numero* subiecti. Sic Petrus sanus negatur esse aeger. Vel etiam de contrariis *mediatis*, sed ita ut, non posito, alterum negetur, at, uno sublato, non nisi contingenter ponatur alterum, ut, si paries est albus, uno potest idem esse niger, saltem qua parte albus est, sin albus non est, non sequitur necessario, ut sit niger, quia potest esse ruber [3].

XXXII. Contrariorum unum semper est privatio alterius. Quo effato non illud significatur, alterum contrariorum esse *formaliter* privationem alterius; sed unum contrarium inferre privationem alterius. Sic vitium infert privationem virtutis; frigus caliditatis. Cum enim contraria se mutuo ex eodem subiecto expellant, necesse est, ut, ubicumque est alterum contrariorum, ibi alterius sit privatio. Vel etiam explicari potest hoc sensu: Unum contrarium est imperfectum et deficiens respectu alterius, ut amarum respectu dulcis, ideoque cum illo per modum privationis comparatur; si quidem quod perfectius est, rationem habet habitus, et quod imperfectius, est instar privationis [4].

XXXIII. Conveniens fit a convenienti. 1° Hoc theorema significat in generatione substantiae, secus ac in productione accidentium, quae a diversis causis agentibus, et diversis modis oriri possunt, aliquam requiri convenientiam, quae in eo consistit, ut sit determinatum agens, cuius virtute ille determinatus effectus de potentia in a-

---

[1] B. Alb. M., *De Praedicam.*, tract. VII, c. 10.
[2] Vid. p. 81. — [3] Vid. p. 70-71.
[4] Vid. s. Thom., I, q. XLVIII, a. 1 ad 1.

ctum extrahi possit. Quod locum habet etiam in plantis, et in animalibus, quae ex putri materia generari a quibusdam dicuntur. Nam, secundum ipsos, praeterquam quod harum substantiarum generatio non producitur a materia ob aliquam vim sibi propriam, sed ex determinata vi, quam Deus in creatione mundi materiae indidit, fit, determinatas circumstantias, et determinata loca et tempora expostulat; e. g., in Aegypto ex putri materia saepius generantur mures, et in nostro coelo vermes, et locustae [1]; et insuper determinatas materias, nam ex equi cadavere vespae, et ex cadavere bovis apes generantur. 2° Si theorema de convenientia quoad speciem inter generans, et generatum intelligi velit, verum non est, nisi his positis conditionibus, nempe quod agens 1° sit principale, non instrumentale [2]; sit proximum, non remotum, siquidem natura effectus pendet a causa proxima, a qua immediate promanat; 2° sit causa per se, non per accidens, quia « causa per accidens non est proportionata ad effectum, sed solum causa per se [3] ».

D

DISTINCTIONES

I. Datio—Missio—Processio. Differentia inter has voces, prout in theologicis disciplinis adhibentur, ita ab Aquinate explicatur: « Processio, in quantum processio, dicit realem distinctionem et respectum ad principium, a quo procedit, et non ad aliquem terminum. Datio autem non importat distinctionem dati a principio, a quo datur, quia idem potest dare seipsum, sed tantum ab eo, cui datur. Sed missio ponit distinctionem in misso et ad principium, et ad terminum [4] ».

II. Datum—Donum. Docente s. Bonaventura, « quamvis in Divinis utrumque dicatur et *datum* et *donum*, tamen convenientius dicitur *donum*. Et huius duplex est ratio. Una

---

[1] Vid. Themist., *De An.*, lib. I, c. 24.
[2] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 72.
[3] *In lib. II Sent.*, Dist. XXI, q. I, a. 3 *sol.*
[4] *In lib. I Sent.*, Dist. XV, q. I, a. 1 *sol.*

quidem est, quia *datum*, cum sit participium, vel nomen verbale, concernit tempus: *donum* autem a tempore subtrahit; et ideo quia omnia Divina supra tempus sunt, convenientius dicitur in Divinis *donum*, quam *datum*. Alia ratio est, quia *donum* supra rationem *dati* addit conditionem liberalitatis, sive irredibilitatis, quae est conditio magnae nobilitatis; et ideo maxime competit Divinis [1] ».

III. Debitum ex merito—Debitum ex conditione naturae. Primum in eo positum est, ut talia operans talia consequatur. Alterum in eo, ut talis natura tales conditiones, vel proprietates expostulet; e. g., *debitum* est homini, habere rationem, et alia, quae ad humanam naturam pertinent. Qua in re illud obiter adnotamus quod docet s. Thomas [2], neutro modo Deum creaturis *debitorem* dici posse, cum enim haec debita praesumant divinam ordinationem, sequitur, ut potius Deus sibi ipsi debitor sit, quatenus debitum est, ut divina ordinatio impleatur.

IV. Defectus — Malum — Peccatum — Culpa. *Defectus* simplicem negationem alicuius boni significat. *Malum* autem significat privationem, seu defectum entitatis in re, quae illam naturaliter habere debet; e. g., « carentia vitae in lapide potest dici defectus, sed non malum; homini vero mors est et defectus, et malum [3] ». Hinc malum, quod vulgo dicitur *metaphysicum*, seu defectus omnimodae perfectionis in ente creato, non est proprie malum, quia quodlibet ens creatum perfectionem illam nedum expostulat, excludit. *Peccatum* consistit in operatione, « secundum quod non est directa, ut finis exigit; secundum quod Grammaticus non recte scribit, nec parat recte medicus potionem ». *Culpa* « super peccatum addit, ut sit voluntatis actus »; nam « peccatum est et in his, quae secundum naturam sunt, et in his, quae sunt secundum artem; sed culpa non potest esse, nisi in his, quae per voluntatem sunt; nihil enim rationem culpae obtinet, nisi quod vituperabile est, neque vituperium alicui debetur propter inordinatum actum, nisi ille actus suo dominio subiaceat; habere autem dominium super

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XVIII, a. I, q. 3 *resol.*

[2] $1^a\ 2^{ae}$, q. CXI, a. 1 ad 2; ibid. q. CXIV, a. 1 ad 3. Vid. etiam s. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XLIII, dub. 3.

[3] *In lib. II Sent.*, Dist. XXX, q. I, a. 2 *sol.*

suos actus, ut scilicet possit facere, et non facere, voluntatis proprium est [1] ».

V. DEFINITIO NOMINIS—DEFINITIO REI. *Definitio rei* explicat ipsius rei naturam, eam in omnes partes essentiae resolvendo. Quare per hanc definitionem distincto conceptu rem cognoscimus, ita nempe, ut res, eiusque essentiae omnia elementa complectamur. Hinc, secundum s. Thomam, haec definitio existit, « quando intellectus concipit aliquam formam de re, quae per omnia ipsi rei respondet [2]». *Definitio* autem *nominis* solum indicat vim nominis, quo res appellatur [3]. Quare per huiusmodi definitionem non nisi confuse natura rei cognoscitur, quatenus intelligitur esse quaedam res ab aliis distincta, et separata, quomodo rudes recipiunt res ipsas vocabulis expressas [4].

VI. DEMONSTRATIO CIRCULARIS—CIRCULUS UNIFORMIS. *Demonstratio circularis*, seu *reciproca*, vel *circulus non conformis* fit 1° cum diversis argumentorum speciebus, altero nempe *a posteriori*, altero *a priori*, effectus per causam, et causa per effectum probatur; videlicet, cum ab effectu nobis noto progredimur ad causam latentem cognoscendam; deinde vero ab ea iam cognita regredimur ad effectum, eiusque rationem per causam detegimus, ut distinctiorem ipsius effectus cognitionem nobis comparemus. E. g., ex eo, quod creaturae existunt, colligimus existere Creatorem; deinde, Eius natura et perfectionibus attentius consideratis, comperimus rerum creatarum existentiam, et ordinem ab illo dependere. Hinc huiusmodi demonstratio duobus argumentis constat, quorum primum *a posteriori* via est ad inveniendam causam; alterum *a priori* scientiam, nempe cognitionem distinctam et perfectam effectus nobis largitur, quatenus ex ipsa causa inventa, et aliis intellectus investigationibus perfectius cognoscimus ipsam causam, et per eam regredimur ad effectum scientifice intelligendum. Haec demonstrationis *cir-*

---

[1] *In lib. II Sent.*, loc. cit.; et Dist. XXXV, q. I, a. 1 *sol.*

[2] *Qq. dispp.*, *de Ver.*, q. II, a. 1 ad 9.

[3] Haec definitio, monente Clemente Alexandrino, *maxime* adhibenda est, « quando viderimus nomen duci in diversos usus; et perscrutandum est, an de significato dubitetur ex appellatione, an sit apud omnes extra controversiam »; *Strom.* lib. VIII, n. IV.

[4] Vid. Toledo, *Commentaria in universam Aristotelis Logicam; In Post. Anal.* lib. I, c. I, q. I.

cularis species proprie *regressus demonstrativus* appellatur. 2° Demonstratio *circularis*, quae proprie tali nomine vocari solet, fit cum ex propositione maiori, et propositione minori probatur conclusio; et rursum ex conclusione, et propositione minori conversa probatur propositio maior. E. g., primum probatur omnem hominem esse docilem, quia omnis homo est rationalis, hoc pacto: omne rationale est docile, atqui omnis homo est rationalis; ergo omnis homo est docilis. Deinde omnem hominem esse rationalem, quia omnis homo est docilis, ita probatur: « Omnis homo est docilis; atqui omne rationale est homo; ergo omne rationale est docile. In priori argumento, ex *maiori*, Omne rationale est docile, et *minori* directa, Omnis homo est rationalis, probatur conclusio, Omnis homo est docilis. In altero, ex hac ipsa conclusione, et prioris argumenti *minori* conversa, nempe, omne rationale est homo, probatur *maior* eiusdem prioris argumenti, nempe, omne rationale est docile. Iam patet huiusmodi argumentationem esse vitiosam, si id, quod in priori argumento est principium, et in posteriori est conclusio, uno eodemque modo accipiatur. Nam, cum principium sit prius, et notius conclusione, sequeretur idem esse prius, et posterius, notius, et minus notum; scilicet, prius et notius, prout est principium; posterius et minus notum, prout est conclusio. Quocirca, ut recte adhibeatur haec argumentatio, oportet ut id, quod in priori argumento est conclusio, et in altero est principium, diverso modo accipiatur; puta si in conclusione prioris argumenti accipiatur uti minus notum *nobis*; in maiori alterius uti magis notum *natura sua*. Vel si sumantur uti magis et minus nota quoad diversos; nam, quemadmodum s. Thomas monuit, « probabilia dicuntur quae sunt magis nota vel sapientibus, vel pluribus; contingit autem idem esse magis et minus notum quoad diversos, et ideo nihil prohibet syllogismum dialecticum fieri circularem [1] ». Vel, si in priori argumento probari velit conclusionem esse veram; in altero autem esse vera principia, ex quibus fluit. Quae omnia significantur, cum docetur argumentationem *circularem* recte adhiberi non in eodem, sed in diverso genere causae.—*Cir-*

[1] *In lib. I Post.*, lect. VIII.

culus vero *formalis*, vel *uniformis* procedit per eamdem demonstrationis formam ab eodem ad idem eodem modo acceptum. Quocirca fit, cum ex duobus, quae aeque dubia sumuntur, alterum per alterum probatur; ut si quis dicat, Socrates est homo, quia est rationalis; est rationalis, quia est homo.

VII. Demonstratio propter quid — quia. *Demonstratio quia* dicitur quae solum probat admittendam esse aliquam veritatem. *Demonstratio propter quid* investigat propriam causam, ob quam illa admittenda sit. Quocirca demonstratio *propter quid* causam proximam et adaequatam assumit; demonstratio autem *quia* vel ex effectibus proficiscitur, vel ex causis non immediatis et proximis, sed remotis, quae veritatis demonstrandae determinata radix non sunt; ut si quis probaret lapidem non respirare, quia non est animal, causam remotam redderet; nam causa proxima dicitur ex qua omni et sola procedit effectus; *non respirare* autem non de solo *non animali* praedicatur, cum aliqua sint animalia, quae non respirant. E contrario, quoniam causa propria *non respirandi* sit *non habere pulmonem*, demonstrationem *propter quid* conficeret, qui lapidem probaret *non respirare* eo quod, cum non sit animal, non habet pulmonem. Hinc omnis demonstratio *a posteriori* est *quia*, sed non e contrario. Nam demonstratio *quia* solum consistit in hoc, quod ostenditur veritas, non autem illius propria et immediata radix; iam dari aliquam veritatem potest aliquando ostendi per aliquid posterius, scilicet per effectum; aliquando per aliquid prius, scilicet per causam remotam. Quapropter non omnis demonstratio *quia* est *a posteriori*, idest ex effectu, sed aliquando fit per aliquid prius, scilicet per causam remotam. At vero omnis demonstratio *propter quid* semper est *a priori*, quia semper fit per causam, eamque proximam et immediatam.

VIII. Dependere simpliciter—secundum quid. Primum idem valet, ac accipere ab alio essentiam saltem numero diversam; e. g., Alexander pendet a Philippo. Hinc Verbum Divinum non pendet a Patre, est enim consubstantiale Patri, proindeque *genitum, non factum*. Alterum vero significat accipere accidens ab alio. Ita aer tantum *secundum quid* dependet a sole, a quo accipit lumen, unde non est effectus solis.

IX. Dicere ad—Dicere in. Occurrunt hae voces, cum sermo est de relationibus. *Dicens ad* est relatio, prout respicit terminum. *Dicens in* appellatur relatio, prout est in subiecto. E. g., Paternitas in ipsa Persona Patris aeterni spectatur sub conceptu *in*; quatenus autem dicit ordinem ad Filium suum correlatum, spectatur sub conceptu *ad*. Ubi illud monere praestat, quod « in Deo non est aliud *esse* relationis, et *esse* essentiae, sed unum et idem ». Etenim, « quidquid in rebus creatis habet esse accidentale, secundum quod transfertur in Deum, habet esse substantiale; nihil enim est in Deo, ut accidens in subiecto, sed quidquid est in Deo, est Eius essentia. Sic igitur ex ea parte, qua relatio in rebus creatis habet esse accidentale in subiecto, relatio realiter existens in Deo habet esse essentiae Divinae, idem omnino Ei existens. In hoc vero, quod ad aliquid dicitur, non significatur aliqua habitudo ad essentiam, sed magis ad suum oppositum. Et sic manifestum est, quod relatio realiter existens in Deo est idem essentiae secundum rem, et non differt, nisi secundum intelligentiae rationem, prout in relatione importatur respectus ad suum oppositum, qui non importatur in nomine essentiae [1] ».

X. Differentia — Distincta—Diversa. *Distincta* sunt quae *numerice* non sunt unum et idem. Hinc distinctio consistit in negatione identitatis. Variae sunt distinctionis species, quae alibi nobis explicandae erunt [2]. *Diversa*, quorum essentia in uno alia est, ac in alio, puta homo, et brutum sunt diversa, quatenus homo non est id, quod est brutum, et brutum non est id, quod est homo. *Differentia*, quae aliquid commune ita habent, ut in ipsis diversimode determinetur; e. g., homo et brutum *differre* dicuntur, quatenus animalitas in illo per *rationalitatem*, in isto per *irrationalitatem* determinatur. Hinc, ut docet s. Thomas, ea, quae differunt, in aliquo convenire debent, et per aliquid superadditum differunt; quae autem diversa sunt, non est absolute necesse, ut in aliquo conveniant [3].

XI. Differentia communis—propria—maxime propria. *Differentia communis* est quae per accidens aliquod separabile discrimen facit; ut cum dicimus hunc ab illo dif-

---

[1] I, q. XXVIII, a. 2 c.—[2] Vid. *Formaliter—Realiter* etc., litt. *F.*
[3] I, q. III, a. 8 ad 3; ibid., q. XC, a. 1 ad 3.

ferre, quod hic sedeat, ille stet. Atque hac differentia potest aliquis non solum ab alio, sed etiam a seipso differre, quoniam potest sui dissimilis esse; ut, qui nunc adolescens differt a seipso, cum antea in cunis vagiret. *Differentia propria* est, quae per accidens inseparabile discrimen facit et dissimilitudinem: ut corvus ab olore differt, quod hic albus, ille niger sit; nec potest nigredo seiungi a corvo, nec albedo a cygno. Differentia denique *maxime propria* est, quae efficit, ut res ab aliis differat ob aliquam proprietatem, quae illius essentiam ingreditur; uti *rationale* differentia est hominis *maxime propria*, quia essentiam hominis ingreditur. Haec differentia rem omnino *aliam* a ceteris facit, non item differentia *communis*, et *propria*, quae tantum rem sibi, aut aliis dissimilem, seu *alteram* efficiunt. « Alterum, inquit s. Thomas, importat diversitatem accidentis [1] ».

XII. Differentia constitutiva — divisiva. Quaedam sunt alicuius generis differentiae *divisivae*, idest per quas genus dividitur; quaedam illius generis *constitutivae*, idest per quas genus illud constituitur: e. g., animal habet has differentias, animatum, sensibile, rationale, irrationale; sed duae priores sunt per quas animal constituitur, animal enim est animatum et sensibile corpus; per alias dividitur. Inter huiusmodi differentias hoc discrimen adnotandum est, quod differentiae *constitutivae* generis omnes participantur a singulis speciebus illius generis; *divisivae* vero non omnes, sed aliquae ab una specie, aliquae ab alia, e. g., rationale ab homine, irrationale a bruto; unde fit, ut, quando unum genus sub altero ponitur, inferius participet omnes differentias *constitutivas* superioris generis, non tamen omnes *divisivas*; uti animal participat omnes differentias *constitutivas* viventis, scilicet corporeum, animatum, unam autem *divisivam*, scilicet sensibile; vivens enim dividitur per sensibile, et insensibile, animal autem est sensibile.

XIII. Directe — Indirecte. 1° *Directe* intenditur a scientia, vel ab actione aliqua illud, quod primo et per se, seu ratione sui spectatur. *Indirecte*, illud, quod tantum ratione alterius, et quasi *per accidens*. Sic Theologia *directe* agit de Deo; de creaturis vero *indirecte*,

---

[1] 3, q. XVII, a. 1 ad 7.

quatenus ad Deum referuntur. Sic etiam qui violentas manus sibi infert, *directe*; qui autem se mero ingurgitat, *indirecte* est causa suae mortis. Quinimmo potest aliquis effectus *indirecte* procedere ab aliquo, ex hoc ipso quod non agit. Ita submersio navis dicitur *indirecte* procedere a gubernatore, quatenus desistit a gubernando. Ubi monendum est cum s. Thoma non semper id , quod sequitur defectum actionis, reduci, sicut in causam, in agens, eo quod non agit, sed tunc solum, cum potest, et debet agere : si enim gubernator non posset navem dirigere, vel non esset ei commissa gubernatio navis, vitio ei non verteretur submersio navis, quae per absentiam gubernatoris contingeret [1]. 2° *Directe* aliquid in enunciatione praedicari dicitur, quando vel praedicatur superius de suo inferiori in eadem linea; puta, homo est animal: vel differentia de sua specie, ut homo est ratione praeditus; vel accidens de substantia nomine adiectivo; e. g., homo est albus. Si uno ex his tribus modis invertatur praedicatio, vocatur indirecta; e.g., animal est homo, etc. 3° *Directe* ad aliquid praedicamentum spectare illud dicitur, quod omnibus pollet conditionibus requisitis, ut ad illud possit per se spectare. *Indirecte*, vel *reductive*, quod tantum ratione cuiusdam respectus ad ipsum praedicamentum refertur. Ita homo *directe* pertinet ad *praedicamentum* substantiae; caput vero, manus etc. *indirecte*, quia sunt partes corporis , quod pertinet ad praedicamentum substantiae ; id quod de omnibus partibus dicendum est , quae , cum *non participent complete naturam alicuius speciei, non sunt in aliquo genere, vel in aliqua specie, nisi per reductionem* [2], seu *non ordinantur in praedicamento, nisi in ordine ad totum* [3]. Item , ad *praedicamentum* qualitatis *reductive* spectant tenebrae , caecitas , surditas etc., quia ad illud directe spectant formae , quae per has privationes tolluntur [4]. Atque generatim « opposita reducuntur ad idem

---

[1] 1ª 2ªᵉ, q. VI, a. 3 c. Vid. vox *Voluntarium*. « Dicimur facere aliquid, cum esse facimus rem ; et cum facere possumus , ut non sit, et non facimus »; s. Anselm., *De casu diaboli*, c. 18.

[2] *Qq. dispp.*, q. un. *De Anim.*, a. 1 c.

[3] I, q. III, a. 5 c. Vid. s. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XXIV, p. 1, a. I, q. 1 *ad arg.*

[4] *In lib. III Sent.*, Dist. II, q. II, a. 1 *sol.* 3 ad 5. « Et omnino

genus, in quo vel utrumque est per se, ut patet in contrariis, et relativis; vel unum est per se, et alterum per reductionem, ut patet in privatione et habitu, et affirmatione et negatione [1] ». 4° *Directe*, vel *ostensive* aliquid demonstratur, cum ex connexione, quam cum alio vero habet, deducitur. *Indirecte*, cum aliquid ex eo evincitur, quod contrarium admitti nequit, quin aliquid absurdum, vel impossibile inde sequatur. Haec altera demonstratio appellari solet *apogogica*, sive *per absurdum*. 5° *Directe*, vel *indirecte* syllogismi imperfecti ad perfectos reduci possunt [2].

XIV. Directe—Reflexe. *Directe*, seu *actu directo*, vel *actu exercito* affirmari dicitur id,quod de re, uti est *a parte* ipsius rei, affirmatur; ut, homo est beatitudinis capax. *Reflexe*, seu *actu reflexo*, vel *actu signato*, id, quod de re, prout a nobis concepta est, affirmatur; v. g., homo, ut abstrahitur a singularibus, est species. Item, *directe* aliqua res cognoscitur, cum circa ipsam rem nostra cognitio versatur; *reflexe* autem, cum cognitio supra ipsam rei cognitionem prius habitam exercetur. Ita *directe* ex discursu cognosco aerem esse gravem; *reflexe*, si me ad huiusmodi cognitionem convertens, dicam, verum est aerem esse gravem. Item, *directe*, seu *in actu exercito* cognosco aliquid verum, si illud cognoscitur *in se, conforme cognito*; *in actu signato* autem si cognitio *terminatur ad relationem conformitatis* [3]; ita ut cognoscam ipsam meam cognitionem consentaneam esse rei, prout in se est.

XV. Dispositiones praeviae—Concomitantes. *Dispositiones praeviae* sunt quae praeparant materiam ad recipiendam formam; e. g., antequam fiat ignis ex ligno, praecedit calor disponens lignum ad formam ignis.Ex iis ultima necessario cum ipsa forma connectitur; ex quo fit, ut « eiusdem sit formam aliquam inducere, et materiam de proximo praeparare ad formam [4] ». Hanc ob rationem

---

nullum praedicamenti genus est, secundum quod aiere volumus, nisi ut secundum idipsum praedicamentum negare convincamur, si praeponere particulam negativam voluerimus » ; s. Aug., *De lib. arb.*, lib. V. c. 8.

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXV, q. I, a. 3 ad 1.

[2] Vid. Caiet. *In I P.* q. XVI, a. 2.

[3] Vid. *Ostensive*, litt. *O*.

[4] *In lib. IV Sent.* Dist. XXIV, q. II, a. 3 *sol.*

infusio animae rationalis in corpore est quodammodo a generante, quatenus ab eo disponitur corpus, ut ab anima rationali informari possit. *Dispositiones concomitantes* sunt quae materiam reddunt aptam ad hoc, ut formam retineat. Sic in homine tamdiu perseverat anima in corpore, quamdiu corpus est dispositum ad recipiendam vitam ; et cum per morbum tolluntur hae dispositiones a corpore, statim anima ab ipso separatur.

XVI. Distinctio—Partitio—Divisio. *Divisio* proprie est generis in species per oppositas differentias distributio, ut, animalium aliud est rationale, aliud irrationale. *Proprie* diximus, nam potest fieri etiam divisio subiecti in accidentia, e. g., si dicamus : animalium aliud mansuetum est, aliud ferum; vel accidentis in subiecta, puta, bona alia sunt animi, alia corporis. *Partitio* vero est distributio totius in partes, ex quibus ipsum re ipsa componitur; e.g., corporis in sua membra, vel manus in carpum, palmam, et digitos [1]. *Distinctio*, prout hic accipitur, est, cum vox aequivoca, et quae vim multiplicem habet, in significationes suas resolvitur; ut, cum dicimus, canem aut animal quadrupes latrans esse, aut piscem marinum, aut sidus coeleste.

XVII. Distributio absoluta—accommoda [2].

XVIII. Diversitas logica—Diversitas physica. *Logica diversitas* habetur in terminis enunciationum affirmantium, qui licet a *parte rei* non differant, tamen non eodem conceptu apprehenduntur. Haec diversitas facile perspicitur, si notiones *in abstracto*, et *reduplicative* [3] acceptae de se invicem negentur. Ita in terminis huius enunciationis, Ens a se est sapiens, *logica diversitas* adest; nam recte dicitur, *Aseitas, quatenus aseitas, non est sapientia. Physica diversitas* obtinet in terminis enunciationum negantium, prout de illis recte dici potest, *haec res non est illa;* ut, homo non est lapis.

---

[1] « Ex divisionibus autem una quidem dividit rem divisam in species, ut genus: altera autem in partes, ut totum: alia vero in accidentia. Atque totius quidem in partes divisio ut plurimum consideratur in magnitudine; quae fit autem in accidentia, numquam potest tota explicari, siquidem oportet unicuique entium omnino in esse essentiam »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. VIII, n. 6.

[2] Vid. p. 2. — [3] Quid haec vox significet, explicabitur litt. *R.*

XIX. Diverso respectu — Eodem respectu. 1° *Diverso respectu* aliquid sumitur, cum diverso modo, vel secundum diversas partes; *eodem respectu*, cum uno tantum modo, vel secundum unam partem consideratur. Ita *eodem respectu* nemo potest esse bonus, et malus; sed id *diverso respectu* non repugnat, nam potest aliquis esse bonus, quatenus est creatura Dei; malus, quatenus est peccator; item *diverso respectu*, nempe secundum diversas partes, in Aethyope est albor, et nigror, albor nempe in dentibus, nigror in cute. 2° *Eodem respectu* accipiuntur termini *univoci; diverso respectu, aequivoci, et analogi* [1].

XX. Divisim — Coniunctim. Idem valent ac *Distributive — Collective* [2].

D

EFFATA

I. Dans formam dat omnia consequentia formam. Nempe, dat omnia, quae necessario consequuntur formam, seu quae ad essentialem perfectionem formae requiruntur [3], siquidem propter naturalem connexionem actio, qua producitur aliqua res, determinatur ad omnia, quae cum illa connectuntur; v. g., qui producit ignem, per eamdem actionem calorem et siccitatem producit. Vel, dat omnia etiam, quae ad perfectionem accidentalem spectant, non quidem semper *formaliter*, sed vel *formaliter*, vel *virtualiter*; e. g., Deus creans formam intellectivam, quae acquirendi scientiam virtute pollet, virtualiter dat nobis scientiam.

II. Definitio dicit esse, *idest*, Definitio declarat quid sit res definita. Quare ipsa non rei existentiam, sed essentiam explicat: Essentia proprie est id, quod significatur per definitionem [4]»; idque tantum *expositive* [5]; ut,

---

[1] Vid. p. 14.— [2] Vid. p. 65.

[3] « Substantiam consequentia sive accidentia consequuntur »; s. Iustin., *Aristot. dogm. eversio*, n. II.

[4] I, q. XXIX, a. 2 ad 3. « Omnis definitio est oratio, quae quid sit id, quod definitur, explicat »; s. Cyrill. Alex., *Thesaurus*, Assertio XXXI.

[5] « Definitio debet rei essentiam exponere »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. VIII, n. 8.

animal rationale explicat, quid sit *homo*; non vero *copulative*, seu per nexum, cum hoc sit enunciationis, quae copulat praedicatum cum subiecto. Ex hoc theoremate consequitur, modum, quo definiuntur privationes et negationes, esse *incompletissimum*, quia est « quasi exponens nominis significationem, non essentiam indicans, quam nullam habet [1] ».

III. Definitiones diversae sunt, si res sint diversae, *seu*, Unius rei unica est definitio. Cuius effati ratio est, quod definitio rei essentiam exprimit; quapropter, cum quaelibet res unicam essentiam habeat, unius rei non nisi una definitio esse potest, et, cum res sint aliae ab aliis diversae, eo quod diversas essentias habent, diversarum rerum diversae sint definitiones oportet. Adnotandum autem est 1° unius rei unicam esse definitionem, si uno eodemque modo consideretur: si enim eadem res diverso modo inspiciatur, plurium definitionum ea capax est, non quod per has assignantur plures illius rei essentiae diversae, sed quod diversa eius essentialia officia declarantur. Quare illud effatum a s. Thoma ita explicatur: « Dicendum, quod si inveniretur aliqua diffinitio, quae diceret esse rei secundum comparationem ad omnes causas ipsius proprias, esset perfectissima, et una tantum [2], sed inveniuntur diffinitiones notificantes esse rei plures secundum diversas causas. Unde aliqua datur per causam finalem, quaedam per formalem, et sic de aliis. Inveniuntur etiam aliae notificationes sumtae ex proprietatibus consequentibus esse rei, et tales etiam possunt esse plures [3] ». 2° Unius rei posse duas definitiones assignari, alteram *physicam*, nempe ex materia et forma; alteram *metaphysicam*, idest ex genere et differentia; verum has unam et eamdem reapse esse, et plures spectari solum ex modo, quo illae traduntur.

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXV, q. I, a. 2 ad 1.

[2] Huiusmodi est definitio virtutis infusae, quam s. Augustinus tradidit iis verbis: « Bona qualitas mentis, qua recte vivitur, et qua nullus male utitur, quam Deus in nobis sine nobis operatur »; vid. s. Thom., *In lib. II Sent.*, Dist. XXVII, q. I, a. 2 *sol.*

[3] *In lib. I Sent.*, Dist. I, *Expos. text.* Huiusmodi, e. g., sunt definitiones virtutis, *Habitus electivus in medio consistens*, et, *dispositio perfecti ad optimum*, etc. Vid. eumdem s. Thom., *In lib. II Sent.*, loc. cit. ad 9.

IV. Quorum definitiones sunt diversae, eorum forma diversa est. Nempe, si definitiones explicent res, prout in se sunt; non vero, si eas explicent, prout a nobis cognoscuntur. Hinc diversae definitiones attributorum Dei, e. g., iustitiae et misericordiae, diversitatem eorum in ipso Deo minime arguunt; nam illae definitiones non explicant ea attributa, prout in Deo sunt; sed prout a nobis, qui omnia simul attributa Dei cognoscere non possumus, separatim concipiuntur.

V. Denominatio fit a parte potiori. Hinc, e. g., Aethyops non denominatur albus ab albis dentibus. At si quod accidens subiecti certam sibi vindicet partem, potest ab eo fieri denominatio. Ita dicitur aliquis crispus a crispitudine capillorum, quia hi soli sunt adaequatum crispitudinis subiectum [1]. Insuper, denominatio fit *a potiori*, dummodo id, quod perfectius est, non dicat negationem alterius, quod in re denominata invenitur. Hoc a s. Bonaventura adnotatum fuit, ubi inquit: « Denominatio debet fieri a digniori, dicendum quod non est verum, nisi in eo, in quo illud, quod minus dignum est, conformatur digniori [2] ». Hinc quamvis anima hominis sit spiritualis; homo tamen non dicitur spiritualis, quia spirituale nullatenus materia constat. Itaque « denominatio, inquit idem sanctus Doctor, debet fieri a digniori; dicendum, quod verum est, nisi alia ratio interveniat [3] ». Item, « totum copulatum, quia destruitur destructione cuiuslibet partis, habet denominationem a parte imperfectiori. Unde, si una pars copulationis est falsa, totum copulatum dicitur falsum; si una contingens, totum iudicatur contingens; si una temporalis, et totum temporale [4] ».

VI. Denominatio fit ab actu. Id verum est, sive hic actus sit internus rei denominatae; ut ignis dicitur calidus a calore, qui in ipso est, et intellectus dicitur intelligens ab intellectione etc.; sive externus, ut paries dicitur cognitus a cognitione, quae non est in ipso pariete, sed in cognoscente. Quare hoc effatum ab Aquinate expli-

---

[1] Vid. s. Thom., 3, q. XVI, a. 8 c.
[2] *In lib. I Sent.*, Dist. XIV, a. I, q. I *ad arg.*
[3] *In lib. III Sent.*, Dist. II, a. II, q. 2 *ad arg.*
[4] *In lib. I Sent.*, loc. cit.

catur hunc in modum: « Illud, a quo aliquid denominatur, non oportet quod sit semper forma secundum rei naturam; sed sufficit quod significetur per modum formae grammatice loquendo. Denominatur enim homo ab actione, et ab indumento, et ab aliis huiusmodi, quae realiter non sunt formae [1] ».

VII. Deus, et natura nihil faciunt frustra[2]. Etenim *frustra* est id, quod finem, cui ordinatur, non attingit; infinitae autem Dei sapientiae omnino repugnat aliquid *frustra* in Eius operibus esse [3]. Idem dicatur de *natura*, quae est ratio artis divinae indita rebus, qua moventur ad suos fines. Hinc quamvis nobis aliqua superflua, imo vitiosa appareant, haec tamen ipsa ad certum finem ordinantur [4].

VIII. Deus in unoquoque operatur secundum eius proprietatem. Deus enim, qui est institutor naturae, non subtrahit rebus, quod est proprium naturis earum [5]. Hinc Deus, qui est prima causa, cum causis naturalibus concurrens, *non aufert, quin actus earum sint naturales*; itemque concurrens cum causis voluntariis, « non aufert, quin actiones earum sint voluntariae, sed potius hoc in eis facit [6] ».

IX. Dici de omni—Dici de nullo; *seu*, Dictum de omni, *et* Dictum de nullo. Haec sunt principia syllogismorum universalissima. Primum regit syllogismos aientes, eiusque sensus est: *Quidquid dicitur universim de aliquo subiecto, affirmatur de quovis contento sub illo.* Scilicet: Omne illud, quod affirmatur de aliqua re universaliter et distributive [7] accepta, illud ipsum affirmandum est de omnibus, quae huic rei subiiciuntur, et de quibus haec res affirmari potest. V. g., in hac propositione, Omnis homo est rationalis, affirmatur *rationale* de homine universaliter et distributive sumto; hinc idem *rationale* affirmandum est de Petro, quia Petrus *homini* subiicitur, et *homo*, de

---

[1] *Qq. dispp., de Pot.*, a. 10 ad 8.

[2] « Eorum ipsorum, quae frustra gignuntur, Deus conditor non est, neque natura »; s. Iustin., *Aristot. dogm. eversio*, n. XLIX.

[3] « Neque enim a Deo quicquam temere atque incassum factum est »; s. Greg. Naz., *Orat.* XXXIII. — [4] Vid. *Finis movet efficientem*.

[5] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 55. — [6] I, q. LXXXIII, a. 1 ad 3.

[7] Vid. p. 65.

quo *rationale* affirmatum erat, affirmatur de Petro. *Dictum de nullo* est fundamentum syllogismorum negantium, atque contrarium sensum involvit, qui sic explicatur: *Quidquid negatur de aliquo universaliter accepto, negatur de omnibus de quibus illud alterum affirmatur.* Scilicet: Quod alicui rei universaliter et distributive sumtae attribui non potest, ne potest quidem attribui illi, quod sub illa re comprehenditur, seu de quo illa res affirmatur; v. g., si certo scis nullum hominem esse quadrupedem, sponte tua colliges neque Catonem, neque Caesarem, nec alium quemquam hominem quadrupedem esse: Item, si quis, quantumvis rusticus, vineam suam grandine verberatam videat, statim vel invitus exclamat; non frugiferam eo anno fore, eo quod perspicue et evidenter sentiat vim huius conclusionis: Nulla vinea grandine verberata frugifera est, mea est grandine verberata; non est igitur frugifera.

X. Differentia genus dividit, et speciem constituit. Hoc est: Differentia dividit genus, non quidem ita, ut eius complexum in partes dividat, sed ita ut illius ambitum diversis modis determinet, unde genus in species sibi subiectas quasi secatur. Ita *rationale* secat animal in hominem et brutum. Speciem constituit; quia differentia est pars rei maxime propria, quae partem communem contrahit instar *formae*, et in certam naturam compellit. Nam genus, e. g., animal, est veluti materia vaga et communis, quae per *rationem* coercetur, unde homo extat.

XI. Differentia est nobilior genere. Ratio est, quia eo ipso, quod differentia contrahit genus, quod ex sese indifferens est ad quamlibet speciem, illud perficit, ac proinde nobilius reddit. Ex quo patet differentiam esse nobiliorem genere, ut perficiens nobilius est eo, quod perfici potest, sive ut proprium communi, atque ut actus potentia. Non autem ipsa est nobilior genere, ut alia, et alia natura; siquidem differentia nullam habet formam, quae implicite in genere non contineatur [1]. Hinc fieri potest ut differentia, per quam aliquid constituitur in specie, non pertineat ad nobiliorem naturam, ac genus. Ita diversi gradus, ex quibus natura sensitiva in speciebus a-

---

[1] *In lib. II Sent.* Dist. III, q. I, a. 6 ad 1.

nimalium irrationalium determinatur, non sunt *alterius naturae nobilioris supra naturam sensitivam, quae est nobilissima in eis* [1].

XII. Differentiae non recipiunt magis et minus: non intenduntur, aut remittuntur. Sensus est: Uniuscuiusque speciei differentiae in se consideratae aeque sunt perfecte *essentialiter* in singulis inferioribus. Nam *rationale*, v. g., in uno homine tam est perfectum, quam in alio, quia omnes homines sunt eiusdem speciei, cum habeant eadem praedicata essentialia. Neque dicas unum hominem alio perfectius ratiocinari, ideoque unum esse magis *rationalem*, quam alium [2]. Nam *rationale* non tam significat ratione uti, quam rationem habere, seu anima rationali esse praeditum; id quod aequaliter omnibus convenit, qui hominis nomine censentur. Hinc s. Thomas: « Nec etiam in diversis individuis participatur species substantiae secundum magis et minus [3] ».

XIII. Dispositio et habitus in eadem potentia habent fieri [4].

XIV. Dispositio fit habitus. Nempe, dispositio, quae fit habitus, est sicut imperfectum ad perfectum in eodem genere; huiusmodi enim dispositio potest fieri illud, ad quod disponit, nempe habitus [5], aeque ac calor imperfectus fit calor perfectus. Unde imperfecta scientia, dum perficitur, fit habitus. Quod si dispositio sit alterius generis, numquam contingit, ut fiat habitus, aeque ac calor imperfectus, quantumcumque excrescat, numquam fit forma substantialis ignis [6].

Inde s. Thomas infert peccatum veniale, etsi sit dispositio ad mortale, non posse fieri mortale, quia « non est dispositio ad mortale, sicut ad terminum eiusdem generis, sed alterius [7] ».

XV. Distinctioni non opponitur unio. Quae enim unita simul sunt, adhuc ita se habent, ut unum non sit

---

[1] *Qq. dispp.*, q. un. *De Sp. cr.*, a. 7 ad 9. Vid. I, q. L, a. 4 ad 1.

[2] « Homo non est homine maior quatenus est homo »; Clem. Alex., *Strom.* lib. II, n. 16.

[3] I, q. XCIII, a. 3 ad 3.—[4] Vid. litt. *H.*

[5] Vid. s. Thom., 1ª 2ªᵉ, q. LXXXVIII, a. 4 ad 4.

[6] *In lib. II Sent.*, Dist. XXIV, q. III, a. 6 ad 6.—[7] *Ibid.*

aliud. Ita, anima non est corpus, licet corpori sit copulata. Immo tantum abest, ut unio adversetur distinctioni, quin potius distinctionem requirat; siquidem non datur *unio*, nisi distincta a se mutuo sint, quae unita dicuntur. Hinc s. Thomas: « Unum non est remotivum multitudinis, sed divisionis. Multitudo autem non removet unitatem, sed removet divisionem circa unumquodque eorum, ex quibus constat multitudo [1] ».

XVI. Diversitas non tollit univocationem. Hoc effatum veritate gaudet, si sermo sit de differentiis superadditis communi rationi generis; non item, si de diversitate, quae sit in ipsa communi ratione. E. g., differentiae *rationalis* et *irrationalis* non impediunt, quominus *animal* de homine et bruto univoce praedicetur: « Diversa ratio minus communium non facit aequivocationem in magis communi; licet enim sit alia propria diffinitio equi et asini, tamen univocantur in nomine animalis, quia communis diffinitio animalis convenit utrique [2] ». E contrario, de Deo, et creatura non potest *univoce* praedicari *substantia*, nam, cum diversissimum subsistendi modum habeant, in ipsa communi ratione *substantiae* differunt. Rursus, *univocatio* non tollitur ex diversitate suppositorum. E. g., hoc nomen *homo* non sumitur *aequivoce* ex eo, quod quandoque de Platone, quandoque de Sorte praedicatur; aequivocatio enim inducitur ex diversa forma, seu essentia significata per nomen [3], non autem ex diversitate *suppositionis*.

Ex hoc effato s. Thomas infert nomen *homo* non praedicari *aequivoce* de Christo, et de aliis hominibus: « Hoc nomen *homo* de Christo, et de aliis hominibus dictum semper eamdem formam significat, scilicet naturam humanam, unde univoce praedicatur de eis; sed suppositio tantum variatur in hoc, quod secundum quod pro Christo sumitur, supponit hypostasim increatam, secundum vero, quod pro aliis sumitur, supponit hypostasim creatam [4] ».

XVII. Divisibilitas est passio quantitatis. Nempe, divisibilitas in partes integrales eiusdem rationis, quarum quaelibet sine reliqua, diviso toto, ex se esse potest, est

---

[1] I, q. XXX, a. 3 ad 3. — [2] I, q. XXIX, a. 4 ad 4.
[3] Vd. p. 14.—[4] *Contr. Gent.*, lib. IV, c. 49.

proprietas, quae *primo* et *essentialiter* pertinet ad quantitatem. *Primo* quidem, cuicumque enim illa convenit, ratione quantitatis ipsi convenit, siquidem ipsa materia, si absolute spectetur, indivisa est, et nonnisi *a quantitate habet, quod dividatur* [1]; unde, « separata quantitate a substantia, remanet indivisibilis [2]». *Essentialiter*, nam « ipsa ratio quantitatis in divisibilitate consistit; unde ratio quantitatis invenitur proprie in illis, quae per se dividuntur [3]».

E

DISTINCTIONES

I. Elicitus — Imperatus [4].

II. Ens naturae — Ens rationis. *Ens naturae* vocatur illud quod actu, vel potentia existit extra mentem; e. g., homo, lapis. « *Ens rationis*, ut inquit Scotus, est aliquod praecise habens esse in intellectu considerante [5] », nempe, quod non nisi in intellectu cogitante esse potest: siquidem « ens rationis, cum in re nihil ponat, et in se non sit ens, formatur tamen, seu apprehenditur a ratione [6] »; nempe, tunc efficitur ens rationis, quando intellectus nititur apprehendere quod non est, et ideo fingit illud, ac si esset ens. Quocirca *ens rationis* ita appellatur, non quia a ratione efficitur, sicuti sunt opera artis, quae per rationem excogitantur; neque tantum quia est in ipsa sicut in subiecto; ea enim, quae his modis a ratione pendent, sunt entia realia; sed quia *esse* eius non est nisi in cognitione, seu in ratione, quae illud ad modum entis cognoscit. Iam hoc ens vel habet aliquod fundamentum in re; cuiusmodi sunt ea, quae consequuntur ex modo intelligendi rem aliquam naturae, e. g. *homo* consideratus non secundum se, sed secundum quod dicitur *species*; vel nullum fundamentum in re habet, e. g., *chi-*

---

[1] *In lib. IV Sent.*, Dist. XII, q. I, a. 1, *sol.* 3 ad 3.
[2] *In lib. II Sent.*, Dist. III, q. I, a. 4 *sol.*
[3] *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, q. I, a. 1 ad 1.
[4] Vid. *Actus elicitus — Imperatus*, p. 12.
[5] *Quodlib.*, q. III. — [6] Vid. s. Thom., I, q. XVI, a. 3 ad 2.

maera, quae ab intellectu nostro confingitur [1]. Exinde perspicitur privationes, et negationes esse *entia rationis*, siquidem in re sunt *non esse*, sed in ratione habent *esse*, eo quod intellectus compositionem negationis aut privationis cum subiecto per quoddam *esse* concipit [2].

III. Ens—Res. « Ens exprimit actum essendi, sed nomen rei exprimit quidditatem, sive essentiam entis [3] ». Etenim « est duo considerare in re, scilicet quidditatem et rationem eius, et esse ipsius; et a quidditate sumitur hoc nomen res [4] ». Iam, « quia quidditas potest habere esse et in singulari, quod est extra animam, et in anima, secundum quod est apprehensa ab intellectu, ideo nomen *rei* ad utrumque se habet, et ad id, quod est in anima, prout *res* dicitur a *reor*, *reris*, et ad id quod est extra animam, prout res dicitur quasi aliquid ratum et firmum in natura [5] ». Itaque, « simpliciter dicitur *res*, quod habet esse ratum et firmum in natura; et dicitur hoc modo, accepto nomine *rei*, secundum quod habet quidditatem, vel essentiam quamdam; *ens* vero, secundum quod habet *esse*. . . . Sed quia res per essentiam suam cognoscibilis est, transumtum est nomen *rei* ad omne id, quod in cognitione, vel intellectu cadere potest, secundum quod *res* a *reor reris* dicitur, et per hunc modum dicuntur res rationis, quae in natura ratum esse non habent, secundum quem modum etiam negationes, et privationes *res* dici possunt, sicut et entia rationis dicuntur [6] ».

Hinc peccatum, *in quantum est actus, est quaedam res, primo modo sumendo nomen rei; in quantum autem est ex privatione ordinis debiti, est quaedam res, secundo modo accipiendo rem* [7].

IV. Aequalitas aequiparantiae—Aequalitas proportionis. *Aequalitas aequiparantiae* est *secundum quantitatem absolutam*, nempe, « quae existit inter duas quantitates eiusdem mensurae, sicut bicubiti ad bicubitum ». *Aequalitas proportionis* est *secundum quantitatem comparatam*, sicut patet in digitis manus, « qui non sunt aequales se-

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, q. V, a. 1 *sol.*
[2] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXVII, q. I, a. 2 ad 3.
[3] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. I, a. 1 c.
[4] *In lib. I Sent.*, Dist. XXV, q. I, a. 4 *sol.*—[5] *Ibid.*
[6] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXVII, q. I, a. 1 *sol.*—[7] *Ibid.*

cundum quantitatem absolutam, cum unus alteri superpositus excedat ipsum; sunt tamen aequales secundum proportionem; quia sicut quantitas unius digiti sufficit ad suum officium, ita et quantitas alterius digiti [1]». Qua in re sanctus Doctor advertit *aequalitatem proportionis*, non autem *aequiparantiae* esse *de ratione imaginis*, eamque adstrui in anima, cum dicitur esse *ad imaginem* Dei: « Ad rationem imaginis non exigitur aequalitas aequiparantiae, cum magni hominis in parva pictura imago exprimatur; sed exigitur aequalitas proportionis, ut scilicet eadem sit proportio partium ad invicem, quae est in imaginato; et talis proportio invenitur in anima respectu Dei, quia sicut ex Patre Filius, et ex utroque Spiritus Sanctus, ita ex mente notitia, et ex utraque amor procedit [2] ».

V. Aequivocatio dialectica — physica. *Aequivocatio physica* consistit in unitate cuiusdam naturae, quae dispari ratione existit in suis inferioribus, eo quod in uno continetur perfectiori modo, quam in altero; ut animal nobiliori modo reperitur in homine, quam in equo. *Dialectica*, quae proprie est aequivocatio, oritur ex eo, quod plura eodem nomine, cui diversa ratio respondet, significantur [3]. Hinc una eademque natura dici potest *aequivoca*, seu *homonyma physice*, et *univoca*, seu *synonima dialectice*; uti patet in omnibus generibus; siquidem genus, prout contrahitur per differentias, nobiliorem in una, quam in alia, exhibet speciem; sed, si ratio generica dumtaxat spectetur, ipsum in omnibus speciebus, in quas dividitur, ex aequo reperitur; nam homo, e. g., non est magis animal, quam equus [4].

VI. Essentialiter — Participative. 1° *Essentialiter*, seu *per essentiam*, praedicatur *esse* de Deo, tum quia *Esse* Dei est ipsa Eius Essentia, unde Deus dicitur ipsum *esse* per se subsistens, et ideo non dependere ab alio, sed existere *a se*; tum quia, cum huiusmodi sit, *esse* secundum totam plenitudinem et perfectionem complectitur. Idem dicatur de bonitate, et ceteris Dei perfectionibus; appellatur enim bonus, quia est ipsa bonitas [5]. E con-

---

[1] *In lib. III Sent.*, Dist. XXXVI, q. I, a. 4 *sol.*, et *In lib. IV*, Dist. XXXII, q. I, a. 3 *sol.*

[2] *In lib. II Sent.*, Dist. XVI, q. I, a. 1 ad 4.

[3] Vid. p. 14.—[4] Vid. p. 106.—[5] *Contr. Gent.*, lib. I, c. 32.

trario, de omnibus entibus extra Deum *esse*, et quidquid in eis est, *participative*, seu *per participationem* praedicatur, quia, cum non sint ipsum *esse*, non a se, sed ab alio existunt, seu *esse* a Deo accipiunt, et quidem ita ut *ex parte*, nempe imperfecte *esse* Dei imitentur [1]. 2° *Essentialiter* in aliquo genere tale esse dicitur illud, quod maxime tale est, nempe quod totam rationem illius naturae in se includit, ideoque est causa omnium, quae sunt illius generis, quaeque proinde *participative* talia esse dicuntur, quia *partialiter*, sive *particulariter* talia sunt, et non secundum omnem perfectionis modum. Ita ignis, qui est maxime calidus, est *essentialiter* calidus; lignum vero, quod per ignem fit calidum, tale est *participative*.

VII. Ex nihilo sui—Ex nihilo subiecti. *Ex nihilo sui* aliquid fieri dicitur, si nihil prorsus in rerum natura antea extitit, ex quo illud intrinsecus componatur. *Ex nihilo subiecti*, quatenus a nullo subiecto, in quo existat, dependet. Sic anima rationalis fit tum *ex nihilo sui*, tum *ex nihilo subiecti*. *Ex nihilo* quidem *sui*; nihil enim est in rerum natura, ex quo iam existente, tamquam ex parte, anima humana velut totum aliquod fiat. *Ex nihilo subiecti*; nam, etsi producatur in corpore, tamen natura sua non ita ab illo dependet, ut existere non possit, quin in ipso existat.

VIII. Explicite—Implicite. 1° « *Explicite* in aliquo continetur illud, quod *actu* in eo existit; puta partes in toto: *Implicite*, illud quod virtute in alio est; e. g., particularia in universali; vel conclusiones in principiis. Hinc ille, qui conclusiones in se actu considerat, *explicite*; qui vero in earum principiis universalibus, *implicite* cognoscere dicitur. Item, *explicite* dicimur aliqua credere, cum eis actu cogitatis adhaeremus; *implicite* vero, cum iis adhaeremus, in quibus, sicut in principiis universalibus, illa continentur; e.g., qui credit fidem Ecclesiae veram esse, in hoc quasi *implicite* credit singula, quae sub fide Ec-

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XVII, q. I, a. 6 ad 1. « Existendi veritas intelligitur in Verbo, cuius essentia sic summe est, ut quodammodo illa sola sit; in his vero, quae in Eius comparatione quodammodo non sunt, et tamen per illud, et secundum illud facta sunt aliquid, aliqua imitatio illius summae Essentiae perpendatur »; s. Ans., *Monol.*, c. 31.

clesiae continentur [1]». 2° *Explicite* aliquid dicitur, quod apertis verbis significatur; ita qui Petrum dicit esse hominem, eum talem esse *explicite* nominat : *Implicite* significatur id, quod in *explicite* dicto continetur ; ita qui Petrum hominem appellat, eum esse substantiam etc. *implicite* innuit. Unde, « qui unum dicit, quodammodo multa dicit, non simpliciter, sed quodammodo, quia implicite [2]». 3° *Implicite* Deum appetere omnes creaturae communiter dicuntur, quatenus appetunt bonum, quod est quaedam divinae Bonitatis similitudo; *explicite* autem creaturae rationales, quarum proprium est appetere Deum, quia Illum cognoscunt secundum seipsum [3]. 4° *Explicite* aliquid quis vult, cum voluntatem suam verbis, aut alio signo id denotante exprimit ; e. g., herus *explicite* vult illud quod expressis verbis imperat; *implicite* autem, sive *tacite*, quod ex aliquo facto, aut ex facti omissione velle censetur; e. g., herus conducens famulum, *implicite* vult obsequia in se a famulo adhiberi. Quo sensu haec verba idem valent, ac, *Actu signato-exercito* [4].

IX. Extensive—Intensive. Vox *extensive* adhibetur vel respectu amplitudinis subiecti, in quo aliqua proprietas inest, puta *extensive* maior dicitur albitudo, quae est in maiori superficie; vel diuturnioris temporis, unde poena aeterna dicitur *extensive infinita*; vel plurium effectuum, ad quos virtus alicuius rei porrigitur; e. g., vita dicitur *extensive plena* in homine, quatenus sunt omnes vivendi modi,non vero in brutis, quae non vivunt vita intellectuali, nec in plantis, quae non vivunt vita sensitiva. Vox autem *intensive* maiorem perfectionis gradum significat, puta calor *intensive* plenus in igne dicitur ; vel maiorem, quae inde consequitur, operandi virtutem, sicuti scientia ex efficacia cognitionis *intensive* in aliquo esse dicitur.

---

[1] *Qq. dispp., De Ver.*, q. XIV, a. 11 c. Hanc fidem *implicitam*, tamquam Catholicorum commentum ad fovendam ignorantiam Calvinistae acriter insectarunt. Sed aliud est sub fidei *implicitae* praetextu debitam in Religionis studium diligentiam omittere, quod culpabile esse, maximeque deplorandum omnes Catholici profitentur ; aliud plenam distinctamque omnium Fidei nostrae articulorum intelligentiam consequi, id quod vix sapientes et docti, rudes autem et illiterati, ne vix quidem possunt.

[2] S. Bonav., *In lib I Sent.*, Dist. XXVIII, dub. I.

[3] I, q. VI, a. 1 ad 2. Vid. p. 19 et 22.—[4] Vid. p. 15.

Hinc Theologi docent gratiam habitualem in Christo *intensive* et *extensive* plenam fuisse. Nam agnoscenda ea est in Christo « in summo gradu possibili secundum statum connaturalem, et de lege Dei ordinaria, habetque omnes suos effectus connaturaliter possibiles, uti sunt remotio peccati, sanctificatio proprii subiecti, et aliorum hominum, cum sit gratia capitis, potestque, quantum est de se, se extendere ad sanctificationem infinitorum hominum, et Angelorum, si possibiles essent [1] ».

Porro planum est illud perspicere, quod qualitas, quae in quodam subiecto magis *intensiva* est, quam in alio, posse in hoc esse magis *extensivam*, quam in illo. Sic bonus Logicus *intensive* est doctior mediocri medico; at hic *extensive* est illo doctior. Ita etiam calor, ut sex, in sola manu *intensive* est maior calore, ut quatuor, in toto corpore; at hic *extensive* illum excedit.

X. Extrinsece—Intrinsece. 1° *Extrinsece* alicui convenit id quod ipsius essentiam non ingreditur, quo sensu homini *extrinsece* advenit esse doctum: *Intrinsece*, id quod illius naturam constituit, e. g., homo *intrinsece* est animal. 2° *Extrinsece* inesse rei dicitur id, quod illi physice non unitur ; e. g., columna *extrinsece* dicitur dextra, quia « dextrum non dicitur de columna, nisi in quantum ponitur animali ad dextram [2] »; ita ut esse dextrum non sit realiter in columna, sed in animali: *Intrinsece*, id quod physica unione in aliquo reperitur; ut Aethyops *intrinsece* est niger. 3° *Extrinsece* est in aliqua re illud, quod ipsam non pervadit; uti punctum est *extrinsecum* parti, quam copulat: *intrinsece*, quod rem afficit quoad partes interiores ; id quod, monente s. Bonaventura, dupliciter esse potest, nempe aut sicut contentum respectu continentis, ut aqua respectu vasis, aut quia « influit in intima rei, et influendo conservat et perficit »; quo modo esse intrinsecus *non congruit daemoni nec respectu simulacri, nec respectu hominis* [3]. 4° *Extrinsece*, vel *intrinsece* aliquid esse possibile diversa ratione dicitur [4].

---

[1] Vid. Gonet, *Manuale Thomistarum*, Par. 3, tract. I, c. 10, t. V, p. 511, 512, Biterris 1680.

[2] I, q. XIII, a. 7 c.

[3] *In lib. II Sent.*, Dist. VIII, p. II, a. 1, q. I *ad arg.*

[4] Vid. *Possibile*, litt. *P*.

E

EFFATA

1. Eadem sunt principia essendi et cognoscendi. Etenim sicuti principium, per quod res est, est eius forma [1]; ita « omnis cognitio est per aliquam formam, quae est in cognoscente principium cognitionis [2] ». Iam vero alio modo sunt principia essendi et cognoscendi; sunt enim principia essendi quoad *esse* reale et particulare; sunt autem principia cognoscendi quoad *esse* abstractum et universale. Quocirca s. Thomas illud effatum explicat hunc in modum: « Dicendum quod illud, quod est principium essendi, est etiam principium cognoscendi ex parte rei cognitae, quia per sua principia res cognoscibilis est; sed illud, quo cognoscitur ex parte cognoscentis est similitudo rei, vel principiorum eius, quae non est principium essendi, nisi forte in practica cognitione [3] ». Et s. Bonaventura: « Quando dicitur, quod unumquodque sicut se habet ad esse, ita ad cognitionem, hoc intelligitur, quia eadem principia, quae sunt principia essendi, sunt etiam principia cognoscendi; sed tamen principia conferunt esse per seipsa, sed cognitionem non conferunt per se, sed per suas similitudines [4] ».

Insuper, licet quaecumque principia *essendi* sint principia cognoscendi, tamen non omnia principia cognoscendi sunt principia *essendi*; e. g., formae intellectus speculativi sunt tantum principia cognoscendi, et effectus interdum sunt principia cognoscendi causas [5] ». Non autem est necesse, quod omne, quod est principium cognoscendi sit principium essendi, cum quandoque cognoscamus causam per effectum, et substantiam per accidentia [6] ».

Denique, « non oportet ita essentias rerum produci, sicut habent cognosci; sufficit enim, quod sic se habeant ad esse, sicut se habent ad cognitionem; sed non oportet

---

[1] Vid. *Forma*, litt. *F*.
[2] *Qq. dispp.*, *de Ver.*, q. X, a. 4 c. — [3] *Ibid.*, q. II, a. 3 ad 8.
[4] *In lib. I Sent.* Dist. XXXVI, a. II, q. 2 *ad arg.*
[5] S. Thom., *Ibid.*, q. III, a. 3 ad 7.
[6] I, q. LXXXII, a. 3 ad 4.

quod sic se habeant ad productionem [1]». Scilicet, necesse non est, ut res secundum eumdem ordinem, quo producuntur, a nobis cognoscantur.

II. Eadem uni tertio sunt eadem inter se. Scilicet, si duo distincta possunt affirmari de uno tertio, possunt etiam de se affirmari. Huic axiomati ars syllogistica innititur; illa enim ex identitate extremorum cum tertio cognita in praemissis infert in conclusione identitatem illorum inter se. Hinc recte dico: Omnis peccator est imprudens: quidam peccator est dives: ergo quidam dives est imprudens. Ubi quidam *dives* et *imprudens* eadem esse, seu inter se convenire dicuntur in illatione, eo quod prius cum uno tertio, nempe cum *peccatore* convenerant.

At vero, quae sunt eadem uni tertio *re*, et *ratione*, sunt eadem inter se; non sunt autem eadem inter se, quae sunt eadem uni tertio *re*, et non *ratione*, nempe secundum omnem rationem, ita ut secundum quandam rationem, et inadaequate tantum conveniant uni tertio, et secundum aliam rationem ab illo differant. Hinc non licet ita argumentari: Actio, et passio sunt idem cum motu; ergo sunt idem inter se; nam actio, et passio sunt idem cum motu, sed non secundum rationem oppositionis, quam in se involvunt; quocirca cum non sint idem cum motu secundum omnem rationem, non sunt idem inter se. Quare s. Bonaventura de illo pronuntiato sic loquitur: « Illud principium intelligendum est secundum idem. Non enim sequitur, quod si aliqua duo sunt similia uni, quod sint similia inter se, nisi sint similia secundum idem [2]»; scilicet, quae cum uno tertio consentiunt, non omnino secum consentiunt, sed in eo tantum, in quo cum tertio consentiunt.

Ex his intelligitur prolatum axioma mysterio ss. Trinitatis nullo modo opponi. Etenim Pater, Filius, et Spiritus Sanctus sunt quidem reipsa unum, idemque cum natura Divina, at non secundum omnem rationem, siquidem Essentia Divina est aliquid absolutum, Paternitas autem, Filiatio, et Spiratio passiva aliquid relativum significant. Hinc ex illo axiomate sequitur Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum esse unum inter se in natura, ac

---

[1] S. Bon., *In lib. II Sent.*, Dist. XVIII, a. I, q. 3 *ad arg.*
[2] *In lib. I Sent.*, Dist. XXXIII, a. I, q. 3 *ad arg.*

proinde eamdem *numero* esse Trium Personarum naturam, non autem esse unum ratione Personae, seu relativae oppositionis, quam ad se habent [1].

Exinde etiam ratio perspicitur, ob quam Sapientia, e. g., et Bonitas Dei, etsi ratione non sint idem cum divina Essentia, tamen, secus ac divinae Personae, inter se non distinguuntur. Nam illa attributa, etsi *ratione* ab Essentia differant, sicut Paternitas, Filiatio, et Spiratio passiva, non includunt tamen in sua ratione formali oppositionem relativam, sicut illae relationes, et ideo non differunt inter se, sicut Paternitas, Filiatio, et Spiratio passiva.

III. Effectus deficiens a causa particulari non deficit a causa universali. Sicut enim potest esse aliquid, quin sit homo, vel vivens, non autem potest esse aliquid, quin sit ens, ita potest aliquid fieri extra ordinem causae particularis agentis, non autem extra ordinem causae universalis, sub qua omnes causae particulares comprehenduntur. Enimvero, si qua causa particularis deficiat a suo effectu, hoc est propter aliquam aliam causam particularem impedientem, quae continetur sub ordine causae universalis; quocirca effectus ordinem causae universalis nullo modo praetergredi potest.

Ex hoc infert s. Thomas impossibile esse, ut Divina voluntas effectum suum non consequatur [2].

IV. Effectus assimilatur causae agenti [3].

V. Effectus est posterior sua causa [4].

VI. Effectus est proportionalis suae causae efficienti. 1° Effectus esse proportionales suis causis efficientibus nihil est aliud, secundum s. Thomam [5], quam *effectus in actu causis actualibus attribui, et effectus in potentia causis, quae sunt in potentia, et similiter effectus particulares causis particularibus; universalibus vero causis universales effectus* [6]. 2° Potest intelligi huiusmodi proportio, quatenus effectus ordinati non possunt procedere a causis non ordinatis, nisi forte *per accidens*. 3° Potest etiam accipi, quatenus perfectio, quae est in effectu, *proportionali modo*

---

[1] Vid. s. Thom., I, q. XXVIII, a. 3 ad 1, et s. Bon., ibid., Dist. XXXIV, a. 1, q. 1 *ad arg.*

[2] 1. q. XLV, a. 6 c. — [3] Vid. p. 75. — [4] Vid. p. 74.

[5] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 21. — [6] Ibid. c. 41.

★

existere debet in causa, idest ita ut si causa sit *univoca*, perfectio effectus reperiri debeat in ea *formaliter*, *eminenter* vero in causa aequivoca, vel *analoga* [1]. Cuius discriminis ratio est, quia agens *univocum* « est proportionatum suscipienti suum effectum »; unde formam eiusdem speciei, vel rationis in effectum inducit. Agens vero non univocum « non est proportionatum suscipienti suum effectum; unde effectus non consequitur speciem agentis, sed aliquam similitudinem eius quantum potest [2]».

Ex his intelligitur non oportere, ut proportio naturae inter causam et effectum existat. Quocirca insulse prolatum theorema adhibent, qui ex ipso illud consequi opinantur, quod ab existentia mundi existentia Dei argui non possit.

VII. Effectus idem numero non potest esse a pluribus causis [3]. Scilicet: A pluribus causis efficientibus, totalibus, adaequatis, eiusdem ordinis, in actu secundo, idem numero effectus produci non potest: « Impossibile est, quod duae causae completae sint immediatae unius et eiusdem rei [4]». Ratio est, quia si plures eiusmodi causae valerent simul eumdem numero producere effectum, essent et non essent simul totales, adaequatae, et in actu secundo. Essent quidem ex hypothesi. Non essent autem, quia causa completa, totalis, et adaequata, in actu secundo ita producit totum effectum, ut alterius causae consortium excludat, secus non esset totalis etc. Quod potest etiam declarari hunc in modum: Implicat effectum ex toto dependere ab aliqua causa, qua non existente, nihilominus esset effectus; id enim esset ex toto dependere et non dependere ab eadem causa. Atqui si effectus a pluribus causis totalibus etc. produceretur, a qualibet illarum ex toto dependeret, qua non existente, nihilominus esset, quia quaelibet earum sufficit, ut totaliter illum producat; ergo implicat effectum ab illis produci. Diximus, *eiusdem ordinis*; nam si sint diversi ordinis, e. g., una particularis, altera universalis, vel una proxima, altera remota, iam

---

1 Sensus harum vocum *Formaliter-Eminenter* explicabitur litt. *F.*

2 *In lib. II Sent.*, Dist. I, q. II, a. 2 *sol.*

3 « In corporum motibus, si, ut soles, diligenter attendas, nihil omnino a duobus idem fieri potest »; s.Aug., *Ep.ad Nebrid.*,XIV,n.2.

4 I, q. LII, a. 3 c.

tollitur contradictio; non enim sunt completae, totales et adaequatae secundum idem, nempe secundum eumdem ordinem. Hinc idem effectus totus producitur a Deo, et a creaturis, quia ab eis procedit non tamquam *a duobus agentibus unius ordinis*, sed *a primo et secundo agente*[1]. Item, si diversae causae eiusmodi essent, *ut una moveat aliam, et una sit instrumentum alterius*[2]. Diximus *in actu secundo*; nam si ex diversis causis una sit *in actu secundo*, altera *in actu primo*, iam haec posterior non operatur.

VIII. Effectus productus ab una causa non potest idem numero produci ab alia causa. Discrimen inter praecedens, atque istud effatum consistit in eo, quod in primo asseritur duas causas totales non posse simul eumdem *numero* producere effectum; in altero autem nec etiam divisim id posse. Rem autem ita se habere expresse docet s. Thomas, ubi inquit: « Impossibile est eumdem filium nasci, sive sit alius pater, sive alia mater, sicut etiam non est idem numero sigillum, sive sit alia cera, sive sit aliud corpus sigilli, ex cuius impressione cera sigillatur[3]». Ratio est, quia nihil producitur a causa, nisi quod continetur in eius virtute. Virtus autem unius *numero* causae non continetur in altera; ut Ioannes non continet eamdem numero virtutem producendi, quae est in Petro; nam quae sunt *individualiter* distincta, non se mutuo continent. Igitur effectus ab hac causa productus non potest idem *numero* ab alia produci. Hoc tamen effatum vim habet, si sermo fiat de causis creatis; non item, si de causa universali infinita, quae est Deus. Cuius disparitatis ratio est, quia nulla creatura, quantumvis sublimis, continet alteram perfecte, et quoad omnes rationes, praecipue individuas, unde non potest continere eius effectus, saltem eosdem *numero*. At vero Deus eminenter in se continet omne ens, et ideo omnes creaturarum perfectiones, « non solum quantum ad id, quod commune est omnibus, sed etiam quantum ad ea, secundum quae res distinguuntur[4] ». Quare solus Deus potest eosdem *numero* effectus producere, quos producunt creatu-

---

[1] I, q. CV, a. 8 ad 2.
[2] *In lib. III Sent.*, Dist. XVIII, q. I, a. 1 ad 5.
[3] *Quodlib.* V, a. 8.—[4] I, q. XIV, a. 6 c.

rae ; e. g. , potest producere eumdem *numero* hominem, qui producitur a Ioanne; et postquam perierit, potest illum iterato producere.

IX. Eiusdem potentiae est tendere in finem, et finem consequi [1].

X. Eiusdem est posse et agere [2].

XI. Entia non sunt multiplicanda sine necessitate; *vel*, Frustra fit per plura quod fieri potest per pauciora [3]. Tum quia secus aliquid fieret sine ratione sufficienti; tum quia res, ceteris paribus, quo simplicior est, eo est perfectior: « Dicendum , quod omnis ratio et natura concordant , quod non fiat per plures , quod potest sufficientissime fieri per unum , alioquin esset ibi superfluum [4]». Porro « istud verum est et locum habet, quando per unum potest ita bene fieri, ut per plura [5] ». Unde « nobilitatis est operari per pauciora . . . , si aeque bene per pauciora res fit [6] ».

XII. Esse est absolute melius quam non esse. Siquidem *esse* perfectionem , seu *realitatem* ; *non esse* autem defectum cuiuscumque *realitatis* significat. Inde fit , ut « unumquodque naturaliter suo modo *esse* desideret [7] ». Dicitur *absolute* ; nam *non esse* aliquando *per accidens* existimatur bonum, quatenus per *non esse* aliquod malum aufertur. Hinc s. Thomas : « Dicendum, quod non esse potest dupliciter considerari. Uno modo secundum se, et sic nullo modo est appetibile, cum non habeat rationem boni , sed sit boni pura privatio. Alio modo potest considerari in quantum est ablativum poenalis vitae , vel miseriae , et sic non esse accipit rationem boni , carere enim malo est quoddam bonum , ut dicit Philosophus in quinto Ethicorum; et per hunc modum melius est damnatis non esse, quam miseros esse; unde Matth. XXVI, v. 24, dicitur, *Bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille* [8]».

XIII. Essentiae rerum sunt indivisibiles. Hoc est :

---

[1] Vid. alterum nostrum opus, *Phil. moral.*, Pars prima, *Eth. gen.*, c. I, a. 2, p. 33, not. 5, ed. 2ª, Neapoli 1879.

[2] Vid. *Potentia est eius, cuius est actus*, litt. *P.* — [3] Vid. p. 103.

[4] S. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. X, a. 1, q. I *ad arg.*

[5] *In lib. IV*, Dist. XXX, p. 2, a. 1, q. II *ad arg.*

[6] *Ibid.*, Dist. I, p. 1, a. 1, q. I *ad arg.*

[7] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 79.

[8] 3, q. XCVII, a. 3 c. Cf p. 51.

Quemadmodum si quid vel minimum numero, e. g., ternario addas, aut ab eo quicquam detrahas, non amplius remanet id ipsum quod erat; ita nullum praedicatum ad essentiam pertinens potest detrahi ab aliqua re, vel ipsi addi, ita ut eadem essentia maneat. E. g., si tollas ab animali *sensitivum*, evadit *vivens;* si eidem *rationale* adiungas, evadit homo.

Exinde infert s. Thomas, Deum unam rem quoad essentiam non potuisse facere meliorem, quam ipsa sit, licet alias ea meliores facere possit [1].

Huic effato illud respondet: *Essentiae rerum sunt aeternae, et immutabiles.* Sunt quidem *aeternae*, non quatenus realiter actu in rerum natura ab aeterno fuerint, hac enim ratione existunt in tempore, quia Deus res in tempore condidit; sed quatenus ab aeterno sunt in Intellectu Divino, hac enim ratione sunt ipsae aeternae ideae, secundum quas Deus, ut Augustinus inquit, res in propriis earum *rationibus* novit [2]. Sunt *immutabiles*; essentia enim est id, per quod res constituitur talis; hinc, si, manente, e. g., triangulo, eius essentia mutaretur, iam esset, et non esset triangulum [3].

Porro hoc effatum miraculorum possibilitati minime obsistit; Deus enim miracula operatur, non mutando rerum essentias, sed, ut loquitur s. Thomas, *agendo effectus causarum secundarum sine ipsis; vel producendo aliquos effectus, ad quos causae secundae non se extendunt* [4].

XIV. Ex contrariis omnia fiunt [5].

XV. Ex duobus entibus in actu non fit unum per se. Nempe, ex duobus entibus *integris, perfectis remanentibus* non fit unum *per se. Integris*, idest substantiis completis, unde ex anima, et corpore, quippe quae non sunt substantiae completae, fit unus homo. *Perfectis remanentibus* ex transmutatione enim plurium entium integrorum po-

---

[1] I, q. XXV, a. 6 c. Cf p. 48.—[2] *Qq. LXXXIII*, q. 66.

[3] « Quod ignis est, non potest esse, ne verus sit, nec natura manens eo potest carere, quod vera est. Perime aquae, quod aqua est, et per id poteris abolere ne vera sit. Ceterum si aqua maneat, etiam in eo necesse est persistat ut vera sit. Potest ita demum natura perire, si non sit, verum non potest vera non esse, si maneat »; s. Hilar., *De Trin.*, lib. V, n. 14.

[4] I, q. CV, a. 6 c.—[5] Vid. p. 85.

test fieri aliquid unum, sicut ex elementis fit mixtum. *Unum per se*; siquidem ex pluribus entibus integris etiam non transmutatis fieri potest unum *per accidens*, puta ex multis lapidibus et lignis aliquo modo dispositis, et ad aliquam figuram redactis fit domus, quae est aliquid unum *per accidens*.

Ratio autem, cur ex pluribus integris, perfectis remanentibus non potest fieri unum per se, est quia « unum fundatur super ens [1] »; quocirca impossibile est, ut ea, in quorum singulis *esse* est simpliciter ens, sint unum per se [2]; sed, « ubi est aliud esse substantiale, est alia res [3] », et vicissim, ubi est una res, non potest inveniri, nisi unum *esse* [4].

Exinde illud infert s. Thomas, quod in Christo unum tantum sit *esse*. Nam « unius non est nisi unum esse, sed Christus est unum *esse* tantum [5] ». Subdit autem: « Sed non est inconveniens, quod esse unius subsistentis sit per respectum ad plura: sicut esse Petri est unum, habens tamen respectum ad diversa principia constituentia ipsum; et similiter suo modo unum esse Christi habet duos respectus, unum ad naturam humanam, alterum ad Divinam [6] ».

XVI. Existentia debet proportionari cum entitate eius cuius est existentia. Hoc effatum accipiendum est quoad rationem communem substantiae, et accidentis, ita nempe, ut entitas substantialis non possit per existentiam accidentalem existere, neque entitas accidentalis per existentiam substantialem; non autem quoad alias peculiares rationes; nam in homine corpus existit per existentiam animae, quae est spiritualis, sicut est eius essentia.

XVII. Ex nihilo nihil fit. Hoc effatum perspicuis verbis explicatur a s. Bonaventura: « Cum dicitur ex nihilo aliquid fieri, potest intelligi tripliciter; aut materialiter, ut ex ferro cultellus, aut causaliter, ut ex patre filius, aut ordinaliter, ut de mane fit meridies. Primis duobus modis verum est, ex nihilo nihil fieri; tertio modo verum

---

1 Vid. s. Thom. 3, q. II, a. 1 c.
2 *In lib. III Sent.*, Dist. VI, q. II, a. 2 *sol.*
3 Vid. *Actui repugnat accidere actum*, p. 35.
4 *Qq. dispp.*, *De Virtut.*, q. I, a. 11 c.
5 *In lib. III Sent.*, Dist. VI, q. II, a. 2 *sed contra*.—6 Ibid., *sol.*

est secundum naturam, sed falsum supra naturam; per virtutem enim infinitam, quae non indiget fulcimento materiae, ita faciliter potest aliquid produci ex nihilo, sicut de aliquo, alioquin non esset virtus primi principii infinita, sed egeret materiae fundamento; et ideo illi virtuti soli hoc attribuendum est necessario, quamvis non posset consimile reperiri in aliquo creato; hoc enim est eius proprium, sicut et ipsa omnipotentia [1]». Hinc, cum res per creationem dicuntur fieri, *ex nihilo*, illud *ex nihilo* intelligendum est neque *causaliter*, neque *materialiter*, sed *ordinaliter*; nempe negatur ipsas habere ordinem ad aliquam materiam praeiacentem, aeque ac de tacente dicitur, *ille loquitur de nihilo*; et simul asseritur earum ordo ad nihilum, quatenus dicuntur habere *esse* post nihilum, sicut dicitur, de paupere fit dives, vel, de mane fit meridies [2]. Quocirca res ex nihilo productae dicuntur, quia inceperunt esse, cum nihil erat, quin ex aliqua materia praeexistente factae fuerint.

Inscite igitur veteres, recentesque creationis adversarii illud effatum ad impugnandam rerum productionem ex nihilo obtrudunt.

XVIII. Ex non quantis non potest fieri quantum, *seu*, Indivisibile additum indivisibili non facit maius. Idest: Indivisibile additum indivisibili, sine aliquo intervallo, nequit causare extensionem. Etenim ea, quae secundum se tota tangunt, non magis extenduntur, quam unum ex illis: Constat autem quod duo puncta immediate se tangunt adaequate, et secundum se tota; nam, cum sint indivisibilia, fieri nequit, ut secundum aliquid sui se tangant, et non secundum se tota: Ergo indivisibile nullam facit extensionem. Hinc, sicut in aedificio si unus lapis adaequate tangeret alium, et cum illo penetraretur, nullatenus aedificium cresceret, quantumvis lapides adderentur, sed omnes eidem spatio responderent; ita si punctum immediate adderetur puncto, nullam adderet extensionem, quia unum non extenderetur ultra aliud, sed illud immediate contingeret. Ex quo etiam consequitur, quod linea, e. g., decem punctorum non est magis extensa, quam li-

[1] *In lib. II Sent.*. Dist. I, p. I, a. 1, q. I *ad arg.*

[2] Vid. s. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. V, dub. X, et s. Thom., I, q. XLV, a. I ad 3.

nea undecim punctorum. Nam linea posterior excedit priorem tantum quoad unicum indivisibile; ergo repugnat quod sit magis extensa, aut divisibilis ratione illius; siquidem implicat aliquid esse magis extensum per id, quod omni extensione caret. Quare linea ratione puncti *terminativi* habet quidem plus de entitate, secus vero de longitudine, aut extensione. « Dicendum, ait s. Thomas, quod punctum additum, vel subtractum lineae non facit maius, vel minus; et similiter de instanti apposito tempori [1]». Et s. Bonaventura: « Punctus ad lineam nihil addit, non etiam mille millia punctorum [2] ».

Iamvero, etsi indivisibile additum indivisibili non valeat efficere maius, aut extensius; tamen efficere potest plus, et causare multitudinem. Etenim, cum quantitas discreta, seu numerus sit quaedam multitudo, mirum non est, quod unitates ex se indivisibiles queant aggregatae numerum constituere. Quibus etiam addendum est, partes quantitatis continuae esse eiusdem rationis cum toto, pars quippe lineae linea quaedam est; quocirca sicut ipsa quantitas continua constat partibus, et potest dividi in eas, ita quaelibet eius pars debet id ipsum habere, quod indivisibilibus nequit convenire. At partes quantitatis discretae non sunt eiusdem rationis cum toto, non enim pars quinarii est quinarius; ac proinde fieri potest, ut quantitas discreta ex solis indivisibilibus constituatur [3].

XIX. Ex qualibet particulari operatione propria totá virtus agentis demonstratur. Nempe: Etsi ex particulari non sufficienter ostendatur universale, tamen, quando aliquod particulare opus proprium est alicuius agentis, tunc per illud particulare opus tota virtus agentis probatur. E. g., cum ratiocinari sit proprium hominis, ostenditur aliquis esse homo ex hoc ipso, quod ratiocinatur circa quodcumque particulare obiectum.

---

[1] *Quodlibet.* VII, a. 9 ad 2. Et alibi (*Qq. dispp., De Ver.*, q. II, a. 3 ad 11) docet non posse quidem *diminui a linea, quod sit ad punctum terminabilis*; sed *si diminuatur a linea punctus in actu,* nihil *deperire de lineae quantitate.*

[2] In *Hexaemeron*, Serm. XI. « Quippe si puncto punctum addimus sine intervallo . . . . non fit nisi unus punctus »; s. Ans. *De Process. Sp. S.*, c. 29.

[3] Vid. *Indivisibile simplex—materiale,* litt. *I.*

Exinde illud infert s. Thomas, quod « cum propria virtute miracula facere sit solius Dei, sufficienter ostensum est Christum esse Deum ex quocumque miraculo, quod propria virtute fecit [1] ».

XX. Ex quovis non fit quodvis. Idest: Non quodvis subiectum aptum *naturaliter* est cuilibet formae *immediate* recipiendae. Cuilibet enim formae subiicitur propria materia, quae ita est disposita, ut forma non possit nisi in tali materia subsistere. Hinc illud aliud effatum, *Actus activorum sunt in patiente praedisposito*; nempe agens non potest aliquem effectum in patiente producere, nisi ipsum patiens dispositum sit ad illum suscipiendum, quia *ex quolibet non fit quodlibet*. Dicitur vero *immediate*, scilicet nulla mutatione intercedente; nam *mediate*, seu per varias mutationes substantiales, ex quovis potest fieri quodvis; e. g., ex pane fit caro. Rursus dicitur *naturaliter*; nam falsum est effatum, si spectetur infinita Dei virtus; sicut enim Deus potest ex nihilo res producere, ita quodvis e materia remota immediate producere solus novit.

XXI. Extrema magis opponuntur extremis, quam mediis. Per *extrema* intelligenda sunt vitia opposita: per *media* virtutes in medio vitiorum constitutae. Iam effatum istud significat extrema magis differre ab extremis, quam a mediis. Et certe, similitudo est nonnullorum extremorum cum medio, quae cum extremis nulla est; e. g., cum liberalitate quodammodo consentit profusio, at inter hanc, et avaritiam summa est dissimilitudo. Non item vero res se habet, si pro *oppositione* velit illa intelligi, quae inter bonum, et malum intercedit. Cum enim virtus, et vitium maxime opponantur, fit ut, e. g., avaritia magis conveniat cum profusione, quam harum utraque cum virtute, seu liberalitate; conveniunt quippe illa in genere vitii; cum virtute autem in genere non conveniunt.

XXII. Ab extremo ad extremum non datur transitus, nisi per medium. Hoc effatum verum est de motu *locali physico*; tali enim motu non potest mobile ab uno loco moveri ad alium, nisi transeundo per medium; siquidem moveri motu locali physico est quidem transire ab extremo ad extremum per medium, idest, ita ut omnes partes mobilis pertranseant omnes partes spatii interiecti inter ter-

---

[1] 3, q. XLIII, a. 4 ad 3.

minum, *a quo* fit motus, et inter terminum *ad quem*. Item, verum est de aliis motibus *physicis*, ut in augmentatione, permutatione successiva, etc.; nam prius, e.g., dimidium caloris introducitur in aquam, quam summus calor. Falsum vero est de actionibus quibuscumque *instantaneis*, uti est illuminatio, intellectio etc.; cum enim in his nulla per se sit necessaria successio, nullus quidem transitus per se requiritur ad medium prius quam ad extremum. Hinc s. Bonaventura effatum istud explicat hunc in modum: « Quandocumque inter aliqua extrema cadit medium, quod habet naturalem ordinem ad extrema, impossibile est, quod agens virtutis finitae possit pervenire ab extremo ad extremum sine medio. Ut patet, quia inter album et nigrum est medius color, impossibile est, quod aliquid agens creatum faciat de albo nigrum, quin faciat per colorem medium [1]». Rursus, ne semper quidem verum est in Ethica; non enim necessum est a vitio ad vitium, uti a profusione ad avaritiam procedere, seu transire per virtutem, uti liberalitatem; virtus enim est medium per recessum ab utroque extremo.

XXIII. Ex vero numquam sequitur falsum, et ex falso non sequitur per se verum [2].

F

DISTINCTIONES

I. Facere—Agere [3].

II. Felicitas obiectiva—Felicitas formalis. *Felicitas obiectiva* est illud bonum, cuius adeptio hominem felicem reddit, nempe Deus. *Formalis* est huius boni perfecta possessio. Hanc beatitudinem formalem hominis Thomistae essentialiter sitam esse docent in actu intellectus, scilicet in visione Essentiae Divinae, quam visionem amor *fruitivus*, tamquam inseparabilis eius proprietas, consequitur. Scotistae e contrario eam collocant in solo actu amoris, quo diligitur Deus propter se, ita ut visio non se habeat, nisi ut dispositio ad amorem. Alii autem u-

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XXXVII, p. 2, a. II, q. 2 *in fund*.
[2] Vid. litt. *V*.—[3] Vid. p. 10.

tramque sententiam componunt, et beatitudinem *formalem* dicunt esse simul actum intellectus, et voluntatis, nempe visionem, et amorem.

III. Finis naturalis—supernaturalis. *Finis naturalis* ille est, quem creatura potest attingere secundum suae naturae vires, *supernaturalis* vero est ille, ad quem creatura secundum vires suae naturae pervenire non potest. Ita, sanitas est *naturalis* finis medici, qui eam per remedia naturalia obtinet: Vita aeterna, quae in Divina visione consistit, est finis *supernaturalis* creaturae rationalis, quia illa visio est supra naturam cuiuslibet creaturae, ac proinde ad ipsam non nisi ope Divinae gratiae perveniri potest.

IV. Finis operantis—Finis operis. *Finis operis* est illud ipsum, quod per operationem efficitur. *Finis operantis*, qui dicitur etiam *finis intentionis*, est illud, quod sibi proponit agens in sua operatione. E. g., « forma domus est finis terminans operationem aedificatoris; non tamen ibi terminatur intentio eius, sed ad ulteriorem finem quae est habitatio; ut sic dicatur, quod finis operationis est forma domus, intentionis vero habitatio [1] ». Item, bonum corporis potest esse finis virtutis, quasi quidam terminus, vel effectus virtuosae operationis; non autem sicut in quo stet virtutis intentio; quia, cum virtus sit perfectio animae, quae est corpore nobilior, et cum nihil agat propter vilius se, non potest esse quod in bono corporis intentio virtutis quiescat [2] ».

Dicitur quoque *finis operis* id, ad quod opus natura sua spectat; *finis* autem *operantis*, illud, quod agens ad libitum sibi proponit, e. g., respectu eleemosynae, subsidium pauperi ferre est finis *operis*; charitas, aut inanis gloria est *finis operantis*; item, respectu aedificationis domus, commoda habitatio est finis *operis*; lucrum, vel aliud est finis *operantis*. Aliquando finis *operis cum fine operantis* conspirat, uti cum architectus propriam sibi aedificat domum.

V. Finis primarius—Finis secundarius. *Primarius* est, quem agens ita respicit, ut, omni alio fine deficiente, etiam operaretur; *secundarius*, propter quem, si solus es-

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. III, a. 16 c.

[2] *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. I, a. 1, *sol.* 1 ad 4.

set, opus non efficeret. Puta, si quis philosophiae studio operam navaret tum propter delectationem, quam inde capit, tum propter utilitatem, quae hinc derivatur, eo tamen discrimine, ut huiusmodi studio minime incumberet, si sola haberetur utilitas, bene vero, si sola delectatio, haec esset finis *primarius*, illa, *secundarius*. Quocirca finis *primarius* principaliter, et directe ab agente intenditur, *secundarius* vero, quatenus fini primario adnectitur, unde et *accessorius* appellari solet.

VI. Finis proximus—Finis remotus. *Finis proximus* est ille, quem ita volumus, ut propter ipsum alios fines consequamur. *Finis remotus* dicitur, prout ad alium finem non refertur, atque ad illum fines proximi ordinantur. E. g., proelium est *finis proximus* exercitus in aciem ordinati; victoria est *finis remotus*. Item, qui sua in pauperes erogat bona, ut, eos a miseria sublevando, ipse a Deo misericordiam consequatur, levamen pauperum *finis* illi *proximus* est, *remotus* misericordiae consecutio. Dicitur *proximus*, quia *immediata*, seu, nullo alio fine interposito; *remotus*, quia *mediate*, seu alio, vel aliis finibus interpositis, ab agente obtinetur. Finis autem *remotus*, si sit velut ultimus terminus, in quo quiescitur, dicitur finis ultimus, qui est beatitudo. Hinc finis ultimus definitur: Id, quod expetitur propter se tantum, et propter quod cetera omnia expetuntur. Qui finis ultimus, adnotante s. Bonaventura, est *propriissime finis, in quo est status*: alii fines sunt *fines sub fine*, et proprie dicuntur *termini* [1].

VII. Finis quo — Finis cuius — Finis cui. Finis *cuius*, nempe *cuius gratia*, qui dicitur etiam *exterior*, vel *obiectivus*, est ipsa res, in qua ratio boni invenitur, quaeque proinde appetitur. Huiusmodi est sanitas respectu infirmi, et pecunia respectu avari. Finis *quo*, sive *interior*, vel *formalis* est usus, sive adeptio finis *obiectivi*, puta possessio pecuniae; et dicitur *quo*, quia est illud, quo possidemus rem, quae appetenda obiicitur. Hinc ultimus finis *cuius* est communis homini, atque aliis creaturis, quia Deus est ultimus finis hominis, et omnium aliarum rerum. In fine autem *quo* non conveniunt homines, et creaturae ratione carentes, nam, ut ait s. Thomas, « homo et aliae rationales creaturae consequuntur ultimum finem,

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. I, dub. XV.

cognoscendo et amando Deum, quod non competit aliis creaturis, quae adipiscuntur ultimum finem, secundum quod participant aliquam similitudinem Dei, qualenus nempe sunt, vel vivunt, vel etiam cognoscunt [1] ». Denique *finis cui* est subiectum, cui bonum volumus, e. g., infirmus est finis, *cui* fertur intentio medici, hic enim intendit sanitatem tamquam bonam infirmo. Qua in re illud praestat adnotare, quod cum Deum *nobis* appetimus, nos non sumus ultimus finis *cui*, sed Deus ipse; si enim Deum amamus *nobis*, est propter Deum, qui vult a nobis diligi tamquam ultima nostra perfectio, et possessio.

VIII. Forma — Figura — *Figura* duobus fere modis sumitur: 1° pro ea qualitate, quae in omni quantitate mathematica reperitur, atque exurgit ab externo rei termino, qui eam metatur, et circumscribit. Inde res dicuntur curvae, quadratae, aut alio quodam modo figuratae. 2° Pro rei alicuius imagine, ut cum dicimus Caesaris figuram esse in tabella. Et quoniam *figura* hoc modo accepta veluti signum rei intelligitur, ideo « translatum est nomen figurae, ut ponatur pro quolibet signo quod instituitur ad aliquid significandum secundum assimilationem ad aliud [2] ». *Forma* vero hic accipitur pro ea qualitate, quae ex varia partium magnitudine, collocatione, proportione, et colore oritur. Inde res dicitur formosa, vel deformis [3].

IX. Forma — Materia — Sunt duo principia, ex quibus non modo secundum Scholasticos, sed etiam secundum plerosque veteres, recentesque Doctores quodvis physicum compositum exurgit; siquidem docent compositum naturale generari ex praesupposito subiecto, quod introductionem formae cum privatione ipsius praecedit. Iam *materia*, seu *materia prima* est principium substantiale indifferens ad quodlibet constituendum. *Forma* seu *forma substantialis* est principium substantiale per se ad id ordinatum, ut cum *materia prima* compositum naturale, tamquam potissima huius differentia, constituat. Scilicet, cum materia vaga sit, atque indifferens ad quodlibet compositum, a *forma*, quam recipit, determinatur, ut sit haec, et non

---

[1] 1ª 2ªᵉ, q. I, a. 8 c.

[2] *In lib. III Sent.* Dist. XVI, q. II, a. 1 ad 1.

[3] « Formas designamus, cum formosos, aut deformes asserimus »; s. Aug., *De Mus.*, lib. IV, c. 12.

alia compositi naturalis species. Exemplum accipe ab artefactis. In his lignum, e. g., est materia communis, ex qua quaelibet statua fieri potest, figura vero ab artifice inducta lignum ad determinatam statuam constituit, ita ut idem lignum, dum habet figuram Caesaris, fiat statua Caesaris, et dum habet figuram equi, fiat statua equi. Eodem fere modo *materia* naturalium compositorum eadem et communis omnibus intelligitur, sed dum varias formas suscipit, in varias substantiae species trahitur; dum enim habet *formam* hominis, fit homo; dum *formam* equi, fit equus; dum *formam* arboris, fit arbor. Hinc tot sunt penes Peripateticos *formae substantiales*, quot sunt diversae physicarum substantiarum species.

Ut autem ista Scholasticorum placita clarius innotescant, haec adnotamus: 1° *Materia* ab Aristotele esse dicitur quod *non est quid, nec quale, nec quantum, nec aliquid eorum, per quae ens determinatur, sed est commune horum subiectum*; nempe *materia* neque ulla determinata species entis est, neque aliquid eorum, quibus essentia completa rei determinatur, sed est velut aliquid, quod potest in se recipere essentiam rei, et ea, quibus essentia determinatur. E. g., *materia*, ex qua fit ignis, non est ipse ignis, nec eius quantitas, color, figura, motus, aut quodvis simile, nec primum eius principium activum, sed est *commune eorum subiectum*, nempe intelligitur tamquam illud quod subiicitur iis omnibus, quae in se recipere potest [1].

2° *Materia*, ut consequitur ex dictis, non habet per seipsam existentiam talem, e. g., existentiam ligni, ferri etc., sed per formam ligni, ferri, etc., quia materia *per se* neque lignum est, neque ferrum etc. Quinimmo Thomistae, aliique plures addunt materiam nullum habere actum *entitativum* [2], seu omnino existentia sui proprie destitui, atque tantum existere per existentiam totius compositi. Id manifeste docet s. Thomas. « Dicere, ipse inquit, materiam praecedere sine forma est dicere ens actu

---

1 « Hylen namque Graeci, cum de natura disserunt, materiem quamdam rerum definiunt, nulla prorsus modo formatam, sed omnium corporalium formarum capacem; quae quidem in corporum mutabilitate utcumque cognoscitur; nam per seipsam nec sentiri, nec intelligi potest »; s. Aug., *Contra Faustum*, lib. XX, c. 14.

2 Vid. *Actus*, p. 11.

sine actu [1] ». Atque insuper: « Materia prima non existit in rerum natura per seipsam, cum non sit ens in actu, sed potentia tantum [2] ». Hinc *materia* neque est ens simpliciter, neque non ens simpliciter, seu nihil, sed aliquid medium inter utrumque; existit enim, ut s. Bonaventura inquit, *secundum realitatem potentiae*, sive *per modum inchoationis entis* [3].

3° *Forma*, cum constituat et determinet materiam, ut sit aer, aqua, ignis etc., dici solet *actus*, sicut e contrario materia dicitur *potentia*, eo quod est indifferens ad quamlibet speciem entis. A Graecis *forma* vocatur etiam ἐντελέχεια, idest perfectio, eo quod omnis perfectio, qua res gaudet, fit per *formam*, sicut capacitas perfectionis est per *materiam*.

4° *Forma* est quidem *actus* respectu constitutionis alicuius rei, at in se est *potentia* respectu existentiae, quia in se haud involvit ultimum actum, qui est existentia; in entibus enim finitis essentia ab existentia distinguitur [4]. Hinc *forma* non est *purus actus*, id quod solius Dei est, in quo existentia idem est ac essentia [5].

X. Forma—Causa Formalis. Eadem *forma* dicitur simpliciter *forma* respectu subiecti, in quo recipitur: *causa formalis* respectu effectus, qui inde constituitur; ipsa enim, ut in *Effatis* explicabitur, *dat esse rei*. Ita anima rationalis est *causa formalis* respectu hominis, quia ipsa hominem constituit; *forma* autem respectu corporis, quia in corpore recipitur.

XI. Forma separata—Forma informans. *Forma separata* est, quae nullum ad materiam ordinem habet, ita ut non solum a materia non dependeat, sed ne possit quidem ipsi uniri, puta Angelus. *Forma informans* est quae in materia recipitur; et unum cum ea constituit, e. g., anima respectu viventis.

XII. Forma substantialis—Forma accidentalis. Sunt hae duae species *formae informantis*. Prima in hoc differt

---

[1] I, q. LXVI, a. 1 c.—[2] *Ibid.*, q. VII, a. 2 ad 3.

[3] *In lib. II Sent.*, Dist. XII, a. I, q. 1 *ad arg.*

[4] Vid. s. Thom., I, q. LXXV, a. 5 ad 4.

[5] Praestat has theorias cum illis theorematis conferre, quae mox quoad *formam*, et deinceps quoad *generationem*, litt. *G*, et circa *materiam*, litt. *M*, exponemus.

ab altera, quod *substantialis* hanc, vel illam speciem substantiae constituit; e. g., id quod materiam determinat, ut efficiat lapidem, est *forma substantialis* lapidis; forma autem *accidentalis* est quae advenit subiecto iam completo in *esse* substantiae; atque huiusmodi spectari potest quodvis accidens, quod in alio tamquam subiecto inhaesionis est, sive sit artefactum, ut forma sellae, scamni etc., sive sit naturale, ut calor, frigus etc. Hinc forma *substantialis* unum *per se* cum subiecto, sive materia constituit, forma autem *accidentalis* unum *per accidens* [1]. Hinc etiam forma substantialis dat *esse simpliciter*, seu primum *esse*, quod alii non subiicitur, forma autem *accidentalis* dat quoddam *esse secundarium*; e. g., calor non efficit ut lapis simpliciter sit, sed ut sit calidus. « Forma substantialis, et accidentalis partim conveniunt, et partim differunt. Conveniunt quidem in hoc, quod in utraque est actus, et secundum utramque aliquid est quodammodo in actu. Differunt autem, quia forma substantialis facit esse simpliciter, et eius subiectum est ens in potentia tantum; forma autem accidentalis non facit esse simpliciter, sed esse tale, aut tantum, aut aliquo modo se habens; subiectum enim eius est ens in actu [2] ».

XIII. Forma subsistens, *seu* immaterialis—Forma materialis. Sunt duae species *formae substantialis*. Forma *immaterialis* est quae in suo *esse* a materia non pendet; adeoque potest separata subsistere; quam ob rationem dicitur etiam *subsistens*. Huiusmodi est anima humana, quae ordinem quidem habet ad informandum corpus, sed tamen ab illo neque in suo *esse* pendet, quia potest sine corpore subsistere; neque in suo *fieri*, quia oritur per creationem [3]. *Forma materialis*, vel *non subsistens* est quae in suo *esse* a materia pendet, adeoque destruitur, cum, pereunte composito, a materia expellitur. Huiusmodi sunt formae corruptibiles rerum genitarum, quae, cum de potentia materiae *educantur*, seu fiant ex materia per eius transmutationem, ab ista et *in esse* et *in fieri* pendent. Hae

---

1 Vid. *Unum per se—per accidens*, litt. *U*.

2 S. Thom., I, q. LXXVII, a. 6 c.

3 Argumenta, quibus haec ad animam humanam spectare demonstratur, vide apud Sanseverino, *Elem. seu Instit. Phil. Christ.*, t. II, *Anthrop.*, p. 1, c. VI, a. 4, et c. VII, a. 2.

autem formae materiales, adnotante s. Thoma [1], magis, vel minus materiales sunt, ac proinde minus, vel magis ad immaterialitatem accedunt, ob diversam rationem, qua ad materiam deprimuntur. Hinc anima belluina, etsi sit forma materialis, seu non subsistens, tamen ob cognitionem sensitivam, qua pollet, altiorem, quam ceterae formae materiales, gradum occupat, et ad immaterialitatem proxime accedit [2].

XIV. Forma intrinseca — Forma extrinseca. *Forma intrinseca* est ipsa *forma informans*, sive *substantialis*, sive *accidentalis*, hae enim compositionem ipsius rei ingrediuntur, atque eius *esse* vel substantiale, vel accidentale intrinsecus constituunt. Forma *extrinseca* est extra effectum qui producitur. Haec autem vel dat efficienter *esse*, ut Deus creaturis; vel tantum moveri, ut nauta navi; et utraque dicitur etiam *forma assistens*; vel est illa, quam agens imitatur, ut vultus regis, cuius imaginem pictor exarat: quo sensu causa *exemplaris* potest appellari *forma* [3].

Ex hac distinctione « Gentilium error, ut s. Thomas inquit, evacuatur, qui dicebant Deum esse animam coeli, vel etiam animam totius mundi [4] »; Deus enim dat creaturis *esse* et moveri, at non est earum *forma informans*, siquidem non est in creaturis tamquam pars illas constituens.

XV. Forma physica — metaphysica — logica. *Forma physica*, seu *compositionis*, est ipsa *forma substantialis*, vel *accidentalis*. *Forma metaphysica* est totius substantiae essentia, seu integra rei natura; quocirca forma *metaphysica* in rebus compositis ex materia et forma est essentia compositi, quod ex copulatione formae cum materia constituitur [5]. *Forma logica*, quae etiam *metaphysica secundum rationem* dici solet, consistit in differentia, quae genus ad quamdam speciem contrahit. Utraque haec forma *metaphysica*, et *logica*, appellatur *forma*, ob quamdam similitudinem cum *physica* forma substantiali. Cum enim

---

[1] *Qq. dispp.*, *De virtut.*, q. I, a. 1 ad 4, et *Contr. Gent.*, lib. III, c. 68.

[2] De his, quae de anima belluina dicuntur, vid. Sanseverino, *Elem.*, l. cit., *Cosmol.*, c. IV, a. 3.

[3] Vid. p. 60.—[4] *Contra Gentes*, lib. I, c. 27.

[5] I, q. XXIX, a. 2 ad 3.

haec det actum materiae, ipsamque compleat, et perficiat, idem cum quadam proportione efficitur a *forma metaphysica* respectu totius suppositi, et a forma *logica* respectu generis. Demum *forma* aliquando improprie sumitur pro quovis, unde aliqua res denominatur; ita caecus dicitur a caecitate, quae ad instar formae se habet, sicut et visio respectu parietis visi [1].

XVI. Formaliter—Causaliter. 1° *Formaliter* aliquid dicitur tale quod tale est vel secundum proprium sui conceptum, ut homo *formaliter* est animal ratione praeditum; vel propter formam sibi inhaerentem, ut manus calida a calore, qui illi inest, dicitur *formaliter* calida: *Causaliter*, sive *efficienter* aliquid dicitur tale, eo quod talem formam producit. Ita medicina *causaliter* vocatur sana ex sanitate, quam gignit in animali [2]. 2° *Formaliter* alterius actioni aliquid resistere dicitur, quod etsi nihil agat, tamen illius effectum propter contrariam dispositionem retrudit. Ita ferrum malleo resistit. *Causaliter* resistit quod vi suae actionis repellit actionem et conatum alterius: Ita calor *causaliter* resistit frigori [3]. 3° *Formaliter* facere aliquid idem est ac illud informare, *causaliter* idem est ac illud efficere. E. g., calor *formaliter*; ignis *causaliter* facit calidum; item Deus *causaliter*, et caritas *formaliter facit de peccatore iustum* [4].

Hac distinctione explicatur quomodo *malum* agere possit. Nam malum *per se*, nempe *ratione ipsius privationis*, *formaliter* agit, seu corrumpit bonum, quia est ipsa corruptio, vel privatio boni; *causaliter vero non agit aliquid per se, idest secundum quod est privatio quaedam, sed secundum quod bonum ei adiungitur* [5].

XVII. Formaliter—Concomitanter. 1° *Formaliter* aliquid tale est, aut denominatur, quatenus ratione sui spectatur. *Concomitanter*, quatenus cum altero coniungitur. E. g., Intellectus Divinus *formaliter* est sua actio, Deus enim est purus actus; e contrario, substantia *intellectus agentis* dicitur esse sua actio, non *formaliter*, seu per essentiam, sed *concomitanter*, quia *eius substantiam statim*,

---

[1] Cf p. 102.—[2] I, q. XVI, a. 6 c.
[3] Vid. *Resistentia passiva—activa*, litt. *R*.
[4] *In lib. I Sent.*, Dist. XVII, q. I, a. 1 ad 5.
[5] I, q. XLVIII, a. 1 ad 4. Vid. p. 7-8.

quantum est in se, concomitatur actio [1]. 2° *Formaliter* illud cognosci dicitur, circa quod actus cognitionis proprie versatur; *concomitanter* illud, quod cum obiecto proprio illius actus coniungitur; e. g., eo actu, quo praemissae cognoscuntur, conclusio non iam *formaliter*, sed *concomitanter* cognoscitur. 3° *Formaliter* aliquid fit, quod vi cuiusdam actionis fit; *concomitanter* autem illud, quod reipsa coniungitur cum eo, quod iam factum est. Ita in Sacramento Eucharistiae vi verborum, *Hoc est corpus meum*, *formaliter* fit praesens Corpus Christi, *concomitanter* etiam Anima, Sanguis, Divinitas; « si enim aliqua duo realiter coniuncta sunt, ubicumque est unum realiter, oportet et aliud esse, sola enim operatione animae discernuntur quae realiter sunt coniuncta [2] ».

XVIII. Formaliter—Consecutive. *Formaliter* alicui convenit id, quod ipsius essentiam constituit; *consecutive*, quod ab essentia profluit. E. g., coniunctio hominis in Bonum increatum, *formaliter* ad beatitudinem pertinet; delectatio autem *consecutive*, quia ipsa perficit felicitatem, sicut decor iuventutem [3].

XIX. Formaliter—Eminenter—Virtualiter. Dicuntur de modo, quo alterum altero continetur. *Virtualiter*, quatenus in aliquo adest virtus producendi talem effectum; quo modo omnis effectus continetur in sua causa. *Formaliter* illud alteri inest, quod in eo reperitur secundum sui conceptum et definitionem; ita calor formaliter continetur in igne, et quilibet effectus in causa *univoca*. *Eminenter* id, quod praestantiori modo in eo continetur; ita anima vegetans et sentiens in anima intellectiva continetur; ita etiam perfectiones effectuum continentur in causa *aequivoca*, vel *analoga* [4]. Quare perfectiones creaturarum eminentiori ratione Deo sunt attribuendae. Atque hic adnotare praestat causas naturales universales, e. g., solem, continere effectus causarum inferiorum eminentia imperfecta, et quae se extendit solum ad aliquam rationem communem et genericam, vel secundum quamdam proportionem, sive analogiam, « sicut, aiente s. Thoma, cum sol calefacit; est enim in sole aliquid, quod ita facit eum

---

1 I, q. LIV, a. 1 ad 1.—2 I, q. LXXVI, a. 1 c.
3 1a 2ae, q. III, a. 3 c., et *Qq. dispp.*, *De Virtut.*, q. I, a. 5 ad 8.
4 Vid. p. 115, 116.

calefacientem, sicut calor facit ignem calidum, et secundum hoc calor dicitur esse in sole aequivoce [1] ».

XX. Formaliter—Identice. Adhibentur hae voces ad explicandum sensum, quo subiectum et praedicatum accipiuntur, ut propositionis veritas aut falsitas investigari queat ; nam saepe propositio , quae falsa est *formaliter*, vera est *identice*. Itaque *formaliter* , seu in *sensu formali* accipienda est propositio, cuius subiectum, quatenus tale est, coniungitur cum praedicato, ita ut ratio, propter quam de illo subiecto enunciatur praedicatum, sit forma aliqua, quam illud exhibet. *Identice*, seu in *sensu identico*, cum ratio connexionis subiecti cum praedicato in eo consistit, quod illud *entitative* sumtum, nempe prout aliqua res est, idem est ac istud. Ita propositio isthaec, *rationale est mortale*, falsa est in *sensu formali*, nam falsum est rationale, quatenus rationale, esse mortale; sed vera est in *sensu identico* , quia in hoc sensu accepta significat rem illam, quae est subiectum, nempe hominem, esse eamdem cum illa , quae est praedicatum.

Ex his intelligitur quid sibi velint Theologi , cum docent in Filio esse Paternitatem non *formaliter*, seu tamquam forma, per quam Filius subsistit, sed *identice*, quia *Paternitas* idem est ac natura Divina, quae est in Filio. Item, haec propositio, *Iustitia in Deo est misericordia*, vera est in sensu *identico*; sed non in sensu *formali*.

XXI. Formaliter—In causa. Cum de actibus voluntatis sit sermo, *formaliter* idem significat ac *directe*. *In causa*, *indirecte* [2].

XXII. Formaliter—Materialiter. 1° *Formaliter* usurpatur vox aliqua, cum exhibet conceptum rei, quam significat, ut cum dicitur, homo est animal: *Materialiter*, cum aliquid denotat de ipsa voce, prout talis est, ut cum dicitur: vox *homo* est vox latini idiomatis. 2° Fere idem valent ac *Formaliter—Identice*, de quibus supra. Nempe *formaliter*, vel *reduplicative* sumitur subiectum alicuius propositionis, cum in seipso rationem involvit , cur praedicatum ei conveniat. Ita sumitur subiectum huius propositionis: Medicus sanat; Medicus enim , quatenus medicus est, sanat. Hinc *formaliter* hic significat *quatenus ta-*

---

[1] *In lib. IV Sent.*, Dist. I, q. I, a. 4, sol. 4 c. Vid. p. 61.

[2] Vid. p. 96-97.

le. Sin autem non propter formam, per subiectum significatam, praedicatum cum illo coniungatur, tunc subiectum *materialiter* sumi dicitur, ut in hisce propositionibus: Medicus canit; Album est dulce etc. [1].

XXIII. Formaliter—Obiective. 1° *Formaliter* existit id quod revera in se est, et extra suas causas existit : *Obiective*, id quod existit in cognoscente, sive quatenus est obiectum cognitum: quo modo existunt quae sunt futura, vel tantum possibilia: 2° *Formaliter* in altero esse dicitur id, quod secundum suam naturam: *Obiective* autem id quod instar obiecti cogniti, et per imaginem sui in illo existit. E. g., cognitio rei *formaliter*; res cognita *obiective* est in intellectu; nam « intellectui nostro nihil est secundum statum viae praesens ut obiectum, nisi per aliquam similitudinem ipsius [2] ». 3° In genere morum dicitur quaedam actio *obiective* bona et honesta, vel mala et inhonesta, quatenus ex se refertur ad ultimum finem, vel ab eo distat; *formaliter* vero, cum ab agente ad hunc finem dirigitur, necne. Quo sensu actus, e. g., eleemosynae potest esse *obiective* bonus, *formaliter* malus. 4° Aliam significationem harum vocum vid. infra, voc. *Intentionaliter*.

XXIV. Formaliter—Realiter—Ratione. De variis *distinctionum* speciebus haec praedicari solent. Realiter distinguuntur ea, quae, nemine cogitante, non sunt una et eadem res. Duplex autem est huiusmodi distinctio, *maior* nempe, et *minor*. Distinctio *realis maior* est distinctio rei a re, atque intercedit inter duas res, quarum altera vel ab altera separatim existit, ut inter Pompeium et Caesarem; vel ab ea separari potest, ut inter animam et corpus; vel relationis oppositionem ad illam involvit, ut in Divinis inter Patrem, et Filium. Distinctio *realis minor* est ea, quae intercedit inter rem aliquam, et ipsius modum; e. g., inter digitum et eius inflexionem; inter lineam et eius obliquitatem. *Distinctio rationis* est ea, quae a mente excogitatur in iis, quae revera unum idemque sunt; iterumque duplex est, scilicet *rationis ratiocinantis*, et *rationis ratiocinatae*. Prima, quae propter suam i-

---

[1] Vid. alias significationes in explicatione vocum, *Obiectum materiale—formale*, litt. *O*.

[2] *In lib. I Sent.*, Dist. XVII, q. I, a. 4 ad 4.

nanitatem *nugatoria* appellatur, est ea, quae fit sine fundamento in re; e. g., cum Petrus in hac propositione, *Petrus est Petrus*, ita a nobis consideratur, quasi per aliud haberet rationem subiecti, per aliud vero munus obiret praedicati. Altera est ea, quae fit cum aliquo fundamento in re, cum nempe mens in una eademque re plura concipit, propterea quod res ipsa eius sit naturae, ut pluribus aequivaleat, vel varios producat effectus; huiusmodi est ea quae intercedit inter absoluta attributa Dei; illa enim variis et distinctis conceptibus cogitamus, atque huius conceptuum varietatis fundamentum in ipsa Divinae perfectionis eminentia est; siquidem Divina Attributa, etsi in ipso Deo una res sint, tamen res illa pluribus aequivalet perfectionibus creatis realiter distinctis, et diversos producit effectus, qui a causis reipsa distinctis produci solent. Quocirca haec distinctio appellatur etiam *virtualis*, quia res, quae per eam distinguitur, licet sit una, tamen multis *virtute* aequivalet; e. g., misericordia et iustitia Dei, quae sunt una et eadem res, nempe Deus ipse, duabus virtutibus revera distinctis aequivalent.

Praeter has distinctionis species Scotus tertiam in Scholis invexit, quam *formalem* ex *natura rei* nuncupavit. Huiusmodi distinctio, ex eius sententia, ea est, quae intercedit inter plura, quae in se realiter non distinguuntur, neque a se invicem separari queunt, sed eius sunt naturae, ut, seclusa mentis operatione, diversas definitiones exigant, diversosque conceptus exhibeant, quia unum, quatenus tale, alterum a sui conceptu excludit, atque uni, quatenus tali, aliquid convenit, quod alteri, quatenus tali, non convenit. E. g., *animalitas* et *rationalitas* in homine non distinguuntur *realiter*, quia una nequit esse sine altera; neque tantum *ratione*, quia ante omnem intellectus actionem *animalitas* non est *rationalitas*; sed distinguuntur *formaliter*, quia habent diversos conceptus obiectivos, siquidem *animalitas* sine *rationalitate* concipi potest, atque per illam, secus ac per istam, convenit homini similitudo cum brutis. At praeter distinctionem *realem* et *rationis* nullum aliud distinctionis genus excogitari posse ceteri philosophi docent. Et sane, omnis distinctio vel praecedit mentis operam, vel non. Iam, si praecedat, est *realis*; secus, est *rationis*; quocirca ubi non est res distincta, nequit esse distinctio extra mentem. Insuper per distinctio-

nem *virtualem* ea explicari possunt, quae distinctioni *formali* assignantur; nam eo ipso, quod res pluribus aequivalet, definitiones varias, variosque conceptus admittit, quorum unus eam apprehendit, secundum quod aequivalet uni, et alius, secundum quod aequivalet alteri.

F

EFFATA

I. Falsum fundatur in vero. Huius rationem s. Thomas ita assignat: « Aliquid existens extra animam pro tanto dicitur falsum, quia natum est de se facere falsam existimationem, quando movet virtutem cognitivam; unde oportet quod illud, quod falsum dicitur, aliquod ens sit: unde cum omne ens, in quantum huiusmodi, sit verum, oportet falsitatem in rebus existentem supra veritatem fundari: unde dicit Augustinus, in lib. *Solil.*, c. X, quod tragaedus, qui repraesentat veras personas in theatris, non esset falsus, nisi esset verus tragaedus; similiter equus pictus non esset falsus equus, nisi esset pura pictura. Non tamen sequitur contradictoria esse vera, quia affirmatio et negatio, secundum quod dicunt verum et falsum, non referuntur ad idem [1] ».

II. Finis cuiuslibet rei est bonum. Nam finis cuiuslibet rei est id, in quod terminatur eius appetitus: appetitus autem cuiuslibet rei terminatur ad bonum [2]: cuiuslibet igitur rei finis est aliquod bonum [3].

III. Finis est mensura mediorum. Scilicet 1° cum inter id, quod ad finem ordinem habet, et ipsum finem, uti mox dicemus, proportio sit oporteat, sequitur, ut ratio eorum, quae ordinantur ad finem, sumatur ex fine, « sicut ratio dispositionis serrae sumitur ex sectione, quae est finis eius [4] ». 2° Eo media sunt praestantiora, quo fini assequendo magis conveniunt. Ita, remedia sunt eo praestantiora, quo sanitatem melius conservant, aut resti-

---

[1] *Qq. dispp., De Ver.*, q. I, a. 10 ad 5.—[2] Vid. p. 53.

[3] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 16. Vid. *Omne agens agit propter bonum*, litt. *O*.

[4] 1a 2ae, q. CII, a. 1 c.

tuunt. Hinc s. Thomas: « Quanto aliquid efficacius ordinatur ad finem, tanto melius est [1] ». Atque: « Dignitas eorum, quae sunt ad finem, praecipue consideratur ex fine [2] ».

Hanc ob rationem gratia *gratum faciens* est multo excellentior, quam gratia *gratis data*; nam « gratia gratum faciens ordinat hominem immediate ad coniunctionem ultimi finis; gratiae autem gratis datae ordinant hominem ad quaedam praeparatoria finis ultimi; sicut per prophetiam, et miracula et alia huiusmodi homines inducuntur ad hoc, quod ultimo fini coniungantur [3] ».

IV. Finis est nobilior iis, quae sunt ad finem. E. g., « in homine sentire ordinatur ad ratiocinari sicut ad finem, et ideo ratiocinari est nobilius [4] ». Hoc autem intelligendum est de fine *cuius*, siquidem, *inconveniens est dicere, quod aliquid sit propter vilius se* [5]; non universaliter autem intelligi potest de fine *cui*, ex. gr., de rege, quatenus dicitur esse « propter rusticum, ex cuius regimine provenit ei pax [6] ». Hinc s. Bonaventura: « Dicendum quod aliquod, propter quod res est, est dupliciter, scilicet aut ad supplendum indigentiam, sicut domus propter hominem, et calces propter pedem; aut ad suscipiendam eius influentiam, sicut homo propter Deum. Quod ultimo modo habet rationem finis, nobilius est; quod primo modo, non [7] ». Circa istud effatum praestat haec Ferrariensis verba exscribere: « *Finis est nobilior* etc. Dubium occurrit, quia unumquodque est propter suam operationem, tamquam propter finem; operatio autem non est nobilior operante, cum non sit subsistens, sicut est ipsum operans. Respondetur, quod cum duplex sit finis, extrinsecus, et intrinsecus, ista propositio intelligitur de fine extrinseco et principali, cui res appetit coniungi, et ad quem res tamquam ad finem suum ordinatur. Operatio autem non est finis extrinsecus, sed intrinsecus, in quan-

---

1 2ª 2ªᵉ, q. CXLII, a. 5 c.—2 *Ibid.*, q. CLXXIV, a. 2 c.

3 1ª 2ªᵉ, q. CXI, a. 5 c.—4 *Ibid.*, ad 3.

5 Vid. hoc effatum, litt. *I*. « M. Credo videri tibi multo esse praestantius id, propter quod aliquid facimus, quam idipsum quod facimus. D. Manifestum est »; s. Aug., *De Mus.*, lib. I, c. 6, n. 12.

6 *In lib. II Sent.*, Dist. XV, q. I, a. 1 ad 6.

7 *In lib. II Sent.*, Dist. I, p. 2, a. II, q. 2 *ad arg.*

tum per ipsam res suo fini extrinseco coniungitur: ideo non oportet ipsam secundum se esse nobiliorem operante, licet sit aliquo modo nobilior ipso, in quantum est exterioris finis assecutio [1] ».

V. Finis est secundum se volitus. Voluntas enim in ea, quae ad finem ordinantur, non fertur, nisi quatenus fertur ad finem. Unde hoc ipsum, quod in eis vult, est finis. Hanc ob rationem finis dicitur etiam *volitum principale*, et *causa volendi*.

VI. Finis habet similitudinem cum iis, quae sunt ad finem. Hoc effatum ita explicatur a D. Thoma: « Finis, et ea, quae sunt ad finem, non oportet esse conformia, quasi sint unius generis; sed oportet ibi esse conformitatem proportionis, ut scilicet ea, quae sunt ad finem, sint proportionata ad finem inducendum; et hoc modo virtutes conformantur beatitudini, quia ad beatitudinem inducunt per modum dispositionis et meriti [2] ».

VII. Finis movet efficientem. Hoc quidem intelligendum est non de motu *vero*, *proprio* et *physico*, qui fit instar effectionis, ideoque fini, qui nondum est, attribui nequit; sed tantum de motu *improprio*, et *metaphorico*, seu *aequivoco*, qui dicitur *amoris*, et *desiderii*, quo nempe finis amore sui extimulat agens ad agendum. Neque id infirmatur ex eo, quod finis ante actionem non existit, sed ab agente producitur; licet enim finis ante actionem non sit *in re*, est tamen in *apprehensione*, ideoque *improprie* movere, seu allicere efficientem potest: « Finis non est causa, nisi secundum quod movet efficientem ad agendum; non enim est primum in esse, sed in intentione solum [3] ».

Exinde et aliud exurgit effatum: Finis est causa causarum. Scilicet causa finalis est omnium prima *in intentione*; nam finis determinat agens, agens formam, et forma materiam [4]; e. g., statuarius lucri gratia determinatur ad educendam e marmore alicuius imaginem: « Finis dicitur causa causarum, quia ex causa finali omnes aliae causae recipiunt quod sunt causae, quia efficiens non agit, nisi propter finem; et ex actione efficientis forma

---

[1] *In lib. III Cont. Gent.*, c. 27.
[2] *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. I, a. 1, *sol.* 3 ad 3.
[3] *Qq. dispp.*, *de Pot.*, q. V, a. 1 c.
[4] Vid. s. Thom., I, q. V, a. 4 c.

perficit materiam, et materia sustinet formam [1] ». Secus vero res se habet *in executione*; siquidem finis non nisi postquam actio iam completa sit, obtinetur [2].

Rursus, illi effato hoc aliud respondet: OMNE AGENS AGIT PROPTER FINEM. Cuius ratio ex iam dictis consequitur: Cum enim finis sit prima inter omnes causas, cumque in causis, quarum una alteri subiicitur, subtracta prima, caeterae subtrahantur, sequitur ut, subtracto fine, omnes aliae causae, etiam efficiens, subtrahantur [3]. Quidquid ergo agit, agit propter finem. Hoc amplius confirmatur ex eo, quod omne agens effectum determinatum producit; ac proinde aliquid esse oportet, propter quod unum effectum potius, quam alium gignit. Iam illud, propter quod agens aliquid operatur, *finis* dicitur. Ergo omne agens agit propter finem [4].

Hinc refutantur qui agens naturale temere et casu operari blaterant. Atque ipsa monstra, quae aliquando in natura contingunt, eorum sententiae adversantur; siquidem, sicut defectus in arte, qui monstra illius dicuntur, artem operari propter finem ostendunt, ita ex monstris factis ab agente naturali potius sequitur, quod agat propter finem. Etenim, sicut monstrum in arte dicitur quod fit praeter regulam eius, et proinde a fine illius aberrat; ita monstrum naturale dicitur quod per aliquid turbans naturalem generationis ordinem non fit consueto modo, sed a fine naturalis agentis recedit; et ideo, si agentia naturalia nullum sibi praefixum finem in suis operationibus haberent, nullum possent monstrum producere [5].

Circa idem effatum praestat illud etiam adnotare, quod *agere propter finem* diversis modis intelligi potest. Id enim vel denotat agere *propter desiderium finis*; et sic Deo non competit, quia desiderium est eorum, quae non habentur, et Deus est seipso dives, nec bonorum nostrorum indigus. Vel denotat agere *propter amorem finis*; et sic Deus

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XXVIII, a. 7 c.

[2] 1a 2ae, q. I, a. 1 ad 1.— [3] 1a 2ae, q. I, a. 2 c.

[4] *Cont. Gent.*, lib. III, c. 3.

[5] « Nam et quae naturalem ortus sui causam habent, ea certis quibusdam numeris, statoque ac definito ordine singularem ad finem perveniunt, quem ubi' assecuta sunt, tum demum fieri desinunt, nisi quidvis occurrat, quod naturalem ipsorum ad id, quod sibi propositum est, cursum impediat »; Euseb., *Praep. Ev.*, lib. VI, c. 9.

agit propter finem, idest propter Bonitatem suam, quam infinite diligit, cuiusque gratia omnia sunt condita. Agit proinde in operibus *ad extra* propter *finem amatum*, non propter *finem desideratum*. Diximus *in operibus ad extra*; nam, ut advertit s. Thomas, « habitudo causae finalis est quidem in Deo respectu creaturarum, cuius bonitatem finem omnis creaturae dicimus; non autem respectu alicuius, quod in Ipso est. Non enim una Persona est finis alterius, quia ex hoc sequeretur gradus in bonitate [1] ». Et alibi: « Pater, et Filius, et Spiritus Sanctus sunt unus finis ultimus, eo quod unicuique eorum convenit ratio finis, secundum quod quilibet est summum bonum; et hi tres non tria, sed unum summum bonum sunt [2] ».

VIII. Finis non movet nisi cognitus. Triplex modus cognoscendi finem distinguendus est, unde triplex modus operandi propter finem existit. Primus est, cum agens non tantum cognoscit rem, quae est finis propriae operationis; sed in ea etiam percipit rationem finis, seu proportionem illius cum mediis: hoc modo solum agens rationale operatur propter finem. Alter, cum agens, licet cognoscat rem, quae est finis propriae operationis, in ea tamen non percipit rationem formalem finis, ac proinde ignorat proportionem illius cum mediis; hoc modo brutum operari dicitur propter finem. Tertius est, cum cognitio obiecti non est in ipso agente, sed in Deo; hoc modo res naturales operari dicuntur propter finem; tendunt enim in finem non a se cognitum, sed ipsis ab Auctore naturae praefixum, non secus ac sagitta tendit in scopum non a se, sed ab ipso sagittario cognitum [3].

IX. Finis particularis ordinatur ad finem communem. Ita dux exercitus, qui intendit bonum commune, scilicet ordinem totius exercitus, movet suo imperio aliquem ex tribunis, qui intendit ordinem unius aciei. Hinc finis huius tribuni ad finem communem ducis ordinatur. Et sane, « etiam naturalis appetitus cuiuslibet partium ordinatur in bonum commune totius [4] ».

X. Finitum infinito additum non facit maius. Nempe

---

[1] *In lib. I Sent*, Dist. XXXIV, q. I, a. 2 *sol.*
[2] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXVIII, q. I, a. 1 ad 2.
[3] $1^a\ 2^{ae}$, q. I, a. 2 c. Vid. p. 18-19, et p. 54.
[4] $1^a\ 2^{ae}$, q. XIX, a. 10 c. Vid. p. 57.

substantia infinita cum substantiis finitis coniuncta non est quidquam perfectius unica substantia infinita, siquidem perfectiones illarum in ista eminentissime continentur. Quocirca, « bonitas creaturae bonitati Creatoris nihil addit, quia finitum infinito nihil addit [1] ». At vero facit plus, quia infinitum, et finitum sunt duo [2]. « Deus et Angelus non sunt aliquid maius, quam Deus, sed sunt plures res [3] ».

XI. Forma dat esse rei. Nam *materia* dat quidem rei *esse* intrinsecum, sed commune; ac proinde omnino vagum, et indeterminatum; *forma* autem dat ei *esse* intrinsecum et proprium, puta, anima viventi; anima enim constituit vivens in se, et a ceteris non viventibus distinguit. Quamobrem, licet materia includatur in tota integritate compositi, tamen simpliciter dicitur a Philosophis, *Forma dat esse rei* [4].

XII. Forma est communicabilis et universalis. Nempe, forma in se spectata, vel, ut s. Thomas inquit, *quantum est de se, nisi aliquid aliud impediat* [5], recipi potest in pluribus, atque eo quod *in pluribus est receptibilis, rationem universalitatis habet* [6]; e. g., humanitas, quae est forma hominis, pluribus communis esse potest, unde *differentia, quae ex forma procedit, inducit* non iam diversitatem individuorum, seu numericam, sed *diversitatem speciei* [7].

Diximus autem *quantum est de se, nisi aliquid impediat*; nam principium, per quod forma ad individua determinatur, est materia; « individuatio formae est ex materia, per quam forma contrahitur ad hoc determinatum [8] »; puta humanitas in Socrate non cuiusque hominis, sed Socratis propria est ex eo quod ab hisce, et non aliis conditionibus materiae circumscribitur: Quocirca evenire potest, ut forma pluribus communis non sit, ac proinde ut

---

[1] S. Bon., *Hexaemeron*, Serm. XI. Vid. p. 49.

[2] Vid. s. Thom., *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. I, a. 4, *sol.* 1 ad 4.

[3] *In lib. I Sent.*, Dist. XXIV, q. I, a. 1 ad 4.

[4] Vid. p. 128-29.—[5] I, q. III, a. 2 ad 3.

[6] *In lib. II Sent.*, Dist. III, q. I, a. 2 ad 2.

[7] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 93.

[8] *Quodlib.* VII, a. 3 c.

ad plura individua non referatur, vel quia *materia debita illi speciei invenitur tota in uno individuo*, ita ut unum individuum totam materiam absorbeat, quemadmodum, e.g., evenit in sole, *qui constat ex tota sua materia* [1]; vel quia forma nullam habere potest materiam, ac proinde non inveniuntur subiecta, in quibus multiplicetur; quemadmodum evenit in Angelis, quia natura cuiusque Angeli, cum sit omnis materiae expers, non habet principia, per quae multiplicari potest [2].

XIII. Forma est divinum quoddam et appetibile. Cuius effati ratio haec est: « Cum forma sit secundum quam res habet esse; res autem quaelibet, secundum quod habet esse, accedat ad similitudinem Dei, qui est ipsum suum esse simplex; necesse est quod forma nihil sit aliud, quam Divina similitudo participata in rebus [3] ».

XIV. Forma est prior materia. Est nempe prior *dignitate*, cum enim sit illud, quod dat *esse* materiae, est magis ens, atque magis, quam materia, de Divinis perfectionibus participat, siquidem haec *de bono non participat, nisi ipsum ordinem, vel aptitudinem ad bonum* [4]. Non est autem prior *tempore*, seu ordine generationis; siquidem hac ratione materia est prior forma, prout imperfectum est prius perfecto [5]. Hinc s. Thomas: « Formae non est, ut tempore materiam praecedat, sed dignitate tantum [6] ». Itaque, « materia a forma dependet, ad ipsam habet necessariam ordinationem; et quamvis sit prior productione, sive generatione, posterior est tamen in completione [7] ».

XV. Forma et materia sunt sibi invicem causa. Sane forma est causa materiae, quatenus ei dat *esse* actu, materia vero est causa formae, quatenus ipsam sustentat [8]. « Forma est quodammodo causa materiae, in quantum ei

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, q. IV, a. 2 *sol.*, et I, q. CXIX, a. 1 c.

[2] I, q. XLVII, a. 2 c., et *in lib. II Sent.*, Dist. III, q. I, a. 2 ad 1. Vid. *Unitas generica, specifica, numerica*, litt. *U*.

[3] *Cont. Gent.*, lib. III, c. 97.

[4] I, q. V, a. 3 ad 3.

[5] 1ª 2ªᵉ, q. LXII, a. 4 c. Cf ibid., q. XX, a. 1 ad 3.

[6] *In lib. III Sent.*, Dist. II, q. II, a. 3, *sol.* 3 ad 2.

[7] S. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XII, a. 1, q. I *ad arg.*

[8] Vid. p. 76.

dat esse actu; quodam vero modo materia est causa formae, in quantum sustentat ipsam [1] ». Qua in re monet idem s. Thomas id fieri posse vel *simpliciter*, vel *secundum quid*. « Nam forma substantialis dat esse materiae simpliciter; forma autem accidentalis secundum quid, prout etiam forma est. Materia etiam quandoque non sustentat formam secundum esse simpliciter, sed secundum quod est forma huius, habens esse in hoc; sicut se habet corpus humanum ad animam rationalem [2] ».

XVI. Formae est movere. Idest, forma est primum et potissimum operandi principium. Etenim nihil agit, nisi quatenus est actu; quapropter quo aliquid est actu, eo agit; atqui forma est primum, quo aliquid est actu; ergo forma est illud, quo primo aliquid operatur [3].

XVII. Formae forma non datur. Scilicet non datur forma formae homogeneae, seu eiusdem rationis; e. g., albedo albedinis; unde non potest dici color coloratus [4], tum quia progressus in infinitum admitteretur, tum quia forma superaddita foret supervacanea, siquidem idem ac ea, cui superadditur, praestaret. Potest autem dari forma formae heterogeneae. Nam « contingit, quod illud, quod est perfectio unius secundum unam rationem, sit perfectum ab alio secundum rationem aliam; sicut lux perficit colorem, et color perficit superficiem, et superficies corpus, cuius terminus est [5] ». Hoc etiam modo « aliarum virtutum, quae sunt quaedam formae, potest esse forma charitas [6] ». Scilicet, « est forma, quae complet in essendo, et est forma, quae complet in movendo. Cum ergo dicitur ceteras virtutes formari a charitate, hoc non est, quia charitas sit forma constitutiva ipsarum virtutum, dans eis complementum in essendo, sed quia est forma directiva dans eis complementum in regendo et ordinando. Sicut enim gravitas lapidem cum omnibus, quae in eo sunt, trahit deorsum, et dirigit ad centrum, sic cha-

---

[1] *Qq. dispp., De Ver.*, q. IX, a. 3 ad 6.

[2] *In lib. V Metaph.*, lect. II.

[3] Vid. s. Thom., I, q. LXXVI, a. 1 c. Vid. *Omne agens agit in quantum est actu*, p. 40.

[4] *In lib. II Sent.*, Dist. XXVII, q. I, a. 2 ad 1.

[5] *Ibid.*

[6] *Qq. dispp., De virtut.*, q. II, a. 3 ad 2.

ritas animam elevat sursum, et ceteras virtutes movet, et dirigit ad finem suum [1] ».

XVIII. FORMAM INTER ATQUE MATERIAM DEBET ESSE PROPORTIO. Scilicet: Ut possit exurgere hoc, vel illud compositum, requiritur ut forma recipiatur in materia apta et disposita ad eam recipiendam [2]. Ratio est, quia partes secum uniri non possunt, atque compositum efformare, nisi proportionem inter se habeant. Necesse autem non est, ut huiusmodi proportio sit sicut *convenientia in eadem natura et proprietate*; sed sufficit, ut sit *sicut potentia ad actum* [3]; seu « debita proportio materiae ad formam est dupliciter, scilicet per ordinem naturalem materiae ad formam, et per remotionem impedimenti [4] ». Hinc, etsi anima, et corpus *secundum proprietates naturae multum distent*, tamen anima est forma substantialis corporis, quia *secundum proportionem potentiae ad actum anima et corpus maxime conveniunt* [5]. Vicissim, ex eo quod anima est forma substantialis corporis, non sequitur ut « si anima est incorruptibilis naturaliter, corpus etiam huiusmodi sit [6]».

XIX. FORMA RECEPTA IN SUBIECTO NON NATURALI, SED EXTRANEO, RECIPITUR IN EO AMISIBILITER. E. g., calor in subiecto proprio et connaturali est *inamisibiliter*, sed in aqua est *amisibiliter*, eo quod aqua sit subiectum illi extraneum. At vero, si forma ex se, et natura sua perennitatem exigat, tunc non solum non participat mutabilitatem subiecti, sed insuper illud trahit et elevat ad suam immutabilitatem. « Hoc modo, inquit s. Thomas, per gloriam immortalitatis corpus corruptibile immortale efficitur [7].

XX. FORMALI CUIUSCUMQUE REMOTO, TOLLITUR SPECIES. E. g., remoto *rationali*, quod est *formale* in homine, tollitur species humana [8]; forma enim est, quae dat *esse* rei [9]. « Remoto eo, a quo res aliqua habet speciem, consequens

---

1 S. Bonav., *In lib. III Sent.*, Dist. XXXVI, a. 1, q. 6 *ad arg.*
2 Vid. p. 98.— 3 *In lib. IV Sent.*, Dist. XXX, q. I, a. 1 ad 7.
4 *In lib. IV Sent.*, Dist. XVII, q. I, a. 11, *sol.* 2 c.
5 *In lib. II Sent.*, Dist. I, q. II, a. 4 ad 3.
6 *Ibid.*, Dist. XXX, q. I, a. 1 ad 7.
7 *Qq. dispp., de Ver.*, q. XII, a. 6 ad 4.
8 Quod s. Augustinus enunciavit his verbis: « Omnia, quae sunt, forma sublata, nulla erunt »; *De lib. arb.*, lib. II, c. 17, n. 15.
9 Vid. p. 142.

est, ut species rei solvatur; sicut remota forma substantiali a corporibus naturalibus, non remanent specie eadem [1] ». Hinc etiam, « illud, quod est formale in unoquoque, est excellentius in eo, quia per formam materia completur [2] ».

XXI. Frustra est potentia quae non traducitur in actum. En sensus, quibus effatum istud est accipiendum: 1° Intelligendum est de illa potentia, quae propter actum, tamquam finem, enti inest; Deus enim, et natura nihil frustra faciunt [3]. Contra, falsum est, si explicari velit de illa potentia, quae ad actum, tamquam ad finem, non est destinata; cuiusmodi est in corporibus potentia passiva recipiendi semper ulteriorem divisionem, atque in anima rationali mutabilitas. Quaedam enim potentiae enti insunt non propter ipsum actum, tamquam finem, seu ut in actum reducantur; sed propter necessariam cum entis essentia connexionem. Hinc s. Thomas: « Res non dicitur esse imperfecta, quacumque potentia in ipsa non reducta ad actum, sed solum quando per reductionem in actum res suum consequitur complementum [4] ». 2° De potentia *physica*, seu reali, non vero de potentia *logica*, quae nihil aliud est, quam non repugnantia, e. g., talpa *logicam* potentiam habet videndi, quae numquam in actum redigitur; neque de potentia, quae « dicitur obedientiae tantum [5]; sicut dicitur aliquid esse in potentia ad illa, quae supra naturam Deus in eo potest facere »; nam « si talis potentia non reducitur in actum, non erit potentia imperfecta »; e. g. « intellectus Angeli beati non est imperfectus, si non cognoscat omnia quae Deus potest ei revelare [6] ». 3° Quoad actus in *specie*. Ita si homo numquam rideret, frustra haberet ridendi potentiam, et rursus, si nullam cognoscerem veritatem, frustra eiusmodi potentia pollerem. E contrario, potest aliquis singularis homo numquam ridere, neque in me est frustra potentia cognoscendi, licet hanc, vel illam veritatem non attingam.

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Virtut.*, q. IV, a. 4 c.
[2] *In lib. IV Sent.*, Dist. XLVI, q. II, a. 2 *sol.* 3 c.
[3] Vid. p. 103.
[4] *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. V, a. 5 ad 7.
[5] Vid. *Potentia naturalis — obedientialis*, litt. *P.*
[6] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. VIII, a. 4 ad 13.

Hinc s. Bonaventura : « Nec dicitur potentia frustra, si non reducitur ad actum ; sed tunc frustra est, dum ad actum non reducitur, et tamen ad actum exigat eam reduci tempus, et locus [1]. 4° De causis necessariis, in his enim nulla ponitur potentia, quae non aliquando actum suum exerceat. De causis liberis idem dici nequit ; possum enim in bellum proficisci, atque licet numquam proficiscar, tamen illa potentia non est in me frustra. 5° Dummodo actus aliunde non dependeat ; hinc potentia ignis lignum comburendi numquam in actum traducitur, si illud non sit aridum. 6° Si pro *potentia* intelligitur capacitas producendi operationem sibi propriam; cuiusmodi est potentia lapidis ad motum deorsum ; non item si intelligatur capacitas producendi operationem *communem*; cuiusmodi est in lapide potentia frangendi, vel comminuendi.

Ex hoc effato illud etiam colligit s. Thomas, quod scilicet « nulla potentia passiva invenitur in natura, cui non respondeat aliqua potentia activa potens eam in actu reducere, alias talis potentia frustra esset [2] ».

XXII. Frustra est potentia quae non potest redigi in actum. Quod effatum ex se manifestum est. Perperam vero ex illo aliquis inferret Deum carere potentia infinita, cum non possit infinitum efficere. Namque in primis id potius ex ipso infinito evenit, cuius natura exigit ut effici non possit, quam ex defectu Divinae Potentiae. Deinde satis est, ut infinitae potentiae respondeat talis modus res producendi, qui arguat infinitam potentiam in causa latere; uti rem ex nihilo facere. Quinimmo, etiamsi Deus « nullum effectum produceret, non esset Dei potentia frustra ; quia frustra est quod ordinatur ad finem, quem non attingit; potentia autem Dei non ordinatur ad effectum, sicut ad finem, sed magis ipsa est finis eius [3] ». Eadem ratione loquitur s. Bonaventura : « Frustra est potentia, quae non reducitur ad actum, verum est de potentia, quae completur per actum; sed Divina Potentia non completur per actum, et ideo non est frustra, etiamsi non habeat potentiam passivam correspondentem [4] ». Qua-

---

[1] *In lib. III Sent.*, Dist. I, a. II, q. 2 *ad arg.*
[2] *In lib. II Sent.*, Dist. XII, q. I, a. 1 *sol.*
[3] I, q. XXV, a. 2 ad 2.
[4] *In lib. I Sent.*, Dist. XLIII, a. I, q. 3 *ad arg.*

★

re Aquinas illud effatum interpretatur de potentia activa naturali: « Res enim naturales coordinatae sunt ad invicem, et etiam omnes creaturae: Deus autem est extra hunc ordinem; Ipse enim est ad quem totus hic ordo ordinatur, sicut ad bonum extrinsecum, ut exercitus ad ducem; et ideo non oportet, ut ei, quod est in Deo, aliquid in creaturis respondeat [1] ».

XXIII. Frustra fit per plura, quod fieri potest per pauciora [2].

G

DISTINCTIONES

I. Generatio — Creatio — Corruptio — Annihilatio. Secundum Scholasticorum dogmata de *materia* et *forma* [3], res naturales incipiunt esse vel per eductionem formae ex materia praeiacente, in qua *potentia* continentur, vel prorsus productione ex nihilo. Primum dicitur *generatio*, alterum *creatio*. Differt itaque creatio a generatione, quatenus haec materiam, ex qua fiat res genita, expostulat, siquidem in materiae substantiali transmutatione consistit; illa vero omne, ex quo res educatur, excludit, atque totum ex nihilo, idest non ex aliquo producit, etiam ipsam materiam; unde « creatio est productio rei, quemadmodum s. Thomas inquit, in esse secundum totam suam substantiam [4] »; et secundum s. Bonaventuram, « est productio totius substantiae secundum totum [5] ». Hinc prima rerum productio non fuit *generatio*, nam formae non fuerunt ex materia eductae, sed simul cum ipsa creatae [6]; ita ut, aiente s. Augustino, *Creator Deus formatam creaverit materiam* [7]. E contrario, res desinit esse vel separatione formae a materia, vel prorsus amittendo existentiam. Pri-

---

1 *Qq. dissp.*, *De Pot.*, q. I, a. 2 ad 1.
2 Vid. *Entia non sunt multiplicanda sine necessitate*, p. 118.
3 Vid. quae in explanatione harum vocum exponuntur, p. 127 sq.
4 *In lib. II Sent.*, Dist. I, q. I, a. 2 *sol.*
5 *In lib. II Sent.*, Dist. I, p. I, a. II, q. 2 *resol.*
6 Vid. s. Thom., I, q. LXV, a. 4 c.
7 *De Gen. ad litt.*, lib. I, c. 14, n. 29.

mum dicitur *corruptio*, alterum *annihilatio*. E. g., adest aliquid aptum ad comburendum; ipsi unitur forma ignis: en ignis *generatio*. Nihil est; Deus dicit: *Sit ignis*, et ignis est: en ignis *creatio*. Lignum ardet, combustio cessat, ignis forma evanescente, superest cinis; en ignis corruptio. Est ignis; si Deus diceret: *Nihil sit*, omnia evanescerent, quin cinis supersit, vel aliquid aliud: en ignis annihilatio. Nulla autem desideratur actio, ad hoc, ut res quaedam recidat in nihilum. Id quippe fit per solam Dei cessationem ab agendo, seu a creando rem illam. Etenim, cum conservatio rei cuiuspiam sit continuata eius creatio, res illa non amplius durat per conservationem, ubi primum Deus illam creare cessat.

Sensu autem magis proprio, prout nempe generatio ad viventia restringitur, ita definitur a s. Thoma: *Origo viventis a vivente principio coniuncto in similitudinem naturae* [1]; seu, ut s. Bonaventura inquit, *generare est simile sibi in substantia et natura producere*, ita ut haec *productio sit similis de simili, sive de seipso* [2]. Ex quo intelligitur tria in generatione requiri: 1° Ut id, quod generatur, sit ex substantia producentis; 2° Ut inter genitum et generans sit similitudo naturae, seu ut sint eiusdem speciei; unde *fructus arborum, et ova avium, et capilli, et huiusmodi non habent rationem geniti*; neque vermes, qui ab homine scatent, *non enim procedunt secundum rationem similitudinis in natura eiusdem speciei* [3]; dum « de ratione generantis est, quod generat sibi simile secundum formam [4] »; 3° Ut sit coniunctum cum genito principium, a quo ipsum producitur; nam pars substantiae generantis, quae ab ea transfunditur, et est principium generationis, coniungitur cum genito, immo fit ipsum genitum [5].

---

[1] I, q. XXVII, a. 2 c.

[2] *In lib. I Sent.*, Dist. IX, a. I, q. 1 *resol.*

[3] I, loc. cit., et *In lib. II Sent.*, Dist. VIII, q. 1, a. 1 *sol.*

[4] I, q. XXXIII, a. 2 ad 4. « Videmus in communi consuetudine eiusdem essentiae esse cum gignentibus ea quae gignuntur; s. Iustin., *Expositio Fidei de recta confessione, sive de sancta consubstantiali Trinitate.*

[5] Processio Verbi in Divinis habet rationem generationis; nam, ut s. Thomas inquit, « procedit per modum intelligibilis actionis, quae est operatio vitae, et a principio coniuncto, et secundum rationem similitudinis, quia conceptio intellectus est similitudo rei intellectae,

II. Generice—Specifice—Numerice. Dicuntur potissimum de rerum differentia. *Generice* ea differunt, quae in nullo praedicato *univoco* conveniunt; ut substantia et quantitas. Hinc oriuntur summa *genera* rerum, quae decem assignantur, et vocantur *Praedicamenta* [1]. *Specifice*, ea quae in aliquo genere *univoco* conveniunt, sed sub diversis speciebus continentur; ut homo, leo, lapis etc. Hinc genera intermedia proprie non differunt *generice*, sed *specifice*. Haec tamen diversitas plures gradus admittit, in quibus semper posterior magis determinat priorem; quare homo secundum plura praedicata differt a vegetabili, quam ab animanti bruto. Hinc s. Thomas ait: « In rebus naturalibus gradatim species ordinatae videntur [2] ». Denique *solo numero* differunt individua sub eadem specie contenta, quae nempe neque *genericam*, neque *specificam* differentiam agnoscunt, sed tantum distinguuntur *secundum ea quae sunt naturae speciei adiuncta* [3]; ut Socrates et Plato.

---

et in eadem natura existens » (I, q. XXVII, a. 2 c.). Quinimmo, ut s. Bonaventura subdit, haec generatio est *omnimodae perfectionis*: « Iste modus generationis (*viventium*) est in Deo, et creaturis, sed differenter; quia producere alium ex seipso potest esse dupliciter, vel ex se toto, vel ex parte sui. Ex se toto non potest producere, nisi ille, cuius essentia potest esse in pluribus una et tota; nam, si non potest esse in pluribus una et tota, si generans dat totam suam substantiam generato, tunc substantia tota transit in generatum, et generans perdit substantiam totam generando, quod esse non potest. Ideo adhuc necesse est, quod talem habeat substantiam, quae una et tota sit in pluribus, talis autem substantia non est nisi substantia habens summam simplicitatem, haec autem est sola Divina essentia, in qua propter summam simplicitatem suppositum non addit ad essentiam, unde nec ipsum coarctat, nec limitat, nec formam multiplicat; et ideo in Eo potest esse generatio communicans eamdem substantiam totam; et talis generatio est omnimodae perfectionis, et in solo Deo reperitur, ratione iam dicta. Alio modo contingit aliquem ex se producere quantum ad partem sui: sic pater naturalis generat filium, partem substantiae transmittendo, et decidendo; et haec generatio necessario est cum imperfectione; quia enim pars decisa non habet actum totius, necesse est quod per mutationem acquirat; sed quod acquirit, quod non habet, variatur; ideo haec generatio est mutatio, et habet variationem coniunctam, et etiam cum corruptione adnexa » (*loc. cit.*).

[1] Vid. litt. *P.*—[2] I, q. XLVII, a. 2 c.

[3] *Cont. Gent.*, lib. IV, c. 14.

Diximus, *solo numero*, quia generatim ea dicuntur *numero* differre, quae numerari possunt ut distincta, quo sensu etiam individua diversarum specierum, ut Alexander et Bucephalus, sunt numero differentia. Differentia specifica *formalis*, *quia fit secundum id quod est formale*; differentia numerica *materialis* etiam appellatur [1], quia *materia* est principium, ex quo plura sunt eiusdem speciei individua [2].

III. Genus proximum—remotum. *Genus proximum* dicitur illud, quod ita enuntiatur de pluribus differentibus specie, ut nullum aliud attributum habeat infra se, quod de illis sub generis itidem ratione dici possit. *Remotum* vero est illud, quod aliud genus sub se continet. Sic, cum homo, et bellua immediate sint sub genere animalis, mediate vero sub genere viventis, animal est genus *proximum*, *remotum* autem vivens, si ad hominem atque belluas attributa ipsa referantur.

IV. Genus supremum—medium—infimum. *Supremum* est quod supra se nullum habet attributum, cui vera generis ratio competit. *Medium*, quod tam supra, quam infra se habet alterum genus. *Infimum*, sub quo genus aliud non reperitur. E. g., substantia est *genus supremum*, cum nihil sit supra substantiam, cui generis ratio conveniat. Vivens autem est genus *medium*, et animal genus *infimum*; cum scilicet *vivens* medium inter substantiam, et animal locum teneat; sub *animali* autem genus alterum non inveniatur.

V. Gubernatio—Providentia. Providentia Dei, quatenus significat rationem in Mente Divina existentem, qua Deus singula ad proprios fines, et omnia ad finem universalem disponit, dicitur proprie *Providentia*; quatenus autem significat ipsius ordinis per certa media executionem, dicitur *gubernatio*.

---

[1] Vid. s. Thom., I, q. XLVII, a. 2 c.; *Contr. Gent.*, lib. III, c. 92, et *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XII, a. 13 ad 3.

[2] Vid. *Unitas generica, specifica, numerica*, litt. *U*.

G

EFFATA

I. GENERALE IDEM EST ESSENTIALITER CUM IIS AD QUAE EST GENERALE. Hoc effatum ita a D. Thoma explicatur: « Generale dicitur aliquid dupliciter: Uno modo per praedicationem, sicut animal est generale ad hominem, et equum, et alia huiusmodi; et hoc modo generale oportet quod sit idem essentialiter cum his, ad quae est generale: Alio modo dicitur aliquid generale secundum virtutem, sicut causa universalis est generalis ad omnes suos effectus, ut sol ad omnia corpora, quae illuminantur, vel immutantur per virtutem ipsius; et hoc modo generale non oportet quod sit idem in essentia cum his, ad quae est generale, quia non est eadem essentia causae et effectus [1] ».

II. GENERATIO ET CORRUPTIO NON AFFICIUNT DIRECTE MATERIAM NEC FORMAM, SED COMPOSITUM. Composito enim proprie competit *esse*; materia vero et forma sunt id, per quod compositum habet *esse*. Hinc generatio et corruptio materiam et formam attingunt ratione compositi; hoc est, dicuntur materia et forma generari, aut corrumpi, quatenus compositum formatur, aut dissolvitur [2].

III. GENERATIO FIT IN INSTANTI. Nempe, sicut diaphanum, cum secundum se est dispositum ad lumen recipiendum, subito illuminatur a corpore lucido in actu, ita materia, cum est disposita, statim acquirit formam. Quocirca si aliqua forma non subito imprimatur subiecto, contingit ex hoc, quod illud non est dispositum, et agens indiget tempore ad hoc, quod subiectum disponat [3].

IV. GENERATIO UNIUS EST CORRUPTIO ALTERIUS, ET CORRUPTIO UNIUS EST GENERATIO ALTERIUS. Patet eiusmodi effatum non esse *proprie* et *formaliter* accipiendum, nempe quasi generatio et corruptio idem sint; generatio enim est quid *positivum*, corruptio est quid *negativum*, sive illa est *via in esse*, haec est *via in non esse* [4]. Itaque corru-

---

[1] 2a 2ae, q. LVIII, a. 6 c.—[2] Vid. s. Thom., I, q. LV, a. 4 c.
[3] 1a 2ae, q. CXIII; a. 7 c. Vid. *Motus instantaneus—successivus*, litt. *M*.—[4] *Cont. Gent.*, lib. I, c. 26.

ptio non est generatio, neque contra, nisi dicas fieri posse ut idem simul sit ens et non ens: « Corruptio et generatio, quamvis semper coniungantur, non tamen sunt idem, . . . terminus enim generationis est forma, quia est mutatio ad esse; terminus vero corruptionis est privatio, quia est mutatio ad non esse [1] ». Neque ipsum effatum intelligi potest *causaliter*, quasi unius generatio sit causa, quae alterius corruptionem efficiat, aut unius corruptio sit causa, quae generationem alterius producat; quia corruptio cum sit privatio, neque causa, neque effectus proprie nominatur. Itaque accipiendum illud est *concomitanter*; ita ut corruptionem unius rei sine mora semper naturali sequela excipiat et comitetur generatio alterius, sive, quod idem est, quotiescumque unum corrumpitur, statim aliud necessario generatur, et retro [2]. Causa huius vicissitudinis est materia, quae non potest esse sine forma, nec sub duabus simul consistere. Ea igitur, dum una forma exuitur, alteram induit; et ideo unius corruptio est generatio alterius. Vicissim, unius generatio est corruptio alterius, quia, cum materia sub duabus formis consistere non possit, fit ut cum formam recipit, alteram deponat.

Ad eiusdem effati uberiorem explicationem monere par est: 1° ipsum non admittendum esse in illis formis accidentalibus, quae contrarium non habent. E. g., generationem scientiae non concomitatur formae alicuius expulsio, cum ignorantia non sit res, sed rei privatio; 2° Corruptionem intelligendam esse quoad totum compositum, non vero quoad formam substantialem: ita, cum moritur homo, invehitur in corpus forma cadaveris; exinde desinit quidem actus animae informandi corpus, at ipsa anima non corrumpitur.

V. Generatione posteriora sunt priora perfectione. Perfectius enim est id, quod ultimo et per se intenditur; hinc natura incipit, ut suo loco explicabitur, ab imperfectioribus, atque ad perfectiora progreditur. Quocirca, « non oportet quod omne, quod est prius, sit perfectius, cum aliquid sit prius in via generationis, quod est imper-

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIV, q. I, a. 2 ad 5.

[2] Sensum harum vocum, *Formaliter, Causaliter, Concomitanter*, vid. p. 132.

fectius, sicut puer viro, et addiscens sciente [1] ». Item, in generatione animalis, « primo inducitur anima vegetabilis, deinde, ea abiecta, inducitur anima sensibilis et vegetabilis simul [2] ».

VI. Genus continet suas differentias. Genus nempe continet suas differentias *sub se*, et *potestate*, seu *aptitudine*, quatenus capax est ut ab illis determinetur. E.g.,cum animal dicat id, quod vita et sensu pollet, cumque idipsum aptum sit ut determinetur, seu compleatur a *rationali*, vel *irrationali*, sequitur ut *rationale* et *irrationale* contineantur sub animali. At genus non continet *actu* et *in se* suas differentias; secus enim de quocumque praedicaretur genus, praedicarentur et differentiae; quod patet esse falsum; siquidem de homine, de quo praedicatur *animal*, non potest praedicari *irrationale*. Hinc differentia, ut s. Thomas inquit, « est extra essentiam generis; animal enim nominat tantum naturam sensibilem, in qua rationale non continetur [3] ».

VII. Genus est magis ens, quam species. Id quidem verum est respectu eorum, de quibus genus praedicatur; ipsum enim latius patet, quam species. At idem dici nequit respectu perfectionis. Nam, etsi genus quoad potestatem excedat singulas species per se, quia omnes implicite continet, tamen species in sui natura includit differentiam, quae, uti diximus, *actu* non est in natura, seu essentia generis. Hinc facile illud intelliges: Genus est imperfectius specie. Scilicet ratione proprietatum, quae speciei insunt, non vero ratione eorum, de quibus genus praedicari potest: e. g., substantia sub se perfectiora continet, quam corpus, cum in suo ambitu etiam spiritum includat.

VIII. Genus est prius specie. Est nempe 1° prius *natura*; concurrit enim ad speciem constituendam, ideoque eius causa est; quocirca est prius specie, aeque ac prius est aurum, ex quo fit statua, quam ipsa statua. Ex hoc etiam illud consequitur, quod, sublato genere per intellectum, aufertur species; tamen, ablatis speciebus, adhuc manet per intellectum integra natura generis. 2° Est prius

---

1 *In lib. III Sent.* Dist. XXVII, q. I, a. 4 ad 2.

2 *Qq. dispp., De Pot.*, q. III, a. 9 ad 9.

3 *Qq. dispp., De Pot.*, q. III, a. 16 ad 4.

cognitione, scilicet, confusa; facilius enim aliquis confuse apprehendit naturam animalis, quam hominis; non vero cognitione distincta; ut enim hanc nobis comparemus, a minus universalibus ad magis universalia progrediamur oportet [1]. Quod si genus non *materialiter*, nempe, prout in se est, sed prout genus est, spectetur, ac proinde prout ad speciem refertur, dicendum est ipsum esse simul *natura* et *cognitione* cum specie [2].

IX. GENUS INEST SPECIEBUS SUIS [3]. Quod effatum ut recte intelligatur, admonendum est cum s. Thoma genus habere simul rationem partis, et rationem totius [4]. Porro, si genus spectetur uti pars, quatenus nempe concurrit ad constituendam essentiam speciei, quae est totum *actuale*, illud esse in speciebus suis iure pronuntiatur [5]. At si genus spectetur, ut totum, *potentiale* nempe et *universale*, tunc species velut eius partes sunt, ideoque potius illae insunt, seu subsunt generi [6].

X. GENUS REFERENDUM EST AD PLURES SPECIES. Generis enim natura est imperfecta, seu incompleta, atque contrahitur ad speciem, et perficitur per differentiam; differentia autem aliquid non constituit, nisi sit simul distinguens ab aliis; ergo genus ad unam speciem referri non potest. Species e contrario non expostulat ut ad plura individua actu referatur; nam speciei natura in se perfecta est, neque ab accidentibus individui perficitur, sed tantum multiplicatur; ac proinde unum sufficit individuum, ut perfecta maneat [7].

Ad hanc rem Scholastici, ut modum innuant, quo genus, et species de pluribus praedicari apta sunt, distinguunt *aptitudinem positivam* ab *aptitudine negativa*, docent-

---

[1] Vid. s. Thom., I, q. LXXXV, a. 3 c. Vid. *Magis universalia sunt priora minus universalibus*, litt. *M*.

[2] Vid. *Relata sunt simul natura et cognitione*, litt. *R*.

[3] « Genus quidem inest in speciebus; animal enim inest in homine et bove »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. VIII, n. 6.

[4] *De ente et essentia*, c. 3.

[5] Vid. *Magis universale comparatur ad minus universale ut totum, et pars*, litt. *M*.

[6] « Totum non inest in partibus »; Clem. Alex., *loc. cit.*

[7] Vid. s. Thom., *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, q. IV, a. 2 *sol.* Vid. etiam litt. *U* in explicatione *unitatis numericae*, ubi, quid sit *principium individuationis*, explicatur.

que illam esse in genere, hanc in specie. Est nempe *aptitudo positiva*, qua universale natura sua expostulat, ut ad plura *actu* referri intelligatur: *Negativa* autem, qua universale indifferens est ut ad unum, aut plura referri intelligatur, nempe, licet per se aptum sit inesse multis, et de multis praedicari, tamen nihil prohibet quominus ipsum ad unum referri intelligatur.

XI. In genere latent aequivocationes. Non quidem propter ipsum genus, quasi genus sit aequivocum, nam genus secundum se ab omnibus speciebus aequaliter participatur [1]; sed propter differentias contrahentes genus, quae, cum constituant diversas species inaequalis perfectionis, videntur esse causa aequivocationis. Sic animal nobiliori modo reperitur in homine, quam in equo. Unde *aequivocationis* nomine hic *aequivocatio physica* et *impropria* venit, non autem *dialectica*, quae proprie *aequivocatio* est [2].

XII. Generum non subalternatim positorum diversae sunt specie differentiae. Genera *non subalternatim posita* sunt genera diversorum praedicamentorum, ut animal, quod ad praedicamentum substantiae, et numerus, qui ad praedicamentum quantitatis pertinet. Iam huiusmodi genera nullam differentiam sive *constitutivam*, sive *divisivam* [3] participant; e. g., aliis differentiis constituitur et dividitur animal, aliis scientia. Genera autem subalternatim posita vel sunt huiusmodi, ut ad idem pertineant praedicamentum, et unum sit sub altero, uti animal, vivens, corpus; vel sub eodem sunt praedicamento, sive superiori genere, sed unum non est sub altero, uti animal gressibile, et animal volatile, siquidem utrumque animali subiicitur, sed non unum alteri; item, potentia et figura, quae sub genere qualitatis sunt, non tamen una sub altera. Si primum, tunc genus inferius omnes amplectitur differentias *constitutivas* generis superioris, et etiam aliquam *divisivam* [4]. Sin alterum, tunc unum ex iis generibus aliquando habet aliquam differentiam *divisivam* alterius, puta *bipes* est differentia tum gressibilis, tum volatilis animalis, at non semper; e. g., Angelus, et corpus eamdem differentiam *divisivam* non habent.

---

[1] Vid. s. Thom., *Qq. dispp. De Pot.*, q. VII, a. 3 ad 6.
[2] Vid. p. 109.—[3] Vid. p. 96.—[4] Ibid.

II

DISTINCTIONES

I. Habitus — Dispositio. Tum *habitus*, tum *dispositio* sunt qualitates, quae subiecto inhaerent, atque efficiunt, ut ipsum sive in se, sive in suis operationibus bene vel male se habeat. Discrimen inter istam, et illum in eo consistit, quod *habitus* sit qualitas immobilibus principiis innixa, atque natura sua firmiter inhaerens subiecto; *Dispositio* vero est qualitas ex natura sua facile mobilis, ideoque leviter inhaerens subiecto. « Habitus, inquit Aristoteles, ab affectione differt, quia est res diuturnior, et permanentior [1] ». E. g., scientia, virtus etc. sunt qualitates ex sui natura firmissimae, cum illa principiis necessario veris, ista bono honesto, quod est immutabile, innitatur. Hae proinde qualitates vocantur *habitus* [2]. E contrario, suspicio, dubium, opinio et alia huiusmodi sunt *dispositiones*, quia levibus et facile mobilibus fundamentis innituntur; ex quo fit, ut sine labore removeri possint a subiecto. Similiter, sanitas et morbus sunt dispositiones, gignuntur enim ex levibus principiis, nempe ex concordia vel perturbatione humorum, quae facile mutari potest. Haec prae oculis habenda sunt, si habitus et dispositionis ipsa natura inspiciatur. At si conditio subiecti, cui qualitates istae inhaerent, attendatur, contingere potest, ut dispositio migret in habitum, eodem fere modo, quo puer fit vir. Id porro evenit, cum qualitas ex natura sua facile mobilis adeo firmas in subiecto agit radices, ut ab illo divelli vix possit, puta, sanitas huiusmodi, quae nullis vitae incommodis possit expugnari, atque febris, quae in tabido ita profunde medullas penetrat, ut nullo medicamine vinci possit. Idem locum habet quoad errorem et opinionem, quae aliquando tam pertinaciter adhaerent intellectui, ut nullis rationibus dimoveri possint [3]. E contrario, contingere potest, ut qualitas ex na-

---

[1] *Categ.*, lib. I, c. 5.

[2] « Scientia habitus est in seipso ratam habens certitudinem, nec ulla ratione mutabilis est »; s. Basil., *Comm. in cap. V Isai. Prophetae*

[3] « Haec ipsa quoque, puta morbus, sanitas, ac similia, si diutur

tura sua immobilis, ideoque ad habitum pertinens ob imbecillitatem subiecti, in quo est, aequivaleat dispositioni, e. g., amor in Deum, quo nil fortius esse potest, ob hominis instabilitatem saepe extinguitur: item, licet nihil firmius sit scientia et virtute, tamen utraque in tyrone facile mobilis est [1].

Ad haec, *dispositio* alia etiam significat, puta quamvis constitutionem rei: sic *dispositio* corporis humani ea est, ut caput sit supra humeros; vel quamvis praeparationem sive ad agendum, sive ad aliquid recipiendum; vel rationem ordinis rerum in finem, aut partium in toto. Item, habitus etiam alia denotat, relationem nempe corporis ad vestes et ornamenta, quatenus ipsis induitur, ut esse togatum, armatum etc., atque hoc sensu constituit ultimum praedicamentum; vel relationem cuiusque habiti ad habentem, quo sensu constituit ultimum *post-praedicamentum* [2].

II. Habitus entitativus — Habitus operativus. *Habitus*, qui subiectum bene vel male afficit quoad ipsum *esse*, dicitur *entitativus*, cuiusmodi sunt pulcritudo et deformitas in vultu. *Habitus* vero, quo subiectum aptum redditur ad bene, vel male agendum, nempe, ut ait s. Thomas, *secundum convenientiam, vel secundum disconvenientiam ad naturam* [3], *vocatur operativus*, puta ars, scientia, virtus, vitium etc. Ille *dispositio ad naturam ordinata;* iste *dispositio ad operationem* vocatur. Huiusmodi distinctio locum babet etiam quoad dispositionem; siquidem « nihil aliud est dispositio, quam *habitus incompletus* [4]».

Ex allata distinctione probat s. Thomas peccatum originale esse habitum non altero, sed primo modo acceptum; ipsum enim « est quaedam inordinata dispositio proveniens ex dissolutione illius harmoniae, in qua consistit ratio originalis iustitiae [5] ».

III. Habitus innatus—Habitus infusus—Habitus ad-

---

na, et aegre mutabilia sunt, in habitum transeunt »; s. Damasc., *Dialect.*, c. 51.

1 Vid. s. Thom., 1ª 2ªᵉ, q. XLIX, a. 2 ad 3.

2 Vid. litt. *P*. Cf s. Aug., *Qq. octoginta tres,* q. LXXIII.

3 1ª 2ªᵉ, q. XLIX, a. 4 c. et ad 3.

4 *In lib. IV Sent.*, Dist. IV, q. I, a. 1 *sol.*

5 1ª 2ªᵉ, q. LXXXII, a. 1 c.

QUISITUS. *Habitus innatus* est qui *incipit cum natura, et ab eius principiis ortum habet*: Huismodi est habitus, qui dici solet *intellectus principiorum*, nempe habitus, quo intellectus ad prima principia cognoscenda disponitur. Qui tamen habitus, monente s. Bonaventura, est innatus *respectu luminis directivi*, non autem *respectu speciei cognoscibilis*: « naturale enim habeo lumen, quod sufficit ad cognoscendum, quod parentes sunt honorandi,et quod proximi non sunt laedendi; non tamen habeo naturaliter mihi impressam speciem patris, vel speciem proximi [1] ».*Habitus adquisitus* est qui ex multiplicatis actibus humanis comparatur, ac proinde *a libero arbitrio ortum habet. Habitus infusus est qui ortum habet a Deo, non a natura, nec a libero arbitrio* [2]. Ex habitibus *infusis* autem alii tales sunt natura sua, puta omnes habitus supernaturales, e. g., Fides, Spes, Charitas, utpote qui, cum excedant omnem naturae facultatem, nullis humanis actibus comparari possunt: alii tales sunt, ut licet vires humanas non excedant, tamen ex immediata Divina actione sine naturali principio acquiruntur, ita Deus Salomoni sapientiam; Apostolis scentiam linguarum indidit. Priores dicuntur infusi *per se*; posteriores *per accidens*.

IV. HABITUS—POTENTIA. Habitus differt a *potentia*. Nam 1° quaevis potentia nobis a natura est insita; habitus autem, ut paulo ante diximus, non est naturalis, nisi secundum quamdam *inchoationem*, seu secundum quoddam naturale principium. Deinde habitus potest etiam tum naturaliter acquiri, tum, si supernaturalis sit, ad superiorem ordinem, ac potentia, pertinere. 2° Potentia dat operari, ut intellectus dat intelligere; *habitus*, melius et promptius operari, uti Logica efficit ut melius et facilius intelligamus. « Habitus est, inquit s. Bonaventura, quo potentia facilis est in actum [3] »; quocirca habitus dicitur *complere* potentiam, quia significat *aliquid potentiae superadditum, quo perficitur ad suam operationem* [4]. 3° *Ha-*

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIX, a. I, q. 2 *resol.*

[2] Vid. s. Bonav., *In lib. IV Sent.*, Dist. IV, p. 2, art. II, q. 2, *resol.*

[3] *In lib. I Sent.*, Dist. III, p. 2, a. II, q. 1 *ad arg.*

[4] Vid. s. Thom., 1ª 2ªᵉ, q. L, a. 2 ad 3, et *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XX, a. 2 c.

bitus inest potentiae, non contra; ita scientia est in intellectu, non retro; unde, destructa *potentia*, perit *habitus*, non vice versa. 4° *Potentia*, cum sit qua aliquid simpliciter possumus operari, est indifferens ad bene, vel male operandum; e. g., voluntas est principium nedum honestae, sed etiam vitiosae actionis; *habitus* e contrario determinatur ad bene, vel male operandum, e. g., « intellectus est quo consideramus, scientia, qua bene consideramus; concupiscibilis, qua concupiscimus, temperantia, qua bene concupiscimus, intemperantia, qua male [1] ». Unde « habitu virtutis nullus utitur male, et habitu malitiae nullus bene [2] ».

V. Habitus—Privatio. *Habitus*, prout opponitur *privationi*, significat *formam*, et *perfectionem*. Ita visus et caecitas opponuntur ut *habitus*, et *privatio*. Non autem omnis privatio immediate opponitur habitui; sunt enim quaedam privationes, quae *mediate* [3] tantum opponuntur habitibus, ita ut inter hos et illas aliquod medium existat, cuiusmodi sunt sanitas, et aegritudo [4].

VI. Hic et nunc—Absolute [5].

VII. Hypothetice—Absolute [6].

H

EFFATA

I. Habitus est altera natura [7]. Idest *secundum similitudinem* et *analogiam*. Nam 1° quemadmodum natura ad unum determinatur, ita potentia rationalis, quae ad hoc, vel illo modo operandum indifferens est, per habitum ad suos actus simili modo exerendos non quidem cogitur, sed inclinat [8]; 2° quia tam habitus, quam natura sunt internum

---

1 *In lib. IV Sent.*, Dist. IV, q. 1, a. 1 *sol.*

2 3, q. LXIII, a. 2 *Sed contr.*

3 Quaenam sint opposita immediata, et mediata explicavimus p. 70-71.

4 Vid. *Privatio simplex—non simplex*, litt. *P.*—5 Vid. p. 3.

6 Vid. *Necessitas hypothetica—absoluta*, p. 3-4.

7 « Exterorum quidam consuetudinem secundam naturam vocant »; s. Ioann. Chrysost., In *Ep. ad Cor.* Hom. VII, n. 7.

8 « Dispositio et natura fiet, et continuata exercitatio »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. IV, n. 22.

operandi principium; eo tamen discrimine, ut natura sit internum operandi primum principium; habitus vero, cum praesumat naturam, qua non conspirante, evanesceret, et operari non posset, est operandi principium, quatenus reddit agens magis expeditum ad aliquos actus eliciendos. Advertendum insuper est dici etiam posse habitum primum operandi principium, quatenus opus est artificiosum, vel prudentia factum. Ita ars saltandi non est primum principium, per quod homo movetur; est tamen primum, per quod homo artificiose movetur.

II. Habitus et dispositio in eadem potentia habent fieri. Quod explicatur a s. Bonaventura hunc in modum: « Dicendum est, quod verum est de illa dispositione, quae est eiusdem naturae cum habitu, et de qua transit in habitum; sicut scientiae dispositio fit scientia habitus: de illa autem dispositione, quae est alterius generis, et disponit solum per quamdam ordinationem, veritatem non habet; actus enim unius potentiae potest esse dispositio ad eliciendum actum alterius potentiae, sicut cognitio ad affectionem [1] ». Eamdem explicationem tradidit s. Thomas, ut ostenderet fidem non consistere in *affectiva*, etsi sit dispositio ad gloriam, quae est in *affectiva*: « Dicendum, quod in eodem esse dispositionem et habitum non est necesse, nisi quando dispositio fit habitus; sicut etiam patet in membris corporis, in quo ex dispositione unius membri relinquitur aliquis effectus in aliquo alio membro: et similiter in viribus animae, quia ex bona dispositione phantasiae sequitur perfectio cognitionis in intellectu [2] ».

III. Habitus generatur ex actibus. « Operando secundum virtutem, ad rem inquit s. Thomas, accipimus virtutes; sicut etiam contingit in artibus operativis, in quibus homines faciendo addiscunt ea quae oportet facere postquam didicerunt, sicut aedificando faciunt aedificatores, et citharizando citharistae; et similiter operando iusta, aut temperata, aut fortia, fiunt homines iusti, aut temperati, aut fortes [3]». Quocirca manifestum est hic sermonem praecipue fieri de habitu, quem supra diximus *operativum*, atque prorsus de habitu *acquisito*; habitus enim infusi et

---

[1] *In lib. II Sent.* Dist. XXIV, p. II, a. 3, q. 2 *ad arg.*
[2] *Qq. dispp., De Ver.*, q. XIV, a. 4 ad 5.
[3] *In lib. II Ethic.*, lect. I.

naturales *sunt priores actibus* [1]. Ex actibus autem generatur habitus in agente, non prout est agens, siquidem agens, prout est agens, non potest in se, tamquam in subiecto, aliquam qualitatem recipere, sed prout ab alio movetur; quod enim ab alio movetur, et patitur, per eius actum ad aliquid disponitur; e. g., « ex multiplicatis actibus generatur in potentia appetitiva habitus virtutum moralium, quatenus illa a ratione movetur; et habitus scientiarum generantur in intellectu, prout hic a primis propositionibus movetur [2] ». Quoniam vero non modo actiones habitum pariunt, sed et ab ipso habitu profluunt, effatum istud intelligendum est de illis actionibus, quae habitum praecedunt: ita ex frequenti et assidua contemplatione, longaque rerum observatione acquiritur scientia: non vero de illis actionibus, quae habitum sequuntur; qui enim scientiam adeptus est, rebus contemplandis iam aptus est. Quare ex actibus habitus iam acquisiti *augetur* quidem habitus *praeexistens*, sed alius habitus non generatur, alioquin *multiplicarentur habitus in infinitum* [3].

Ex his etiam illud intelligitur, habitum, ex cuius actibus adquisitus producitur, esse habitum naturalem. Hinc vides habitus adquisitos sine naturalibus explicari non posse, ac proinde abnormem esse sententiam, qua non pauci ex nuperis philosophis omnes habitus esse adquisitos contendunt.

IV. Habitus generati signum est delectatio. « Philosophus in II *Ethic.* ponit signum habitus delectationem in opere existentem [4]». Facilitas enim agendi, quae per habitum comparatur, actionem *quasi connaturalem* efficit [5]; ac proinde *delectabilem*; nam *convenientia est delectationis*

---

[1] *In lib. IV Sent.*, Dist. XXV, q. II, a. 1, *sol.* 2 c.

[2] Vid. s. Thom., 1^a 2^{ae}, q. LI, a. 2 c.

[3] *Qq. dispp., De Virtut.*, q. I, a. 10 ad 9. Ubi monet etiam de actibus habitus *infusi* idem dicendum esse; nam, ut alibi ait, « actus, qui procedunt ex habitu infuso, non causant aliquem habitum, sed confirmant habitum praeexistentem; sicut medicinalia remedia adhibita homini sano per naturam non causant aliquam sanitatem, sed sanitatem prius habitam corroborant »; 1^a 2^{ae}, q. LI, a. 4 ad 3.

[4] *Qq. dispp., De Virtut.*, q. I, a. 1 c.

[5] *Qq. dispp., De Ver.*, q. XX, a. 2 c.

causa [1]; seu « delectatio ex convenientia causatur, sicut et in sensilibus patet, quod coniunctio convenientis facit delectationem [2]». E contrario, ille qui, e. g., habitum temperantiae non habet, *non facit opus virtutis faciliter, et delectabiliter* [3].

V. Habitus idem non potest esse duarum potentiarum. « Unus habitus, inquit s. Thomas, non potest esse nisi unius potentiae, sicut una forma nisi unius materiae, et unum accidens non est, nisi unius subiecti [4] ». At vero, monente eodem sancto Doctore, « duarum potentiarum non potest esse unus habitus ex aequo; sed potest esse unius secundum quod ordinem habet ad aliam [5] ». E. g., temperantiae habitus est in potentia superiori, quatenus *recte imperat, vel dirigit*, et etiam in appetitu concupiscibili, quatenus hic *per habitum perficitur, ut sine aliqua difficultate voluntati subdatur*[6]. Itaque « dicendum quod aliquid esse in duobus contingit dupliciter. Uno modo sic quod ex aequo sit in utroque, et sic impossibile est unam virtutem esse in duabus potentiis, quia diversitas potentiarum attenditur secundum generales conditiones obiectorum; diversitas autem habituum secundum speciales; unde ubicumque est diversitas potentiarum, est diversitas habituum, sed non convertitur. Alio modo potest esse aliquid in duobus, vel pluribus non ex aequo, sed in ordine quodam, et sic una virtus pertinere potest ad plures potentias, ita quod in una sit principaliter, et se extendat ad alias per modum diffusionis, vel per modum dispositionis, secundum quod una potentia movetur ab alia, et secundum quod una potentia accipit ab alia [7] ».

VI. Habituum duorum potest esse unus actus. « Nihil prohibet, inquit s. Thomas, unum actum a diversis habitibus informari »; e. g., actus fidei informatus a charitate [8]. Item: « Contingit unum actum duorum vitiorum esse, dum actus unius vitii ad finem alterius vitii ordi-

---

[1] *Qq. dispp., De Virtut.*, loc. cit.
[2] *In lib. II Sent.*, Dist. XXVII, q. I, a. 1 *sol.*
[3] *Qq. dispp., De Ver.*, q. XIV, a. 4 c.
[4] *In lib. IV Sent.*, Dist. XIV, q. I; a. 3, *sol.* 1 c.
[5] *Qq. dispp., De Ver.*, q. XIV, a. 4 ad 7.
[6] Ibid. c.—[7] 1ª 2ªᵉ, q. LVI, a. 2 c.
[8] 2ª 2ªᵉ, q. IV, a. 3 ad 1.

natur, ut cum quis furatur, ut fornicetur, actus quidem secundum speciem suam est avaritiae, secundum intentionem vero luxuriae. Eodem autem modo et in virtutibus contingit, quod actus unius virtutis ad aliam virtutem ordinatur, sicut cum quis dat sua, ut cum altero amicitiam habeat charitatis, actus quidem ex sua specie est liberalitatis, ex fine autem charitatis [1] ». Quoniam vero *in actibus voluntatis id, quod est ex parte finis, est formale* [2], et « species cuiuslibet rei praecipue attenditur secundum rationem formalem eius, non autem secundum materiam, vel subiectum [3] »; fit inde, « ut actus unius virtutis, vel vitii ordinatus ad finem alterius assumat speciem eius, sicut furtum, quod propter adulterium committitur, transit in speciem adulterii [4] »; atque inde etiam fit, ut « idem specie actus, secundum quod ordinatur ad unum finem, cadat sub forma virtutis, et secundum quod ordinatur ad alium finem, cadat sub forma vitii, ut patet de eo, qui dat eleemosynam vel propter Deum, vel propter inanem gloriam [5] »; ita ut actus *unus*, *non quidem unitate moris* [6], *sed unitate naturae*, *possit esse bonus*, *et malus* [7].

VII. Habitus eiusdem possunt esse diversi actus. Scilicet, dummodo sub eadem ratione formali contineantur; e. g., amor Dei, et odium peccati, quatenus opponitur bono Divino, specie distinguuntur, et tamen ab eodem habitu caritatis eliciuntur; siquidem, cum illi actus sub eadem ratione *formali* Divinae Bonitatis contineantur, specifica illorum distinctio relata ad habitum caritatis prorsus *materialiter* se habet.

VIII. Habitu potior est actus. Istud effatum, ut per se patet, pertinet ad habitum *operativum*; eiusque sensus est, actum *simpliciter* meliorem esse suo habitu; quod enim ordinatur in aliud velut in finem, est imperfectius eo ad quod ordinatur; habitus autem ordinatur in actum. Hanc rationem assignat s. Thomas, ubi ostendit actum bonum vel malum *praeeminere* habitui bono vel malo : « Habi-

---

1 *Contra Gent.*, lib. III, c. 138.
2 *Qq. dispp.*, *De Virtut.*, q. II, a. 3 c.
3 2^a 2^{ae}, q. XCIX, a. 2 c.—4 *Ibid.*, q. CLIV, a. 10 c.
5 *Qq. dispp.*, *De Virtut.*, loc. cit.
6 Cf p. 52. —7 1^a 2^{ae}, q. XX, a. 6 c.

tus non dicitur bonus, vel malus, nisi ex hoc, quod inclinat ad bonum, vel malum; unde propter bonitatem vel malitiam actus dicitur actus bonus, vel malus; et sic potior est actus in bonitate vel malitia, quam habitus, quia propter quod unumquodque tale, et illud magis [1]». Attamen *secundum quid* habitus potior est actu, quatenus ille est isto diuturnior; siquidem « quod habitus sit diuturnior, quam actus, accidit ex eo, quod utrumque invenitur in tali natura, quae non potest semper agere, et cuius actio est in motu transeunte. Unde simpliciter actus est potior tam in bonitate, quam in malitia, sed habitus est potior secundum quid [2] ».

IX. Habitu utimur cum volumus [3]. Equidem habitus, secus ac forma in re naturali, non producit ex necessitate operationem sibi convenientem [4]. Hinc potest unusquisque eligere, vel non illud, ad quod propendit per habitum, vel agere actum contrarium, vel actum non respondentem intensioni habitus [5]. Hinc habens habitum virtutis potest peccare, nam « natura potentiae per habitum non tollitur; potentiae autem rationalis natura est, ut ad unum cogi non possit; unde etiamsi virtute perficiatur, in ipsa erit agere, vel non agere, vel hoc, aut contrarium agere; et non oportet quod continue sequatur inclinationem virtutis; habet enim actus virtutis aliquid a potentia, ut scilicet ex necessitate non sit, et aliquid ab habitu, ut scilicet faciliter fiat [6]». Evidens est sermonem hic fieri de habitibus, qui imperio voluntatis subiacent. Admonere autem par est, habitu supernaturali nos uti non posse, nisi gratia actuali excitemur, sine qua nullum actum supernaturalem exercere valemus.

X. *Ad* habitum a privatione non datur regressus. Cum hoc pronuntiatur effatum, *habitus* significat *formam* vel perfectionem, cui, uti diximus [7], privatio aliqua op-

---

[1] 1a 2ae, q. LXXI, a. 3 c. De hoc effato vid. litt. *P*.

[2] Ibid. ad 1.

[3] « Ipse est habitus, quo aliquid agitur, cum opus est, cum autem non agitur, potest agi, sed non opus est. . . Nec quisquam eis bene utitur, nisi qui et non uti potest »; s. Aug., *De bono coniugali*, c. 21, n. 25.

[4] Cf p. 160.

[5] Vid. s. Thom., 1a 2ae, q. LII, a. 3 c., et q. LXXI, a. 4 c.

[6] *In lib. II Sent.*, Dist. XXVII, q. I, a. 1 ad 3.—[7] P. 160.

ponitur; ideoque illius sensus est: Forma iam habita, et per privationem amissa recuperari non potest. Quod ut recte intelligatur, haec adnotanda sunt: 1° A privatione *totali* non datur *naturaliter* regressus ad eumdem *numero*, vel *specie* habitum. Hinc a morte ad vitam, a surditate ad auditum, a caecitate ad visum nulla *naturaliter* est conversio. *Naturaliter* inquimus, nam secus a privatione totali ad eumdem habitum regressus fieri potest. Ita Christus eumdem, *specie* saltem, visum caecis restituit; et eamdem *numero* animam in Lazari corpus redire iussit. 2° Si privatio sit *partialis*, *imperfecta* et *impropria*, ab ea ad eumdem *numero* habitum non reditur, sed ad eumdem *specie* potest *naturaliter* dari regressus. Huiusmodi enim privatio tantum actum impedit, aut ad tempus aufert; ideoque in subiecto relinquit habilitatem recuperandi habitum. Ita lippus curari potest, ut videat; surdaster, ut audiat, etc. 3° Denique, afferri non potest illud effatum contra illam, quam Theologi docent, operum *mortificationem* et *vivificationem*, nempe, « quae prius fuerant viva, quia ex charitate facta, et digna vita aeterna; postea, adveniente culpa, mortificantur »; siquidem haec opera *mortificata* possunt iterum per gratiam *vivificari*. Etenim, « aliud est vivificari, aliud recuperari. Recuperatio enim respicit esse; sed vivificari respicit ordinatum esse, sive ordinem, vel tale esse. Et quoniam, quod desinit esse, si iterum incipiat esse, non est idem numero, sed aliud; ideo habitus, si corrumpatur et amittatur, idem non recuperatur. Sed quia possibile est, quod idem manens idem habeat alium, et alium ordinem, secundum hoc attenditur vivificatio, et mortificatio in operibus [1] ».

I

DISTINCTIONES

I. Ignorantia—Nescientia—Error. *Ignorantia* ex hoc distinguitur a *nescientia*, quod haec tantum scientiae negationem significat; illa vero scientiae privationem, quatenus alicui deest scientia eorum, ad quae scienda natu-

---

[1] S. Bonav., *In lib. IV Sent.*, Dist. XIV, p. 2, a. II, q. 3 *ad arg.*

raliter aptus est [1]. Hinc in Angelis *nescientia* quidem aliquorum, non autem *ignorantia* admitti potest [2]. Rursus *ignorantia* differt ab *errore*, « quia ignorantia de sui ratione non importat aliquem cognitionis actum; sed error ponit iudicium rationis perversum de aliquo [3] ».

II. Ignorantia antecedens — concomitans — consequens. *Ignorantia*, prout est privatio cognitionis, quae expostulatur, ut actus sit voluntarius, distinguitur in *concomitantem, consequentem* et *antecedentem*. *Ignorantia concomitante* dicitur quis aliquid agere, cum « scientia, quae per ignorantiam privatur, non prohiberet actum propter inclinationem voluntatis in ipsum »; nempe, cum quis ignorans quidem aliquid facit, idem tamen facturus, etiamsi nulla intercederet ignorantia, uti si quis vehementer cupiens inimicum de medio tollere, ipsum insperato occideret, putans se occidere *feram*. Haec ignorantia, inquit s. Thomas, « non facit involuntarium, ut Philosophus dicit, quia non causat aliquid, quod sit repugnans voluntati; sed facit non voluntarium, quia non potest esse actu volitum quod ignoratum est ». Porro concomitans dicitur, quia « non inducit ad volendum ut hoc fiat, sed accidit simul esse aliquid factum, et ignoratum ». *Ignorantia antecedente* aliquid agitur, cum ratione ipsius ignorantiae agitur, quatenus haec ignorantia « causat actum, quem scientia opposita prohibebat; et ita talis actus, si scientia adesset, esset contrarius voluntati »; nempe involuntarius; « sicut cum aliquis homo ignorat aliquam circumstantiam actus, quam non tenebatur scire, et ex hoc aliquid agit, quod non faceret, si sciret, puta, cum aliquis, diligentia adhibita, nesciens aliquem transire per viam, proiicit sagittam, qua interficit transeuntem ». Dicitur *antecedens*, « quia antecedenter se habet ad actum voluntatis ». Denique ignorantia *consequente* aliquid agitur, quatenus ipsa ignorantia est voluntaria, vel « directe et per se, sicut cum aliquis sua sponte nescit, ut liberius peccet, et talis ignorantia videtur augere voluntarium, vel indirecte, seu per accidens, puta, cum aliquis non vult laborare in studio, ex quo sequitur eum esse ignorantem, vel cum quis vult

---

1 1ª 2ªᵉ, q. LXXVI, a. 2 c.

2 *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. II, a. 5 ad 8.

3 *In lib. IV Sent.*, Dist. XXX, q. I, a. 1 ad 1.

bibere vinum immoderate, ex quo sequitur eum inebriari, et discretione carere, et talis ignorantia diminuit voluntarium [1] ».

III. Immediatio suppositi—Immediatio virtutis. *Immediatione virtutis* illud agere dicitur, cuius virtus iungitur effectui, quin talem coniunctionem ab aliqua alia virtute accipiat. Hinc agens quo superius est, eo *immediatius* agit *immediatione virtutis*, ac proinde Deus, *cum sit prima causa omnium, sua virtus est immediatissima omnibus* [2]. Agere vero *immediatione suppositi* est, cum inter suppositum agens et effectum non intercedit aliud suppositum, seu, est operari per virtutem existentem in ipso agente non receptam in alio supposito, quod sit tamquam medium quo agat; ut cum ignis calefacit ex se solo aerem sibi contiguum. Quocirca agit solum *immediatione virtutis*, et non *immediatione suppositi* illud, quod agit per virtutem suam receptam in alio supposito, quod sit tamquam medium talis actionis; puta cum ignis calefacit aerem remotum per calorem existentem, et receptum in aere proximo. Hinc quo agens est prius, eo minus *immediatione suppositi* agit, puta Rex, qui per imperium suum multa efficit: « Tanto maior ostenditur agentis virtus, quanto in ea, quae sunt magis distantia, potest suam operationem extendere [3] ». E. g., « ignis, si sit debilis, solum propinqua calefacit; si autem sit fortis, etiam remota [4]». Quod tamen de Deo dici nequit; ut enim docet s. Thomas, « illud, quod agit per suam absentiam, non est causa proxima eius quod fit, sed remota. Deus autem immediate in omnibus operatur [5] ». Quocirca Deus etiam *immediatione suppositi* agit, siquidem Deus est suamet virtus. Quod verum est, etiamsi Deus mediis causis secundis agat, nam hoc intelligendum est, quatenus causae secundae simul agunt cum Deo, et in operando ab ipsius Dei concursu dependent; non vero quatenus sint aliquid medium inter Deum, et effectum, quasi Deus per aliquam formam in eis receptam agat.

IV. Inceptio, et Desitio per primum esse rei — per

---

[1] 1ª 2ªᵉ, q. VI, a. 8 c., et q. LXXVII, a. 3 et 4 c. Vid. s. Damasc., *De Fide orthod.*, lib. II, c. 24.

[2] *In lib. I Sent.*, Dist. XXXVII, q. I, a. 1 ad 4. Vid. p. 77.

[3] 2ª 2ªᵉ, q. CLXI, a. 7 ad 1.—[4] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 6.

[5] *In lib. I Sent.*, loc. cit. ad 2. Vid. I, q. VIII, a. 1 ad 3.

ULTIMUM ESSE REI. Terminus tum *inceptionis*, tum *desitionis* potest esse *intrinsecus*, vel *extrinsecus*. Terminus *intrinsecus inceptionis* est illud instans, in quo habetur de re aliqua, quod nunc est, et immediate ante non erat: « Incipere importat nunc esse, et non prius [1] »; *extrinsecus*, in quo habetur quod nunc non est, et immediate post erit. Primus vocatur *inceptio per primum esse rei*, secundus, *per ultimum non esse. Intrinsecus* terminus *desinendi* est illud instans, in quo habetur de re aliquo quod nunc est, immediate post non erit, et vocatur *desitio per ultimum esse. Extrinsecus* terminus est, in quo habetur quod nunc non est, et immediate antea erat; et vocatur *desitio per primum non esse rei.* Iam res instantaneae, quae incipiunt in instanti, et non per motum, incipiunt *per primum esse*: Res autem successivae, per motum incipientes, *per ultimum non esse* incipiunt, siquidem de motu dici potest, *nunc non est et immediate post erit*; non autem, *nunc primo est motus, et ante non erat*, nam in instanti non est *motus*, quippe qui divisibilis est et successivus, sed *mutatum esse.* Eodem modo in *desitione*, ea, quae desinunt per motum, desinunt *per primum non esse*, non vero *per ultimum esse*, dici enim potest, *nunc non est motus, immediate ante erat*; non item: *nunc est, immediate post non erit*; in nullo enim instanti potest haberi quod sit motus. Quae vero desinunt corruptione instantanea, cum desinant ex generatione alterius, quod instantaneum est, desinunt per *primum non esse*, prout dicitur, *nunc non est, et immediate ante erat.* Etenim huiusmodi res non desinunt, nisi in instanti, quo altera generatur, et non ante; siquidem si ante huius generationem desinerent, materia sine forma existeret. Iam, si res in instanti generationis alterius primo desinit, sequitur, ut in illo instanti non sit, atque ideo illud instans non sit *intrinsecum* desitioni, sed *extrinsecum*, quia tunc primo non est, non vero tunc adhuc est, et immediate post non erit; sic enim simul essent duae formae substantiales, scilicet quae tunc generatur, et quae immediate post corrumpetur. Quare solum instans, et ea, quae desinunt per modum instantis, ut operationes Angelorum, desinunt per *ultimum sui esse.*

V. INDIFFERENTIA ACTIVA—PASSIVA. *Indifferentia activa*

---

[1] 3, q. XVI, a. 9 ad 2.

est capacitas plura agendi. *Passiva* est capacitas plura recipiendi. Sic cera dicitur *passive indifferens* ad figuras omnes, quia eas indiscriminatim recipere potest. Homo est *active indifferens* ad aliquod bonum particulare amplectendum, vel fugiendum, quia utrumque praestare potest. Exinde patet *indifferentiam activam* libertatem constituere, qua ita unus actus eligitur, ut possit etiam absolute omitti; non vero *indifferentiam passivam*, qua voluntas hac illac sine electione et dominio a praevalida delectatione trahi sumitur [1].

VI. Indifferentia activa—suspensiva. *Indifferentia suspensiva* est, qua voluntas ante electionem ab actu se sustinet, ut rationes eligendi inquirantur. *Indifferentia activa* est, qua voluntas ita elicit actum, ut eius oppositum elicere possit. Iam *indifferentia suspensiva* non est perfectio, sed potius defectus libertatis; siquidem innuit rationes omnes, quibus aliquid aut eligi, aut reiici mereatur, menti humanae immediate non innotescere.

VII. Indifferentia obiectiva—subiectiva. *Indifferentia obiectiva* oritur ex ipsa re, quae, cum non gaudeat omnimoda bonitate, potest eligi, aut reiici. *Indifferentia subiectiva* seu *formalis* afficit ipsam voluntatem, quatenus haec potest elicere actus oppositos.

VIII. Indifferentia physica — moralis. *Indifferentia physica* est capacitas agendi, vel non agendi: *Indifferentia moralis* est capacitas bene, vel male agendi, ita ut voluntas indeterminate se habeat ad bonum, vel ad malum. Hanc non pertinere ad rationem liberi arbitrii s. Thomas passim demonstrat.

IX. Indifferentia quoad specificationem—Indifferentia quoad exercitium. *Indifferentia quoad specificationem* est capacitas eliciendi diversos actus, et quoties hi sint invicem oppositi, puta odium, et amor, proprie dicitur *indifferentia contrarietatis*. *Indifferentia quoad exercitium*, seu *contradictionis* est facultas ponendi, vel non ponendi eumdem actum. Hanc solam sufficere ad libertatem arbitrii ab eodem sancto Doctore saepe fuit adnotatum [2].

---

[1] Sententiam, quae indifferentiam mere passivam ad libertatis essentiam satis esse sumit, nonnisi verbis ab ea differt, quae liberum arbitrium peccato primi parentis extinctum esse statuit. Vid. Estius, *In lib. II Sent.*, Dist. XXIV, § 12.

[2] Vid. *Contr. Gent.*, lib. II, c. 47, et *In lib. II Sent.*, Dist. XXIII, q. I, a. 1.

X. Individuum—Singulare. Tum *individuum*, tum *singulare* dicitur ens ita determinatum, ac restrictum, ut per differentias amplius dividi non queat in plura talia, quale ipsum est, ac proinde indivisum in se existit, et ab aliis, quae sunt, vel possunt esse in eadem specie, divisum. Ita Socrates est hic, et non alius homo, ac proinde est in se indivisus, seu indistinctus, et ab aliis divisus, seu in plures Socrates dividi non potest. Hinc *individuum*, sive *singulare* definitur: *Id quod est in se indivisum, et ab aliis divisum ultima divisione.* Exinde patet, individuum, cum in plura, quale ipsum est, dividi nequeat, tamquam aliquid pluribus commune intelligi non posse; quapropter ab Aristotele definitur: *Id quod non est praedicabile de multis* [1]. Et sane in individuo talis proprietatum congeries existit, ut haec omnino eadem in duobus reperiri minime possit. Id, per quod ens *individuum*, seu *singulare* constituitur, *principium individuationis* appellari solet [2].

Adest tamen discrimen aliquod inter *singulare*, et *individuum*. Dicitur enim aliquid *singulare*, quatenus subiicitur universali, et quatenus est ab aliis diversum. Dicitur autem *individuum*, quatenus in se est *indivisum*, nec porro in alia individua est divisibile. E. g., Petrus, quatenus *homini* subiicitur, *singulare*; quatenus ipse indivisibilis est, *individuum* appellatur.

XI. Individuum signatum — vagum. *Individuum signatum* aliquod determinatum individuum significat, vel ex propria appellatione, ut Cato, Cicero, vel ex aliqua indicatione, ut hic homo. *Individuum vagum*, puta aliquis homo, nullum certum individuum exhibet, sed dumtaxat determinatum modum, quo individua existunt, ita nempe, ut existant per se et ab aliis distinguantur [3]: « Vagum individuum non dicitur vagum, quia in natura non sit determinatum, quia natura determinatur, quando dicitur aliquis homo, et aliquis bos; sed dicitur vagum, eo quod ipsum per accidentia sensibilia non est demonstratum, sicut hic homo, et hic bos. Dicamus ergo quod individuum vagum est cuius natura contracta et particulata certificatur per suppositum indeterminatum. Signatum autem est, cuius contrahitur natura et particulariter certificatur in

---

[1] *De Interp.*, c. V.—[2] Vid. *Unitas numerica*, litt. *U.*
[3] I, q. XXX, a. 4 c.

supposito determinato demonstrabili, ut hic homo, demonstrato Sorte [1] ».

XII. Indivisibile negative—privative. *Indivisibile negative* dicitur, quod nec habet partes, nec habere potest. E. g., Angelus est indivisibilis *negative*, quia nec extenditur, nec extendi potest in partes. *Indivisibile privativum* est quod quidem non habet partes, potest tamen, immo exigit eas habere. Hoc altero modo substantia materialis, si consideretur abstracta a quantitate, aut si divinitus quantitate spolietur, est indivisibilis; siquidem actu non habet partes, potest tamen, immo naturaliter expostulat eas habere per adventum quantitatis.

XIII. Indivisibile simplex — materiale. *Indivisibile simplex* dicitur unum, quod est principium quantitatis discretae: *Indivisibile materiale* vocatur punctum, quod est principium quantitatis continuae [2]. Et sane, punctum est *indivisibile*, quia partes quantitatis continuae connectit et terminat; si enim illud, quod partes unit, aliis partibus constaret, ipsum potius indigeret vinculo, quo partes unirentur, quam ipsas terminare et connectere posset. Est autem *materiale*, quia habet positionem, sive situm: « Quoddam (*indivisibile*) habet in sui ratione aliquid praeter rationem indivisibilitatis, ut punctum, quod praeter indivisionem habet situm. Aliquid vero est, quod nihil aliud importat, sed est ipsa sua indivisibilitas, ut unitas, quae est principium numeri; et tamen inhaeret alicui, quod non est sua unitas, scilicet subiectum [3] ».

Iamvero, punctum habere *positionem* dicitur, non quasi ex partibus, quae positionem inter se habent, constet, nam, cum ipsum non sit species quantitatis, sed principium quantitatis, partes non habet. Ast, quoniam est principium lineae, quemdam ordinem ad partes eius, quae positionem inter se habent, teneat necesse est.

Monendum etiam hic est, etsi punctum, quod est principium continui, sit quodammodo indivisibile, tamen continuum ex solis indivisibilibus non constare, quemadmodum ex eis constat numerus [4]. Etenim, ut scite Ioan-

---

[1] B. Alb. M., *Phys.*, lib. I, tract. I, c. 6.

[2] Vid. Alb. M., *Phys.*, lib. V, tract. II, c. 1.

[3] S. Thom., *In lib. I Sent.*, Dist. XXIV, q. I, a. 1 *sol.*

[4] Vid. p. 122.

nes a s. Thoma inquit, « indivisibile pertinet ad continuum terminando et continuando, non autem partes divisibiles praebendo; unde non potest continuum, quod habet partes, solis indivisibilibus constare, sicut numerus solis unitatibus, quia separatione et divisione, non compositione constituitur numerus [1] ».

XIV. In fieri — In facto esse. *In facto esse* aliquid existere dicitur, cum iam *esse* accepit, et ideo extra causam existit: *In fieri*, cum in accipiendo *esse* incipit fieri, ita ut nondum, prout tale ens est, existat. E. g., statua est *in fieri*, dum artifex lignum elaborat: *In facto esse*, cum iam statuae formam accepit. Haec autem intelligenda sunt de iis, quae fiunt cum motu, siquidem in ipsis, « quod fit, non est, quia, quamdiu durat motus, fit, et non est; in ipso autem termino motus, in quo incipit quies, iam non fit aliquid, sed factum est [2] ». E contrario, « in his, quae fiunt sine motu, similiter est fieri, et factum esse. Et in his, quod fit, est, cum dicitur fieri [3] »; sicut « simul est illuminari, et illuminatum esse ». Quocirca « dicitur in talibus factum esse, secundum quod iam est; fieri autem, secundum quod ante non fuit [4] ».

XV. Infinitum categorematicum — syncategorematicum [5].

XVI. Infinitum privativum—negativum. *Infinitum privativum* est quod *natum est habere finem, et non habet*. Hoc modo ratio *infiniti* congruit quantitati; haec enim, prout in rerum natura existit, est quidem determinata: ast si, prout quantitas est, tantum spectetur, nullum habet terminum. *Infinitum negativum* est illud, a quo quilibet limes amovendus est. Unde illud dicitur infinitum

---

[1] *Cursus phil.*, p. II, q. XX, a. 3.

[2] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 17, n. 4.

[3] I, q. XLV, a. 2 ad 3. « In mutatione subita, ait etiam s. Bonaventura, est simul fieri et factum esse »; *In lib. IV Sent.*, Dist. XI, p. I, a. I, q. 5 *ad arg.*

[4] 3, q. LXXV, a. 7 ad 2.

[5] Vid. p. 58, ubi diximus infinitum *categorematicum* idem esse ac infinitum *actu*; *syncategorematicum* infinitum in *potentia*. Quare s. Bonaventura inquit: « Etsi in rebus creatis non contingat invenire actum infinitum; contingit tamen reperire infinitum in potentia, sicut patet in numero per appositionem, et in continuo per divisionem »; *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIV, a. II, q. 1 *ad arg.*

esse *per privationem completionis*, sive *completi esse*; istud *per privationem limitationis* [1].

Iam infinitum primo modo acceptum Deo convenire non potest, tum quia Deus est absque quantitate, tum quia omnis privatio imperfectionem designat, quae longe a Deo est. Infinitum autem dictum *negative* convenit Deo, « in quantum ad omnia, quae in Ipso sunt; quia nec Ipse aliquo finitur, nec Eius essentia, nec sapientia, nec bonitas, unde omnia in Ipso sunt infinita [2] ». Breviter hanc rem explicat Seraphycus Doctor : « Infinitum, ait, potest intelligi privative, et negative: privative, quia non habet terminum, sed natum est habere propter hoc, quod habet esse limitatum; et hoc modo dicit incompletionem, et non est in Deo. Alio modo negative, quod non habet terminum, nec etiam natum est habere; et hoc modo ponitur in Deo propter summam simplicitatem [3] ».

Eodem fere modo intelligenda est distinctio inter *indeterminatum privativum*, et *negativum*. Indeterminatum *privativum* est ens maxime abstractum, seu ideale, quod, cum non sit actu tale ens particulare, ita comparatum est, ut hoc et illud ens particulare esse possit, quia ipsum in singulis naturis rerum diversis modis determinari intelligimus. E contrario, indeterminatum *negativum* est ens maxime concretum, seu realissimum, quod, cum sit ipsum *esse* subsistens, *in se includit omnem modum perfectionis* [4]; proindeque nihil ipsi addi potest, per quod ad aliquem modum entis determinetur. Ex quo patet Deum non *privative*, sed *negative* indeterminatum dici posse.

Haec adnotanda sunt contra recentiores illos philosophos, qui infinitatem Dei ita explicant, ut inde Illum aliquid esse reale, seu, ut aiunt, *personale* inficientur.

XVII. In quale—In quid—In quale quid. Illud, quod essentiam subiecti constituit, atque de eo praedicatur ad modum substantivi, *in quid* praedicari dicitur; et quidem *in quid complete*, si totam rei essentiam, et *in quid incomplete*, si huius partem tantum innuat. Ex. gr., homo *in quid complete* praedicatur de Petro, atque generatim

---

1 Vid. s. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XLIII, a. 1, q. I *ad agr.*

2 Vid. s. Thom., *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. II, a. 2 ad 5; *ibid.*, *de Pot.*, q. I, a. 2 c.

3 *Loc. cit.*, q. II, *ad arg.*—4 *De Ver.*, q. XXIX, a. 3 c.

sic praedicantur omnes species de inferioribus sibi subiectis: Animal vero *in quid incomplete* praedicatur de homine; atque generatim sic praedicantur omnia genera de suis speciebus. *In quale* praedicari dicitur id, quod praedicatur ad modum adiectivi; hoc est ad modum qualitatis quasi adiacentis, et non per se stantis. E. g., in hisce enunciationibus: Homo est liber, Petrus est doctus, praedicatio est *in quale*. Hoc modo de subiecto praedicantur proprium et accidens, illud *in quale necessario*, istud *in quale contingenter* [1]. Quod si vox adiectiva proprietatem exprimit ad rei essentiam pertinentem, tunc praedicatio dicitur *in quale quid*. E. g., *rationale* praedicatur de homine *in quale quid*, atque generatim sic quaecumque differentia praedicatur de specie, quam constituit.

XVIII. In recto — In obliquo. 1° Terminus adhibetur *in recto*, si accipitur *ut quod*; *in obliquo*, si accipitur *ut quo* [2]. 2° *In recto importari* illud dicitur, quod in definitione rei ponitur, ut *essentiale constitutivum*: *In obliquo*, illud, quod in definitione locum non habet, sed tamen cum uno ex *constitutivis* connectitur. Hoc sensu hae voces respondent illis: *Formaliter — Consecutive*, quas alibi explicavimus [3]. Vel *in recto* aliquid definitur « per differentiam dicentem positionem; ut cum dicitur, Homo est animal rationale, mortale. . . . *In obliquo*, per differentiam dicentem privationem; ut cum dicitur, Simitas est curvitas nasi [4] ».

XIX. Intellectus agens — Intellectus patiens. Quoniam essentiae rerum materialium, quae sunt obiectum proportionatum intellectui humano, prout sunt extra animam, et a phantasmatis repraesentantur, non sunt intelligibiles actu, duplex intellectus ad explicandum actum intellectionis est distinguendus, *agens* et *patiens*. Intellectus *agens* est ea virtus animae, quae ex phantasmatis species intelligibiles, rei essentiam repraesentantes, efficit, quatenus phantasmata illustrat, atque ex eis conditiones materiales abstrahit; eodem fere modo, quo fulgor erumpens ex oculis felis obiecta illustrat, eaque visibilia reddit. *Intellectus patiens* est ea virtus animae, quae species

---

[1] Vid. p. 8.—[2] Vid. litt. Q.—[3] P 133.
[4] S. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XXV, a. 1, q. II *ad arg.*

intelligibiles, ab intellectu agente elaboratas, in se, tamquam in quoddam speculum, excipit, et per eas obiectum ab eisdem repraesentatum apprehendit. Dicitur etiam *possibilis*, non quidem quia non sit aliquid reale, sed quia est in potentia ad species rerum recipiendas, et ideo a potentia ad actum intelligendi progreditur [1].

Hac in re illud adnotandum est, quod cum Aristoteles intellectum agentem *habitum*, aut *artem* nominat [2], ad modum comparationis loquitur. Nam, sicut ars formam artificiosam inducit in materiam rudem, quae in potentia ad illam est, ita intellectus agens per species impressas tamquam per formas perficit, et ad actum reducit intellectum possibilem. Rursus, intellectus agens dicitur *habitus* ad significandum ipsum non esse *privationem*, per quam res est in potentia ad aliquid recipiendum; siquidem intellectus agens non est in potentia ad recipiendum, sed in actu ad agendum [3].

XX. Intellectus speculativus — Intellectus practicus. *Intellectus speculativus*, sive *theoreticus* est qui conquiescit in obiecti sui contemplatione. *Practicus*, qui cognitionem ad opus *extendit*, sive applicat. Quare finis *intellectus speculativi* unicus est, nempe veritatis contemplatio: finis autem *intellectus practici* proximus est operis cognitio, remotus est huius productio. Tum vero intellectum *speculativum*, tum *practicum* non esse nisi unam eamdemque intelligendi facultatem sub diverso respectu consideratam ostendit s. Thomas [4].

Ex hac distinctione intelligitur quodnam sit in *operabilibus* iudicium *speculativum* et *practicum*. Iudicium nempe *speculativum*, cum de operationibus agitur, est illud, quo intellectus rem quampiam sibi obiectam bonam, aut malam esse enunciat. *Practicum* est illud, quo intellectus eamdem rem in his adiunctis praesentibus reapse eligendam, aut reiiciendam esse, vel aliquid recte, vel secus, actum esse decernit.

---

[1] Vid. *Species impressa—expressa*, litt. *S*. Quae ad duplicem hanc intelligendi virtutem spectant, fuse explicata invenies apud Sanseverino, *Phil. Christ.*, *Dynam.*, vol. II, c. VII, aa. 6 sqq, p. 599 sqq, Neapoli 1862.—[2] *De An.*, lib. III.

[3] Vid. s. Thom., *In lib. III De An.*, lect. X.

[4] I, q, LXXIX, a. 11 c.

XXI. Intelligere—Ratiocinari. *Intelligere* est veritatem intelligibilem *immediate* apprehendere. *Ratiocinari* est eam *mediate* cognoscere, seu procedere de uno intellecto ad aliud, ad veritatem intelligibilem cognoscendam [1]: « Ratiocinatio est decursus principiorum ad conclusiones [2] ». Quocirca inter hos duos actus rationis humanae differentia intercedit, quae inter quietem, et motum existit; siquidem intelligere *immediate* est quaedam quies rationis humanae, intelligere autem *mediate* est quidam motus eius. Hinc etiam existit distinctio inter *intelligere*, et *scire*: « Ipsa cognitio, ait s. Thomas, secundum quod stat in principiis, accipit nomen intellectus; secundum autem quod derivatur ad conclusiones, quae ex principiis cognoscuntur, accipit nomen scientiae [3]». Quocirca « habitus principiorum dicitur intellectus, et habitus conclusionis scientia. Quoniam plurimum intellectus lucis et formae habent principia, propter quod a forma intellectus nominantur. Sed minimum et quasi per aliud medium de lumine intellectus habet scientia; propter quod aliud sortitur vocabulum [4] ».

XXII. Intentio intellectus—Intentio voluntatis. *Intentio intellectus* nihil aliud est, quam conceptus, quo intellectus rem aliquam cognoscit; nam intellectus, rem apprehendens, in ipsam tendit. *Intentio* autem *voluntatis* lato, et proprio sensu accipi potest. Si primo sensu sumatur, est actus voluntatis liberae, quo in aliquid, uti obiectum, vel finem fertur. Sin altero, est actus voluntatis tendentis in aliquid per aliqua ad ipsum finem ordinata; nempe implicat ordinem ad finem assequendum per media: « Intentio, ait s. Bonaventura, idem est, quod voluntas ratiocinata, prout dirigitur in finem [5] ». Quocirca *intentio* proprie accepta non est actus, quo voluntas simpliciter fertur in aliquem finem, sed est actus, quo voluntas per unum, quod vult, in aliud pervenire nititur.

---

1 Vid. s. Thom., I, q. LXXIX, a. 8 c. « Dixerimus autem eam esse rationem, quae iis, de quibus dubitatur, ex iis, quae sunt certa, et extra controversiam, fidem facit »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. II, n. 11.

2 B. Alb. M., *De Intellectu et Intelligibili*, lib. I, tract. III, c. 2.

3 *In lib. III Sent.*, Dist. XXVIII, q. I, a. 6 *sol.*

4 B. Alb. M., *De Intellectu et Intelligibili*, loc. cit.

5 *In lib. IV Sent.*, Dist. VI, p. 2, a. II, q. 2 *resol.*

Nam « per hoc, quod dicitur in aliquid tendere, quaedam distantia illius, in quod tendit, significatur; et ideo quando appetitus fertur in aliquod immediate, non dicitur proprie esse intentio illius, sed quando per unum, quod vult, in aliud pervenire nititur, illius, ad quod pervenire nititur, dicitur esse intentio »; e. g., « non solum ex hoc dicimur intendere sanitatem, quia volumus eam, sed quia volumus ad eam per aliquid aliud pervenire ». Quare « intentio in ratione sua ordinem quemdam unius ad alterum importat; ordo autem unius ad alterum non est, nisi per intellectum, cuius est ordinare »; ergo « intentio nominat actum voluntatis, praesupposita ordinatione rationis ordinantis aliquid in finem [1] ».

XXIII. Intentio actualis — virtualis — habitualis — interpretativa. Haec distinctio ad *intentionem* voluntatis spectat. Porro, *intentionem actualem* ille habet, in quo est praesens determinatio voluntatis coniuncta cum attentione vel ad rem, quam agit, et dicitur *directa*, vel ad ipsum actum voluntatis, et dicitur *reflexa*. *Virtualis* dicitur, quae actu quidem non est, sed fluit ab actuali, quae paulo ante praecessit, atque adhuc in effectibus suis perseverat. Talis intentio est in eo, qui licet deliberata voluntate ambulare coeperit, ut ad aliquem locum perveniat, tamen inter ambulandum mente evagatur. *Habitualis* est intentio mere praeterita, non revocata, quae iam neque in se, neque in sua virtute, vel aliquo effectu a se relicto existit; vel, secundum alios, intentione *habituali* fit actio, quae exurgit tantum ex facilitate, sive propensione voluntatis ad illam eliciendam repetitis actibus comparata. Huiusmodi intentio in dormientibus, vel in ebriis, vel in furiosis adesse potest [2]. *Interpretativa* denique dicitur illa, quae neque actu est, neque antea fuit, sed censetur adesse, si eius obiectum voluntati proponeretur.

---

[1] Cf 1ª 2ªᵉ, q. XII, a. 1 ad 3, et *In lib. II Sent.*, Dist. XVIII, q. I, a. 3 *sol.* Intentio, monente eodem sancto Doctore (*ibid.*, Dist. XXXVIII, q. I, a. 3 ad 2), etiam rebus naturalibus aliqua ratione convenire potest. Nam « naturalia, quamvis non habeant voluntatem, tamen intendunt aliquid per appetitum naturalem, secundum quod diriguntur in finem suum ab Intellectu Divino, naturae attribuente inclinationem in finem, quae inclinatio *appetitus naturalis* dicitur »; Cf p. 19.

[2] Nonnulli pro *intentione habituali virtualem* intelligunt.

Unde est tantum dispositio voluntatis ad intentionem eliciendam, si obiectum ei proponeretur. E. g., vir etiam ditissimus *interpretative* vult sibi stipem erogari, si facultatibus laberetur, licet id numquam cogitaverit.

XXIV. Intentio formalis—Intentio obiectiva. *Intentio*, prout ad intellectum spectat, sumitur vel pro ipso actu intellectionis, et dicitur *intentio*, seu *conceptus formalis*, quia intellectui veluti forma inhaeret, vel pro re ipsa, quae per cognitionem percipitur, et dicitur *intentio*, seu *conceptus obiectivus*, quia est id quod obiicitur menti cognoscendum: « Intentio, inquit s. Bonaventura, aliquando dicit actum intendendi; aliquando ipsum intentum; principalius tamen nomen intentionis impositum est ipsi actui [1] ». Hinc *esse intentionale* dicitur illud *esse*, quod res habet in intellectu cognoscente, vel prout est in ipso intellectu, vel prout obiective repraesentat rem intellectam; siquidem « intentiones ipsae, quemadmodum ait s. Thomas, non sunt in rebus, sed in anima tantum; sed habent aliquid in re respondens, scilicet naturam, cui intellectus huiusmodi intentiones attribuit [2] ».

XXV. Intentio prima—Intentio secunda. *Intentio* tum *obiectiva*, tum *formalis* potest esse *prima*, vel *secunda*. *Intentio prima obiectiva* est, quae rem, prout in se est, repraesentat; e. g., conceptus hominis, prout *esse* hominis repraesentat: *Intentio secunda obiectiva* est, quae repraesentat rem eo modo, quo ipsa ab intellectu cognoscitur; e. g., conceptus *hominis*, prout universaliter, velut quaedam species, consideratur. Quoniam vero intentio *formalis* est ipsa cognitio rei, ipsa est *prima*, vel *secunda*, prout circa rem primo, vel altero modo spectatam versatur. Exinde intelligitur, quaenam sint voces *primae intentionis*, *secundae intentionis*. Illa sunt nomina rerum, seu voces, quae res, prout in se sunt, significant; atque dicuntur etiam *primae impositionis*, puta homo, animal, lapis etc. Istae sunt, quae non immediate rem ipsam significant, sed id, quod res habet a nostro intellectu, puta si ferrum appellatur *species*, metallum *genus*, durum *accidens* etc. [3].

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXVIII, a. II, q. 2 *ad arg.*
[2] *In lib. I Sent.*, Dist. XXXIII, q. I, a. 1 ad 3.
[3] Vid. s. Thom., I, q. XXX, a. 4 c.

Hinc voces huiusmodi appellantur etiam *secunda nomina, artium vocabula*, vel *termini artium*.

XXVI. Intentionaliter primo — Intentionaliter secundo. Harum vocum significatio ex praecedentibus facile perspicitur. Scilicet *primo intentionaliter* res considerari dicitur, quatenus cognoscitur ut in sui natura est, nulla alia cognitione interveniente. Quare tunc aliquid rei *primo intentionaliter* attribuitur, cum ipsi attributum illud convenit, prout talis naturae est, non vero propter aliquam cognitionem circa illam ab intellectu iam exercitam. E. g., quando enunciatur, homo est animal, το *homo* sumitur *primo intentionaliter*; siquidem animal de homine enunciatur, quia prout in rerum natura est, intellectui exhibetur, non vero secundum aliquam rationem, qua intellectus ipse notionem hominis iam antea habitam considerat. *Secundo intentionaliter* res sumitur, quando consideratur non quidem secundum *esse*, quod in rerum natura exhibet, sed secundum aliquam rationem, quam intellectus in eius iam habita notione cogitat. E. g., hoc modo de *homine* enunciatur esse *speciem*.

XXVII. Intuitiva cognitio—Discursiva. Per illam cognoscimus aliquid immediate, absque ratiocinatione: ita prima et per se nota principia cognoscimus; puta: Bis bina sunt quatuor: Totum est maius sua parte etc. Per hanc aliquid mediate cognoscimus, nempe ex aliquo principio noto devenimus in cognitionem alterius, quod prius erat ignotum. Hinc in cognitione *intuitiva* mens quasi *quiescere* dicitur; e contrario cognitio *discursiva* motui comparatur, quia a notis ad ignota progreditur [1].

XXVIII. Iustitia legalis — distributiva — commutativa. *Iustitia legalis* est virtus, quae ordinat actus omnium virtutum ad bonum commune, atque haec, ut ait s. Thomas, « est in principe principaliter, et quasi architectonice (*nempe tamquam in operante et dirigente*); in subditis autem secundarie, et quasi administrative [2] », nempe tamquam in subiectis et obedientibus legi. *Iustitia commutativa* consistit in aequalitate dati et accepti, ac proinde constituit aequalitatem quasi quantitatum, seu, ut vocant, *arithmeticam*, qua tantum dandum est, quantum est

---

[1] Vid. *Intelligere — Ratiocinari*, p. 177.
[2] 2ª 2ae. q. LXVIII, a. 6 c.

acceptum; e. g., si quis tres nummos mutuo accepit, tres nummos creditori rependere tenetur. *Iustitia distributiva* est quae, ut ait s. Thomas, « observat aequalitatem proportionis (*quam vocant geometricam*), ut det unicuique, secundum quod dignum est [1] », puta si habenti sex gradus meritorum dentur tres nummi, et habenti duodecim gradus meritorum dentur sex nummi; eadem enim est proportio trium ad sex, quae sex ad duodecim. Iam, ut idem Aquinas monet, « iustitia commutativa, per quam aequalitas constituitur inter Deum dantem, et creaturam recipientem Deo competere non potest secundum propriam acceptionem, quia beneficia Dei semper excedunt meritum creaturae; sed tamen servatur etiam proportionis quaedam aequalitas inter Deum dantem, et creaturam recipientem; in quantum scilicet se habet ad suam superabundantiam, sicut creatura ad id quod competit ei secundum suam parvitatem [2] ».

I

EFFATA

I. Idem est principium constituens rem in esse proprio, et distinguens eam a ceteris. Sive: Res quaelibet distinguitur ab aliis per illud idem, per quod in suo *esse* constituitur. Enimvero illud, quod rem constituit, dat eidem unitatem; et unitas ens constituit indivisum in se, et distinctum a quovis alio. Insuper quicquid ultimo rem aliquam in suo *esse* constituit, ad illam tantum, et non ad aliam pertinet; ergo impossibile est eam per illud a ceteris non distingui. Non tamen vicissim: Omne principium quovis modo distinguens est etiam principium constituens: attributa enim, quae dicuntur *propria*, distinguunt res; immo et ipsa accidentia non raro id praestant; nec tamen utraque sunt principia res constituentia.

II. Idem est principium essendi et operandi. Scilicet,

---

[1] *Super cap. VIII De Div. Nom.*, lect. IV. *Aequalitas arithmetica, et proportio geometrica* idem fere valent, ac *aequalitas aequiparantiae, et aequalitas disquiparantiae,* de quibus vid. p. 108.

[2] *In lib. IV Sent.*, Dist. XLVI, q. I, a. 1 *sol.* Vid. I, q. XXI, a. 1 c.

operatio, et *esse* in eodem principio fundantur, tum quia *operatio sequitur esse* [1], tum quia eatenus aliquid agit, quatenus est actu [2]. At vero illud theorema accipiendum est quoad principium remotum, seu radicale, non vero quoad principium proximum operationum. Audiatur s. Bonaventura: « Idem est principium essendi et operandi; dicendum, quod verum est de principio remoto, sed de proximo impossibile. Nam si idem omnino esset principium, tunc idem esset in re esse et operari, similiter, si idem esset principium, cum res semper habeat esse, semper haberet operari [3] ».

Hinc vides perperam illud theorema in medium afferri ab iis, qui potentias animae ab eius substantia non distinguunt. « Quia ergo, subdit sanctus Doctor, forma dicit proximum et immediatum principium essendi, potentia vero proximum et immediatum principium operandi, patet quod impossibile est esse omnino idem ».

III. Idem non potest esse causa contrariorum; *atque*, Idem semper facit idem [4].

IV. Ignoti nulla cupido; *vel*, Nihil volitum quod non cognitum [5]. Hoc effatum significat nullum voluntatis actum exerceri, nisi aliqua cognitio intellectus ei praecedat, qua res quaelibet bona aut mala apprehendatur [6]. Hinc commune proverbium: Quod quis non novit, hoc non dolet. Revera, « bonum est causa amoris per modum obiecti: bonum autem non est obiectum appetitus, nisi prout est apprehensum; et ideo amor requirit aliquam apprehensionem boni, quod amatur [7] ». Quocirca intellectus dicitur « movere voluntatem sicut praesentans ei obiectum suum [8] », ob quam rationem appetitus dicitur *movere*, sicut *movens motum* [9].

---

1 Vid. litt. *O*.—2 Vid. p. 40-41.

3 *In lib. I Sent.*, Dist. III, p. 2, a. I, q. 3 *ad arg.*

4 Vid. *Contrariorum contrariae sunt causae*, p. 85.

5 Quod s. Augustinus ita enunciavit: « Quo modo quod nescit, aut contemnit, aut eligit, nisi quia haec duo sciuntur aliter per prudentiam boni, aliter per prudentiam mali? » *De Gen. ad litt.*, lib. VIII, c. 14, n. 32. Et alibi: « Rem prorsus ignotam amare omnino nullus potest »; *De Trin.*, lib. X, c. 1, n. 1.

6 Vid. *Finis non movet, nisi cognitus*, p. 141.

7 1^{a} 2^{ae}, q. XXVII, a. 2 c.—8 Ibid., q. IX, a. 1 c.

9 *In lib. III Sent.*, Dist. XXVII, q. I, a. 1 *sol.*

V. Impossibile est idem simul esse et non esse; *vel:* Idem simul inesse et non inesse eidem nequit. Subintelligitur, *secundum idem*, et *ad idem*, seu eodem respectu [1]. Hoc effatum, quod *principium contradictionis* audit, notissimum est, siquidem nemo circa illud errare potest, nisi dicat contradictoria, seu ens et non ens simul esse vera; id quod ne cogitari quidem potest. Appellatur etiam *dignitas dignitatum*, atque *omnium principiorum firmissimum*. Quae non ita intelligenda sunt, ut per istud principium reliqua per se nota directa demonstratione probentur; qui enim negaret, e. g., omne totum maius esse sua parte, eadem ratione negaret etiam *principium contradictionis*. Sed est omnium primum, quia est ceterorum velut radix et basis; ita ut haec ad ipsum reducantur; ipsumque si corruat, corruant necesse est omnia principia, omnesque demonstrationes, et scientiae [2].

Huc spectat etiam illud: Implicat, ergo esse non potest. Nam implicare significat involvere contradictionem, nempe idem simul esse et non esse. Hinc id, quod implicat, ne Divina quidem virtute fieri potest; siquidem actio Dei, *qui est actus maxime, et principale ens, ad non ens*, cuiusmodi est id, quod *implicat*, *proprie terminari non potest* [3]. Hoc magis declaratur ex eo ipso, quod potentia Dei est infinita. Nam « potentiae absolutae, cum infinita sit, necesse est attribuere omne id, quod in se est aliquid, et quod in defectum potentiae non vergit ». Atqui « coniunctio affirmationis et negationis est nihil ». Ergo « potentia Dei ad hoc se non extendit, ut affirmatio et negatio sint simul; et eadem ratio est de omnibus, quae contradictionem includunt [4] ». Neque id Divinae potestati derogat; nam, ut monet s. Thomas, « quae contradictionem implicant, sub Divina omnipotentia non continentur, quia non possunt habere possibilium rationem. Unde convenientius dicitur, quod ea non possunt fieri, quam quod Deus non possit facere [5]». Sane, « omnis potentia, quae intelligitur aliquid facere, respicit ens vel in ra-

---

[1] Vid. p. 80-81.

[2] Vid. s. Thom., 1ª 2ªᵉ, q. XCIV, a. 2 c. Cf Sanseverino, *Elem. seu Instit. Phil. Christ.*, vol. II, *Ontol.*, c. II, art. 4, p. 37-40.

[3] Vid. s. Thom., *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. I, a. 3 c.

[4] *In lib. III Sent.*, Dist. I, q. II, a. 3 *sol.*

[5] I, q. XXV, a. 3 c.

tione principii, vel termini, vel utroque modo; unde de ente potest facere non ens, et e converso, et de uno aliud; sed de non ente facere non ens, hoc nullius omnino potentiae est [1] ».

VI. Inconveniens est aliquid esse propter vilius se [2]. Intellige 1° *principaliter*, nam *secundario*, atque *minus principaliter* potest aliquid esse propter ignobilius; puta rex est etiam propter rusticos protegendos [3]. 2° Dummodo sermo sit de agentibus bene ordinatis; ex inordinatione enim operantium fieri potest, ut id, quod est nobilius, referatur ad viliora, uti homines peccantes faciunt, dum finem ultimum in rebus creatis constituunt.

VII. Individua sunt infinita. Intelligendum hoc est vel quatenus individua, etsi et loco et tempore, et singula, et omnia actu sint finita, tamen sunt infinita *syncategorematice* [4], quia eorum numerus semper augeri potest; vel quatenus sunt *incerta, non determinata, non definita*, numquam enim sub eodem numero certe includuntur, uti species, quae semper eaedem perseverant. Quod postremum intelligendum est respectu nostri; quia individuorum numerus nos latet; non item *absolute* et *reipsa*, quippe hoc sensu omnia sunt numero definita, atque Deus exacte in numerato habet omnium individuorum numerum.

VIII. Individuorum multiplicatio intenditur a natura ob speciei conservationem. Istud effatum ita a s. Thoma [5] explicatur, ut de corruptibilibus creaturis sit accipiendum. Nam, cum natura intendat quod est semper et perpetuum, cumque in corruptibilibus nihil sit perpetuum, et semper manens, nisi species, fit, ut bonum speciei principaliter intendatur a natura. Contra, cum substantiae incorruptibiles maneant semper, non solum secundum speciem, sed etiam secundum individua, fit, ut in eis ipsa individua *principaliter* intendantur a natura, seu potius ab Auctore naturae, qui solus est eorum creator. Insu-

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XLII, a. 1, q. 3 *sol.*

[2] « Quod ad aliquid referendum est, inferius est eo, ad quod referendum est »; s. Aug., Lib. *de Qq. LXXXIII*, q. 30. Et in lib. *De Magistro*, n. 15: « Quidquid propter aliud est, vilius sit necesse est, quam id, propter quod est ».

[3] Vid. p. 139.—[4] Vid. p. 58.

[5] I, q. XCVIII, a. 1 c.

per in ipsis substantiis corruptibilibus conservatio speciei est quippe una ex causis multiplicationis individuorum, non tamen causa adaequata; multiplicantur enim individua ob alias quoque causas, puta ob pulcritudinem, et ornatum Universi, manifestationem potentiae et bonitatis Divinae, eorumdem individuorum in una republica societatem etc. « Multiplicatio individuorum, ad rem inquit s. Bonaventura, est propter conservationem speciei . . . , haec non est tota causa, nec praecipua; imo principalis ratio est ad manifestationem Divinae Bonitatis [1] ».

Ex una, et altera explicatione huius effati colligitur rationem multiplicationis animarum hominum non esse a conservatione speciei sumendam, tum quia ipsae sunt incorruptibiles, tum quia illae, ut subdit s. Bonaventura, « sunt multae, ut in eis distribuatur gratiarum Dei multiformitas, et compleatur illius supernae civitatis integritas, et numerositas [2] ».

IX. Individuum est incommunicabile. Non quidem *effective*; nam hac ratione potest aliquid communicari *secundum participationem unius et eiusdem rei secundum numerum* [3]; puta hic ignis aquae suum calorem, hic pater suo filio propria bona, hic praeceptor discipulis suam doctrinam communicat, et unum exemplar sese quasi communicat multis, quae ad eius imitationem fiunt: item hac ratione « opera satisfactoria unius alteri computantur . . . ex intentione operantis aliquo modo directa ad ipsum [4] ». Itaque individuum est *incommunicabile attributive*, et *respectu inferiorum*; habet enim naturam singularem, ideoque nec ulli infra se communicari potest, seu attribui; ita enim fieret universale [5]. Neque id infirmatur ex eo quod Natura Divina est *numero* una, et tamen *attributive* communicatur tribus Personis. Natura enim Divina non communicatur tribus Personis, tamquam superius inferioribus, sed tamquam aequale aequali, singulare singulari, seu, ut natura suppositis, in quibus ipsa neque ab illis, neque a seipsa dividitur, quia,

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XVIII, a. II, q. 1 *ad arg.*

[2] Vid. etiam *ibid.*, Dist. XX, a. I, q. I *ad arg.*

[3] *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. I, a. 1 *sol.* 1 ad 3.

[4] *Ibid.*, Dist. XX, q. I, a. 4, *sol.* 1 c.

[5] Circa hoc effatum vid. etiam litt. *S*, in explicatione *suppositi*.

ut s. Damascenus inquit, *indivisa est in divisis* [1], nempe tota est in singulis, et in omnibus simul *indistincta* ab illis.

X. Indivisibile additum indivisibili non facit maius [2].

XI. Inferiorum diversa ratio non facit aequivocationem superiorum. Scilicet: Ex eo, quod aliqua differunt inter se in eo quod est minus commune, inferri nequit, ut differant etiam in eo quod est magis commune. E. g., licet equus et asinus differant in definitione sibi propria, tamen communis definitio animalis convenit utrique [3]. Hic autem sermo est de *aequivocatione propria*, sive *dialectica*, non de *aequivocatione physica* [4].

XII. Infiniti ad finitum nulla est proportio [5].

XIII. Infinito non est aliquid maius. Nempe, nequit dari infinitum maius alio infinito; nam si infinitum ab alio excederetur, iam non attingeret rationem infiniti, in quo nec magis, nec minus intelligi potest. Quin immo *infinitum* nec etiam sibi aequale admittit; quia si duplex, vel multiplex esset, iam non esset omnimode infinitum; hinc non potest esse nisi unum. Hoc effatum vero intelligendum est de infinito *categorematice*, quod est omnibus modis infinitum. Quoad autem infinitum *syncategorematice* [6], ipsum tale non est omnibus modis infinitum, et in omni ordine, sed uno tantum determinato modo, et in uno ordine, neque est substantia quaedam, sed accidit rebus, quae dicuntur infinitae; multiplicari ergo potest, habita ratione subiecti, quod multiplicatur. E. g., possumus intelligere plures lineas, quae sint infinitae secundum longitudinem, infinitas series numerorum parium et imparium, infinitas series effectuum possibilium in unaquaque causa, infinita individua possibilia in unaquaque specie etc. Item, huiusmodi infinitum in eo quidem ordine, in quo est infinitum, nihil habebit maius; at ratione subiecti maioris poterit habere aliud infinitum, quod ipso sit maius in alio ordine. Exemplum a numeris desumi potest. Nam species numerorum parium sunt infinitae, et similiter species numerorum imparium; et tamen numeri

---

[1] *De Fide orthod.*, lib. II, c. 8.—[2] Vid. p. 121.

[3] Vid. s. Thom., I, q. XXIX, a. 4 ad 4.

[4] De his vid. p. 109.—[5] Vid. litt. *P.*

[6] De his vocibus vid. p. 58.

pares et impares sunt plures, quam pares. Itaque, sic concludit s. Thomas: « Dicendum est, quod infinito simpliciter quoad omnia, simpliciter nihil est maius: infinito autem sucundum aliquid determinatum non est maius in illo ordine; potest tamen accipi aliquid maius extra illum ordinem [1] ». Et alibi: « Infinito non est aliquid maius in illo ordine, quo est infinitum, sed secundum alium ordinem nihil prohibet aliquid esse aliud maius infinito; sicuti numeri pares sunt infiniti, et tamen numeri pares et impares simul accepti sunt plures numeris paribus [2] ».

Hanc ob rationem Theologi docent nihil prohibere, quominus *infinitas* satisfactionis Christi excedat infinitatem gravitatis offensae Deo irrogatae; utraque enim haec *infinitas* in diverso genere est; siquidem prima infinita est in genere pretii et bonitatis moralis, altera in genere mali, seu *gravitatis offensivae* [3].

XIV. Infinitum impossibile est esse ex finitis. Intelligitur de illo, quod est *actu* infinitum. Equidem, si huiusmodi infinitum ex finitis exurgeret, iam *actu* omnia non possideret, ideoque non esset actu infinitum.

Exinde abnormitas pantheismi inferri potest, secundum enim hoc systema, Infinitum, nempe Deus, ex rerum finitarum collectione exurgeret.

XV. In naturalibus et moralibus non quaeritur quid semper fiat, sed quid in pluribus accidat. Cuius ratio assignatur a s. Thoma: « In rebus naturalibus non quaeritur quid semper fiat, sed quid in pluribus accidat, eo quod natura corruptibilium rerum impediri potest, ut non semper eodem modo operetur. . . . . In moralibus consideratur quod ut in pluribus est, non autem quod semper est, eo quod voluntas non ex necessitate operatur [4] ». Unde conficit idem Doctor, « in rebus contingentibus, sicut sunt naturalia, et res humanae, sufficere talem certitudinem, ut aliquid sit verum ut in pluribus, licet deficiat in paucioribus [5].

XVI. Intellectus abstrahit a materia. Tum quia ultra singularia, seu materialia se extendit; tum quia, ut

---

[1] 3, q. X, a. 3 ad 3.—[2] *Quodlib.* IX, q. I, a. 1 ad 1.

[3] Vid. s. Thom., 3, q. XLVIII, a. 2 c.

[4] 1ª 2ªᵉ, q. LXXXIV, a. 1 ad 3.

[5] *Ibid.*, q. XCVI, a. 1 ad 3.

ait s. Thomas, res singulares *facit intelligibiles in actu per abstractionem specierum a conditionibus materialibus* [1]. Quod ut magis perspicuum fiat, in memoriam revocandum est quamlibet cognitricem potentiam nihil sine quadam abstractione apprehendere posse; siquidem potentia cognitrix aliquid apprehendit, quatenus *accipit formam apprehensi, non secundum esse, quod habet in eo, quod apprehenditur*, sed *secundum esse repraesentativum*. Iam vero huius abstractionis gradus diversi sunt, prout diversae sunt potentiae [2]. Etenim sensus exteriores abstrahunt quidem formam a materia, quatenus rerum species in eis recipiuntur sine materia, eadem ratione, qua cera annuli figuram sine ferro, vel auro recipit; sed non abstrahit a presentia materiae, nec ab eius *appendicibus*. Quas materiae *appendices* explicans Albertus M. ait esse « conditiones et proprietates, quas habet subiectum formae quod est in tali, vel tali materia; v. g., talis membrorum situs, vel talis color faciei, vel talis aetas, vel talis figura capitis, vel talis locus generationis; haec enim sunt quaedam individuantia formam, quae sic sunt in uno individuo unius speciei, quod non sunt in alio [3] ». Potentia autem imaginativa abstrahit a materia, et a praesentia materiae, sed non ab eius appendicibus; e. g., Sortem non praesentem imaginamur, sed tamen crispum, et album, senem, vel iuvenem etc. At intellectus, cum sit facultas inorganica, in rebus neque materiam, neque aliquid, quod ex materia fluit, sed tantum quidditatem, sive essentiam eius cognoscit, ac proinde abstrahit non solum a materia, et eius praesentia, sed etiam ab eius *appendiciis*. Hanc ob rationem species, per quam intellectus rem cognoscit, *simpliciter abstracta* etiam vocari solet. Diversos autem gradus, quibus haec abstractio intellectiva fieri potest, explicabimus, ubi distinctionem trademus inter materiam *sensibilem* et *intelligibilem*.

XVII. Intellectus est impermixtus: intus vero existens prohibet extraneum. Primum membrum huius effati significat intellectum, eo quod sine ullo organo corporeo exercetur, corpori non misceri, ac proinde natura sua non

---

[1] I, q. LXXIX, a. 3 c. Vid. p. 175.
[2] Vid. Alb. M., *De Anim.* lib. II, tract. 3, c. 4.
[3] Loc. cit.

esse, quemadmodum cognitrices facultates organicae, determinatum ad hoc, vel illud cognoscendum. Hinc illud:

INTELLECTUS NATUS EST APTUS AD OMNIA INTELLIGENDA. Non quidem omnia *perfecte* et *intuitive*, sed *imperfecte*, *aliquo modo* et *quantum potest*. « Dicendum, ad rem s. Bonaventura, quod est loqui de intellectu comprehendente, et sic non est verum quod omnia intelligere possit, quia nec Deus, nec aliquid Dei est comprehensibile nobis, quia omnino infinitus. Et est loqui de intellectu apprehendente; et hoc dupliciter, aut in ratione possibilitatis et suscipientis; et sic omne, quod potest fieri, potest intelligere, quia possibile est ad intelligendum; aut in ratione agentis, et quia non habet lumen tantae potentiae, quod possit super omnia, scilicet praesentia et futura, quia multa sunt supra eius iudicium; sic non est omnium [1] ».

Secundi membri sensus est: Si intus in intellectu aliquid esset innatum, quod nempe naturaliter intelligeretur, tunc ipse intellectus prohiberetur, ne alia cognoscere posset; « sicut videmus, quod lingua infirmi, quae infecta est cholerico et amaro humore, non potest percipere aliquid dulce, sed omnia videntur ei amara »; quemadmodum etiam, « si aliquis determinatus color sit non solum in pupilla, sed etiam in vase vitreo, liquor infusus eiusdem coloris videtur [2] ». Hoc alterum effati membrum consequitur primum; nam, « cum intellectus noster natus sit intelligere omnes res sensibiles et corporeas, oportet quod careat omni natura corporali, sicut sensus visus caret omni colore, propter hoc, quod est cognoscitivus coloris. Sic etiam intellectus si haberet aliquam naturam determinatam, illa natura connaturalis sibi prohiberet eum a cognitione aliarum naturarum [3] ». Hinc intellectus non est *actu* aliquid eorum, ad quae in potentia est, seu nihil necessario in se includit *actu*, sed potest omnia, positis conditionibus, intelligere. Hinc etiam illud:

INTELLECTUS EST IN PRINCIPIO SICUT TABULA RASA, seu in qua nihil scriptum est; quae quidem comparatio non omni ex parte accipienda est, tabula enim non est scri-

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, p. I, dub. 8. Vid. p. 44.

[2] I, q. LXXV, a. 2 c.

[3] *De Anima*, lib. III, lect. VII.

pturae, quemadmodum est intellectus, cognitionis intellectivae causa formalis atque effectrix.

XVIII. Intellectus est intus legens. Dicitur intellectus quasi *intus legens*, tum quia pervadit usque ad veritatem, quae est intima proprietas omnis entis; siquidem « intellectus, ut ait s. Thomas, *denominatur ab intima penetratione veritatis* [1]; atque « ex hoc aliquis intelligere dicitur, quod in ipsa rei essentia veritatem quodammodo legit [2] »; tum quia similitudinem obiecti in seipso exprimit, et tali similitudine ipsum obiectum contemplatur.

XIX. Intellectus est potentia reflexiva. Inde constituitur una ex differentiis, quae intellectum a sensu discriminat [3]. Nam oculus, e. g., non videt seipsum, neque actum suum; at intellectus non solum cetera obiecta, sed etiam seipsum, atque suum actum cognoscit [4]. Quod « si, subdit s. Bonaventura, quaeratur ratio, quare potentia intellectiva nata sit supra se redire, et voluntas »; ea est, « quia sunt simplices potentiae, et in substantia simplici fundatae, et organo non alligatae [5] ». Et sane, sensus, eo quod organo corporis indiget, non potest se ad seipsum convertere, seu se totum cum toto coniungere, quia organum habet partes extra partes; quocirca intellectus, quia est potentia inorganica, in se redire, seu super se reflecti potest, et ita seipsum, et intellectiones suas intelligit.

XX. Intellectus intelligendo fit omnia. Cuius sensus hic est: Quoniam intellectus rem ex eo cognoscit, quod forma seu species eius in ipso existit, et quoniam forma dat *esse* rei, sequitur ut intellectus, dum actu intelligit, res ipsa intellecta quodammodo fiat, et quia omne ens est intelligibile, intellectus fit omne ens. Id illustrari potest hoc familiari exemplo: Manus, nobilissimum instrumentum soli homini datum ad apprehendenda omnia alia externa instrumenta, apprehendens omnia, fit omnia; manus enim hominis est quodammodo malleus, quia malleum accipiendo, percutit; est gladius, quia gladium accipiendo, ferit; est calamus, quia calamum accipiendo, scribit, etc.;

---

[1] 2ª 2ªᵉ, q. XLIX, a. 5 ad 3.

[2] *Qq. dispp., De Ver.*, q. XV, a. 1 c.—[3] Vid. litt. *S.*

[4] Vid. s. Thom., *Contr. Gent.*, lib. II, c. 66.

[5] *In lib. 1 Sent.,* Dist. XVII, p. 1, a. 1, q. 2 *ad arg.*

manus ergo est omnia, quia est instrumentum omnia recipiens instrumenta. Sic et intellectus, qui est tamquam speculum, recipit rerum imagines, in quibus ipsas res intelligit, iisque fit similis. Exinde patet 1° intellectum, non quatenus potentia est, fieri omnia, sed prout *actu* hanc vel illam rem cognoscit, fieri rem hanc, vel illam cognitam [1], siquidem forma, seu species, per quam intellectus rem intelligit, nonnisi in actu intellectionis coniungitur cum intellectu. 2° Id intelligendum non esse *materialiter* et *realiter*, quasi intellectus res, ut extrinsecus sunt, recipiat, sed *spiritualiter* et *intentionaliter*, quia spiritualis species in illo recipitur: « Quando dicitur, quod ad actum intelligendi requiritur quod ex intellecto et intelligentia fiat unum, hoc intelligitur quantum ad speciem, quae unitur intellectui, non quantum ad ipsum obiectum extrinsecum [2] ». 3° Tandem: Intellectum non fieri omnia ita ut, propriam naturam amittendo, alterum evadat, sed, propria natura servata; eodem modo, quo lapis dicitur fieri calidus.

Itaque Scholastici hoc effato neque illud significant, quod Materialistae, nempe animam ex elementis rerum naturalium, quas cognoscit, constare [3], neque illud, quod Pantheistae obganniunt, intellectum et rem intellectam unum idemque in se esse, sed illud dumtaxat, actum intellectionis exerceri per unionem ideae, sive formae intelligibilis cum intellectu, ex qua unione non quidem identitas rei, et intellectus, prout in se sunt, efficitur, sed identitas formae intelligibilis rei cum intellectu, prout ad actum cognitionis reductus est.

XXI. Intentio naturae est ad speciem. « Intentio naturae est principaliter ad speciem conservandam [4] ». Scilicet, « intentio naturae non terminatur ad productionem formae generis [5]; e. g., naturae intentio non sistit in generatione animalis, sed intendit generare hominem [6]»; neque ad individuum; « natura enim intendit generare ho-

[1] Vid. s. Thom., I, q. LV, a. 1 ad 2; et s. Bonav., *In lib. II Sent.* Dist. VII, p. 2, a. I, q. 3 *ad arg.*
[2] S. Bonav., *In lib. II Sent.* Dist. XVIII, a. II, q. 1 *ad arg.*
[3] Vid. s. Thom., I, q. LXXXIV, a. 2 c. et ad 2.
[4] *De Ver.*, q. III, a. 8 c.—[5] Ibid.
[6] I, q. LXXXV, a. 3 ad 1.

minem, non hunc hominem, nisi in quantum homo non potest esse, nisi sit hic homo [1] ». Quare individuorum multiplicatio non est nisi ob conservationem speciei [2].

L

DISTINCTIONES

I. Late—Stricte. *Late,* seu communiter sumitur vox, cum usurpatur ultra significationem sibi propriam. E. g., *principium late* dicitur *causa* [3]. *Stricte,* seu *proprie,* cum vox secundum sui significationem tantum accipitur. E. g., Deus *stricte* dicitur causa mundi. Item « rationale. . . . quandoque sumitur stricte et proprie, secundum quod ratio dicit quamdam obumbrationem intellectualis naturae . . . , quod patet ex hoc, quod statim non offertur sibi veritas; sed per inquisitionem discurrendo invenit [4]; et sic rationale est differentia animalis, et Deo non convenit, nec Angelis: quandoque sumitur pro qualibet cognitione virtutis non impressae in materia, et sic convenit communiter Deo, Angelis, et hominibus [5] ». Aliud exemplum sumi potest ex voce *delicti*; quod videtur esse idem quod *derelictum*. Nam « delictum communiter sumtum significat quamcumque omissionem; quandoque tamem stricte accipitur pro eo quod omittitur aliquid de his quae pertinent ad Deum, vel quando scienter, et quasi cum quodam contemtu derelinquit homo id quod facere debet [6]».

II. Libertas a coactione—Libertas a necessitate naturae. *Libertas a coactione* excludit omnem vim extrinsecus cogentem, proindeque est illa, qua agens, sublata omni vi exteriori ipsum impellente, secundum naturalem suam propensionem, sive inclinationem operatur. Appellari solet etiam *spontaneitas*. Ita nos bonum in communi volumus non coacti, sed tamen ex vi naturalis inclinationis, ac proinde ita necessario, ut malum sub ratione mali

---

1 *Qq. dispp.*, q. un. *De an.*, a. 18 c.
2 Vid. quae diximus p. 184.
3 Vid. p. 58.—4 Vid. p. 177.
5 *In lib. I Sent.*, Dist. XXV, q. I, a. 1 ad 4.
6 2ª 2ae, q. LXXIX, a. 4 ad 3.

velle non possimus. *Libertas* autem *a necessitate naturae*, seu *libertas arbitrii* excludit etiam omnem vim intrinsecus cogentem, ac proinde consistit, ut s. Thomas inquit, in potestate aliquid eligendi [1], seu in *praeacceptione unius respectu alterius* [2]; nam, cum voluntas a qualibet naturali necessitate sit immunis, suis actibus dominatur, et ideo potest hoc, vel illud eligere. Quare libertas arbitrii vulgo dicitur illa, qua agens, positis omnibus ad agendum conditionibus, non est natura sua ita determinatum ad unum, ut non possit aliud velle, sed procedit cum indifferentia, seu cum potestate ponendi, vel non ponendi actum, puta scribendi, vel non scribendi, aut ponendi actus contrarios circa idem obiectum, ut amorem, et odium, aut etiam ponendi actus tantum disparatos, ut scribere, vel ambulare. Potestas ponendi, vel non ponendi actum appellatur *libertas contradictionis*, quia est inter extrema contradictorie opposita; potestas ponendi actus contrarios, vel disparatos, libertas *specificationis*, quae magis proprie dicitur *contrarietatis*, si actus sint contrarii [3]; et libertas *quoad individuum*, si versatur circa hunc vel illum actum eiusdem speciei, puta potestas erogandi in pauperes hoc, vel illo modo.

III. Locatum esse — In loco esse. Quemadmodum s. Bonaventura adnotavit, haec duo *ratione virtutis vocabuli* non sunt idem. « Nam haec determinatio, in loco, ad hoc quod habeat veritatem locutio, non exigit, nec ponit nisi praesentialitatem et indistantiam; sed esse locatum ponit ambitum et continentiam, *hoc est significat aliquid esse in loco circumscriptive* [4]. Et ideo haec conceditur, Deus est in loco, quamvis aliquid habeat improprietatis, propter hoc quod haec praepositio *in* videtur importare continentiam ambientem; sed haec est magis impropria, Deus est locatus [5] ».

IV. Locatum—Situm. Corpus dicitur *locatum*, prout in loco continetur; dicitur autem *situm*, prout hoc vel illo modo est in loco, seu ratione ordinis, quem partes habent ad locum; puta corpus animalis stans, sedens etc.

---

[1] I, q. LXXXIII, a. 3 c.

[2] 1^{a} 2^{ae}, q. XIII, a. 2 c.

[3] Vid. p. 170.—[4] Vid. p. 64.

[5] *In lib. I Sent.*, Dist. XXXVII, p. 2, a. I, q. 1 *ad arg.*

dicitur *situm*; haec enim ordinem partium ad locum significant [1].

V. Locus vulgariter—philosophice sumtus. *Locus vulgariter* sumitur pro quocumque spatio, quod corpora capere in se potest, quomodo urbem, scholam, domum, *loca* esse dicimus: magis *philosophice* autem est interior superficies ambientis et continentis corporis; ut si amphora contineat aquam, interior superficies amphorae, quae undique aquam claudit, dicitur esse locus aquae [2].

VI. Logica diversitas—physica [3].

VII. Logica potentia—physica [4].

VIII. Logica proprietas—physica [5].

IX. Logica veritas—metaphysica—moralis [6].

X. Logice—Physice. *Logice* idem est ac secundum mentis considerationem. *Physice* idem est ac *a parte rei*, seu re ipsa: « Logicus considerat intentiones tantum . . . Naturalis autem considerat res secundum suum esse [7] ». Quare « verum est, quod considerationi physicae aliquid respondet in re [8] ». E. g., hic mundus *physice*; ens communiter acceptum *logice* tantum existit. Item, qui negat essentialem proprietatem alicuius rei, destruit ipsius essentiam non quidem *physice*, sed *logice*.

XI. Logice—Physice—Metaphysice. Dicuntur potissimum de variis *compositorum* generibus. *Physice* compositum est illud, quod constat ex partibus re ipsa distinctis, quae sunt vel partes integrantes, vel principia naturalia, puta materia, et forma. *Metaphysice*, illud, quod exurgit ex potentia et actu, essentia et existentia, natura ac personalitate. *Logice*, quod coalescit ex genere, atque differentia. E. g., homo *physice* componitur ex corpore, et anima rationali; *metaphysice* ex natura humana, et personalitate; *logice* ex animali et rationali.

XII. Logicus descensus—physicus. *Logicus descensus* est,

---

1 « Situs a positione dictus est, ut quis aut stet, aut sedeat, aut iaceat. Locus est ubi sit, in foro, in platea »; s. Isid., *Etymolog.*, lib. II, c. 26.

2 « Est locus extremitas continentis, quatenus continet id quod continetur »; s. Greg. Nyssen., *De Anim.*

3 Vid. p. 99.—4 Vid. litt. *P.*—5 Vid. litt. *P.*—6 Vid. litt. *V.*

7 S. Thom., *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, q. V, a. 2 ad 1.

8 S. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XVIII, a. I, q. 3 *ad arg.*

cum aliqua communis vox resolvitur in varias, quas amplectitur, significationes; vel cum ex universalibus principiis ratio redditur alicuius rei particularis, atque generatim cum intellectus ab abstracto ad concretum procedit, qua ratione intellectus dicitur *componens*, dum e contrario appellatur *resolvens*, quatenus a concreto ad abstractum progreditur [1]. *Physicus descensus* est, cum res naturaliter ita movetur, ut deorsum feratur.

L

EFFATA

I. LOCALIS MOTUS EST OMNIUM PERFECTISSIMUS; *vel*, LATIO PRIMA MUTATIONUM. *Localis motus*, vel *latio* est motus de loco in locum. Iam « in motibus corporalibus perfectiores et primi sunt locales [2] ». Est quidem motus localis perfectior, nam ubi minor mutatio in aliquo invenitur, eo maior ibi est perfectio: Iam ex motu *locali* mobile minorem patitur mutationem; seu, ut loquitur s. Thomas, « non est in potentia ad aliquid intrinsecum, in quantum huiusmodi, sed solum ad aliquid extrinsecum, scilicet ad locum [3] ». Hinc, licet motus *alterationis*, qui consistit in motu a qualitate ad qualitatem, quatenus « in hoc motu aliquid a re abiicitur, et aliquid imprimitur [4] », possit mobili maiorem perfectionem afferre, e. g., recuperationem sanitatis; tamen ipsam consequitur maior, magisque interna variatio; ideoque ex hoc capite non est perfectior. Est autem primus, quia sine ipso non potest esse aliquis aliorum motuum; non enim « augmentatur aliquid, nisi praeexistente alteratione, per quam quod prius erat dissimile, convertatur, et fiat simile; neque alteratio potest esse, nisi praeexistente loci mutatione, quia ad hoc quod fiat alteratio, oportet quod alterans sit magis propinquum alterato nunc, quam prius [5] ».

---

[1] Vid. s. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. VII, part. 1, dub. 3. Vid. *Processus compositivus—resolutivus*, litt. *P*.

[2] 2ª 2ªᵉ, q. CLXXX, a. 6 c.—[3] I, q. CX, a. 3 c.

[4] *In lib. III Sent.*, Dist. XV, q. II, a. 1, *sol.* 1 c.

[5] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 82, n. 6.

*

II. Localis motus immediatus non potest dari. Scilicet, corpus, quod movetur motu locali, necesse est, ut ab extremo ad extremum per media perveniat [1]. Huic effato respondet illud, quod iam explanatum est, *Ab extremo ad extremum non datur transitus nisi per medium* [2]. Monente autem s. Thoma, moveri de extremo in extremum, quod corpori convenit, non potest per se convenire Angelo; nam « corpus mensuratur, et continetur loco, unde oportet quod sequatur leges loci in suo motu. Sed substantia Angeli non est subdita loco ut contenta, sed est superior eo ut continens; unde in potestate eius est applicare se loco prout vult per medium, vel sine medio [3] ».

III. Locus est immutabilis terminus continentis. Scilicet, locus non dicitur moveri, quando aliquid secundum locum movetur. Etenim, ut paulo ante diximus, « motus localis non variat rem secundum aliquid ei inhaerens, sed solum secundum aliquid extrinsecum [4]». Atqui « quando illud, secundum quod aliquid mutari dicitur, est extrinsecum, tunc in illa mutatione non mutatur, sed immobile perseverat [5]». Ergo locus est immutabilis terminus continentis. Quod quidem perspicuum est « eo quod per localem motum non dicitur esse successio locorum in uno locato, sed magis successio locatorum in uno loco [6] ».

IV. Locus proprie mathematicis non debetur. Ratio est, quia in mathematicis consideratur quantitas, prout est quantitas, non autem prout in rerum natura existit. Atqui « quanto, prout quantum est, non debetur proprie locus, sed prout habet determinatam naturam ». Ergo « mathematicis similitudinarie dandus est locus [7] ».

V. Locus totius est etiam locus partium. Hoc effatum accipiendum non est, quatenus idem *numero* sit locus totius et partis, siquidem « esse totius non est alicuius suarum partium [8]»; sed quatenus pars eumdem *specie* locum habet, ac totum; vel potius quatenus idem est ordo partium, ac totius, cum hoc vel deorsum descendit, vel sursum ascendit.

---

[1] Vid. s. Thom., I, q. LXVII, a. 2 c.—[2] Vid. p. 123.
[3] I, q. LIII, a. 2 c.—[4] *Cont. Gent.*, loc. cit.
[5] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. I, a. 6 c.—[6] *Ibid.*
[7] S. Thom., *In lib. II Sent.*, Dist. II, q. II, a. 2 ad 3.
[8] 1ª 2ªᵉ, q. IV, a. 5 ad 2.

VI. Logica est omnia et nihil. Logica nempe est omnia *in potentia*; quia ille, qui Logicam perfecte possidet, omnia facile capit artium et scientiarum genera. Est autem *nihil*; quia non docet res, sed rationem tractandi res, quae in aliis scientiis proponuntur: Sicut enim nauta utitur navi a fabro accepta, atque faber non navigat, ita Logicus non disputat, sed docet alios disputare [1].

M

DISTINCTIONES

I. Malum—Defectus—Peccatum—Culpa [2].

II. Malum naturae — Malum culpae. *Malum naturae* est privatio entitatis alicui debitae; cuiusmodi est in homine privatio oculi, pedis etc. Hoc autem malum naturae « quandoque est a causa naturali, et tunc dicitur malum naturae non solum quia privatur naturae bonum, sed etiam quia est effectus naturae, sicut mors naturalis, et alii huiusmodi defectus: aliquando vero malum naturae provenit ex causa non naturali, sicut mors, quae violenter infertur a persecutore [3] ». *Malum culpae*, seu *morale* consistit in discrepantia alicuius actionis a recta ratione.

III. Materia — Forma [4].

IV. Materia prima—secunda. *Materia* dicitur *prima*, cum spectatur, quatenus omni plane forma est destituta, atque omnium est capax [5]: « Id communiter materia prima nominatur, quod est in genere substantiae, ut potentia quaedam intellecta praeter omnem speciem et formam; quae tamen est susceptiva formarum [6]». Dicitur vero *se-*

---

[1] « Est enim Logices, quae verborum dictorumque videtur continere rationes, proprietatesque, et improprietates, generaque, et species, et figuras singulorum quoque edocere dictorum; quam utique disciplinam non tam separari, quam inseri ceteris convenit et intexi »; Orig., *In Canticum Canticorum, Prologus.*

[2] Vid. p. 91.—[3] 1ª 2ªᵉ, q. XLII, a. 2 c.

[4] Vid. p. 127.—[5] *Ibid.*

[6] *Qq. dispp.*, q. un. *De Sp. cr.* a. 1 c. « Aristoteles, et Plato materiam corpoream illam quidem vocarunt, sed forma, specie, figura et qualitate carentem, si eam suapte natura spectaveris, quae tamen uti formarum omnium receptaculum est »; Euseb., *Praep. Ev.*, lib. XV, c. 44.

cunda, prout iam aliqua forma est donata, puta materia ligni, ex qua conficitur scamnum: Quare *materia prima* est « illud in quo ultimo stat resolutio corporum naturalium, quod oportet esse absque omni forma [1] ». Materia autem *secunda* est totum compositum naturale, quod dicitur *materia* respectu accidentium, quorum subiectum esse potest. Monendum autem est cum eodem sancto Doctore materiam *primam* ita vocari, *secundum quod primum importat ordinem naturae*; nam « alio modo dicitur materia prima, secundum quod *primum* importat ordinem temporis, illud scilicet, quod duratione praecessit ordinatam dispositionem partium mundi, qualis nunc cernitur, secundum eos qui ponunt non a principio creationis omnia distincta fore; et sic accipiendo materiam primam oportuit eam habere aliquam formam [2] ».

V. Materia proprie—improprie accepta. *Materia proprio sensu accepta* est quae, uti diximus, formam substantialem suscipit, et ex qua simul cum forma aliquid totum specificum exurgit. Hinc materia *proprie* accepta oportet: 1° ut non sit accidens, sed pars substantiae; 2° ut immediate formam substantialem, non vero aliquam formam accidentalem suscipiat; 3° ut a qualibet forma separari nequeat; 4° ut a pluribus formis substantialibus simul determinari non possit; 5° denique, ut limitet formam ad constituendum individuum [3]. *Materia* autem *metaphorice* et *improprie* accepta non aliud significat, quam potentiam suscipiendi quamcumque formam sive substantialem, sive accidentalem; quo sensu potentia intellectiva, quatenus intellectionem, et species intelligibiles in se recipit, potest appellari *materia*; item essentia spiritualis, sive forma creata, quae in materia non subsistit, puta Angelus, quatenus existentiam in se suscipere potest, dicitur *materia*, siquidem in ipsa « est compositio potentiae, et actus, et per consequens materiae et formae, sed tamen hoc non est proprie dictum secundum communem usum loquendi [4] ». Quare materia *aequivoce* de utraque

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XII, q. I, a. 4 *sol.*

[2] Ibid. « Materia, ex qua coelum, terraque formata est, ideo informis vocata est, quia nondum formata erant, quae formari restabant »; s. Isidor. Hispal., *Sententiarum* lib. I, c. 8.

[3] Vid. p. 128-129.

[4] *Qq. dispp.*, *De Sp. cr.*, q. un., a. 1 *sol.* et ad 1.

materia *proprio* et *improprio* sensu accepta praedicatur [1]. Ex quibus perspicitur materiae *metaphorice* sumtae necesse non esse, ut ea conveniant, quae circa materiam proprie dictam assignantur. Siquidem potest illa, e. g., omni forma sibi superaddita denudari, uti patet in humano intellectu, qui tamquam *tabula rasa* [2] esse potest; item, potest recipere formam secundum rationem formae, idest nullo circumscriptam limite, sed secundum totam illam, quae formae propria est, universalitatem, uti intellectus recipit speciem intelligibilem secundum propriam huius formae rationem.

VI. Materia sensibilis—intelligibilis. *Materia* dicitur *sensibilis*, prout in ea spectantur tum quantitas, tum qualitates sensibiles. Dicitur autem *intelligibilis*, prout in ea spectatur tantum quantitas, a qualitatibus sensibilis seiuncta: « Materia sensibilis dicitur materia corporalis, secundum quod subiacet qualitatibus sensibilibus, scilicet calido et frigido, duro et molli, et huiusmodi ». Iam utraque potest esse vel *communis*, seu *non signata*, vel *individualis*, seu *signata*. Dicitur *signata*, secundum quod consideratur cum determinatione dimensionum, harum scilicet, vel illarum: *Non signata* autem, quae sine determinatione dimensionum consideratur. E. g., communis, seu *non signata* materia est caro et os; individualis autem, seu *signata* sunt hae carnes et haec ossa. Porro inde diversi gradus enascuntur, quibus intellectus a materia abstrahere potest. Etenim potest abstrahere tantum a materia *sensibili signata*; e. g., cum intellectus speciem hominis intelligit, non abstrahit quidem a carnibus, et ossibus, sed tantum ab his carnibus, et his ossibus; siquidem singularitas rei ad rationem speciei non pertinet: In mathematicis autem non fit abstractio a materia *intelligibili communi*, quia res non possunt considerari sine conceptu substantiae quantitati subiectae; sed fit abstractio tum a quacumque materia *sensibili*, nempe a qualitatibus sensibilibus sive in individuo sive in communi spectatis, tum a *materia intelligibili individuali*, quatenus res considerantur sine hac, vel illa substantia. Denique potest intellectus abstrahere etiam a materia *intelligibili communi*, puta cum in-

---

[1] *De ente et essentia,* c. 5.—[2] Vid. p. 189.

telligit ens, unum, et alia huiusmodi, quae etiam esse possunt sine materia, ut patet in substantiis immaterialibus [1].

VII. Medium cognitionis sub quo — quo — in quo. *Medium, sub quo* aliquid cognoscitur, est illud quod perficit potentiam cognitricem, ut sese exercere possit; huiusmodi est lumen corporale respectu visus corporalis, et lumen intellectus agentis respectu intellectus possibilis. *Medium quo* est species, seu similitudo rei cognitae, quae in potentia cognitrice existit, eamque ad cognoscendam rem, quam repraesentat, determinat. Hinc *lumen gloriae*, quo Beati, ut Fides docet, indigent ad videndam Dei Essentiam, non est lumen *quo*, sed lumen *sub quo*; nam non est veluti similitudo, in qua Deus videatur, ipsa enim Essentia Divina erit qua intellectus noster videbit Deum; siquidem per nullam similitudinem creatam Deus videri potest; sed est illud lumen veluti quaedam perfectio confortans intellectum ad videndum Deum, seu elevans ipsum ad hoc, quod Essentiae Divinae, quae formae intelligibilis vices gerit, coniungi possit [2]. Denique *medium in quo* est illud, *per cuius inspectionem ducitur* potentia cognitrix in aliam rem; huiusmodi est speculum, in quo quis videt obiectum in eo repraesentatum, vel effectus, a quo in cognitionem causae devenimus, ita ut similitudo causae nostro intellectui imprimatur non immediate ex causa, sed ex effectu, in quo similitudo causae resplendet. Hoc triplici medio homo in hac vita indiget ad cognoscendum Deum, scilicet ipsa creatura, ex qua in Divinam cognitionem ascendit; et similitudine ipsius Dei, quam ex creatura accipit; et lumine, quo perficitur ad hoc ut in Deum dirigatur, sive sit lumen naturae, ut lumen intellectus agentis, sive gratia, ut fidei et sapientiae [3].

VIII. Medium per abnegationem — Medium per participationem. *Medium per abnegationem*, seu *recessionem ab utroque extremo* habent ea extrema, inter quae nulla est societas. Ita virtus moralis est media inter vitia extrema,

---

[1] Vid. s. Thom., I, q. LXXXV, a. 1 ad 2, et *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. II, a. 6 ad 1.

[2] Vid. s. Thom., I, q. XII, a. 5 ad 3.

[3] Vid. s. Thom., I, q. XCIV, a. 1 ad 3; *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XVIII, a. 1 ad 1; *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. II, a. 1 ad 15.

quia cum illis misceri nequit; siquidem vitia extrema in eo consistunt, quod « in passionibus et operationibus humanis aliquis excedat modum rationis, vel deficiat ab eo; virtus autem moralis attingit modum rationis, qui est mensura et regula omnium passionum et operationum humanarum, ac proinde ab illius modi tum superabundantia, tum defectu recedit [1] ». *Medium per participationem* est illud, quod de extremis aliquid participat. Hoc modo color fuscus est medius inter album et nigrum.

IX. Medium rei—Medium rationis. Medium, per quod virtus attingit regulam rationis, est *medium rationis*, quia virtus est *bonum hominis, quod est secundum rationem esse* [2]. Iam si ratio hoc medium a re ipsa tantum petit, tunc ipsum dicitur *medium* rei simul et *rationis* [3]; sin a personarum, aliorumque adiunctorum qualitate, dicitur tantum *medium rationis*. E. g., medium, quod sequitur iustitia *commutativa*, est *rationis* simul *et rei*, quia respicit in contractibus ipsum valorem rei, qui aequalis in omnibus est. Liberalitas vero, cum respiciat qualitatem donantis, occasionem, et alia, quae varia sunt, sequitur tantum *medium rationis*.

X. Medium subiecti—Medium formae [4].

XI. Mensura activa—passiva. *Mensura passiva*, seu *formalis*, quae magis proprie *mensurabilitas* dicitur, est illud, ratione cuius res mensurari possunt; puta quantitas illud est, per quod corpora mensurabilia sunt. *Mensura activa*, seu *instrumentalis* est illud, quo utimur ad aliquid mensurandum. Haec autem mensura *activa* vel est mensura *molis*, et est ea, unde expenditur quota res sit, vel quam extensa, e. g., utimur ulna, vel modio, per cuius multiplicationem alia quanta metimur; vel est mensura *virtutis*, seu unde rei perfectio dignoscitur, atque est id, ad quod quo magis res accedit, perfectior aestimatur, et a quo quantum recedit, imperfectior evadit. Hoc sensu diximus finem esse *mensuram* mediorum [5].

XII. Meritum de condigno—Meritum de congruo. *Meritum de condigno* est illud, quod quamdam aequalitatem

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Virtut.*, q. I, a. 13 c.
[2] *Ibid.* ad 8.—[3] *Ibid.* ad 7.
[4] Vid. *Contraria immediata—mediata*, p. 70-71.
[5] Pag. 137.

saltem proportionis cum praemio habet, et ideo mercede ac praemio ex se dignum est, ita ut ei ex quadam iustitia debeatur merces ac praemium. *Meritum de congruo* est illud, quod nullam aequalitatem cum praemio habet, ac proinde mercede ex se dignum non est, quae tamen ei redditur non quidem ex debito iustitiae, sed ob quamdam decentiam. En quomodo utrumque hoc meritum a s. Thoma explicatur : « Meritum proprie dicitur actio, qua efficitur, ut ei, qui agit, sit iustum aliquid dari. Sed iustitia dicitur dupliciter: Uno modo proprie, quae scilicet respicit debitum ex parte recipientis; alio modo quasi similitudinarie, quae respicit debitum ex parte dantis; aliquid enim decet dantem dare, quod tamen non habet recipiens debitum recipiendi. . . Et secundum hoc etiam meritum dicitur dupliciter: Uno modo actus, per quem efficitur, ut ipse agens habeat debitum recipiendi, et hoc vocatur meritum condigni: Alio modo, per quem efficitur, ut sit debitum dandi in dante secundum decentiam ipsius; et ideo hoc meritum dicitur meritum congrui [1] ».

XIII. Modus—Species—Ordo. Adhibentur hae voces ad denotandam diversam comparationem creaturae ad Creatorem secundum triplex genus causae. Scilicet « modus attenditur secundum comparationem creaturae ad Creatorem in ratione causae efficientis; species in ratione exemplaris causae; et ordo in ratione causae finalis [2] ». Vel *modus* significat determinationem principiorum, ex quibus forma, seu essentia rei constituitur; *species* ipsam formam, quia res per formam in sua specie constituitur; *ordo* « inclinationem rei ad finem, aut ad actionem, aut ad aliquid huiusmodi [3] ».

XIV. Moraliter—Physice. 1° *Moraliter* agere dicitur ille, qui libere agit; *Physice*, qui natura sua determinatur ad agendum. 2° *Moraliter* agere ille dicitur, qui suam agendi vim in aliquid non confert, sed alios vel exemplo, vel imperio, vel consilio etc. ad illud producendum movet. *Physice* autem qui vera et reali actione aliquid producit [4].

---

1 *In lib. IV Sent.*, Dist. XV, q. I, a. 3, *sol. 4* c.

2 S. Bon., *In lib. II Sent.*, Dist. XXXV, a. II, q. 1 *resol.*

3 Cf s. Thom., I, q. V, a. 5 c. Vid. *Bonum cuiuslibet creaturae consistit in modo, specie, et ordine*, p. 50.

4 Vid. p. 62.

XV. Moraliter—Physice—Metaphysice. 1° *Metaphysice* certum nobis est illud, quod in ipsa rei essentia; *physice*, quod in naturae legibus et mundi ordine; *moraliter*, quod in ordinis moralis legibus, quibus nempe mores hominum temperantur, fundatum esse perspicimus, cuiusmodi sunt, homines non mentiri, nisi quidquam sit, quod eos ad fallendum moveat; ex sola veritate homines ad consensionem adduci posse etc. E. g., *metaphysice* certum nobis est ens cogitans simplicitate gaudere, quia haec proprietas entis cogitantis ab eius essentia fluit: *Physice* certi sumus de combustione stupae, posita illius appropinquatione ad ignem, quippe scimus naturae leges minime pati, ut secus res ipsa contingat: *Morali* certitudine scimus Romulum et Remum prima Romae fundamenta iecisse; cum enim vetustissimi omnes hac de re sibi mutuo plane consentiant, quin vera haec res sit, dubitare nequimus. Vel etiam latiori significatione *moraliter* certum est illud, quod gravi probabilitate innititur, quae ad rectam prudentemque operationem loco certitudinis haberi potest. 2° *Metaphysice* dici solet impossibile illud, quod in seipso contradictionem involvit, cuiusmodi est homo ratione carens [1]; *Physice* illud, quod licet in seipso nullam contradictionem involvat, atque adeo reipsa esse possit, vires tamen naturae omnino superat, puta mortuum ad vitam revocari [2]; *Moraliter* illud, quod regulis, quibus hominum mores diriguntur, repugnat. Ita impossibile est testem mentiri, cum praevidet mendacium detectum iri; aut illum deceptum esse in facti observatione, quod in sensus facile incurrit, cuiusque vel sua, vel suorum valde interest [3]. Vel etiam *moraliter* impossibile dicitur illud, quod non nisi maxima cum difficultate fieri a nobis pot-

---

[1] Vid. *Possibile intrinsece—extrinsece*, litt. *P*. « Impossibile dicitur, quod nulla omnino ratione fieri potest »; e. g. « ut sit quod non est, aut ut bis duo simul et quatuor sint, et decem »; s.Greg. Nazianz., *Orat.* XXXVI.

[2] « Illud quoque impossibile dicitur, quod natura quidem impossibile est, Deo autem volenti possibile est. Quo in genere est illud, hominem bis nasci non posse, nec acu camelum admitti. Quid enim prohibeat, quominus haec fiant, si Dei voluntas ita tulerit ? » s. Greg. Nazianz., *ibid.*

[3] « Fieri non posse dicitur, a quo nostra voluntas abhorret » ; s. Greg. Nazianz., *ibid.*

est, ideoque numquam, aut fere numquam efficitur [1]. Ita est impossibile, ut qui festinus est pedibus, numquam offendat. Hoc modo dicitur etiam aliquis *non posse sanari, quia non potest de facili sanari* [2].

XVI. MOTUS PROPRIE ACCEPTUS — IMPROPRIE ACCEPTUS. *Motus* 1° *improprie*, et quidem latissime sumitur pro quacumque operatione etiam immanente. Hoc sensu motus tribuitur ipsi Deo; unde illud Platonis, *Primum movens movet seipsum* [3]. 2° *Improprie*, sed paullo strictius pro quacumque mutatione, vel successione sive corporali, sive spirituali, quatenus quaevis mutatio aliquam possibilitatem consequitur [4]. Hoc sensu solus Deus dicitur immobilis, omnes vero creaturae dicuntur mobiles [5]. 3° *Proprie* sumitur pro speciali quadam mutatione, quam cernimus in rebus sensibilibus, et quae conditionem corporis sequitur. Hoc sensu motus a Peripateticis definitur: *Actus entis in potentia prout in potentia* [6]. Nempe, dicitur *actus entis in potentia*, quia sicut formae sive substantiales, sive accidentales *actuant* ens, sive potentiam passivam ipsius ad illas recipiendas, ita et motus; siquidem mobile ante motum habet potentiam passivam ad *moveri*. Dicitur autem *prout in potentia*, ut significetur motum ita *actuare* potentiam passivam ipsius receptivam, ut simul relinquat illam capacem ulterioris actus recipiendi, quippe quod relinquit subiectum in potentia non solum negativa, quae consistit in negatione perfectae actualitatis, sed etiam positiva, quae praeter negationem perfectae actualitatis denotat ordinationem illius, quod dicitur esse in potentia, ad actum perfectiorem, ut est terminus ipsius motus [7].

---

[1] « Saepissime asserere solemus impossibile nobis esse, quod sine difficultate perficere non valemus »; s. Anselm., *De conc. gratiae, et liberi arbitrii*, c. X.

[2] S. Thom., 3, q. LXXXVI, a. 1 ad 2.

[3] Vid. s. Thom., I, q. IX, a. 1 ad 1.

[4] *In lib. I Sent.*, Dist. VIII, q. III, a. 1 *sol.*

[5] I, q. IX, a. 2 c.

[6] Vid. s. Thom., *In lib. III Physic.*, lect. I.

[7] « Motus est actus eius, quod est in potentia, quatenus est in potentia. Velut aes potentia statua est. Aes quippe statuae formam potest suscipere. Aeris itaque, quod potentia statua est, in eo actus positus est, ut dissolvatur, et formetur ac expoliatur; quae omnia sunt motus »; s. Damasc., *Dialect.*, c. 61.

Sane, motus est actus quidam, sed sua natura ad aliquid acquirendum tendit; hinc ens, quod movetur, est *in potentia* ad id quod consecuturum est, et *in actu* eo ipso quo movetur. E. g., aqua, dum calefit, est *in actu*, quia aliquid habet de forma caloris; sed est in *potentia* ad ulteriorem gradum caloris. Quare motus 1° definitur etiam *actualis tendentia mobilis ad terminum*; 2° Dicitur « actus imperfecti, *idest* existentis in potentia [1] », cum « omnis motus sit per exitum de potentia in actum [2] ». 3° « Non est ens completum, sed est via in ens, quasi medium quid inter potentiam puram, et actum purum [3] ». 4° Differt ab operatione, « quia operatio est actus perfecti, sed motus est actus imperfecti, quia existentis in potentia [4] ».

XVII. Motus accretionis—decretionis—alterationis. *Motus accretionis* et *decretionis* spectant ad quantitatem, prout haec augetur, vel minuitur. Motus *alterationis* respicit qualitatem, quae immutatur; ut cum aer ex lucido fit tenebrosus. Porro *alteratio*, si accipiatur *communiter*, prout nempe consistit in qualibet variatione circa receptionem alicuius qualitatis, potest etiam creaturis pure intellectualibus convenire; at si accipitur *proprie*, prout abiicitur aliquid a substantia ex *actione contrarii transmutantis*, « non est nisi circa sensibilia et circa sensibilem partem animae per se, et circa intellectum per accidens, quantum ad illas qualitates, quae in parte intellectiva ex sensibus oriuntur, sicut sunt omnes habitus acquisiti [5] ».

XVIII. Motus successivus — Motus instantaneus. Eorum, quae acquirunt aliquam formam, et transeunt e potentia ad actum, quaedam id consequuntur momento temporis, alia vero paulatim et per gradus. E.g., aer, orto sole, momento temporis fit lucidus, lignum e contrario paulatim calefit. Prima mutatio vocatur *motus instantaneus*; quatenus « terminus *ad quem* non est mediatus termino *a quo* »; altera *motus successivus*, quatenus « terminus motus est mediatus principio motus [6] ». Porro, licet

---

[1] I, q. XVIII, a. 3 ad 1.
[2] *In lib. I Sent.*, Dist. VII, q. I, a. 1 ad 3.
[3] *In lib. IV Sent.*, Dist. I, q. I, a. 4, *sol.* 2 c.
[4] *In lib. I Sent.*, Dist. IV, q. I, a. 1 ad 1.
[5] *Ibid.*, Dist. XVII, q. II, a. 1 ad 5.
[6] *Ibid.*, Dist. XXXVII, q. IV, a. 3 *sol.*

motus definitio paulo ante allata magis proprie conveniat motui *successivo*, tamen etiam motibus *instantaneis* accommodari potest. Etenim in his etiam distinguimus duos status, duoque instantia, non quidem temporis, sed *naturae*, scilicet unum, in quo forma concipitur fieri, alterum, in quo concipitur facta. Ita in generatione hominis distinguimus unum instans naturae, in qua materia acquirit formam hominis, aliud, in quo est sub ipsa forma. Nisi quod, monente s. Thoma, in mutationibus, quae dicuntur *instantaneae*, oportet quidem « esse annexam successionem, cum constet materiam non simul esse sub forma, et privatione, nec aerem esse simul sub luce et tenebris: Non autem ita quod exitus, vel transitus de uno extremo in aliud fiat tempore, sed alterum extremorum, scilicet primum, quod in mutatione abiicitur, est coniunctum cuidam motui, vel alterationi, sicut in generatione et corruptione, vel motui locali solis, sicut in illuminatione, et in termino illius motus est etiam terminus mutationis. Et pro tanto mutatio illa dicitur esse subito, vel in instanti, quia in ultimo instanti temporis, quod mensurabat motum praecedentem, acquiritur illa forma, vel privatio, cuius nihil prius inerat, et in illo instanti dicitur generatum esse, non proprie generari, quia omne, quod generatur, generabatur, ut in IV Phys. probatur. Unde omnes tales mutationes instantaneae sunt termini cuiusdam motus [1]».

XIX. Motus violentus — naturalis. *Motus naturalis* est in eo, qui vel movetur ex principio intrinseco, vel movetur a principio extrinseco, sed tamen secundum propriam naturalem inclinationem [2]. Primo modo plantae naturaliter crescunt: altero modo lapis deorsum movetur. Quocirca « non eodem modo omnes motus *naturales* dicuntur; sed quidam propter principium intus existens..., et quidam propter principium passivum, quod est secundum potentiam ab agente natam in actum educi [3] ». *Motus violentus* est in eo, qui ab aliquo extrinseco principio movetur contra suam propriam propensionem; ita ut moveatur in aliquid diversum ab eo, in quod eius inclinatio tendit, vel quoad *finem inclinationis*, puta si lapis, qui naturaliter tendit ad hoc, quod feratur deorsum, proiiciatur

---

[1] *Ibid.* — [2] 1ª 2ªᵉ, q. VI, a. 5 ad 2.
[3] *In lib. II Sent.*, Dist. XVIII, q. I, a. 2 *sol.*

sursum; vel quoad *modum* tendendi, puta si lapis velocius proiiciatur deorsum, quam sit motus eius naturalis [1]. Illud, quod vim infert, vocatur *violentum activum*, seu *violentans*; illud vero, in quod agitur violentia, vocatur *invitum* et *vim patiens* [2]. Quod si motus, seu actio sit *supra naturam* vel *quoad principium et terminum, ut patet de glorificatione corporum*; vel tantum *quoad principium*, « sicut patet in illuminatione coeci, quia visus naturalis est, sed illuminationis principium est supra naturam »; tunc motus, seu actio *miraculosa* existit [3].

XX. Mutatio substantialis—accidentalis. *Mutatio accidentalis*, quae proprie dicitur *variatio* [4], est transitus de uno accidente in aliud accidens, cuiusmodi sunt accretio, decretio, alteratio [5], et motus locales. *Mutatio substantialis* est ea, per quam res a *non esse* ad *esse*, vel ab *esse* ad *non esse* transmutatur, ac proinde in generatione, vel corruptione consistit [6].

M

EFFATA

I. Magis et minus accipitur secundum maiorem accessum ad terminum. « Dicendum, inquit s. Bonaventura, quod verum est in his, quae dicunt positionem, non autem in his, quae dicunt privationem, immo accipiuntur per recessum. Unde magis malum dicitur quod magis recedit a bono; et quia numquam tantum recedit, quin adhuc magis possit, hinc est, quod numquam est ibi ponere summum [7] ».

II. Magis et minus non variant speciem. Hoc effatum verum est, cum *magis* et *minus* diversam participationem unius naturae significant, seu maiorem, vel minorem intensionem unius formae. E.g., albitudo, etsi sit perfectior

---

1 2^a 2^{ae}, q. CLXXV, a. 1 c.

2 Quomodo *violentum* distinguatur contra *voluntarium*, vid. litt. *V*.

3 *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIII, q. I, a. 1, *sol.* 3 c.

4 Vid. s. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. VIII, p. 1, a. II, q. 2 *resol.*

5 Vid. p. 205.—6 Vid. p. 148.

7 *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIV, a. II, q. I *ad arg.*

in nive, quam in pariete, tamen est unius speciei. E contrario, *magis* et *minus* variant speciem, si non ex diversa participatione unius naturae, sed ex gradu diversarum naturarum oriuntur, sicut Angelus est magis intellectualis, quam homo; vel ex formis diversorum graduum, sicut Angeli *diversificantur secundum magis et minus*; siquidem in formis differentia invenitur « per hoc quod una est perfectior aliis [1]»: Item, *magis* et *minus impediunt unitatem speciei*, quatenus modo eminentiori competit idem aliquid uni, quam alteri; quibus duobus modis aliquid praedicatur *magis et minus* de Deo, et creatura [2]. Denique « hoc est verum in genere naturae, sed non est verum in genere moris, sicut patet, quia vitia diversificantur formaliter secundum speciem penes superabundantiam et defectum non solum ad se invicem, sed etiam a virtute [3]».

III. Magis universale comparatur ad minus universale ut totum, et ut pars. Videlicet comparatur ut totum, si suae *extensionis*, seu *ambitus* ratio habeatur; nam hac ratione in magis universali non solum continetur *in potentia* minus universale, sed etiam alia, ut sub animali non solum continetur homo, sed etiam equus. Comparatur vero ut pars, si in sua *comprehensione*, seu *complexu* inspiciatur; nam hac ratione minus universale continet in sui conceptu non solum magis universale, sed etiam alia, ut homo non solum continet animal, sed etiam rationale [4]. Inde illa regula logica existit, *ambitum* et *complexum* notionis *in ratione inversa* ad se referri.

IV. Magis universalia sunt priora minus universalibus. Nempe, secundum nostri Doctoris explicationem, sunt *priora secundum viam generationis et temporis*; hoc enim modo magis commune est imperfectum et in potentia; quae autem sunt huiusmodi sunt priora [5]. Id manifeste apparet in generatione hominis; nam prius generatur animal, quam homo. At contra se res habet, si spectetur ordo *intentionis naturae*; hac enim ratione homo prior est, quam animal; naturae enim intentio non sistit

---

[1] *Cont. Gent.*, lib. III, c. 97.

[2] Vid. I, q. L, a. 4 ad 2; *In lib. I Sent.*, Dist. XXXV, q. I, a. 4 ad 3; *Qq. dispp.*, *de Pot.*, q. VII, a. 7 ad 3.

[3] S. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XLII, a. III, q. I *ad arg.*

[4] I, q. LXXXV, a. 3 ad 2.

[5] Vid. *Perfectum est prius imperfecto*, litt. *P*.

in generatione animalis, sed intendit generare hominem [1]. Quod si natura magis universalis spectetur, quatenus a mente nostra efformata est, nempe prout a nobis cognoscitur uti magis universalis, tunc est posterior minus universali; nam mens nostra sibi comparat notiones magis universales, ex eo quod seorsum considerat ea, in quibus minus universalia conveniunt, et ea, in quibus ipsa differunt. Diximus, *prout a nobis cognoscitur uti universalis*; ut his verbis significetur cognitio reflexa, et distincta; si enim de cognitione directa et confusa sermo sit, statuendum est naturam magis universalem prius a nobis cognosci, quam minus universalem. E. g., « prius occurrit intellectui nostro cognoscere animal, quam cognoscere hominem [2]». Ratio est, quia cognitio naturae magis universalis, quippe quae pauciores notas complectitur, imperfectior est cognitione naturae minus universalis; intellectus autem noster, cum non in actu cognitionis, sed in potentia ad cognoscendum a Deo sit creatus, principio cognitionem rerum imperfectam acquirit, deinde eam gradatim perficit.

V. Malo contrarium est tum bonum, tum malum. Nam vitio opponitur non solum virtus, sed vitium ipsum. Exemplum sit avaritia, cui adversatur et liberalitas, et prodigentia [3]. Sed hoc effatum fusius alibi explicavimus, ubi etiam rationem attulimus, ob quam bono malum dumtaxat sit contrarium [4].

VI. Malum aliquando sequitur ex bono. Nempe nihil prohibet, quominus aliquod peccatum ex virtute procedat, non quidem *directe*, nempe ex parte ipsius virtutis, eo modo, quo actus ex habitu procedit; nam, ut s. Augustinus inquit, *virtute nemo male utitur* [5]: sed *indirecte*, sive *occasionaliter*, puta cum aliquis ex virtutibus superbit; vel cum ex timore Dei, aut horrore propriorum peccato-

---

[1] Cf p. 191.—[2] I, loc. cit. c. et ad 1.

[3] « Bono quidem malum contrarium est; malo autem quandoque bonum, quandoque aliud malum. Etenim temperantiae intemperantia contraria est; intemperantiae autem interdum temperantia, interdum stupiditas. Est enim stupiditas, cum non moventur, aut excitantur animae affectiones; quapropter intemperantia temperantiae defectus est; stupiditas autem excessus. Porro defectus cum excessu pugnat »; s. Damasc., *Dialog.*, c. 57.

[4] P. 55-56.—[5] *De lib. arb.*, lib. II, c. 18.

rum contingit desperatio, quatenus his bonis aliquis male utitur, occasionem desperandi ab eis accipiens [1].

VII. Malum est praeter intentionem in rebus [2].

VIII. Malum est ut in pluribus; Bonum ut in paucioribus. Seu malum in pluribus invenitur, quam bonum. Quod quidem accipi nequit de malo, quod est praeter naturam entis; hoc enim in paucioribus invenitur, cum natura semper, vel in pluribus suum effectum consequatur. Quare accipiendum est hoc effatum de malo quod invenitur in hominibus, qui bona sensibilia potiora habent bono rationis. Porro huiusmodi malum est in pluribus, quia bona sensibilia sunt pluribus nota, quam bonum rationis [3].

IX. Malum non est aliqua natura. Malum enim consistit in privatione, quae profecto non est aliqua essentia, sed potius negatio in substantia [4]. Ex hoc effato alia consequuntur: 1° Nihil potest esse per se malum. Etenim per se dicimus tale, quod est tale per suam essentiam; omne autem, quod est, in quantum est ens, necesse est esse bonum [5].

2° Malum est in aliquo bono. Cum enim malum non possit esse per se existens [6], oportet ut sit in aliquo subiecto; at omne subiectum est quoddam bonum; ergo malum est in aliquo bono [7].

3° Malum simpliciter summum esse non potest. Debe-

---

1 2ª 2ªᵉ, q. XX, a. 1 ad 2

2 Vid. *Omne agens agit propter bonum*, litt. *O*.

3 Vid. s. Thom., I, q. LXIII, a. 9 c.

4 « Malum est non ens, veraque privatio est, ac nihil, et quemadmodum privatio habitui, sic bono opponitur »; s. Damasc., *Dialog. contra Manich.*, n. I.

5 « Omnis natura, in quantum natura est, bona est » ; s. Aug., *De lib. arb.*, lib. III, c. 13, n. 36.

6 « Bonus idem est cum existente ; cum vero malum aut pravum contrarium sit bono, et contrarium existenti sit non existens, sequitur malum et pravum esse non existens »; Origen., *Comm. in Ioan. c. II*, n. 7.

7 « Mala omnino sine bonis, et nisi in bonis esse non possunt, quamvis bona sine malis possint. Potest enim homo, vel Angelus non esse iniustus; iniustus autem non potest esse, nisi homo, vel Angelus; et bonum, quod homo, et bonum, quod Angelus, malum, quod iniustus »; s. Aug., *Enchir*, c. 14, n. 4.

ret enim esse malum per essentiam; nihil autem potest esse per suam essentiam malum; ostensum est enim quod omne ens, in quantum est ens, est bonum, et quod malum non est nisi in bono, ut in subiecto [1]. Quapropter « summum malum non contrariatur summo bono secundum rem, sed solum secundum vocem, nihil enim est adeo malum, in quo non sit aliquid boni, ad minus esse [2]». Diximus, *simpliciter summum*, quia, ut advertit s. Bonaventura, « est reperire malum summum in proprio genere, sicut videmus aliquem ita privatum visu, quod non potest esse magis [3] ».

4° Malum non totaliter consumit bonum. Etsi enim malum corrumpat bonum, tamen non totaliter illud destruit; siquidem, quantumvis multiplicetur malum, semper remanet mali subiectum, si malum remanet; subiectum autem mali est bonum; remanet igitur semper bonum [4]. Diximus, *si malum remanet*, nam « subiecto corrupto, etiam privatio, quae in subiecto erat, desinit [5] ».

5° Malum habet aliquo modo causam. Nam quidquid est in aliquo, ut in subiecto, oportet ut habeat aliquam causam, gignitur enim vel ex ipsius subiecti principiis, vel ab exteriori causa; malum autem est in bono, sicut in subiecto; ergo habet aliquam causam. Porro haec causa est bonum, non vero malum. Equidem malum, cum non sit aliquod ens, ne causa quidem esse potest; quia, cum *omne agens agat, in quantum est actu* [6], res non est causa, nisi quatenus est ens, ac proinde aliquid bonum. Hinc, uti alibi diximus [7], malum non potest esse causa, nisi quatenus bonum ei adiungitur. Bonum autem est causa mali non *per se*, sed *per accidens*, e. g., ex eo quod causae agenti aliquis defectus accidit, consequitur defectus in effectu et actione [8].

X. Materia est de se otiosa. Seu est nullius activi-

[1] I, q. XLIX, a. 3 c.

[2] *In lib. II Sent.*, Dist. I, q. I, a. 1 ad 1. Cf p. 207.

[3] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIII, a. 2, q. I *ad arg.*

[4] Vid. *Privatio simplex—non simplex,* litt. *P.*

[5] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIV, q. I, a. 1 ad 1.

[6] Vid. p. 40.—[7] Pag. 132.

[8] Haec omnia prae oculis habenda sunt, ut Manichaeorum commentum refellatur. De his vid. s. Thom., *Contr. Gent.*, lib. III, c. 47, et alibi *passim*.

tatis, quippe quae est indifferens ad quamlibet formam et operationem [1].

XI. MATERIA DEPRIMIT FORMAM. Quemadmodum enim actus eo minus est perfectus, quo magis potentiae admiscetur [2], ita forma minus perfecta est, quo magis materiae immergitur. Hinc perfectio formarum ex earum elevatione et eminentia supra materiam desumitur [3].

XII. MATERIA NON CREATUR, SED CONCREATUR. Creationis enim terminus est ens; unde sicut materia prima non est ens actu, sed solum initium entis, atque completur in ratione entis, quando recipit formam; ita quoque creationis terminus non est *materia prima*, sed materia una cum forma [4].

XIII. MEDIUM COMPARATUM UNI EXTREMO VIDETUR ALTERUM. Intelligitur de medio quod participat naturam utriusque [5], e. g., tepidum respectu calidi est frigidum, respectu vero frigidi est calidum [6]. Quocirca, uti observatum est a s. Bonaventura, hoc effatum in rebus ad mores pertinentibus non semper evenit, quia « medium reperitur in genere virtutis, et extrema sunt in genere vitiorum [7] ».

XIV. MEDIUM, QUO MAGIS APPROPINQUAT UNI EXTREMORUM, EO MAGIS RECEDIT AB ALIO, ET VICISSIM. E.g., anima humana, quae medium locum tenet inter substantias intellectuales, et substantias corporeas, quo magis a corporalibus abstrahitur, eo magis, quoad intelligendi modum, Angelis assimilatur; et e contrario, quo magis in res materiales se immergit, eo magis ab Angelis recedit.

XV. MEDIUM EST NOBILIUS EXTREMIS. Hoc effatum circa *moralia* praecipue vim habet, in quibus virtus neque in excessu, neque in defectu, sed in medio consistit. Quod tamen applicari nequit virtutibus *theologicis*; namque harum obiectum immediatum est ipse Deus, ideoque nullum vitium *per excessum* iis inesse potest [8]. Diximus, *circa moralia*; nam *extra moralia* medium inter excessum et defectum non est perfectius, e. g., homo est longe imperfectior Angelis, licet medium inter hos, et alias creaturarum species locum teneat.

---

1 Vid. p. 127, et p. 144-145.—2 *Contr. Gent.* lib. I, c. 43.
3 Vid. p. 130-131.—4 I, q. LXV, a. 4 c. Vid. p. 148.
5 Vid. p. 200-201.—6 I, q. CVIII, a. 5 ad 4.
7 *In lib. III Sent.*, Dist. XXIII, q. I, a. 1 *ad arg.*
8 *In lib. IV Sent.*, Dist. L, q. I, a. 1 *sol.* Vid. *Virtus consistit in medio*, litt. *V*.

XVI. Melius est dare, quam accipere. Nam natura alicuius virtutis magis in agendo, quam in patiendo cernitur; sed dare est agere, accipere est pati; ergo melior est virtus dantis, quam accipientis. Ast, ut veritate gaudeat hoc effatum, in primis ex parte accipientis requiritur, ut sit indigens, sive sit *in potentia* ad recipiendum: Deinde ex parte dantis, ut libere det. Hinc perperam colligebant Ariani Filium non esse substantialem Patri in admirando illo Trinitatis mysterio. Filius enim numquam fuit *in potentia*, sed semper *actu*; unde nec Ei, tamquam indigenti Pater dedit, aut dare potuit; quaecumque enim Filius habet, ab aeterno et immutabiliter habet. Neque Pater libere, sed per necessariam emanationem Filium generat. Unde s. Thomas: «Dicendum, quod non est de ratione dationis, quod ponatur aliqua auctoritas respectu dati, nisi quando datur aliquid quod habetur per modum dominii; et talis datio non est in Divinis [1]». Insuper ex parte dantis requiritur etiam, ut dando retineat, vel nobiliori modo reparet quod alteri tribuit. Hanc ob rationem, cum de bonis animi agitur, semper verum est illud effatum.

XVII. Modus operandi sequitur modum essendi; *vel*, Operari sequitur esse; *vel*, Qualis modus essendi, talis modus operandi [2]. Horum effatorum, quae passim a s. Thoma adhibentur, sensus sunt: 1° Ipsa operantis habilitas valde perfecta, aut imperfecta est, prout est eius essentia. E. g., virtus agendi in Deo est perfectissima, quia talis est Eius natura. 2° Operatio tam perfecte et excellenter circa obiectum suum versatur, quam perfecta est essentia operantis. Hinc proportio intercedere debet inter naturam operantis, et modum, quo per operationem obiectum attingitur. E. g., cum creatura sit finita, Deum finito tantum modo cognoscere potest. 3° Proportio etiam debet esse inter naturam operantis, et modum ipsius operationis; seu talis est modus, quo fit operatio, qualis est operantis natura: quare ad dignoscendum, an modus agendi sit dependens ab alio, sit vitalis, profluat ex ma-

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XV, q. III, a. 1 ad 1.

[2] « Operantem suae coaptari operationi, hancque illi congenerem ac affinem esse prorsus necesse est »; s. Maxim., *Opusc. theol. et polem.*, *De duabus unius Christi Dei nostri voluntatibus.*

terialibus principiis etc., videndum est, qualis sit natura operantis; si enim haec huiusmodi sit, ut a nullo dependeat, talis erit et modus operandi; si sit corporea et materialis, modus operandi erit etiam materialis etc. Hinc vicissim: QUALIS MODUS OPERANDI, TALIS MODUS ESSENDI; nam *a posteriori* per effectus et operationes naturam rei deprehendimus. Ex huius effati explicatione clare illud intelligitur:

MODUS COGNOSCENDI SEQUITUR MODUM ESSENDI.

Iamvero, ut ea, quae diximus, rectius intelligantur; haec adnotamus: 1° Similitudo intercedere debet inter naturam operantis, atque modum, quo perficitur operatio, non vero inter illam, atque terminum, seu obiectum operationis. Quare ex eo, quod mens nostra est immaterialis, non quidem consequitur, quemadmodum Idealistae contendunt, ut res materiales percipere nequeat, sed dumtaxat, ut res materiales immateriali modo percipiat. Rursus ex eo, quod mens corpora percipiat, non sequitur, quemadmodum Materialistae comminiscuntur, ut corporea sit, quia non nisi modo immateriali corpora percipit. 2° Proportio inter naturam operantis, et modum, quo fit operatio, et obiectum attingitur, intelligenda est vel inter hunc modum naturalem, et naturam operantis in se spectatam, vel inter modum supernaturalem, et naturam quadam vi supernaturali a Deo auctam. Quocirca proportio existit inter cognitionem intuitivam Dei, et intellectum creatum supernaturali lumine gloriae a Deo donatum, non vero, quemadmodum Ontologi opinantur, inter illam, et vires naturales eiusdem intellectus.

XVIII. MOTUS COMPARATUR AD QUIETEM ET UT AD PRINCIPIUM, ET UT AD TERMINUM. Comparatur quidem ut ad principium, quia motus omnis ab immobili procedit [1]; ut ad terminum, quatenus finis motus est quies. Quod effatum s. Thomas intellectui et rationi, inter quae eadem differentia existit, ac inter quietem et motum [2], accommodans, haec habet: « Comparatur (ratio) ad intellectum ut ad principium, et ut ad terminum; ut ad principium quidem, quia non posset mens humana ex uno in aliud

---

[1] Vid. *Primum movens in quolibet genere est non motum in illo genere motus*, litt. *P*.

[2] Vid. cit. litt. *P. Primum movens debet esse immobile.*

discurrere, nisi eius discursus ab aliqua simplici acceptione veritatis inciperet, quae quidem acceptio est intellectus principiorum: similiter nec rationis discursus ad aliquid certum perveniret, nisi fieret examinatio eius, quod per discursum invenitur, ad principia prima, in quae ratio resolvit [1] ».

XIX. Motus intensior est in fine, quam in principio. Equidem natura magis tendit in id, quod est sibi conveniens, quam fugit id, quod est sibi repugnans [2]. Hinc motus *naturalis* intensior est in fine, cum appropinquat ad terminum suae naturae convenientem, quam in principio, cum recedit a termino suae naturae non convenienti [3]. Hoc tamen intelligitur de motu naturali, qui *ab intrinseco* proficiscitur; non item de motu *violento*, seu qui *ab extrinseco* oritur. Nam, ut ait s. Doctor, « huiusmodi motus intenditur ex ipsa contrarietate, quia unumquodque suo modo nititur ad resistendum contrario, sicut ad conservationem sui ipsius. Unde motus violentus intenditur in principio, et remittitur in fine [4] ».

XX. Multiforme sequitur ad uniforme. Hoc verum est de principio *multiformi* quoad ipsam sui essentiam, scilicet, quod ex multis est compositum; siquidem principium, quod ita multiforme est, oportet esse posterius *uniformi*, eadem ratione, qua compositum est posterius simplici. At principium, quod est *multiforme* quoad effectus, scilicet quatenus ad multa se extendit, est prius quam *uniforme*, non enim ad plura se extendere posset, nisi simplicius esset: e.g., voluntas, cum ad opposita se habeat, *prior*, seu nobilior est natura, quae determinatur ad unum [5].

XXI. Multiplicatio individuorum est propter conservationem speciei [6].

XXII. Multiplicato inferiori, multiplicatur ratio in illo inclusa. Etenim, *inferius*, seu *minus commune* continet in sui ratione *superius*, seu *magis commune*, *ut homo animal* [7]. Quocirca multiplicationem hominis multiplicatio animalis consequitur.

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XV, a. 1 c. Vid. ***Processus compositivus—resolutivus***, litt. ***P***.

[2] Vid. p. 53.—[3] 1ª 2ªᵉ, q. XXXV, a. 6 c.

[4] *Ibid.* ad 2.—[5] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. V, a. 2 ad 2.

[6] Vid. p. 191.—[7] I, q. LXXXV, a. 3 ad 2.

XXIII. Multiplicato uno oppositorum, multiplicatur et reliquum. Intelligendum est 1° « de multiplicatione non secundum divisionem, quae est in partes subiectivas, sed secundum diversas acceptiones, sive significationes. Cum enim irrationale dividatur contra rationale, non oportet quod tot sint rationalia, quot irrationalia [1]». 2° Intelligendum est de oppositis, « in quibus est eadem ratio multiplicationis ». Quocirca, « cum bonum contingat ex una et integra causa, malum autem ex singularibus defectibus [2]» fieri potest, ut « uni virtuti plura vitia opponantur [3] »; nempe « uni bono nata sunt opponi plura mala, cum malum sit multifariam, et bonum uno modo [4] ».

XXIV. Multiplicato uno relatorum, multiplicatur et reliquum [5].

XXV. Multiplicitas nominum non attenditur secundum nominis praedicationem, sed secundum significationem. E. g., « hoc nomen *homo* de quocumque praedicetur, sive vere, sive false, dicitur uno modo; sed tunc multipliciter diceretur, si per hoc nomen *homo* intenderemus significare diversa, puta si unus intenderet per hoc nomen *homo* id quod vere est homo, et alius intenderet significare eodem modo lapidem, vel aliquid aliud [6] ».

XXVI. Multitudo ex unitatibus constituitur. Ratio est, quia multitudo est totum *heterogeneum*, in quo nempe quaelibet pars caret forma totius, quemadmodum pars domus non est domus, neque pars hominis est homo [7]. At vero, unitates constituunt multitudinem, non quatenus opponuntur multitudini, nullum enim oppositum ex suo opposito constituitur, sed quatenus sunt entia: sicut et partes domus constituunt domum, quatenus sunt quaedam corpora, non quatenus sunt domus [8].

---

[1] S. Bon., *In lib. II Sent.*, Dist. XXVII, a. 1, q. I *ad arg.*
[2] Vid. p. 52.
[3] S. Thom., 2^a 2^{ae}, q. XCII, a. 2 ad 1.
[4] S. Bon., *ibid.*—[5] Vid. litt. *R.*
[6] I, q. XIII, a. 10 ad 1.
[7] Vid. *Totius et partium non est eadem ratio*, litt. *T.*
[8] I, q. XI, a. 2 ad 2.

N

DISTINCTIONES

I. Natura—Essentia. *Essentia* est id, per quod res in sua specie constituitur, et a ceteris distinguitur; et ideo est aliquid primum in re, radix omnium illius proprietatum; puta *animalitas*, et *rationalitas* respectu hominis; homo enim ex his in sua specie collocatur, atque a ceteris rebus distinguitur, neque in eo aliquid est prius *animalitate*, et *rationalitate*, a quibus omnes illius proprietates fluunt, puta vis intelligendi, sentiendi, appetendi etc. Appellari solet etiam *conceptus rei*, est enim id sine quo res accurate concipi nequit; *definitio*, quia essentia est illud, quod per definitionem significatur [1]; *quidditas*, quia per ipsam apte respondetur, dum quaeritur, quid res sit. Nomen *naturae* autem primo institutum est ad significandam generationem viventium, seu *nativitatem*; quo modo primogenitus dicitur ex *natura*, idest ex ipso nativitatis iure, praelatus fratribus. Quoniam vero haec generatio est a principio intrinseco, ideo nomem *naturae* extenditur ad significandum *principium intrinsecum cuiuscumque motus*, seu principium intrinsecum, a quo operationes rei promanant. Rursus, quia huiusmodi principium est *formale*, vel *materiale*, tam *materia*, quam *forma* nominatur *natura*, puta cum dicitur ad hominis *naturam* spectare tum animam, tum corpus. Denique cum per formam essentia cuiusque rei perficiatur, ideo ipsa essentia rei vocatur *natura* [2]. Ex his id intelligitur, quod vulgo docetur, *naturam* nempe esse ipsam essentiam rei, quatenus spectatur velut radix proprietatum, atque internum primum principium operationum entis. Ad aliud etiam significandum vox *natura* adhibetur, nempe totam collectionem rerum creatarum, et virium, quae earum sunt propriae, ut cum dicimus aliquid esse in rerum *natura*, idest in universo; vel aliquid

---

[1] Vid. p. 92.

[2] I, q. XXIX, a. 1 ad 4. « Veteres . . . pro essentia et substantia naturam vocabant »; s. Aug., *De mor. Man., et Eccl. Cath.*, lib. II, c. 2, n. 2.

fieri secundum *naturae* vires, idest secundum vires, quae ambitu rerum creatarum continentur [1].

II. Naturale—Connaturale. Sicut natura dicitur vel nativitas rei, vel essentia, ita aliquid *naturale* dupliciter accipi potest, scilicet vel quatenus ex principiis essentialibus rei profluit; e. g., naturale est ligni sursum ferri [2]; vel quatenus a nativitate accipitur; e. g., hoc modo *naturalia* dicuntur quae a Deo habuit homo in principio creationis sive secundum communem naturae cursum, sive per beneficium gratiae [3]. Iam naturale hac altera ratione acceptum minus proprie dicitur *naturale* [4]; altera autem ratione est proprie *naturale*, et ideo dicitur *connaturale*. E. g., immortalitas, qua primus homo a Deo in creatione donatus fuit, dici potest aliquo modo *naturalis*, quia in ipsa naturae creatione illam a Deo accepit; numquam vero *connaturalis*, quia naturae proprietas non est, seu ex naturae principiis non fluit, neque ipsi est debita. Hinc s. Bonaventura: « Dicendum quod non omne, quod inest homini a principio suae nativitatis, naturale est, nisi extendatur hoc nomen *naturale*; multa enim bona gratis data concreantur, et dantur cum natura, sicut planum est [5] ».

III. Naturaliter — Supernaturaliter. 1° *Naturaliter* fieri dicitur illud, quod evenit secundum consuetum naturae ordinem, qui profecto etiam Causae primae ordinarium concursum complectitur. E. g., *naturaliter* tempore aestivo plantae crescunt. 2° *Naturaliter* fit id quod non excedit agentium naturalium *vires*; e. g., *naturaliter* per opportuna remedia sanitas infirmo restituitur. 3° *Naturale*, seu potius *connaturale*, uti iam explicavimus, dicitur id, quod expostulatur a naturalibus principiis, ex quibus res constituitur, nempe id quod « convenit sibi secundum conditionem suae formae, per quam in tali natura constituitur [6] »: ita cognitio rerum intelligibilium sub forma sensibili est homini *connaturalis*. *Supernatura-*

---

[1] « Hanc etiam appellamus naturam, cognitum nobis cursum, solitumque naturae, contra quam Deus cum aliquid facit, magnalia, vel mirabilia nominantur »; s. Aug., *Contr. Faust.*, lib. XXVI, c. 3.

[2] 3, q. II, a. 12 c.

[3] Ibid., q. XXXV, a. 3 ad 2.

[4] *In lib. IV Sent.*, Dist. XVII, q. III, a. 1 *sol.* 2 c.

[5] *In lib. II Sent.*, Dist. XIX, a. III, q. 1 *ad arg.*

[6] S. Thom., *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIX, q. II, a. 1 *sol.*

liter vero 1° fit illud, quod evenit per extraordinarium concursum Causae primae, seu ita ut Deus effectum aliquem naturalem sine causis naturalibus agat: ita fieret sanatio aegri temporis momento. 2° Illud, quod naturae creatae vires prorsus excedit; puta maris divisio, ut transeuntibus iter praebeat, mortui ad vitam revocatio etc. Hinc illa mira, quae ope daemonis fiunt, quaeque effectus magici vocantur, non nisi *relative* supernaturalia, prout a creatura, quae altera superior est, producuntur, numquam vero *absolute* supernaturalia sunt; siquidem omnis naturae creatae vires non excedunt. 3° *Supernaturaliter* alicui inest, vel convenit illud, quod excedit eius naturalem facultatem; ita ut perficiatur supra id, quod ipsius naturalis constitutio peteret; e. g., intuitiva cognitio Dei est intellectui creato *supernaturalis* [1].

IV. Naturaliter — Violenter [2].

V. Natura naturans—Natura naturata. *Natura naturans* a quibusdam vocatur ipse Deus, quatenus est auctor, conservator et moderator naturae [3]. Complexus rerum omnium creatarum dicitur *natura naturata*. Penes antiquiores autem *natura naturans* est natura universaliter accepta, prout constituit essentiam rerum particularium: « Haec est natura, quam antiqui vocabant naturantem, nempe, est qua principium principiat principiatum, et dat ei naturam, qua sit, et qua diffiniatur in vero esse ». *Natura* vero *naturata* est « natura particularizata, et ad singulare deducta [4] ».

VI. Necessitas antecedens—consequens. *Necessitas antecedens* est vel quae oritur ex violentia, et dicitur etiam *necessitas coactionis* [5], et haec « non cadit in motibus voluntatis, eo quod voluntas naturaliter est a coactione

---

[1] « Id enim Divinae solummodo gratiae proprium est, ut certa quadam ratione Deificationem rebus tribuat, quae nimirum naturam, luce naturam excedente, illustret, supraque proprios fines excellentia gloriae ac claritatis elevet »; s. Maxim. *Capita ad theol. et oeconom. spectantia*, Capita centena prima, n. 76.

[2] Vid. *Motus naturalis — violentus*, p. 206.

[3] « Natura dicta est ab eo, quod nasci aliquid faciat; gignendi enim et faciendi potens est. Hanc quidem Deum esse dixerunt, a quo omnia creata sunt, existunt »; s. Isidor., *Etymolog.*, lib. XI, c. 1.

[4] B. Alb. M., *Poster.*, lib. I, tract. II, c. 3.

[5] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XVII, a. 3 c.

libera [1] »; vel est vis, qua res naturali inclinatione, quam vitare non potest, ad unum movetur: Huiusmodi est necessitas, qua lapis, nullo retinente obice, deorsum fertur, vel qua voluntas humana ad bonum universale tendit [2]. *Consequens* ea est, quae sequitur liberum voluntatis consensum: hoc modo necesse est loquentem loqui [3], vel necesse est voluntatem hoc aliquid eligere eo quod velit aliud bonum consequi, vel aliquod malum vitare. Ista vocatur etiam *hypothetica*, vel *ex suppositione*, illa *absoluta* [4].

VII. Necessitas consequentiae—Necessitas consequentis. In syllogismo aliud est conclusionem necessario sequi ex praemissis, aliud conclusionem necessariam sequi; nam in omni syllogismo sequitur necessario, sed non in omni necessaria est. Quare duplex notatur necessitas conclusionis, una nempe *consequentiae*, seu *formae*, quae dicitur etiam *hypothetica*, altera *consequentis*, seu *materiae*, quae dicitur etiam *absoluta*. Necessitas *formae* est, quando ob formam syllogisticam, eo quod in tali figura, aut tali modo sit, necessario colligitur conclusio. Necessitas autem *materiae* est, quando res ipsa, quae concluditur, necessaria est, ita ut eius oppositum sit simpliciter impossibile. Illa in omnibus syllogismis reperitur; haec non in omnibus, sed maxime in demonstrationibus.

VIII. Necessitas quoad exercitium—Quoad specificationem. Opponuntur *indifferentiae quoad exercitium—quoad specificationem* [5].

IX. Negatio—Privatio. *Negatio* est absentia formae in

---

1 *Ibid.*—2 Vid p. 192.

3 « Est necessitas praecedens, quae causa est, ut res sit, et est necessitas sequens, quam res facit. Praecedens et efficiens necessitas est, cum dicitur coelum volvi, quia necesse est, ut volvatur. Sequens vero, et quae nihil efficit, sed fit, est cum dico, te ex necessitate loqui, quia loqueris. Cum enim hoc dico, significo nihil facere posse, ut dum loqueris, non loquaris, non quod alius te cogat ad loquendum. Nam violentia naturalis conditionis cogit coelum volvi; te vero nulla necessitas facit loqui. Sed ubicumque est praecedens necessitas, est et sequens; non autem ubi sequens, ibi statim et praecedens. Possumus namque dicere, necesse est coelum volvi, quia volvitur; sed non similiter est verum, idcirco te loqui, quia necesse est, ut loquaris »; s. Anselm., *Cur Deus homo*, c. XVII.

4 Alias explicationes necessarii *absoluti* et *hypothetici*, vid. p. 3-4.

5 Vid. p. 170.

subiecto ad eam recipiendam inepto; cuiusmodi est absentia visus in lapide. *Privatio* est absentia formae debitae subiecto; e. g., caecitas in oculo Petri. « Quando aliquid, inquit s. Thomas, non habet illud, quod natum est habere, et quando, et ubi, et secundum alias conditiones, sic proprie dicitur privatio, et imperfectionem importat [1] ». Dicitur *quando*, et *ubi*, siquidem infans, e. g., non vocatur edentulus, quia tali tempore non est aptus habere dentes; neque homo vocatur coecus, eo quod non habet visum in manu [2]. Porro, *privatio*, ratione subiecti, atque eius idoneitatis ad formam, est quodammodo quid reale et positivum, unde *privationes* maiores, vel minores dicuntur; at huiusmodi non est respectu absentiae formae; visus enim absentia nihil praecise est. Quid autem sit privatio *simplex*, et non *simplex*, explicabitur litt. *P*.

X. Nomen primae notionis—secundae notionis [3].

XI. Nomina propria—appropriata. Haec distinctio a Theologis Scholasticis traditur quoad nomina, quae adhibentur *in Divinis*. Scilicet *nomina propria* sunt quae notionem cuiusque Personae Divinae significant, nec alteri convenire possunt: e. g., *Ingenitus*, *Pater* sunt nomina primae Personae. *Appropriata* vero sunt tribus Personis communia, sed aptantur uni propter quamdam cum Eius notione congruentiam; e. g., *Sapientia* attribuitur Verbo, quia a Patre per intellectum procedit.

XII. Nominaliter—Participaliter [4].

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XXVIII, q.I, a. 1 ad 2. Quod etiam Tullius docuit iis verbis: « Cum non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non careas, etiam si sentias te non habere »; *Qq. Tuscull.*, lib. I, c. 36.

[2] « Haec (*privatio*) porro tribus hisce notis insignitur, ut sit quod natura comparatum est habere, nec ullo tamen pacto habet, verum prorsus privatum est; et quando ac ubi natura comparatum est, e. g., non dicimus lapidem caecum esse; neque enim comparatus est, ut cernendi habitu polleat. Nec canem recens natum coecum appellamus, aut nuper natum infantem edentulum, quia eo tempore habere visum, aut dentes minime comparati sunt. Neque item pedem caecum esse dicimus, quandoquidem a natura non habet in pede videndi habitum. Cum igitur tribus his modis habere comparatum est, nec tamen habet, privatio dicitur »; s.Ioann. Damasc., *Dialect.*, c. 58.

[3] Vid. p. 179.

[4] Vid. *Participaliter*, litt. *P*.

XIII. Notio formalis prima — Obiectiva prima — Secunda formalis—Secunda obiectiva [1].

XIV. Notionalis actus—Essentialis. Quoniam *notio* in Divinis est *propria ratio cognoscendi Personam Divinam* [2], ita Theologi Scholastici appellant *actum essentialem*, prout hic Tribus Personis est communis; *notionalem*, prout alicuius Personae est proprius. E. g., intellectio, prout Tribus Personis est communis, dicitur *essentialis*; prout per illam Pater generat Filium, dicitur *notionalis*, seu propria Patris.

XV. Notum secundum se, et quoad nos—Notum secundum se, et non quoad nos. Sunt duo modi, quibus propositio dicitur *per se nota*. Scilicet *per se nota* est propositio, cuius praedicatum in ipsa subiecti ratione includitur. Iam si medio non indigeat, ut a nobis illi subiecto praedicatum inesse cognoscatur; propositio erit *nota secundum se et quoad nos*. Contra, si propositio *per se nota* indiget medio, ut a nobis cognoscatur, tunc erit quidem *nota secundum se, sed non quoad nos*. E. g., haec propositio, Homo est ratione praeditus, est per se nota secundum sui naturam; qui enim dicit *hominem*, dicit simul *ratione praeditum*. Si quis tamen ignoret definitionem subiecti, eadem propositio erit nota *secundum se*, sed non quoad illum qui subiectum propositionis ignorat. Ex hoc colligitur, ut sint quaedam propositiones, *per se* notae, quae sunt notae *secundum se et quoad omnes*; scilicet illae, quarum termini sunt omnibus noti, ut, Omne totum est maius sua parte; aliae, quae sunt notae tantum *secundum se*, e. g., existit Deus; siquidem, cum terminos huius propositionis secundum propriam rationem non apprehendamus, idest *existentiam* ad ipsam Dei essentiam pertinere immediate non cognoscamus, demonstratione indigemus, ut illa veritas a nobis perspiciatur; denique aliae, quae sunt notae *secundum se*, et quoad illos, qui terminos propositionis intelligunt; ut, incorporalia non sunt in loco *circumscriptive* etc. [3].

XVI. Notius nobis—Notius natura. Quemadmodum intellectus noster non simul per se omnia cognoscit, sed

---

[1] Vid. *Intentio prima — Intentio secunda*, p. 179.

[2] I, q. XXXII, aa. 2 et 3.

[3] Vid. s. Thom., I, q. II, a. 1 c., et 1ª 2ªᵉ, q. XCIV, a. 2 c.

quaedam prius, quaedam posterius, atque non semper eumdem, quem natura, observat ordinem, fit, ut aliud sit *notius natura*, aliud *notius nobis*: Scilicet, *notiora natura* appellantur quae natura sua huiusmodi sunt, ut magis cognosci possint, seu naturam habent magis cognoscibilem, quamvis propter cognitionis nostrae modum minus a nobis cognoscantur. *Notiora nobis* sunt quae prius nostrae cognitioni occurrunt, et medium nobis praebent ad aliarum veritatum cognitionem. E. g., simplicia *natura sua magis nota* sunt, quam composita; item causae rerum sensibilium magis, et prius, quam effectus; unumquodque enim cognoscibile est, quatenus actu est [1]; simplicia autem et causae magis actu sunt, quam composita et effectus. E contrario, *nobis notiora* sunt composita simplicibus, effectus causis; nam etsi composita, et effectus naturam habeant minus cognoscibilem, tamen propter rationem cognitionis nostrae, quae a sensibus pendet, magis et prius a nobis cognoscuntur, quia magis in sensum incurrunt; et ex eorum cognitione ad cognitionem simplicium et causarum devenimus [2]: « Dico autem quoad nos, sive nobis priora, quae proxima sensui sunt; simpliciter autem, et secundum naturam sunt priora et notiora, quae longius sunt, sive longinquiora a sensu [3] ».

Itaque vel hinc videre licet ea, quae natura sua magis cognosci possunt, minus propter cognitionis nostrae infirmitatem a nobis cognosci; et quae a nobis magis cognoscuntur, natura sua minus esse cognoscibiles. Quemadmodum, etsi nihil sit adspectabilius lumine, cum per illud cetera omnia aspiciantur, tamen vespertiliones propter oculorum suorum imbecillitatem neque facile illud ferre, neque videre possunt.

Quocirca ex eo, quod Deus *natura* magis notus est, quam res ab Eo creatae, perperam inferunt Ontologi Deum im-

---

[1] Vid. *Nihil cognoscitur, nisi secundum quod est in actu.*

[2] « Natura quidem prima est intelligentia: nobis autem et respectu nostri sensus »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. II, n. 4.

[3] B. Alb. M., *Post.*, lib. I, tract. II, c. 3. Et alibi: « In principio . . . sunt magis nota sensibilia »; *Top.*, lib. VI, tract. II, c. 1. *In principio* quidem; nam « postea, quando homines fiunt certiores per doctrinam et sapientes, tunc e contrario magis nota priora secundum naturam, et minus nota sensibilia videntur »; ibid.

mediate a mente nostra videri, et res creatas per Deum cognosci, siquidem Deus, qui est magis notus *natura sua*, quam res ab Eo creatae, est minus notus *nobis*, quam istae: « Quoad nos prius, ait Alb. M., oppositum est in modo cognoscendi ei quod est notius et prius secundum naturam [1] ».

Diximus *universalia natura sua esse notiora*. Quod profecto ex eo non infringitur, quod Aristoteles interdum docet, nempe universalia esse notiora nobis [2]. Nam universalia sunt nobis notiora, quam singularia, non quidem si spectentur tamquam intelligibilia, quae ad sensibilia referuntur, sed prout sunt tota quaedam, ea ratione, qua diximus magis universale esse prius notum, quam minus universale [3]; siquidem totum cognitione quadam rudi et confusa notius est *nobis*, quam partes, e.g., animal *indistincte*, seu *in quantum est animal*, notius est *nobis*, quam animal *distincte*, seu *in quantum est animal rationale*, *vel irrationale* [4]: « Universale duobus modis considerari potest. Uno scilicet modo, prout est confusum et mixtum in particulari, et hoc modo in signis citius sentitur universale, quam particulare per sensum, quia citius sentiuntur signa substantiae, quam animalis, et citius signa animalis, quam hominis, et citius signa hominis, quam Sortis. Potest etiam accipi universale in sua puritate, in qua separatum est a particulari; et hoc modo non est nisi in intellectu; et est propinquum intellectui, et longinquius a sensu [5] ».

Denique circa hanc distinctionem illud monendum est, quod eam inanem esse perperam arguitur ex eo, quod omnis cognitio est nostra, et quae nota sunt nobis sunt nota. Nam licet omnis cognitio sit nostra et quae nota sunt, nobis sint nota, tamen alia sunt nota nobis ordinem naturae sequentibus, alia vero sequentibus ordinem naturae contrarium. Naturae ordine ex causis cognoscuntur effecta, quoniam ex causis sunt; at contra naturae ordinem est ex effectis causas cognoscere, cum natura non soleat

---

1 *De Intellectu et Intelligibili*, lib. I, tract. III, c. 2.
2 Vid. Alb. M., *Post.*, loc. cit.
3 Vid. p. 208-209.—4 I, q. LXXXV, a. 3 c.
5 B. Alb. M., *Post.*, loc. cit.

ex effectis causas producere, sed contra ex causis effecta. Quae ergo novimus naturae ordinem sequentes, dicuntur *natura* nota: quae vero contra, dicuntur esse nota *nobis* [1].

XVII. Numerus formalis—Numerus materialis. *Numerus formalis* est forma, quae advenit rebus, eo quod sint tot; puta dualitas, trinitas etc. *Materialem numerum* vero constituunt res ipsae numeratae, e. g., homines.

XVIII. Numerus numerans—Numerus numeratus. « Numerus dicitur dupliciter. Uno modo id, quod numeratur actu, vel quod est numerabile, ut cum dicimus decem homines, vel decem equos; qui dicitur numerus numeratus, quia est numerus applicatus rebus numeratis. Alio modo dicitur numerus quo numeramus, id est ipse numerus absolute acceptus, ut duo, tria, quatuor [2] ».

XIX. Numerus transcendentalis—Numerus quantitativus [3].

N

EFFATA

I. Natura determinatur ad unum. *Naturae* nomine hic intelliguntur causae naturales [4]. Porro hae dicuntur determinatae ad unum, non quidem quatenus hunc *numero* actum vel effectum possunt tantum producere, sed quatenus circa unum ex oppositis, non ad utrumque versari possunt, et quatenus uno modo plures effectus producunt. Ratio autem huius effati ex alio iam explicato [5] colligitur, nempe, *Modus operandi sequitur modum essendi*; cum enim unumquodque *similiter habeat esse et operationem*, cumque causae naturales eiusmodi sint, ut electionis vi haud fruantur, sequitur ut in ipsis, secundum verba s.Thomae [6], *virtus operativa sit determinata ad unum*. Iamvero,

---

[1] Vid. Balforeus, *Comment. et Quaest. in Org. logicum Aristotelis, ad lib. III Analyt.*, c. I, p. 526, Burdigalae 1616.

[2] S. Thom., *Phys.*, lib. VIII, lect. 14.

[3] Vid. *Unitas transcendentalis — quantitativa*, litt. *U*.

[4] « Naturalia quippe sunt immobilia » ; s. Ioann. Chrysost., *In Matth. Hom.* LIX, al. LX, n. 2.

[5] P. 213.—[6] I, q. XXII, a. 2 ad 4.

« in illis, quae sunt determinata ad unum, semper sequitur actus naturalis, nisi impediatur, et impedimentum contingit in minori parte [1]. Hinc causae naturales, quoties in eadem conditione versantur, toties eosdem effectus producunt; et si aliquando ipsae suum effectum non attingunt, id non ex eo fit, quod vi illum producendi destituuntur, sed quod illarum actiones aliae causae frustrantur: ita morbus, quo hydropicus laborat, impedit, quin aqua sitim extinguat: quod impedimentum ex immediata Dei actione interdum oritur, cum nempe facta supernaturalia eveniunt. Inde est, ut Peripatetici, cum aiebant *naturam semper eodem modo operari*, adderent, *nisi impediatur.*

Ex hoc effato illud consequitur, *Natura causat quia est*, idest ex essentiae suae determinatione; nam effectus assimilatur formae agentis, per quam agit [2]; atqui unius rei non est nisi una forma naturalis, per quam habet *esse*; ergo res naturalis effectum talem producit, qualis ipsa est. E contrario, *voluntas causat quia vult*, idest non ex natura, sed ex proprio consilio; forma enim, per quam voluntas agit, non est una tantum, sed sunt plures, prout sunt plures notiones intellectae; quocirca illud, quod voluntate agitur, non est tale, quale est agens, sed quale vult, et illud intelligit esse [3]. Ubi tamen illud adnotandum censemus cum s. Thoma [4], etiam voluntatem, quippe quae *in aliqua natura fundatur* [5], esse *determinatam ad unum sibi proportionatum*, nempe bonum commune, licet dein circa bona particularia libere versari possit [6].

II. Naturae opus est opus intelligentiae. Sane res naturales, cum ad determinatum effectum producendum spectent, operantur propter finem [7]: « Operationes naturae inveniuntur ordinate procedere in finem, sicut operationes sapientis ». Et quoniam omni vi cognoscendi illae destituuntur, ideoque non cognoscunt finem, ob quem agunt, nequeunt ad finem assequendum moveri ex seipsis, sed necesse est ut ab aliqua causa intelligente moveantur. Iam

---

1 *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIX, q. II, a. 1 ad 3.
2 Vid. p. 41, et p. 75.—3 I, q. XLI, a. 2 c.
4 1a 2ae, q. X, a. 1 ad 3.—5 *Ibid.* ad 1.
6 Vid. p. 192.—7 Vid. p. 139.

« effectus principalius attribuitur primo moventi dirigenti in finem, quam instrumentis ab eo directis». Igitur « quodlibet opus naturae est opus substantiae intelligentis [1] ». Id magis declaratur ex perfectissimo ordine, qui in natura cernitur; siquidem, cum solius rationis proprium sit ordinare, necesse est, opus ita perfecte ordinatum, quale est opus naturae, esse opus cuiusdam rationis perfectissimae [2].

Deridendi ergo sunt veteres, recentesque materialistae, qui a materia bruta, vel casu fortuito, vel ex internis viribus ipsi materiae insitis admirabilem mundi ordinem productum fuisse obganniunt.

III. NATURA EST ENTIS AMANS. Appetit nempe quidquid sibi perfectioni est, et nocivum atque imperfectum refugit. Hinc naturae conatus semper ad hoc tendit, ut quaevis res in suo genere ad accommodatam sibi perfectionem perducatur, nisi aliunde impedimentum, aut defectus alicuius, quae requiritur, causae obstet; quemadmodum evenit in anima humana, quae licet ex sui natura exigat esse cum corpore, tamen, perseverat esse sine corpore, siquidem propter corruptionem corporis evenit, ut a corpore separetur [3]; et tamen existere pergit, quia in suo *esse* non pendet a corpore, sed potius corpori suum *esse* communicat. Neque dicas naturam ab imperfecto non refugere ex eo quod, ut nos subsequens effatum declarat, ab imperfectioribus ad perfectiora procedit. Nam hoc ipso, quod in imperfecto non sistit, sed ad perfectum tendit, imperfectum quidem refugit.

Monendum est autem cum s. Bonaventura 1° naturam ita semper desiderare illud, quod melius est, ut semper desideret non quidem *melius simpliciter*, sed *melius in ordine* [4]. 2° naturam appetere quidem perfectionem suam, illam nempe, quae est *intra terminos naturae*, non autem illam, quae *super naturam est* [5].

IV. NATURA INCIPIT AB IMPERFECTIORIBUS. Ratio est, quia quidquid procedit de potentia ad actum, cuiusmodi est natura, prius pervenit ad actum incompletum, qui

---

[1] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 24.
[2] *Vid. Sapientis est ordinare,* litt. *S.*
[3] *Qq. disp.*, q. un. *De an.*, a. 14 ad 20.
[4] *In II Sent.*, Dist. XX, a. I, q. 6 *ad arg.*
[5] *Ibid.* Dist. XXVIII, a. II, q. 1 *ad arg.*

est medius inter potentiam et actum, quam ad actum perfectum [1]. Hoc autem, ut monet s. Thomas, locum habet quoad ordinem causae materialis; nam sub huiusmodi respectu *prius est quod est imperfectius*, quatenus nempe *de imperfecto fit imperfectum*; non vero quoad ordinem causae agentis [2]; nam sic natura a perfectis sumit exordium, quia imperfecta non ducuntur ad perfectionem, nisi per aliqua perfecta praeexistentia [3].

V. Naturam imitatur ars, *vel*, Ars est simia et imitatrix naturae. Huius effati ratio est, quia natura est velut *artefactum* Divinae sapientiae [4]. Hinc sicut homo, ut sit perfectus, debet imitari Deum, et humana ratio Divinam Rationem, ita quoque artificialia, ut sint perfecta, debent imitari naturam. Cuius etiam aliam rationem tradit s. Thomas, nempe « quia omnis nostra cognitio est a rebus sensibilibus et naturalibus accepta; unde ad similitudinem naturalium operamur in artificialibus [5] ». Haec imitatio autem praecipue locum habet in iis, quae fieri possunt et ab arte, et a natura sine arte; e. g. « si quis ex frigida causa infirmetur, natura eum calefaciendo sanat; unde et medicus, si eum curare debeat, calefaciendo sanat [6] ».

VI. Natura longe superat artem. Licet ars imitetur naturam, tamen haec illam longe superat, 1° ex parte principii; quia procedit a ratione universaliori, sapientiori et efficaciori; 2° ex parte modi; nam natura procedit modo magis certo, et minus errori obnoxio; 3° ex parte finis; nam natura intendit maius bonum, scilicet bonum substantiale et totius universi; ars vero minus bonum intendit; scilicet vel commoditatem, vel delectationem, vel conservationem, vel necessitatem hominum; ut enim dicit s. Thomas, *nos sumus finis omnium artificialium* [7]; 4° ex parte ipsius effectus, nam « quanto aliqua virtus est altior, tanto eamdem rem potest producere in altiorem effectum; unde na-

---

1 Vid. *Generatione posteriora sunt priora perfectione*, p. 153 et, *Perfectum est prius imperfecto*, litt. *P*.

2 2ª 2ªᵉ, q. I, a. 7 ad 3.

3 3, q. I, a. 6 c. Vid. *Actus est prior potentia*, p. 36.

4 Vid. s. Aug., De *Trin.*, lib. XV, c. 1.

5 *In lib. II Phys.*, lect. IV.

6 *Contr. Gent.*, lib. II, c. 75.

7 *In lib. II Phys.*, loc. cit.

tura potest ex terra facere aurum, aliis elementis commixtis, quod ars facere non potest [1].

VII. NATURA NON DEFICIT IN NECESSARIIS, NEC ABUNDAT IN SUPERFLUIS. Sane, *non deficit in necessariis*, « quia natura intendit esse, et perfectionem [2] ». Quocirca « quod alicui convenit ex sua natura, et non ex aliqua causa, minoratum in eo, et deficiens esse non potest [3] ». *Non abundat in superfluis*, nam « principia naturalia sunt ad determinatos effectus diffinita, ultra quos se extendere non possunt [4] ». Quod si in quibusdam individuis natura interdum deficiat, aut superflua sit, uti in monstris, hoc non nisi per accidens evenire potest; siquidem « defectus incidit paeter intentionem agentis [5] », seu « agens non deficit a sua actione, nisi propter aliquod impedimentnm [6] ». Huic effato illa respondent: NATURA COMPENDIO STUDET, AGITQUE LINEA RECTA, utpote brevissima, non enim facit per plura ea quae potest commode praestare per pauciora [7]: NATURA DELECTATUR PAUCISSIMIS: NATURA UNO AD PLURA UTITUR: NATURA NIHIL TEMERE FACIT etc.

VIII. NATURA NON POTEST FERRI SUPRA SEIPSAM [8]. Hoc, quemadmodum monet s. Thomas, « non est intelligendum, quod non posset ferri in aliquod obiectum supra se; manifestum est enim quod intellectus noster naturali cognitione potest aliqua cognoscere, quae sunt supra seipsum, ut patet in naturali cognitione Dei; sed illud intelligendum est, quod natura non potest in actum excedentem proportionem suae virtutis [9] »: siquidem huiusmodi actum elicere non potest, nisi *per aliquam formam superadditam* [10], quia « modus actionis est secundum modum formae agentis [11] ».

---

1 *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. VI, a. 1 ad 18.
2 *In lib. IV Sent.*, Dist. XXXV, q. I, a. 1 ad 2.
3 *Contr. Gent.*, lib. II, c. 15, n. 2.
4 *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIII, q. I, a. 1, *sol.* 3 c.
5 *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIV, q. I, a. 3 *sol.*
6 I, q. XLIX, a. 1 c. — 7 Vid. p. 103, et p. 118.
8 « Non enim natura ea vi praedita est, quae sit comprehendendo, quod natura superius est »; s. Maxim., *Capita ad Theol. et Oeconom. spectantia*, Centena prima capita, n. 76.
9 1ª 2ae, q. CIX, a. 3 ad 2. — 10 *Ibid.*, a. 1 c.
11 I, q. LXXXIV, a. 1 c. Vid. p. 213, 214.

IX. NATURA SEMPER FACIT MELIUS QUOD POTEST [1]. Huius effati explicationem tradidit s. Thomas his verbis: « Dicendum, quod natura non facit semper quod melius est, habito respectu ad partem, sed habito respectu ad totum; alias totum corpus hominis faceret oculum, vel cor; hoc enim unicuique partium melius esset, sed non toti. Similiter, licet melius esset alicui rei, quod in altiori ordine poneretur, non tamen esset melius universo, quod imperfectum remaneret, si omnes creaturae unius ordinis essent [2] ».

X. NATURALE NON ASSUESCIT IN CONTRARIUM. E. g., lapis numquam assuescit ferri sursum. Hoc autem, monente s. Bonaventura, « verum est de eo, quod simpliciter est naturale, videlicet de eo, quod a natura inchoatur, et consummatur; sed hoc non est verum de eo, quod inchoatur a natura, et consummatur ab assuetudine, vel etiam a gratia; et tale est velle bonum [3] ». Quare, etsi homo naturaliter velit bonum, non sequitur, ut numquam assuescat velle malum; nam « bonitas voluntatis inchoatur in appetitu naturali, et consummatur in virtute deliberativa; nec est voluntas simpliciter bona et recta, nisi sit recta in quantum movetur deliberative, et in quantum movetur naturaliter [4] ».

XI. NATURALE UNUM NON IMPEDIT TOTALITER NATURALE EIUSDEM REI. « Non invenimus duorum, quae sunt naturalia uni rei, unum esse totaliter alterius impedimentum; alias alterum esset frustra [5] ». Quapropter falsa est illa sententia, qua admittuntur *species impressae* animae a Deo ab ipsa sui creatione, ita ut per eas *anima corpori coniuncta nihil intelligat a corpore impedita, intelligat autem per eas a corpore separata.* Etenim « hoc durum videtur, ut species, quae naturaliter inditae sunt animae, totaliter a corpore impediantur, cum tamen coniunctio corporis ad animam non sit accidentalis animae, sed naturalis [6] ». Item, sententia Platonis refutatur, nempe animam, antequam corpori uniretur, ideas rerum intuitam esse, deinde eas,

---

[1] Natura, quoad eius fieri possit, quam optima facit »; s. Iustin., *Arist. Dogm. eversio*, n. 54.

[2] *Qp. dispp.*, *De Pot.*, q. III, a. 6 ad 26.

[3] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIX, dub. 3.

[4] *Ibid.*—[5] *De Ver.*, q. XIX, a. 1 c.—[6] *Ibid.*

cum in corpus detruditur, oblivisci. Etenim ideae, Platonis iudicio, sunt animae naturales, atque anima ex eo, quod cum corpore coniungitur, naturam suam non amittit; hinc, cum unum naturale non impediat naturale eiusdem rei, fieri non potest, ut anima obliviscatur eorum, quae naturaliter cognoscit [1].

XII. Necessaria causa semper agit quantum potest. Id consequitur ex ipsa causae necessariae natura. Cum enim causa necessaria adeo sit determinata ad operandum, ut, positis omnibus, quae ad actionem requiruntur, nequeat otiosa consistere, manifeste apparet nullum gradum virtutis activae posse in huiusmodi causa, dum ipsa operatur, otiantem manere; potior namque non est ratio de uno, quam de ceteris omnibus, atque ideo de tota ipsa virtute, qua causa pollet. Ergo causa necessaria agit quantum potest, seu secundum omnes suae potentiae gradus semper operatur [2].

XIII. Negatio reducitur ad genus affirmationis. E. g., *non homo* ad genus substantiae, *non album* ad genus qualitatis reducitur [3]. Cuius ratio est, quia negatio fundatur super aliqua affirmatione, quae est quodammodo eius causa [4]. E. g. « cum dicitur, Homo non est asinus, veritas negationis fundatur supra hominis naturam, quae naturam negatam non compatitur [5] ». Quare « negatio, etsi proprie non sit in specie, constituitur tamen in specie per reductionem ad aliquam affirmationem, quam sequitur [6] ».

Quoniam affirmatio, et negatio ad idem genus reducuntur, sequitur aeque peccare, qui non facit id, quod praecipitur, atque eum, qui facit id, quod prohibetur.

XIV. Nihil agit in distans; *vel*, Omnis actio fit per contactum; *vel*, Movens et mobile debent esse simul. Ad causam *efficientem* haec effata pertinent, non vero ad *finalem*. Etenim, ut monet s. Thomas, « finis movet agentem, et tale movens aliquando distans est ab agente quem

---

[1] I, q. LXXXIV, a. 3 c.—[2] Vid. p. 225-226.

[3] I, q. XXXIII, a. 4 ad 3. « Remotio alicuius rei significari nullatenus potest, nisi cum significatione eius ipsius, cuius significatur remotio. Nullus enim intelligit, quid significet *non homo*, nisi intelligendo, quid sit homo »; s. Anselm., *De casu diaboli*, n. XI.

[4] 1ª 2ªᵉ, q. LXXII, a. 6 c., et q. LXXV, a. 1 c.

[5] *In lib. I Sent.*, Dist. XXXV, q. I, a. 1 ad 2.

[6] 1ª 2ªᵉ, q. LXXII, a. 6 ad 3.

movet [1]». Revera finis non movet efficiendo, sed alliciendo: hinc non finis ad voluntatem, sed voluntas ad ipsum fertur. Quo adnotato, illa effata hoc pacto explicanda sunt: Causa adesse debet effectui vel praesentia *suppositi*, quatenus illi coniungitur secundum substantiam, vel praesentia *virtutis*, quatenus agens, licet sit absens, tamen diffundit virtutem suam per medium, donec perveniat ad patiens [2]. Alterutra praesentia sufficit, ne detur actio in distans; requiritur enim, ut movens coniungatur mobili vel *per se*, vel per diffusionem virtutis, quae transeundo per medium, pertingit ad illud in quo fit operatio. Ratio autem eiusmodi effatorum est, quia cum sine actione nequeat esse effectus, oportet ut actio ad effectum perveniat: porro, si pervenit, iam agens saltem mediate attingit effectum, eique proinde saltem *praesentia virtutis* est praesens [3]. Qua in re haec duo adnotare lubet: Primum est, quod praesentiam virtutis praecedere debet aliqua ex parte praesentia *suppositi*; nam « habet hoc naturalis ordo rerum divinitus institutus, ut quaelibet causa primo operetur in id, quod est sibi propinquius, et per illud operetur in alia magis remota, sicut ignis primo calefacit aerem sibi propinquum, per quem calefacit corpora distantia [4] »; quocirca etsi necesse non sit ut movens, et mobile sint *simul quantum ad totum motum*, tamen oportet ut sint simul *quantum ad motus principium* [5]. Alterum est, quod virtus agentis, etsi per medium transeat, tamen aliquando in eo non operatur eosdem effectus, quos producit in extremo, quia medium non est dispositum. E. g., ignis comburit stupam remotiorem, et non ferrum propinquius, quia ferrum non est capax combustionis. Ex hoc effato etiam illud erui potest: Natura abhorret a vacuo, vacuum enim impediret contactum, per quem agens cum patiente coniungitur.

XV. Nihil agit in seipsum. Scilicet nihil eadem ratione, qua est subiectum agens, est simul obiectum, in quod agit; sed quaedam distinctio saltem virtualis inter istud, atque illud est agnoscenda; secus idem eodem respectu es-

---

1 *In lib. VII Phys.*, lect. III.—2 Vid. p. 168.
3 Vid. s.Thom., I, q. VIII, a. 1 c., et *Contr. Gent.*, lib.III, c.68.
4 3, q. LVI, a. 1 c.
5 *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. III, a. 11 ad 5.

set agens et patiens. Iam « non potest esse idem secundum idem agens et patiens [1] ».

XVI. NIHIL AGIT, NISI SECUNDUM QUOD EST ACTU [2].

XVII. NIHIL AGIT ULTRA SUAM SPECIEM. Ubi haec adnotanda sunt: 1° Si hac loquendi ratione id significari velit, quod agens non potest effectus diversae speciei producere, tunc effatum verum est quoad causas *univocas*, e. g., equus non generatur ab homine, nec contra; non autem quoad causas *aequivocas*, siquidem hae, hoc ipso, quia *aequivocae*, effectus diversae a se speciei producunt [3]. 2° Sin autem significari velit, quod natura actionis, qua effectus producitur, non potest agentis virtutem excedere, tunc effatum verum est, si agens per virtutem sibi propriam illam actionem exercere sumatur [4]; siquidem, « hoc communiter in rebus naturalibus invenitur, quod quaelibet actio commensuratur virtuti agentis, nec aliquod agens naturale nititur ad agendum id quod excedit suam facultatem [5] »; non autem verum est, si per aliquam formam sibi superadditam, aeque ac « aliquid potest agere ultra suam speciem, non quasi virtute propria, sed virtute principalis agentis [6] ».

XVIII. NIHIL COGNOSCITUR, NISI SECUNDUM QUOD EST IN ACTU. Et sane, « cognitio non est, nisi entis [7] »; siquidem verum, quod est obiectum cognitionis, et ens convertuntur [8]. Ast ens *simpliciter* est ens actu, illud autem, quod est in potentia, est ens *secundum quid*. Ergo cognitio « primo et principaliter respicit ens actu, secundario autem respicit ens in potentia, quod quidem non secundum seipsum cognoscibile est, sed secundum quod cognoscitur illud, in cuius potentia existit [9] ». Eodem effato illud etiam significatur, nempe principium, per quod res intel-

---

[1] 2ª 2ᵃᵉ, q. LIX, a. 3 c.

[2] Vid. *Agens omne agit in quantum est actu*, p. 40.

[3] Vid. p. 61.

[4] « Nec a seipso umquam excedit habitus, ab eo, quod est esse habitum excidens »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. IV, n. 22.

[5] 2ª 2ᵃᵉ, q. CXXX, a. 1 c. Vid. *Natura non potest ferri supra seipsam*, p. 229.

[6] 3, q. LXXVII, a. 3 ad 3. Vid. *Contr. Gent.*, lib. III, c. 53, n. 4. Cf p. 75-76.

[7] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. II, a. 3 ad 12.

[8] I, q. LXXVII, a. 1 c.—[9] 3, q. X, a. 3 c.

ligitur, esse *actum*, seu *formam* rei, nempe id, per quod res in sua essentia constituitur, ita ut sensus effati sit, nihil intelligi, nisi per principia, quae rei essentiam constituunt. Unde *actus* dicitur *ratio intelligendi*.

XIX. Nihil dat quod non habet. Intelligi enim non potest, quomodo causa alteri, nempe effectui, tribuere aliquid possit, quod ipsa nullo modo habet [1]. Iamvero nihil dat alteri id quod ipsum non habet neque virtute propria, neque aliena; nam recte aliquid potest dare id quod habet tantum virtute aliena, nempe virtute causae principalis, e. g., calamus pingit litteras quas ipse non habet. Item, aiente s. Bonaventura, « habere dicitur duobus modis, vel virtualiter, vel formaliter; et ad hoc quod impartiatur aliquid alicui, sufficit quod habeat virtualiter; non oportet quod habeat formaliter; sicut movens immobile dat motum, quamvis ipsum non moveatur [2] ». Et alibi: « Dicendum, quod triplex est habere, scilicet formaliter, exemplariter, causaliter; et quolibet istorum modorum quod habet, dare potest. Primo autem modo non habet Deus motum, sed secundo, et tertio sic [3]. Ceterum, monente Aquinate, ex hoc effato haud colligi potest, nihil posse movere, nisi moveatur. Etenim « cum moveri sit exire de potentia in actum, movens dat id, quod habet mobili, in quantum facit ipsum esse in actu [4] ». Denique nihil dat *effective* id quod non habet; ita, nihil dat existentiam, nisi existat; at potest dare *metaphorice*; quo modo finis, etiamsi non existat, dat *esse* [5]. Unde id, cuius gratia cetera fiunt, e. g., sanitas, *non est activum nisi per translationem* [6].

XX. Nihil est causa sui ipsius [7]. Nemo enim dat, quod non habet; at, antequam aliquid sit, non habet *esse* [8]. Ad-

---

[1] Hinc Lactantius: « Si natura caret sensu, et figura, quomodo potest ab ea fieri quod habet sensum, et figuram? » *De ira Dei*, c. 10.

[2] *In lib. II Sent.*, Dist. XV, p. 2, a. II, q. 2 *ad arg.*

[3] *In lib. I Sent.*, Dist. VIII, p. 1, a. II, q. 1 *ad arg.*

[4] I, q. LXXV, a. 1 ad 1. — [5] Vid. p. 139.

[6] Vid. Arist. *De gener. et corrupt.*, lib. I, c. 7.

[7] « Nulla omnino res est, quae seipsam gignit, ut sit »; s Aug., *De Trin.*, lib. I, c. 1, n. 1.

[8] « Nulla res formare seipsam potest, quia nulla res potest dare sibi quod non habet, et utique ut habeat formam, formatur aliquid »; s. Aug., *De lib. arb.*, lib. II, c. 17, n. 45.

haec, prius est *esse*, quam operari, nihili quippe, seu eius, quod nondum habet *esse*, nulla est virtus, nullaque eius operatio; at producere est virtutis activae; ergo nihil potest producere seipsum, secus haberet virtutem, et operationem, antequam haberet *esse* [1]. Denique id, quod producit, est prius; id autem, quod producitur, est posterius; at idem nequit esse seipso prius et posterius [2]. Attamen hoc effatum intelligendum est, quatenus idem non potest producere idem *numero*; at potest aliquid esse causa sui ipsius, quatenus idem producit idem *quoad speciem*; e. g., actus producit habitum, idem habitus actum, non *numero* eumdem, ac illum, a quo factus est, sed eumdem *specie*.

XXI. Nihil est in intellectu quod prius non fuerit in sensu [3]. Equidem, secundum Peripateticos, ut iam dictum est [4], intellectus fit actu intelligens, postquam similitudines quae in sensus incurrunt, seu phantasmata, a quavis conditione materiali exuerit. Quare pro statu huius vitae sensus ad cognitionem intellectivam aliquid confert, ita nempe ut haec, nisi phantasmata praecedant, evolvi non possit. Hinc s. Thomas passim decernit *cognitionem intellectivam aliquo modo a sensitiva primordium sumere.* Re quidem vera « cuiuslibet cognoscentis cognitio, ut ait idem sanctus Doctor, est secundum modum suae naturae [5]»; intellectus autem, etsi sit immaterialis, tamen est corpori coniunctus, ac proinde cum facultatibus sensitivis coniunctus; ergo cognitio intellectiva, ut naturae intellectus respondeat, non potest attingere immateriale, nisi per aliquod phantasma, quod quidem ex sensibus hauritur.

Exinde autem illud tantum licet inferre, quod nempe sensus intellectui materiam praebeant, in quam ipse suam vim cognitricem exerit; non vero, quemadmodum Sensistae contendunt, quod sensus sint tota et perfecta causa cognitionis intellectualis; nam phantasmata non fiunt ac-

---

1 « Nulla res, aiebat idem sanctus Doctor, se facit, aut gignit, alioquin erat, antequam operaretur »; *De Immort.*, c. VIII, n. 14.

2 « Non potest simul et tempore esse prius quoad materiam, quatenus est causa, et tempore esse posterius, quatenus est opus causae... Nihil est ergo causa sui »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. VIII, n. 9.

3 « Sensus est gradus ad scientiam »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. II, n. 4.

4 P. 165. — 5 I, q. XII, a. 4 c. Vid. p. 213-214.

tu intelligibilia, nisi per vim propriam intellectricem, seu per intellectum agentem, particulares conditiones ab iis removeantur [1]; quocirca intellectus non illud ipsum in rebus apprehendit, quod a sensibus percipitur, idest accidentia exteriora, et qualitates materiales, sed intimam earum essentiam. « Sensitiva cognitio, ad rem inquit idem Angelicus, non est tota causa intellectualis cognitionis. Et ideo non est mirum, si intellectualis cognitio ultra sensitivam se extendit [2] ». Quod iam clarius iis verbis docuerat: « Per intellectum connaturale est nobis cognoscere naturas, quae quidem non habent esse, nisi in materia individuali, non tamen secundum quod sunt in materia individuali, sed secundum quod abstrahuntur ab ea per considerationem intellectus. Unde secundum intellectum possumus cognoscere huiusmodi res in universali, quod est supra facultatem sensus [3] ». Proinde fit, ut intellectus in rebus materialibus plura cognoscat, quae non cognoscuntur a sensibus, uti proportiones, relationes, rationem causae et effectus etc. Quinimmo iam constitutus in actu, quatenus cognitione obiecti sibi proportionati, nempe essentiae rerum, quae habent *esse* in materia, iam potitur, etiam rerum spiritualium, quarum non sunt phantasmata, cognitionem attingere potest. Nisi quod, ut quaedam servetur proportio inter ipsum, qui est corpori coniunctus, atque obiecta cognita mere spiritualia, idem intellectus sibi efformat diversas rerum imagines, instar rerum corporearum: « Quando aliquis conatur aliquid intelligere, format sibi aliqua phantasmata per modum exemplorum; in quibus quasi inspiciat quod intelligere studet. Et inde est etiam quod, quando aliquem volumus facere aliquid intelligere, proponimus ei exempla, in quibus sibi phantasmata formare potest ad intelligendum [4] ».

XXII. Nihil in nihilum abit. Nempe nihil vi naturae in nihilum potest redigi; tum quia « tendere in nihilum non est proprie motus naturae, qui semper est in bonum; sed est ipsius defectus [5] »; tum quia creatura, cum a seipsa non existat, neque idcirco ex vi sua in existentia per-

---

1 Vid. *Intellectus abstrahit a materia*, p. 187.
2 *Ibid*, q. LXXXIV, a. 6 ad 3.
3 *Ibid.*, q. XII, a. 4 c.— 4 *Ibid.*, q. LXXXIV, a. 7 c.
5 *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. V, a. 1 ad 16.

severet, in nihilum redigi non potest, nisi quatenus desistit virtus, quae illam in *esse* conservat: haec autem virtus solius Dei propria est. Licet vero Deus posset, si vellet, creaturas in nihilum redigere, tamen numquam quidpiam in nihilum rediget [1].

XXIII. Nihil potest reduci de potentia in actum, nisi per aliquod ens actu. Scilicet, id, quod est in potentia ad aliquem actum, non potest ex seipso reduci in illum actum, sed per aliquam causam, in qua ratio illius actus iam continetur; alioquin idem secundum idem esset simul *in actu* et *in potentia* [2]; e. g. « calidum in actu, ut ignis, facit lignum, quod est calidum in potentia, esse actu calidum [3] ». Huic effato respondet illud: *Omne quod movetur ab alio movetur* [4].

XXIV. Nihil, quod est ad utrumlibet, exit in actum, nisi per aliquid determinetur ad unum; *vel*, Ab indifferenti ut indifferenti nihil determinatum oriri potest. Etenim, *indifferenter se habere ad multa* idem est ac *non magis operari unum, quam aliud* [5], ergo « oportet omne agens esse determinatum ad alteram partem [6] », seu actus haberi non potest, nisi removeatur *indifferentia*, atque ponatur determinatio ad aliquid, sive *ab intrinseco*, sive *ab extrinseco*, alioquin actus eodem iure non esset, quo esset. « Inde est, ut s. Thomas advertit, quod illud, quod est tantum in potentia, non agit, quia se habet indeterminate ad multa [7] ».

XXV. Non datur agens sine patiente. Hic proprie sermo est de agente creato. Equidem omne agens creatum necessario expostulat aliquid patiens, seu subiectum circa quod operatur, eo modo, quo antea illud explicavimus, *Omnis actio infert passionem* [8]. Ast idem de Deo proprie dici nequit; ipse enim in rerum creatione nullum requirit subiectum patiens, cum res producat ex nihilo. Quod si de quolibet actionum genere hoc effatum explicare velis, ipsum sic enuncietur oportet: *Non datur agens sine patiente, sive subiective, sive terminative.* Sic

---

1 Vid. s. Thom., *ibid.*, a. 3 et 4; et I, q. CIV, art. 3 et 4.
2 Vid. p. 37.—3 I, q. II, a. 3 c.
4 Vid. litt. *O.*—5 *Cont. Gent.*, lib. III, c. 2.
6 *In lib. II Sent.*, Dist. XXV, q. I, a. 1 *sol.*
7 *In lib. I Sent.*, Dist. XLV, q. I, a. 3 *sol.*—8 P. 31-32.

creatura *est patiens terminative*, nempe est terminus actionis a Deo procedentis, at non est patiens *subiective*, fit enim ex nihilo.

XXVI. Non omnis; quidam non. Hoc effato significatur aliquod individuum in certa specie contentum carere ea proprietate, quae non omnibus ipsius speciei individuis convenit. E. g., cum non omnis homo sit doctus, necesse est, ut homo quidam non sit doctus.

XXVII. Nulla potentia cognitrix naturaliter deficit a cognitione sui obiecti. Potentia enim cognitrix secundum propriam rationem ad cognitionem talis obiecti ordinatur; ac proinde potentiam circa obiectum sibi proprium falli, idem est ac propriam naturam amittere. *Naturaliter*, inquimus, nam potest aliqua potentia *per accidens* errare circa obiectum suum; e. g., « visus non deficit a cognitione coloris, nisi aliqua corruptione circa ipsum existente ». At vero « omnis defectio et corruptio est praeter naturam, quia natura intendit esse, et perfectionem rei. Impossibile est igitur quod sit aliqua virtus cognoscitiva, quae naturaliter deficiat a recto iudicio sui obiecti [1] ».

XXVIII. Nulla potentia ferri potest extra latitudinem sui obiecti. Hoc est: Nulla potentia, seu facultas exercere potest actum suum circa id quod est extra ipsius obiectum, tum *proportionatum*, seu *connaturale*, tum *adaequatum*, seu *extensivum* [2]. Etenim obiectum potentiae est id, circa quod potentia versari potest vel naturaliter, vel superiori auxilio roborata; ergo involvit contradictionem, potentiam versari circa aliquid, quod non sit, vel esse possit illius obiectum. Unde etiam illud: Actus proportionatur ei cuius est actus. Hinc auditus nequit percipere quidquam, praeter sonum etc. Hinc etiam visus, quia omnino materialis est, nullo modo elevari potest ad aliquid immateriale percipiendum etc. [3].

XXIX. Nulla res habet potestatem supra suum esse. Ratio est, « quia omnis rei virtus ab essentia eius fluit, vel essentiam praesupponit». Hinc «quia anima per suum

---

[1] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 107. — [2] Vid. litt. *O.*

[3] Vid. s. Thom., I, q. XII, a. 4 ad 3, ubi discrimen assignat, cur intellectus elevari possit ad videndum Deum, non vero sensus.

esse unitur corpori ut forma, non est in potestate eius ut ab unione corporis se absolvat [1] ».

XXX. Nulla substantia caret accidente. Non quidem, si nomen *substantiae* tam late sumatur, ut ad ipsam simplicissimam substantiam Dei significandam transferatur, siquidem « nihil in Deo secundum accidens dicitur [2] ». Quare verum est effatum, si nomen *substantiae* restringatur ad *categoricam, creatam, quae non sit ipsum suum esse.* Accidentia enim, ut inquit Angelicus [3], *sunt ad perfectam operationem necessaria.* Illud autem animo recolendum est, nullam substantiam carere accidente, quatenus *talis substantia* est, non quatenus *substantia* est, quasi substantia, ut constituatur, indigeat accidentibus; sic enim non esset perfecta in se, atque ex accidentibus componeretur; id quod a veritate longe abhorret.

O

DISTINCTIONES

I. Obiectio—Abductio. *Obiectio* est ratiocinatio, quam disputans in medium affert, ut propositionem ab altero disputante assertam evertat. *Abductio,* quae a graecis vocatur ἀπαγωγή, est ratiocinatio, in qua propositio *maior* est manifesta; sed *assumptio,* sive *minor* non magis certa et nota nobis est, ac ipsa conclusio. Ex eo igitur, quod propositio eius *maior* est manifesta, accedit ad demonstrationem; nondum tamen est demonstratio, cum eius propositio *minor* non liqueat. E. g., omnis scientia doceri potest: iustitia et scientia: ergo iustitia doceri potest. In qua ratiocinatione propositio *maior* per se nota est, sed *assumptio* dubitatione non caret, ob idque a cognitione conclusionis nos abducit, seu avocat, donec alia propositio probans adhibeatur.

II. Obiective—Formaliter [4].

III. Obiectum adaequatum — inadaequatum. *Adaequatum,* seu *totale* obiectum illud dicitur, quod eam habet la-

---

[1] *Qq. dispp., De Pot.,* q. VI, a. 7 ad 4.
[2] S. Aug. *De Trin.,* lib. V, c. 4, n. 6.
[3] I, q. VI, a. 3 c. — [4] Vid. p. 135.

titudinem, quam potentia, vel habitus, cui refertur. E. g., obiectum *adaequatum* voluntatis est bonum universale et perfectum, quod totam voluntatis capacitatem explet. Obiectum *inadaequatum*, seu *partiale* dicitur illud, quod angustius est, quam potentia, vel habitus, cui refertur; e. g.; bona particularia sunt obiectum inadaequatum eiusdem voluntatis; corpus coeleste est obiectum inadaequatum Physicae, quia non a tota, qua late patet, Physica consideratur, sed ab una dumtaxat eius parte.

IV. Obiectum adaequatum—proportionatum. Obiectum *adaequatum* est illud, quod naturaliter spectat ad facultatem, prout haec in sui ratione consideratur. *Proportionatum* illud, quod naturaliter refertur ad facultatem, non prout haec in se est, sed prout est in anima coniuncta cum corpore. Hoc sensu obiectum *adaequatum* intellectus humani dicitur esse omne verum naturale [1]; *proportionatum* autem essentia rerum materialium [2].

V. Obiectum adaequatum, *seu* extensivum—Obiectum proportionatum, *seu* connaturale. Obiectum *adaequatum*, quod melius dicitur *extensivum*, est illud, quod potentia, non nisi supernaturali auxilio adiuta, attingere potest. Obiectum *proportionatum*, prout *extensivo* opponitur, dicitur *connaturale*, et est illud, in quod potentia ferri potest absque auxilio superaddito. E. g., Dei cognitio *abstractiva* ad obiectum *connaturale*; *intuitiva* ad obiectum *extensivum* intellectus creati pertinet.

VI. Obiectum attributionis — Obiectum attributum. Obiectum *attributionis* dicitur illud, ad cuius cognitionem ceterorum obiectorum cognitiones ordinantur, cuiusmodi est Deus in Theologia. Obiectum *attributum* dicitur illud, cuius cognitio ordinatur ad cognitionem obiecti *attributionis*: huiusmodi sunt res creatae in eadem scientia.

VII. Obiectum materiale — Obiectum formale. *Obiectum materiale* est ea res, circa quam aliqua potentia, vel disciplina versatur. *Obiectum formale* est illud, secundum quod spectantur, et cui ordinantur omnia, quae ab aliqua potentia, vel disciplina respiciuntur, seu, ut ait s. Thomas, est illud, « sub cuius ratione omnia referuntur ad potentiam, vel habitum [3]». E. g., corpus humanum est

---

[1] I, q. LXXXII, a. 4 ad 1.

[2] *In lib. I Sent.*, Dist. XXV, q. II, a. 9.—[3] I, q. I, a. 7 c.

obiectum materiale medicinae; ipsum corpus, quatenus sanandum, est eiusdem artis obiectum *formale*. Ita quoque homo, lapis etc. sunt obiectum *materiale* visus, coloratum vero est eius obiectum *formale*, quia « homo et lapis referuntur ad visum, in quantum sunt colorata[1] ». Vel etiam obiectum *formale* est id, per quod res attingitur. E. g., conclusiones in scientia sunt eius obiectum *materiale;* media demonstrationis, per quae conclusiones cognoscuntur, sunt obiectum *formale*: « Formalis ratio scientiae est medium demonstrationis[2] ». Vel denique obiectum *formale* est ratio, propter quam res attingitur; e. g., ultimus finis est obiectum formale ceterarum nostrarum volitionum; Bonitas Dei est obiectum *formale* amoris erga Ipsum. Quo sensu *motivum* etiam appellari solet.

VIII. Obiectum quod—quo[3].

IX. Obligare semper—ad semper[4].

X. Opinari—Scire. Ille aliquam rem *scire* dicitur, qui eam aliter se habere non posse cognoscit, quia ipsam per sui causam, ac proinde per rationem ab ipsius natura petitam cognoscit[5]. Ille autem dicitur *opinari*, qui putat rem aliter se habere posse, quia eam cognoscit per rationem positam extra naturam ipsius rei[6]. Hinc *opinio* velut infirma, *scientia* autem velut firma et absoluta cognitio iure censetur[7].

XI. Opposita complexa — incomplexa. *Opposita complexa* sunt ipsae propositiones oppositae[8]. *Incomplexa* sunt ipsi termini oppositi, ut visus, et caecitas.

XII. Ordo activus—passivus. *Ordo activus*, qui et *formalis* dicitur, est ratio ordinis in mente ordinantis; e. g.,

---

[1] *Ibid.* — [2] *Qq. dispp. De Virtut.*, q. II, a. 13 ad 6.

[3] Vid. *Obiectum ut quod—ut quo*, litt. *Q*.

[4] Vid. *Praeceptum affirmativum — negativum*, litt. *P*.

[5] « Scire est, quando causam viderimus »; Clem. Alex., *Strom.* lib. VIII, n. 330. Et s. Iustinus: « Tum demum rem quamque nos scire putamus, cum primas novimus causas, et prima principia »; *Aristot. dogm. evers.*, n. 10.

[6] « Opinio certi nihil habens verum per verisimilia quaerit potius, quam apprehendit »; s. Bern., *De Consider.*, lib. V.

[7] « Scientiam definiunt philosophi habitum a ratione qui transmutari non potest »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. II, n. 156.

[8] Vid. p. 72.

lex in mente eius, qui curam habet communitatis; unde ipsa nuncupatur *ordinatio societatis*. Huiusmodi vero ordo, quatenus ab illo ad res ordinatas procedit, *activus* proprie appellatur. *Ordo* autem *passivus*, vel *obiectivus* est dispositio inhaerens rebus ordinatis; e. g., dispositio rerum in hoc universo. Dicitur *passivus*, prout efficitur; *obiectivus*, quatenus est terminus actionis ordinantis.

XIII. Ordo intentionis—Ordo executionis. *Ordo intentionis* est ille, quo res disponuntur in mente eius, qui prudenter agit. Secundum hunc ordinem finis dicitur *primus in intentione. Ordo executionis* est ille, quo media ad effectum producendum accommodata adhibentur. Secundum hunc ordinem finis dicitur *postremus in executione*[1]. Item, quies, cum sit finis motus, est prior *in intentione*, sed posterior *in executione*[2]. Ita etiam *accessus* dicitur *prior secundum ordinem intentionis, quam recessus*; vicissim *in ordine executionis*[3].

XIV. Ordo naturae—Ordo cognitionis. *Ordo naturae* est ille, quem res inter se habent. Secundum hunc ordinem causa est prior effectu. *Ordo cognitionis*, sive *logicus* respicit modum, quo nostra mens in rerum cognitione progreditur. Secundum hunc ordinem priora dicuntur ea quae nostrae cognitioni sunt magis accommodata; e. g., in initio cognitionis mens nostra prius attingit effectum, quam causam[4].

XV. Ordo naturalis—Ordo moralis. Quemadmodum *natura* significare potest vel essentiam rei, vel totam universalitatem rerum[5], ita *ordo naturalis* exurgit vel ex ratione perfectionum, quae ad rei essentiam spectant, vel ex ratione connexionis causarum, effectuumque naturalium inter se. Si primo modo accipiatur, nequit a Deo directe inverti; impossibile enim est, e. g., hominem non esse bellua praestantiorem. Sin altero sensu, dicitur proprie *physicus*, et potest a Deo mutari; e.g., ordo, quo verni succedit aestas, aestati autumnus etc. *Ordo moralis* autem ad operationes hominum spectat, prout hae cum regulis rectae rationis conspirant, et consentaneae sunt fini, ad quem Deus homines destinavit. Patet hunc ordinem im-

---

[1] Vid. p. 139-140.—[2] 1ª 2ªᵉ, q. XXV, a. 1 c.
[3] Vid. p. 25.—[4] Vid. p. 222-223.—[5] Vid. p. 217-218.

mutabilem esse, quia a Divina Sapientia dictatur, et in essentia ipsius creaturae rationalis fundamentum habet.

XVI. Ordo perfectionis — Ordo generationis. *Ordo perfectionis* est ille, quo res quoad sui excellentiam, seu dignitatem inspiciuntur. *Ordo generationis*, vel *temporis* est ille, quo res considerantur secundum tempus, quo existunt. Secundum hunc duplicem ordinem potest aliquid duplici modo dici *prius* altero, vel nempe ordine *perfectionis*, vel ordine *generationis*: e. g., finis est prior mediis ordine *perfectionis*, posterior ordine *generationis* [1]. Contra, materia est prior forma ordine *generationis*; forma autem est prior ordine perfectionis [2]. Atque generatim, imperfectum est prius perfecto ordine *generationis* [3], secus, si ordo *perfectionis* spectetur [4]. Monendum hic est *in Divinis* non esse ordinem nisi *secundum originem* [5]. Qui dicitur *ordo naturae*, « non quod ipsa natura ordinetur, sed quod ordo in Divinis Personis attenditur secundum naturalem originem [6] »; neque huiusmodi ordo aliquam dependentiam arguit; nam, ut s. Bonaventura advertit, « ordo importat habitudinem; et quia habitudo in creaturis ratione imperfectionis dicit dependentiam, ideo in creaturis importat dependentiam; in Divinis autem solum ponit comparationem, et connexionem, et nullam dependentiam et inclinationem [7] ».

XVII. Ostensive, *sive* directe—Per deductionem ad impossibile, *sive* indirecte. Sunt duo modi, quibus syllogismi *imperfecti* ad *perfectum* reducuntur. Syllogismi *perfecti* ii dicuntur, in quibus connexio consequentis cum antecedente ipsa per se perspicua est; syllogismi imperfecti sunt, qui non satis perspicue concludunt. Iam *reductio directa* syllogismi imperfecti ad perfectum fit vel per solam conversionem, vel per conversionem et mutationem propositionum; e. g., hic syllogismus imperfectus: nullus lapis est homo; omnis homo est animal; ergo nullus homo est lapis, per conversionem propositionis maioris in hanc alteram, *nullum animal est lapis*, reducitur ad hunc

---

1 Vid. p. 139-140.—2 Vid. p. 143.
3 Vid. *Natura incipit ab imperfectioribus*, p. 227.
4 Vid. p. 153, et, *Perfectum est prius imperfecto*, litt. P.
5 Vid p. 59.—6 I, q. XLII, a. 3 c. et ad 3.
7 *In lib. I Sent.*, Dist. XX, a. II, q. I *ad arg.*

★

syllogismum perfectum: nullum animal est lapis; omnis homo est animal; ergo nullus homo est lapis; vel per conversionem simul et mutationem propositionum; e. g., hic syllogismus imperfectus: Omne vitium est vitandum; nulla virtus est vitanda; nulla igitur virtus est vitium, ad perfectum modum ita reducitur: Nullum vitandum est virtus; omne vitium est vitandum; ergo nullum vitium est virtus. *Reductio* autem *indirecta*, vel *ad impossibile* fit hunc in modum: Si quis in hoc syllogismo imperfecto: Omne utile est expetendum; aliqua voluptas non est expetenda; ergo aliqua voluptas non est utilis; non videns, quomodo conclusio ex praemissis fluat, praemissas concedat, et conclusionem neget, licet eum ita redarguere: Si putas non esse veram hanc conclusionem, *aliqua voluptas non est utilis*, fatearis oportet esse veram, quae illi opponitur, *omnis voluptas est utilis*: Quod si concedis omnem voluptatem esse expetendam, concedere cogeris conclusionem huius syllogismi perfecti, quippe quae ex praemissis a te concessis fluit: Omne utile est expetendum; omnis voluptas est utilis; ergo omnis voluptas est expetenda. Iam, quoniam antea concessisti aliquam voluptatem non esse expetendam, hic autem concedis omnem voluptatem esse expetendam, duo sibi repugnantia concedis; id quod impossibile est [1].

O

EFFATA

I. Obiecta priora sunt operationibus, et potentiis. Scilicet, operationes sunt priores potentiis, obiecta autem sunt priora operationibus, et potentiis. Sane, operationes sunt priores potentiis, quatenus sunt finis, ad quem potentiae spectant; item, obiecta sunt priora operationibus, quatenus « actio principaliter in obiectum tendit [2] ». Insuper, *cognitione* obiecta sunt priora actionibus, quia mens in primis obiectum apprehendit; deinde in seipsam re-

---

[1] De his copiose egit Sanseverino, *Phil. Christiana*, *Log.* par. I, vol. II, c. III, a. 2, p. 801 sqq, Neapoli 1862.

[2] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. X, a. 9 c.

diens, actionem, qua obiectum apprehendit, perspicit: Atque actiones, quippe quae sunt effectus potentiarum, prius quam istae, a nobis cognoscuntur, siquidem naturale nobis est ex effectibus ad cognitionem causarum devenire [1].

II. Obiectum eo nobilius et altius est, quo simplicius est et abstractius. Intelligendum est 1° de abstractione, quae potentialitatem, sive imperfectionem ab obiecto excludit; tunc enim quo magis obiectum est abstractum, eo magis remotum est ab imperfectione, ideoque nobilius et perfectius. Hanc ob rationem formae, quo magis immateriales, eo nobiliores sunt [2]. 2° Dummodo cetera sint paria; licet enim quantitas mathematica sit abstractior substantia sensibili, tamen non est *simpliciter* ea nobilior, quia huius natura est substantia, illius autem est accidens [3]. Quare, adnotante nostro Aquinate, « simplicitas per se non est causa nobilitatis, sed perfectio: unde ubi perfecta bonitas in uno simplici invenitur, simplex est nobilius, quam compositum; quando autem e contrario simplex est imperfectum, compositum vero perfectum, tunc compositum est nobilius, quam simplex, sicut homo est nobilior terra [4] ».

III. Obiecto, quod communius est, respondet illud, quod naturaliter est prius. E. g., « intellectus per prius habet ordinem ad verum commune, quam ad vera quaedam particularia ». Item, amor, quia respicit bonum in communi, est primus actus voluntatis, et appetitus [5].

IV. Obiectum intellectus est quod quid est. Nempe est essentia rei [6]. Quoniam vero perfectio potentiae in eo, quod proprium assequitur obiectum, consistit, sequitur ut progressio perfectionis intellectus respondeat modo, quo essentiam rei cognoscit; unde qui cognoscit essentiam alicuius effectus, et tantum existentiam causae, huius essentiam quoque cognoscere desiderat. Exinde infert Angelicus intellectum humanum non esse beatum, nisi perveniat ad cognoscendam essentiam Causae primae, cuius existentiae cognitionem ex effectibus creatis iam arripit [7].

---

1 Vid. s. Thom., *ibid.*—2 Vid. p. 130.

3 Vid. s. Thom., I, q. LXXXII, a. 3 c., atque Caietanum, *ibid.*

4 *In lib. IV Sent.* Dist. XI, q. II, a. 1, *sol.* 1 ad 1. Vid. *Compositius quo aliquid est, imperfectio est,* p. 78.

5 I, q. XX, a. 1 c.—6 Vid. p. 189 et p. 235.

7 1ª 2ªᵉ, q. III, a. 8 c.

V. Omne agens agit in quantum est actu[1].

VI. Omne agens agit propter finem[2].

VII. Omne agens agit propter bonum. Cum enim omne agens agat propter finem, quem appetit[3], cumque solum bonum huiusmodi sit, ut appeti possit, seu ut appetitui conveniat[4], sequitur ut omne agens agat propter bonum, sive verum hoc sit, sive apparens. Hinc aliud effatum explicatur:

Nemo intendens malum operatur, *vel*, Malum est praeter intentionem in rebus. « Id enim, quod ab actione consequitur, diversum ab eo, quod erat in intentione, sive intentum ab agente, manifestum est praeter intentionem accidere: malum autem diversum est a bono, quod intendit omne agens: est igitur malum praeter intentionem[5] ». Perperam autem ex hoc aliquis inferret malum semper esse *fortuitum*, vel *casuale*. Nam *fortuito* non evenit illud, quod est quidem *praeter intentionem*, at semper, vel frequenter consequitur id quod intenditur. Ita corruptio naturalis dici nequit *fortuito* evenire; cum enim formae unius semper privatio alterius adiungatur[6], fit, ut corruptio naturalis, licet sit praeter intentionem naturae, semper tamen eam consequitur. Item, etsi *inordinatio* actionis sit praeter intentionem agentis voluntarii, tamen malitia et peccatum, seu malum morale, recte dicuntur voluntaria, quia semper, vel frequenter consociantur bono quod intenditur[7].

VIII. Omne, quod est ex nihilo, in nihilum tendit. Non quidem quasi naturae vi in nihilum tendat[8]; sed quia, nisi a Deo conservetur, in nihilum redigitur. Id enim, quod ex nihilo est, ita habet *esse*, ut non sit per suam essentiam; quare, nisi a Deo conservetur, in nihilum revertitur.

IX. Omne quod movetur, ab alio movetur. Motus enim est existentis *in potentia*, cum eatenus aliquid moveatur, quatenus est in potentia ad terminum motus[9]; hinc *moveri* est aliquid recipere. E contrario, *movere* est dare, et agere; ideoque illud, quod movet, debet esse *in actu*[10].

---

[1] Vid. p. 40. — [2] Vid. p. 140. — [3] Vid. *ibid.*
[4] Vid. p. 53 et 137.— [5] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 4.
[6] Vid. p. 152.— [7] *Contr. Gent.*, ibid., c. 6.
[8] Vid. p. 236.— [9] Vid. p. 204.— [10] Vid. p. 40-41.

Cum autem impossibile sit idem secundum idem esse simul in *potentia* et *actu*, secus enim simul haberet et non haberet actum, sequitur ut impossibile sit idem secundum idem movere seipsum, seu esse simul movens et motum [1]. Itaque si quid ad aliquid movetur, necesse est, ut ab alio moveatur. Cum autem progressus in infinitum in moventibus, et motis dari non possit, deveniamus oportet ad primum movens immobile, uti alibi explicabitur [2].

X. Omne, quod est per participationem, causatur ab eo, quod est per essentiam. E. g., « omne ignitum causatur ab igne [3] ». Ratio est, quia esse per participationem comparatur ad esse per essentiam, sicut esse per se ad esse per accidens; iam « quod est per se, est principium et causa eius, quod est per accidens [4] ». Rursus, quod est per participationem, est imperfectum; quod autem est per essentiam tale, est perfectum; iam « constat quod omne, quod est in aliquo genere imperfectum, oritur ab eo, in quo primo et perfecte reperitur natura generis, sicut patet de calore in rebus calidis ab igne [5] ».

Exinde sanctus Doctor argumentum sumit, quo probatur omnia causari a Deo: « Cum autem, subdit, quaelibet res, et quidquid est in re, aliquo modo esse participet, et admixtum sit imperfectioni, oportet quod omnis res, secundum totum id, quod in ea est, a primo et perfecto ente oriatur [6].

XI. Omnia, quae dicuntur secundum ordinem ad aliquid, ab illo specificantur [7]. Scilicet, sicut ea, ad quorum essentiam non pertinet esse propter aliud, speciem desumunt a sua forma, e. g., homo ab anima; ita ea, quorum essentia ita constituitur, ut sit propter aliud, ab hoc sumunt distinctionem et unitatem. Natura enim, quae sapienter agit, tale *esse*, et talem speciem rebus tribuit, qualem exigit res, ad quam illae ordinantur. E. g., quia oculus est propter colores videndos, ita plane dispositus est, talemque speciem sortitur, qualem exigit visio colorum. Hinc potentiae, quia ordinantur ad actus, et actus

---

[1] I, q. II, a. 3 c.—[2] Litt. *P*.
[3] I, q. LXI, a. 1 c.—[4] *Ibid.*, q. LXIII, a. 3 c.
[5] *In lib. II Sent.*, Dist. I, q. I, a. 2 *sol.* Vid. *Essentialiter—Participative*, p. 109-110.
[6] *Ibid.*—[7] 1ª 2ᵃᵉ, q. LIV, a. 2.

ad obiecta, ab istis diversitatem suam sumunt; quod clarius alibi explicabitur apposito effato [1].

XII. Operari sequitur esse [2].

XIII. Operatio particularis et propria agentis probat totam virtutem agentis [3].

XIV. Operatio notior est, quam substantia. Hoc effatum ita explicatur a s. Bonaventura: « Dicendum, quod verum est de operatione extrinseca; de intrinseca autem non habet veritatem; multae enim res sunt nobis notae, quarum virtutes et operationes nos latent. Vel dicendum, quod hoc locum habet in operatione naturali, non in operatione voluntatis. Operatio enim naturalis, secundum quod naturalis est, ita se naturaliter nata est repraesentare, nec se occultare potest, sicut nec substantia; immo per ipsam manifestatur substantia, dum plus habet de ratione actualitatis, ac per hoc manifestationis et lucis. In operatione autem voluntaria secus est; nam, cum substantia se naturaliter repraesentet, sicut naturaliter est, sic se occultare non potest; operatio voluntaria sicut voluntarie exit in esse, ita et voluntarie manifestatur, et ita occultari potest; immo non manifestatur, nisi homo velit; talia autem sunt, quae latent in secreto conscientiae nostrae [4].

XV. Opinari et extimare non est in nobis. *Opinari* est quidem in nobis, tamquam intimo principio; *opinatio* enim est actus intellectus, quo probabili ratione innixus aliquid affirmat, vel negat. At vero non est in nobis, quatenus non possumus pro lubitu quodvis aestimare tamquam probabile; eo modo, quo possumus quodvis imaginari; siquidem aliquid magis ad veritatem accedere, quam aliud, non ab aestimatione nostri intellectus pendet, sed a natura rei, circa quam opinio versatur. Quocirca s. Thomas ait *intelligibile, de quo est iudicium, se habere ad in-*

---

[1] Vid litt. *P.*

[2] Vid. *Modus operandi sequitur modum essendi*, p. 213.

[3] Vid. *Ex qualibet particulari operatione propria tota virtus agentis demonstratur*, p. 122.

[4] *In lib. II Sent.*, Dist. VIII, p. 2, a. I, q. 6 *ad arg.* Exinde infert sanctus Doctor nullam creaturam nec angelicam, nec humanam posse conscientiae humanae secreta cognoscere, nisi per signa vel coniecturas, vel nisi ea noverit Dei revelatione, aut hominis denunciatione,

tellectum, ut agens [1]. Huic effato referri etiam potest illud Aristotelis: Opinio vera et falsa in iisdem sunt, in quibus ortus, et interitus [2]. Scilicet, sicut oriri et interire in *esse*, et *non esse* cernuntur; ita opinari et decipi; nam recte opinatur qui putat esse quod est, falso vero qui aut putat esse quod non est, aut non esse quod est.

XVI. Opposita non definiuntur per idem. Non quidem non definiuntur per idem *remotum* et commune utrique, ita enim arrogantia, et dissimulatio definiuntur per mendacium, quatenus illa affirmat id esse quod non est; haec negat esse quod est. At non definiuntur per idem *proximum* et proprium; arrogantia enim excedit medium; dissimulatio autem ab illo deficit. Hoc tamen non impedit, quominus ex definitione unius contrarii definitio alterius, quemadmodum alibi diximus [3], aliquo modo cognoscatur.

XVII. Opposita reducuntur in idem genus [4].

XVIII. Oppositorum potentia est eadem. Non quidem eadem potentia eodem modo tendit in opposita, sed tantum diverso modo. E. g., eadem voluntas respicit bonum et malum, sed ita ut bonum prosequatur, malum vero fugiat. Item, intellectus respicit verum et falsum, sed ita ut vero assentiat, falso autem dissentiat [5]. Ratio autem huius effati est, quod « potentia animae non per se respicit propriam rationem contrarii, sed communem rationem utriusque contrarii, sicut visus non respicit rationem albi, sed rationem coloris. Et hoc ideo, quia unum contrariorum est quodammodo ratio alterius [6] ».

XIX. Oppositum non dicitur de suo opposito. Ratio est, quia ubi unum oppositorum *actu* est, ibi alterum existere non potest [7].

XX. Optimi est optima producere. Nempe spectat ad optimum agens ut opera sua perfectionem sibi propriam attingant; cumque ultima rei perfectio in consecutione finis consistat [8], ad optimum spectat ut res, quas producit, ad finem perducat. Quocirca ex hoc effato nihil pro mun-

---

[1] *Qq. dispp., De Ver.*, q. VIII, a. 1 ad 14.
[2] *De Interp.*, c. XIV.
[3] P. 88.—[4] Vid. *Directe — Indirecte*, p. 96.
[5] 1^a 2^{ae}, q. VIII, a. 1 ad 1.
[6] I, q. LXXVII, a. 3 ad 2. Alia de *oppositis* vid. p. 86-89.
[7] Vid. litt. *P*.—[8] I, q. XCI, a. 3 c.

di *optimismo* argui potest; nam Dei optimi est optima producere, non quidem *simpliciter, sed per comparationem ad finem*; vel, ut loquitur s. Bonaventura, *non absolute, sed in ordine*, seu *in relatione ad finem* [1]. Quocirca neque illud inde sequitur, quod cum inter optima unum non sit maius altero, omnia a Deo optimo producta debeant esse aequalia; nam « optimi agentis est producere totum effectum suum optimum, non tamen quod quamlibet partem totius faciat optimam simpliciter, sed optimam proportionem ad totum; tolleretur enim bonitas animalis, si quaelibet pars eius oculi haberet dignitatem: sic igitur et Deus totum universum constituit optimum, secundum modum creaturae; non autem singulas creaturas, sed unam alia meliorem [2] ». Hinc s. Bonaventura: « Quod obiicitur, quod Deus dat unicuique quod melius est, dicendum, quod Deus non dat unicuique simpliciter melius, quia tunc non faceret res ordinatas, sed aequaliter perfectas; et hoc repugnaret perfectioni, quia si omnia essent aequalia, non essent ordinata, ut dicit Augustinus lib. 83 Qq., q. 41. Cum ergo dicitur quod Deus dat unicuique quod melius est, hoc intelligendum est secundum exigentiam ordinis et naturae [3] ».

XXI. Optimum opponitur pessimo. Etenim eo magis aliquid malum est, quo eminentius est bonum, cui opponitur. Huius rei exemplum affert s. Thomas: « Dicendum, quod virtuti opponitur aliquod peccatum uno quidem modo principaliter et directe, quod scilicet est circa idem obiectum, nam contraria circa idem sunt; et hoc modo oportet,quod maiori virtuti opponatur gravius peccatum. Sicut enim ex parte obiecti attenditur gravitas peccati, ita etiam maior dignitas virtutis; utrumque enim ex obiecto speciem sortitur; unde oportet quod maximae virtuti directe contrarietur maximum peccatum, quasi maxime ab eo distans in eodem genere [4] ».

---

1 *In lib. I Sent.*, Dist. XLIV, a. I, q. 2 *resol.*, et lib. II, Dist. XXIII, a. I, q. 1 *ad arg.*

2 S. Thom., I, q. XLVII, a. 2 ad 4. Vid. p. 230.

3 *In lib. II Sent.*, Dist. I, p. I, a. I, q. 1 *ad arg.*

4 1a 2ae, q. LXXIII, a. 4 c. Cf *Qq. dispp.*, *De Malo*, q. II, a. 10 c.

P

DISTINCTIONES

I. Pars aliquota — non aliquota. Illa est, quae multoties repetita totum absumit; e. g., binarius respectu denarii, quinquies enim repetitus absumit denarium. Haec vero est, quae nequit adaequare totum; e. g., ternarius respectu denarii. Iam, adnotante s. Bonaventura, pars aliquota est, cui *propriissime convenit intentio partis*, quia nempe « venit in constitutionem alicuius secundum certam et determinatam mensuram, ita quod aliquoties sumta reddit suum totum [1] ».

II. Pars essentialis—Pars quantitativa. *Partes quantitativae* sunt illae, in quas dividitur numerus, et magnitudo. *Partes essentiales* dicuntur vel materia et forma, ex quibus totum naturale constituitur, vel genus et differentia, ex quibus species rei existit [2].

III. Pars integralis—potentialis—subiectiva. *Partes integrales* sunt vel ipsae partes *quantitativae*, ex quibus simul collectis totum quantum constituitur, uti *paries, tectum, fundamentum sunt partes domus* [3]; vel quae non quidem ad essentiam, sed ad integritatem, seu perfectionem rei inserviunt; cuiusmodi, e. g., dicuntur partes alicuius virtutis cardinalis ea, *quae necesse est concurrere ad perfectum actum virtutis illius* [4], puta *circumspectio* est pars *integralis* prudentiae. « Assignantur ei (*virtuti*) partes quasi integrales, cum scilicet partes alicuius virtutis ponuntur aliqua, quae exiguntur ad virtutem, in quibus perfectio virtutis consistit; et hae partes proprie loquendo non nominant per se virtutes, sed conditiones unius virtutis integrantes ipsam [5] ». *Pars subiectiva* est inferius respectu superioris, cui illud subiicitur, *sicut bos et leo sunt partes animalis*; atque ita etiam *partes subiectivae virtutis dicun-*

---

[1] *In lib. III Sent.*, Dist VII, dub. 1.
[2] S. Thom., *Qq. dispp.*, q. un. *De An.*, a. 10 c.
[3] 2^a 2^{ae}, q. XLVIII, a. un. c.—[4] Ibid.
[5] *In lib. III Sent.*, Dist. XXXIII, q. III, a. I, *sol.* 1.

tur species eiusdem diversae [1]; e. g., sobrietas est pars *subiectiva* temperantiae. Denique *partes potentiales* sunt qualitates, quae rei inhaerent, et per quas suam vim agendi explicat; atque ita appellantur, quia per unamquamque earum res suam potestatem non totam, sed tantum ex aliqua parte explicat; e. g., *nutritivum*, *et sensitivum sunt partes potentiales animae* [2]. Hoc modo « partes *potentiales* alicuius virtutis dicuntur virtutes adiunctae, quae ordinantur ad aliquos secundarios actus, vel materias, quasi non habentes totam potentiam principalis virtutis [3] »; vel « quae participant aliquid de modo qui principaliter et perfecte invenitur in aliqua virtute [4] »; e. g., pietas, observantia etc. sunt partes *potentiales* iustitiae.

IV. Participare proprie—improprie. *Participare* sensu proprio acceptum significat *quasi partem capere*. Hinc 1° « quando aliquid particulariter recipit id, quod ad alterum pertinet universaliter, dicitur participare illud; sicut homo dicitur participare animal, quia non habet rationem animalis secundum totam communitatem »; 2° « Subiectum participat accidens, et materia formam, quia forma substantialis, vel accidentalis, quae de sui ratione communis est, determinatur ad hoc, vel ad illud subiectum »; 3° « Effectus dicitur participare suam causam, et praecipue quando non adaequat virtutem suae causae; puta si dicamus quod aer participat lucem solis, quia non recipit eam in ea claritate qua est in sole [5] ». *Participare improprie*, seu *secundum aliquam analogiam* dicitur illud, quod *ex parte*, seu secundum *imperfectam similitudinem* habet aliquid, quod in alio proprie et perfecte existit. Hoc modo creaturae *participant* Divinam Bonitatem [6].

V. Participaliter—Essentialiter [7].

VI. Participative — Nominaliter. Vox, quae instar participii usurpatur, *participative*, seu potius *participaliter*; illa vero, quae tamquam nomen accipitur, *nominali-*

---

1 2^a 2^{ae}, loc. cit.—2 *Ibid.*—3 *Ibid.*

4 *In lib. III Sent.*, loc. cit.

5 *Super Boet. De Hebd.*, lect. I.

6 *In lib. II Sent.*, Dist. XVIII, q. I, a. 6 ad 1. Hinc vides illam loquendi rationem, qua omnia esse *participationes Divinae Essentiae* dicuntur, pantheistarum sententiae nihil omnino prodesse. Vid. p. 109.

7 Vid. p. 109-110.

ter sumi dicitur. E. g., haec vox *adolescens* participaliter sumta indicat in universum quidquid aetate augetur et vigescit: *Nominaliter* vero innuit aetatem, quae pueritiam immediate sequitur.

VII. Pati proprie—minus proprie—communiter. *Proprie pati* dicitur id, a quo aliquid removetur sibi conveniens vel secundum naturam, vel secundum propriam inclinationem, et aliquid contrarium in ipsum imprimitur, puta cum homo aegrotat, aut tristatur: « Ad rationem passionis requiritur quod qualitas introducta sit extranea, et qualitas abiecta sit connaturalis; quod contingit ex hoc, quod passio importat quamdam victoriam agentis super patiens; omne autem quod vincitur, quasi trahitur extra terminos proprios ad terminos alienos; et ideo alterationes, quae contingunt praeter naturam alterati, magis proprie dicuntur passiones [1]. *Minus proprie,* illud, a quo aliquid abiicitur, et aliud recipitur sive sit ei conveniens, sive non: Hoc sensu dicitur *pati* homo non solum cum aegrotat, sed etiam cum sanatur, atque non solum cum tristatur, sed etiam cum laetatur. *Communiter*, quatenus ex potentia transit ad actum, nempe quatenus recipit illud, ad quod erat in potentia : Hoc sensu *pati* accipitur pro qualibet mutatione, etiamsi pertineat ad perfectionem naturae; atque proinde *transmutationem sensibilem* in sui ratione non includit; unde ipsum nostrum *intelligere* dici potest quaedam *passio* [2].

VIII. Patibilis qualitas—Passio. Pertinent ad tertiam speciem *qualitatis* [3]. Scilicet sunt qualitates, quae quamdam perturbationem in substantia producunt, vel ob perturbationem in substantia productam in eodem subiecto oriuntur; e. g., metus, qui statum hominis perturbat, et pallor, qui ex metu, qui statum hominis perturbat, in eius vultu efficitur. Iam, si hae qualitates firmae sunt, et diuturnae, *patibiles qualitates*, puta pallor ex longa aegritudine ortus; sin cito diffluant, *passiones* dicuntur, puta pallor, qui ex metu gignitur. *Patibilis qualitas* ita nuncupatur, quia ipsa proprie substantiam *qualem* efficit; e. g.,

---

[1] *In lib. III Sent.* Dist. XV, q. II, a. I, *sol.* 1 c.
[2] I, q. LXXIX, a. 2 c., et q. XCVII, a. 2 c.
[3] Vid. litt. *Q.*

ex firmo et constanti rubore aliquis ruber dicitur, non autem si quis verecundia rubeat, ruber denominatur. Huiusmodi qualitates proprie in rebus corporeis inveniuntur, et, si in animam quoque cadunt, id evenit, quatenus haec corpus substantialiter sibi coniunctum habet. Proinde inveteratum odium Scholastici appellant *qualitatem patibilem*; brevem iram vocant *passionem*.

IX. Perfectio quoad entitatem—quoad virtutem—quoad finem. *Perfectio entitatis* respicit rem in sua substantia; atque est *forma totius, quae ex integritate partium consurgit* [1]. Nempe illud dicitur *quoad entitatem* perfectum, cui nihil deest ad sui essentiam, neque ad sui integritatem. Hoc modo dicitur homo *perfectus* in sua specie, ex hoc quod constat ex anima rationali, et corpore: *perfectus* corporis integritate, si nulla ei desit corporis pars: et iustam habeat staturam, membrorumque proportionem. *Perfectum secundum virtutem* dicitur illud, quod bene se habet in operibus sibi propriis; nempe quod nec plus, nec minus habet, quam quod debet habere, ut sua opera perficiat: Hoc sensu dicitur *perfectus* medicus, si ei non deficiat aliquid, quod pertineat ad speciem propriae virtutis [2]. Secundum hunc perfectionis modum utimur hoc nomine etiam in malis, puta cum dicimus perfectum calumniatorem et latronem [3], cum isti nullo modo deficiunt ab eo, quod eis competit quatenus sunt tales. Neque mirum est, si in his, quae defectum indicant, utamur nomine *perfectionis*; sic enim latro, calumniator etc. se habent in suis operationibus, licet malis, sicut boni in bonis. Denique *perfectionem finis* dicitur habere res, quae ita est comparata, ut finem, propter quem instituta est, consequatur; sicut homo cum consequitur beatitudinem. Hinc qui consequitur finem in malis, potius *deficiens* dicitur, quam *perfectus*, quia malum est privatio debitae perfectionis. Nisi quod cum finis sit quoddam ultimum, ideo per quamdam similitudinem transferimus nomen *perfectionis* ad ea, quae perveniunt ad ultimum, licet sit malum. Hoc sensu dicitur aliquid *perfecte* perdi, vel cor-

---

[1] I, q LXXIII, a. 1 c.
[2] *In lib. V Met.*, lect. XVIII.
[3] Vid. p. 47.

rumpi, quando nihil deest de corruptione, vel perditione rei [1].

X. PERFECTIO SIMPLICITER SIMPLEX—SIMPLEX—SECUNDUM QUID. Prima est perfectio, quae in sui ratione omnem excludit defectum, necnon oppositionem cum maiori, aut aequali perfectione; e. g., sapientia. Altera est, quae omnem excludit defectum, non autem oppositionem cum alia sibi aequali; e. g., *Paternitas Divina,* quae nihil omnino imperfectum continet, sed tantum cum *Filiatione* pugnat. Tertia est, quae et in se aliquid imperfecti admixtum habet, et cum alia nobiliori consociari non potest, e. g., esse corpus.

XI. PERMISSIO LEGALIS—CAUSALIS. *Permissio legalis* ea est, qua aliquid, tamquam licitum, subditorum nutui a legislatore relinquitur: *Permissio causalis,* qua aliquid a causa, quae posset impedire, non impeditur. Hinc patet Deum mala moralia permittere non primo, sed altero modo; non enim tamquam legislator sanctissimus aliquod permittit malum, sed solum quatenus cum possit mala impedire, ea non impedit. Neque hoc modo *permittere* idem est, ac *consentire.* Nam, « permittere malum est dupliciter; aut non cohibendo manum vel animum nec in facto, nec in retributione, et sic consentire est; vel non cohibendo manum, sed tamen puniendo transgressorem, et arguendo continue, et sic non consentit; et hoc modo Deus permittit, et non consentit [2] ».

XII. PER SE—A SE. *Per se* existit id, quod non habet *esse* suum in alio tanquam in subiecto; quare *per se* existit quaelibet *substantia.* Huic existendi modo opponitur ille, quo res *inhaesive* alteri inesse dicitur, et qui *accidentium* proprius est [3]. *A se* id, quod nulla prorsus indiget causa, ut existat; et hoc ad solum Deum pertinet. Hinc illae voces oriuntur, *Perseitas—Aseitas. Perseitas* negat tantum dependentiam a subiecto, cui aliquid inhaerere debeat, ut existere possit; *Aseitas* negat etiam dependentiam a quavis causa producente.

XIII. PER SE—PER ACCIDENS. 1° *Per se* alicui convenire dicitur id, quod ex internis eius principiis; *per acci-*

---

[1] 1ª 2ªᵉ, q. LV, a. 3 ad 1.

[2] S. Bon., *In lib. I Sent.,* Dist. XLVII, a. I, q. 3 *ad arg.*

[3] Vid. p. 14.

dens, quod quasi fortuito illi convenit; e. g., *per se* convenit homini esse animal; *per accidens* esse album: « Quaecumque, ait s. Thomas, per se insunt alicui, vel sunt de essentia eius, vel consequuntur essentialia principia . . . Omne, quod inest alicui per accidens, cum sit extraneum a natura eius, oportet quod conveniat ei ex aliqua exteriori causa [1] ». Adnotante autem eodem sancto Doctore, *per se* aliquid attribuitur alicui non solum *positive, sicut igni attribuitur ferri sursum*, sed etiam *ratione remotionis*, « per hoc scilicet quod removentur ab eo illa, quae nata sunt contrariam dispositionem inducere »; e.g., hoc modo dicimus universale esse *per se* incorruptibile: « non enim dicitur universale incorruptibile, quasi habeat aliquam formam incorruptionis, sed quia non conveniunt ei secundum se dispositiones materiales, quae sunt causae corruptionis in individuis [2] ». Rursus « nihil prohibet aliquid inesse per accidens alicui secundum se sumto, quod eidem inest per se, addito alio; sicut homini per accidens inest moveri, per se vero homini in quantum est currens [3] ». 2° *Per se* alicui convenit illud, quod ad ipsum pertinet, qualibet facta positione; e. g., esse ubique *per se* convenit Deo; quia « quaecumque loca ponantur, etiamsi ponerentur infinita, praeter ista, quae sunt, oporteret in omnibus esse Deum, quia nihil potest esse, nisi per ipsum ». *Per accidens* autem convenit alicui illud, quod de ipso dicitur *propter aliquam suppositionem factam*, e. g., « granum milii esset ubique, supposito, quod nullum aliud corpus esset [4] ». 3° *Per se* idem est ac propter se, vel *directe*. *Per accidens* idem est, ac *propter aliud et indirecte*: e. g., Theologia *per se* seu *principaliter* agit de Deo, *per accidens* de creaturis, *secundum quod referuntur ad Deum, ut ad principium vel finem* [5]. Ita etiam virtutes appetuntur *propter se*, « in quantum habent in seipsis aliquam rationem bonitatis, etiamsi nihil aliud boni per eas nobis accideret »; et *propter aliud*, « in quantum scilicet nos perducunt in aliquod bonum perfectius [6] ».

---

[1] *Qq. dispp., De Pot.*, q. X, a. 4 c.
[2] *Qq. dispp., De Ver.*, q. I, a. 5 ad 15.
[3] *Ibid.*, q. XII, a. 11 ad 1.—[4] I, q. VIII, a. 4 c.
[5] I, q. I, a. 3 ad 1. Vid. p. 96-97.
[6] 2ª 2ªᵉ, q. CXLV, a. 1 ad 1.

Hac etiam ratione « quaedam sunt in genere per se », scilicet « quae participant essentiam completam illius generis »; alia vero *indirecte*, seu *per reductionem* [1]. 4° Quomodo hae voces significent diversa genera causarum, iam alibi explicatum est [2]. 5° *Per se* compositum est illud, quod coalescit ex rebus naturalem ordinem inter se habentibus, et eiusdem generis: *Per accidens* compositum dicitur id, quod constat ex pluribus, quae vel naturalem ordinem inter se non habent, vel ad diversam categoriam spectant; e. g., homo est aliquid compositum *per se*, constat enim ex anima et corpore, quae eiusdem sunt categoriae, cum utrumque ad genus substantiae pertineat, et naturalem ordinem inter se habent, ita ut unam substantiam completam constituant. Domus vero est aliquid compositum *per accidens*, exurgit enim ex pluribus artificioso ordine inter se connexis. Item, aqua frigida est aliquid compositum *per accidens*, constat enim ex aqua et frigore, quae licet habeant invicem naturalem ordinem, sunt tamen diversae categoriae, cum aqua sit substantia, frigus sit qualitas. 6° Denique, *per se loquendo* idem est ac *absolute*, vel *in universum loquendo*; *per accidens* idem est ac secundum aliquam rationem, vel aliqua ex parte. E. g., anima brutorum *per se* est indivisa [3]; *per accidens* in animalibus imperfectis est divisibilis, nempe ratione extensi, quod informat [4].

XIV. Persona—Suppositum [5].

XV. Personaliter—Simpliciter [6].

XVI. Physice—Logice [7].

XVII. Physicum punctum — Mathematicum. *Punctum mathematicum* est illud, quo nihil minus in extensione excogitari potest, idest cuius nulla pars est. *Punctum* vero *physicum* est illud, quod licet naturaliter in partes dividi nequeat, tamen nostrae cogitationi partes, in quas dividitur, exhibet.

---

[1] S. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XXIV, p. 1, a. II, q. I *ad arg.* Vid. p. 96-97.

[2] Vid. p. 63.—[3] Vid. s. Thom., *Contr. Gent.*, lib. I, c. 42.

[4] *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. III, a. 12 ad 5. Cf Sanseverino, *Elem. seu Instit. Phil. Christ.*, vol. II, *Cosmol.*, c. IV, a. 3, p. 373 sqq, Neapoli 1876.

[5] Vid. *Suppositum*, litt. *S*.—[6] Vid. *Simpliciter*, litt. *S*.

[7] Vid. p. 194.

XVIII. Positive—Negative. 1° *Positivum* distinguitur contra *negativum*, prout *reale* contra id, quod non est *reale*. 2° *Positive* alteri opponitur illud, quod eius contrariam formam habet; siquidem « dicuntur contraria, secundum quod in utroque aliquid positive consideratur [1]»; «contrarietas enim cum sit differentia secundum formam[2]», sequitur ut « oppositio contrarietatis sit ex parte positionis in utroque [3] ». *Negative* autem illud, quod neque illam formam habet, neque formam ipsi contrariam. E. g., *negative bonitatem civilem* dicitur habere « agrestis, qui extra civilem vitam est, et per consequens actiones eius neque bonae, neque malae sunt civiliter, in quantum non sunt ordinatae ad civile bonum [4] ». Item *negative*, vel *positive* infidelitas a Theologis consideratur: « Infidelitas dupliciter accipi potest. Uno modo secundum puram negationem, ut dicatur infidelis ex hoc solo, quod non habet fidem. Alio modo potest intelligi infidelitas secundum contrarietatem ad fidem; qua scilicet aliquis repugnat auditui fidei, vel etiam contemnit ipsam [5] ». 3° Aliquid alterius actioni resistere dicitur *positive*, vel *negative*, prout vel contrariam ei obiicit actionem; vel tantum defectum habilitatis ad illam in se suscipiendam. 4° Aliquando *positive* et *negative* idem significant, ac *directe* et *indirecte*, nempe cum adhibentur ad diversam rationem significandam, qua quis damnum alteri infert. E. g., *positive*, vel *negative*, seu *directe*, vel *indirecte* potest quis esse *causa iniustae acceptionis*: « Directe quidem, quando inducit aliquis alium ad accipiendum; et hoc quidem tripliciter. Primo quidem modo ex parte acceptionis, movendo ad ipsam acceptionem; quod quidem fit praecipiendo, consulendo, consentiendo expresse, et laudando aliquem quasi strenuum de hoc, quod aliena accepit. Alio modo ex parte ipsius accipientis; quia scilicet eum acceptat, vel qualitercumque ei auxilium fert. Tertio modo ex parte rei acceptae; quia scilicet particeps est furti, vel rapinae, quasi socius maleficii ». *Negative*, seu *indirecte*, « quando aliquis non impedit, cum possit, et debeat impedire; vel quia subtrahit

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XL, q. 1, a. 5 *sol.*
[2] 1ª 2ªᵉ, q. XXXV, a. 4 c.
[3] *In lib. II Sent.*, loc. cit.
[4] *Ibid.* ad 1. — [5] 2ª 2ªᵉ, q. X, a. 1 c.

praeceptum, sive consilium impediens furtum, vel rapinam; vel quia subtrahit suum auxilium, quo posset obsistere; vel quia occultat post factum [1] ». 5° *Positivum*, vel *negativum* diversas attributorum species etiam significant. *Positiva* attributa sunt ea, quae in sui conceptu perfectionem involvunt, puta sapientia, iustitia etc. *Negativa*, quae perfectionem denotant, prout aliquod vitium removent ab illo, de quo praedicantur. Qua in re monemus 1° negationem vel ad originem nominis spectare, vel ad significationem. Negatio *vi originis* illa est, quae ex analysi vocis coalescentis ex particula *non* derivatur; e. g., *infinitas* quasi idem est ac non esse finitum. Negatio *vi significationis* oritur ex negativo sensu vocis ceteroquin positivae; e. g., *simplicitas* idem est ac *non esse multiplex*, etc. 2° Huiusmodi distinctionem attributorum etiam cum de Divinis perfectionibus sermo est, admitti solere, non quidem ita ut negativa attributa sint in Deo contraria affirmantibus, sed ita ut excellentiam perfectionis quovis defectu immunis significent; siquidem in hac vita non possumus aliter Deum cognoscere, quam per creaturas, removendo ab Ipso omnes imperfectiones creaturarum, et harum perfectiones magis ac magis extendendo; quocirca attributa negantia abundantiam et excessum praeseferunt, quippe quae Deum supra omnia, quae sunt, esse ostendunt [2].

XIX. Possibile intrinsece—extrinsece. Dicitur *possibile intrinsece*, vel *absolute*, et *secundum seipsum* illud, *cuius termini nullam ad invicem repugnantiam habent*; dum e contrario *impossibile intrinsecum*, *absolutum*, *secundum seipsum* dicitur *ex discohaerentia terminorum*, seu *cuius termini sibi invicem repugnant*; et quoniam discohaerentia terminorum est *in ratione alicuius oppositionis*, in qua *includitur affirmatio et negatio*, sequitur, ut in omni tali *impossibili implicetur affirmationem et negationem esse simul.* Hac ratione dicimus possibile quod non est impossibile esse, et impossibile dicimus quod necesse est non esse [3]. *Extrinsece* autem, vel respective *possibile* aliquid dicitur

---

[1] 2^a 2^{ae}, q. LXII, a. 7 c.

[2] Vid. s. Damasc., *De Fide orth.*, lib. I, c. 4.

[3] « Quod necesse est non esse, impossibile est, et conversim »; s. Anselm., *Cur Deus homo*, c. 18.

quatenus subditur alicui potentiae, sive *activae*, « ut si dicamus possibile esse aedificatori, quod aedificet »; sive *passivae*, « ut si dicamus possibile esse ligno quod comburatur ». E contrario, dicitur *respective impossibile* illud, « quod, quantum in se est, non habet rationem impossibilis, sed in ordine ad aliquid »; nempe « propter defectum potentiae, vel ex seipsa, quia videlicet ad illum effectum non potest se extendere . . , vel cum potentia alicuius impeditur, aut ligatur [1] ». Quare « uno modo dicitur impossibile, quod nullo modo fieri potest. Et impossibile dicitur, quod natum est fieri, licet elevatum sit supra possibilitatem agentis, aut patientis [2] ».

Ex his patet 1° nihil dici posse *respective* possibile, nisi sit *intrinsece* possibile [3]; quocirca possibilitas *intrinseca* vocatur etiam *fundamentalis*. 2° Omnia, quae *respective* sunt impossibilia apud causas inferiores, esse possibilia apud Deum. Hinc « sapientes mundi propter hoc stulti vocantur, quia quae secundum causas inferiores sunt impossibilia, simpliciter et absolute impossibilia iudicabant, etiam Deo [4] ».

XX. Possibile simpliciter — ex suppositione. Illud idem, quod *simpliciter*, seu *absolute* est possibile, quia in se nullam includit repugnantiam, evadit *hypothetice impossibile* ex aliqua suppositione facta. Hoc modo impossibile est, ut ea, quae a Deo sunt praevisa, non eveniant [5].

XXI. Potentia—Potentialitas. *Potentialitas*, seu *simpliciter potentia* significat *non existentiam* rei, eiusque indifferentiam ad *esse* vel *non esse*: *Potentia* autem, seu *facultas*, vel *potestas* denotat illud, quod iam suum *esse* habet, et per ipsum ad actionem ordinem habet. Quare illud, quod est *potentiale*, nullo modo est [6]. Potentia vero non est *actu secundo*, qui, ut alibi diximus [7], significat actionem; quia existere et intelligi potest sine actione, cuius ipsa principium est; sed est *actu primo*, qui signi-

---

[1] *Qq. dispp.. De Pot.*, q. I, a. 3 c., et q. III, a. 14 c. *In lib. I Sent.*, Dist. XLII, q. II, a. 3 *sol.*

[2] B. Alb. M., *De motibus progressivis*, tract. I, c. 4.

[3] Vid. p. 183.

[4] *De Pot.*, q. I, a. 4 ad 1. Vid. I, q. XXV, a. 3 c.

[5] III, q. XLVI, a. 2 c. vid. p. 219-220.

[6] Pag. 11.—[7] Pag. 12.

ficat *esse*; nam intelligi non potest sine *esse*, quod est principium ipsius potentiae.

Hinc Leibnitius, aliique philosophi refelluntur, qui facultates animae sine *actu*, seu operatione, aliquid merum possibile, et abstractum esse opinantur.

XXII. Potentia activa — passiva. *Potentia activa est principium agendi in aliud: Passiva* est *principium patiendi ab alio*[1]. Scilicet, quaelibet potentia expostulat, ut ad operationem ordinem habeat. Iam, *potentia*, quae sua operatione aliquod obiectum transmutat, est *activa*; e contrario, *potentia*, quae ab aliquo obiecto movetur ad suam operationem eliciendam, est *passiva*[2]. « Potentia activa est principium transmutandi illud. Potentia passiva est principium transmutandi ab alio[3] ».

XXIII. Potentia — Habitus[4].

XXIV. Potentia — Impotentia. Spectant ad secundam speciem qualitatis. Nempe, proclivitas, vel imbecillitas superaddita facultati agendi, per quam substantia faciliter, vel difficulter ea operari potest, quae illius facultatis obiectum sunt, aut resistere iis, quae illius exercitationem impediunt, *potentia*, vel *impotentia* vocatur; e. g., visus in iuvene *potentiam*, in sene *impotentiam*, sive debilem potentiam habet: « Potentia naturalis, prout dicit modum existendi naturalis potentiae in subiecto (*idest facultatis agendi*); secundum quem dicitur subiectum facile, vel difficile ad aliquid agendum. . . , dicit modum qualitatis; et est generaliter in secunda specie qualitatis, ut patet, cum dicitur cursor, et pugillator, quorum utrumque dicit facilitatem, quae sequitur modum existendi potentiae gradiendi, et resistendi, sive agendi in subiecto[5] ».

XXV. Potentia logica—physica. *Potentia physica* « dicit actualiter potentiam in re, quae signatur ad alterum ordinari[6] », seu ad realem et positivum effectum. Potentia autem *logica* significat tantum aliquid *non esse in se*

---

[1] I, q. XXV, a. 1 c.

[2] Vid. s. Thom., *Qq. dispp., De Ver.*, q. XVI, a. 1 ad 13. Quomodo potentia *activa* attribuenda sit Deo, explicat sanctus Doctor, *Qq. dispp., De Pot.*, q. I, a. 1.

[3] S Bonav., *In l b. I Sent.*, Dist. XII, a. I, q. 4 *resol.*—[4] Vid. p. 159-60.

[5] S. Bon., *In lib. I Sent.*, Dist. III, p. 2, a. I, q. 3 *resol.*

[6] S. Bon., *In lib. I Sent.*, Dist. XLII, a. I, q. 4 *resol.*

impossibile quasi contradictionem implicans, e. g., *logica* est potentia, qua creaturae in nihilum a Deo redigi possunt [1], non autem *physica*; siquidem « tendere in nihilum non est proprius motus naturae, qui semper est in bonum [2] ».

XXVI. Potentia naturalis — supernaturalis — obedientialis. *Potentia naturalis* est quae ordinatur ad operationes proprias cuiusque naturae creatae, seu quae eius vires non excedunt. Haec potentia vocatur *vitalis*, si operatio producitur, vita concurrente; puta intellectus, sensus, facultas nutrix etc.; sin vero, vita non concurrente, vocatur *simpliciter naturalis*; puta potentia illuminandi in sole. E contrario, *potentia supernaturalis* est quae ordinatur ad operationes superantes naturae vires; e. g., potentia intellectus creati ad *visionem intuitivam* Dei. Iam, si haec potentia spectetur, quatenus pendet a Deo, qui huiusmodi virtutem largitur creaturis, dicitur *simpliciter supernaturalis*; sin in creatura, quatenus « in creatura fieri potest quidquid in ea fieri voluerit Creator [3] », dicitur *potentia obedientialis*: *Obedientialis*, quia « tota creatura obedit Deo ad suscipiendum in se quidquid Deus voluerit [4] »: *Potentia*, quia quaedam non repugnantia, seu aptitudo naturalis agnoscenda est in creaturis ad id, quod virtute illa supernaturali augeantur [5]. Hinc *potentia obedientialis* definitur: Capacitas naturarum creatarum accipiendi a Deo virtutem supernaturalem, per quam quidquam, quod vires earum excedit, agere possint.

XXVII. Potentia obiectiva—subiectiva. *Potentia obiectiva* est mera rei possibilitas, seu non repugnantia ad existendum, e. g., capacitas existendi in altero mundo [6]. *Subiectiva est* quaedam habilitas subiecti ad aliquam formam in se recipiendam; e. g., pelluciditas aëris ad lumen in se suscipiendum; haec enim est capacitas admittendi luminis in se [7]. *Potentia subiectiva* denotat aliquid positivum

---

1 S. Thom., *Qq. dispp.*, *de Pot.*, q. V, a. 3; vid. p. 246.

2 *Ibid.*, a. 1 ad 16. Cf p. 236.

3 *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. VIII, a. 12 ad 4.

4 *Qq. dispp.*, *De Virt.*, q. I, a. 10 ad 13.

5 *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. I, a. 3 ad 1.

6 Inde colligis *potentialitatem*, *potentiam logicam*, et *potentiam obiectivam* fere idem significare.

7 Vid. p. 11.

in subiecto, puta idoneitatem ad formam: *Obiectiva* vero nihil positivum praesefert, sed solam in Deo foecunditatem producendi quodlibet. Sic possibilitas alterius mundi nihil importat *actu* in altero mundo, sed solam designat Divinae Potentiae foecunditatem, a qua possit e potentia ad actum reduci. Vocatur autem potentia *obiectiva*, vel quia illud, quod est *in potentia obiectiva*, obiectum solius Divinae omnipotentiae est; vel quia obiectum cognitionis esse potest. Potentia *subiectiva* iterum vel est mere receptiva, si tantummodo formam recipiendi capacitatem praesefert; quo modo corpus humanum est in potentia *subiectiva* respectu animae rationalis; vel etiam ad productionem formae, quae recipitur, quodammodo concurrit, quatenus haec ab illa educitur; quo modo, e. g., lignum est in potentia *subiectiva* respectu ignis.

XXVIII. Potentia ordinata—absoluta. Sunt varii modi, quibus Dei Potentia a nobis concipitur. Nempe dicitur Deus posse de potentia ordinata illud, « quod attribuitur sibi in ordine ad sapientiam, et praescientiam et voluntatem Eius [1] ». Atque haec potentia *ordinata* appellatur vel *ordinaria*, vel *extraordinaria*, prout versatur circa ea, quae vel secundum, vel praeter naturae cursum fiunt. Dicitur autem Deus posse *de potentia absoluta* illud, quod *attribuitur potentiae secundum se consideratae* [2]; quo modo a Deo fieri potest quidquid contradictionem non implicat, seu *omne illud, in quo salvari potest ratio entis* [3]. Quocirca 1° potentia absoluta non nisi rei possibilitatem respicit. 2° Deus « potentia absoluta potest facere alia, quam quae praescivit et praeordinavit se facturum [4] ». 3° « Absolutum et regulatum non attribuuntur Divinae Potentiae, nisi ex nostra consideratione, quae Potentiae Dei in se consideratae, quae absoluta dicitur, aliquid attribuit, quod non attribuit Ei secundum quod ad sapientiam comparatur, prout dicitur ordinata [5] ».

XXIX. Potentia proxima—remota. *Potentia proxima* est ea, quae unica agentis actione, seu, ut s. Thomas inquit, *statim* [6] potest ad actum reduci: *Potentia remota*,

---

[1] *In lib. III Sent.*, Dist. I, q. II, a. 3 *sol.*
[2] *Loc. cit.*—[3] I, q. XXV, a. 3 ad 1.
[4] *Ibid.*—[5] *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. I, a. 5 ad 5.
[6] *In lib. II Sent.*, Dist. XIX, q. I, a. 2 *sol.*

quae, ut ad actum reducatur, eget multiplici saltem patientis mutatione. Qua in re advertit idem sanctus Doctor potentiam proximam esse in causa, ob quam aliquid simpliciter dicitur esse in *potentia* ad aliud : « Illud dicitur esse in potentia ad aliquid, quod potest statim reduci in actum uno motore ; sicut non dicimus quod ex terra possit fieri statua , sed ex cupro , quamvis ex terra fiat cuprum [1] ».

XXX. Potentia simultatis—Simultas potentiae. Ea, quae eodem tempore simul esse possunt *actu* in eodem subiecto , dicuntur posse esse simul *potentia simultatis* , puta ambulare et legere. *Simultate* vero *potentiae* dicuntur duo posse esse, quando ad utrumque habetur eodem tempore potentia , sed utriusque potentiae actus eodem tempore in eodem subiecto haberi nequit : Ita ambulans potest stare *simultate potentiae* [2].

XXXI. Practice—Speculative [3].

XXXII. Praeceptum affirmativum—negativum. *Praecepta negativa* legis *prohibent actus peccatorum*, ac proinde *pertinent ad declinandum a malo. Praecepta affirmativa inducunt ad actus virtutum*, ac proinde *pertinent ad faciendum bonum* [4]. Iam praecepta *negativa virtute includuntur* in praeceptis affirmativis, « quia plus est operari bonum, quam vitare malum [5] ». Item, omne praeceptum *affirmativum* secum fert praeceptum *negativum*; nam, « cum omne praeceptum affirmativum pro tempore , ad quod obligat, peccatum omissionis inducat, omne autem peccatum sub prohibitione cadat; praecepta affirmativa habent prohibitiones , sicut praecepta negativa, annexas pro illo tempore ad quod obligant , sicut etiam quaelibet affirmatio habet negationem coniunctam [6] ». Dicitur *pro tempore ad quod obligat*; nam praecepta affirmativa obligant *semper* , sed *non ad semper*; nempe , « praecepto affirmativo praecipitur actus virtutis , ad cuius rectitudinem multae circumstantiae concurrunt, quia bonum consurgit ex

---

1 *Ibid.* — 2 Vid. *In sensu composito—diviso*, p. 66-67.
3 Vid. *Speculative*, litt. *S*.
4 2ª 2ªᵉ, q. XXXIII, a. 2 c.; q. LXXIX, a. 3 ad 3.
5 *Ibid.* q. XLIV, a. 3 ad 3.
6 *In lib. IV Sent.*, Dist. XV, q. II, a. 1, *sol.* 4 ad 3.

una et tota causa [1]. Unde illud, quod cadit sub praecepto affirmativo, non est pro omni tempore et quolibet modo observandum, sed servatis debitis conditionibus et personarum, et locorum, et temporum; sicut honor parentibus non est exhibendus quolibet tempore, aut loco, aut quolibet modo, sed servatis debitis circumstantiis ». Quo etiam ex capite praeceptum affirmativum a negativo distinguitur, quod *obligare* dicitur *semper et ad semper*: nempe, « per praecepta negativa prohibentur actus vitiorum: illud autem, quod est secundum se vitiosum et peccatum, qualitercumque fiat, est malum, quia contingit ex singularibus defectibus, et ideo illud, quod prohibetur praecepto negativo, a nullo, nec aliquo modo faciendum est [2] ».

XXXIII. Praecisive—Negative [3].

XXXIV. Praedicamenta—Praedicabilia. *Praedicamenta*, sive *categoriae*, sunt illae universalissimae classes, ad quas, secundum Aristotelem, res omnes reduci possunt, proindeque exhibent omnia attributa, quae de subiecto *praedicari*, seu enunciari possunt. Decem ab ipso enumerantur, atque his duobus carminibus includi solent:

Arbor sex servos ardore refrigerat ustos.
Ruri cras stabo, sed tunicatus ero [4].

Nam quidquid est, aut est *substantia*; aut est in *substantia*, et dicitur *modus* eius, vel *accidens*. Hinc prima *categoria* est *substantia*; reliquae novem sunt varii substantiae modi; idest *quantitas*, *relatio*, *qualitas*, *actio*, *passio*, *ubi*, *quando*, *situs*, *habitus*; quae singula per singulas carminum voces significantur. Ratio huiusmodi numeri *praedicamentorum* pendet ex eo quod secundum Aristotelem decem de qualibet re inquiri possunt; nempe: *quid sit*, *quanta*, *qualis*, *quo referatur*, *quid agat*, *quid patiatur*, *ubi sit*, *quando sit*, *quomodo sita*, *quo habitu praedita* [5]. *Praedicabilia* autem sunt quinque notiones maxime

---

[1] Vid. p. 52.—[2] *Qq. dispp.*, *De Virtut.*, q. III, a. 2 c.

[3] Vid. p. 6.

[4] S. Isidorus Hispalensis eadem praedicamenta hac enunciatione significavit: « Plena sententia de his ita est: Augustinus magnus praedicator, filius illius, stans in templo, hodie infulatus, praedicando fatigatur »; *Etymolog.*, lib. II, c. 26.

[5] Haec eadem praedicamenta recensens Clemens Alex., inquit: « Ex

communes, per quas, veluti per notas quasdam, ostenditur, quomodo res quaevis de quavis re *praedicetur*, seu dicatur et enuncietur. Ipsa sunt: *Genus*, *species*, *differentia*, *proprium*, et *accidens*. Nam *genus* praedicatur ut pars essentiae communior; ut cum Socrates dicitur *animal*: *Differentia*, ut pars essentiae peculiaris et propria; ut cum dicitur *rationalis*: *Species*, tamquam tota essentia; ut cum dicitur *homo*: *Proprium*, tamquam affectio necessario ab essentia profluens; ut cum dicitur *ridendi* et *admirandi capax*: *Accidens*, tamquam affectio extranea et fortuita; ut cum dicitur *albus*. Quod *accidens* dicitur *logicum*, ut distinguatur ab *accidente praedicamentali*, seu *physico* [1]. Ex his omnibus patet *praedicamenta* in eo distingui a *praedicabilibus*, quod haec sint modi praedicandi; illa vero res quae praedicantur.

XXXV. Post-praedicamenta — Ante-praedicamenta. *Ante-Praedicamenta* sunt quaedam praenotiones ab Aristotele praemissae, ut facilius *praedicamenta* intelligerentur. Continentur tribus definitionibus, duabus divisionibus, et regulis item duabus [2]. *Post-Praedicamenta* sunt quidam modi, qui a *categoriis* consequuntur, atque oriuntur ex illarum inter se comparatione. Quinque ab Aristotele numerantur; nempe: *Oppositio*, *Prioritas*, *Simultas*, *Motus*, *Habitus* [3]. Quoad *habitum*, adnotamus ipsum, quatenus accipitur pro quadam specie *qualitatis*, pertinere ad quartum *praedicamentum*; quatenus significat modum, quo res ornatur, constituere ultimum *praedicamentum*; quatenus denique innuit modum, quo una res dicitur haberi ab alia,

---

iis, quae dicuntur absque connexione, alia quidem significant essentiam, alia autem quale, alia vero quantum, alia autem quae referuntur ad aliquid, alia autem ubi, alia vero quando, alia autem situm esse, alia autem habere, alia vero agere, alia autem pati »; *Strom.*, lib. VIII, n. 8. Item, s. Augustinus: « In rebus creatis, atque mutabilibus quod non secundum substantiam dicitur, restat ut secundum accidens dicatur: omnia enim accidunt eis, quae vel amitti possunt, vel minui, ut magnitudines, et qualitates . et quod dicitur ad aliquid . . . et situs, et habitus, et loca, et tempora, et opera, atque passiones »; *De Trin.*, lib. V, c. 4, n. 6.

[1] Vid. p. 7.

[2] De his vid. Goudin, *Phil.* etc., t. I, p. 257 sqq, Bononiae 1680.

[3] Vid. ibid., p. 369 sqq.

ut cum homo dicitur habere praedium, crumenam, pecuniam etc., esse ultimum *post-praedicamentum* [1].

XXXVI. Praedicamentaliter — Transcendentaliter. *Praedicamentaliter* sumitur illud attributum, quod est unum ex decem *praedicamentis*. *Transcendentaliter*, quod seriem *praedicamentorum* excedit, atque omnibus omnino rebus convenit, ut esse *unum*, *verum* et *bonum* [2].

XXXVII. Praedicari in quale—in quid—in quale quid [3].

XXXVIII. Praedicatio—directa — indirecta [4].

XXXIX. Praedicatio exercita — signata. *Praedicatio exercita* vocatur ea, in qua adhibetur verbum *est* secundum sui genuinam atque nativam significationem; ut homo est animal. *Signata* appellatur ea, quae fit per haec verba, *significat*, *dicitur*, *affirmatur* etc., vel per verbum *est* loco ipsorum positum; ut, hic liber est Virgilius.

XL. Praedicatio intrinseca — extrinseca. *Praedicatio intrinseca* obtinet, cum praedicatum reipsa inest subiecto, sive essentialiter, sive accidentaliter. *Extrinseca*, cum praedicatum subiecto tantum convenit *denominative*, ut paries est visus; animal est genus etc.

XLI. Praedicatio ordinata—inordinata—praeter ordinem. *Ordinata* est ea, in qua superius de inferiori praedicatur; ut homo est animal. *Inordinata*, seu *contra ordinem* est ea, in qua inferius dicitur de superiori; ut animal est homo. *Praeter ordinem* est, cum attributum non habet potius rationem superioris, quam subiectum; ut cum Petrus dicitur de seipso; v. g., Petrus est Petrus.

XLII. Praedicatio per inhaerentiam—Per identitatem. *Praedicatio per inhaerentiam* ea dicitur, qua aliquid de aliquo *concrete* idest ratione suppositi enunciatur; e. g., album est musicum. *Per identitatem*, si enunciatur abstracte, seu ratione formae, e. g., iustitia est bonitas [5].

XLIII. Praenotio quid nominis—Praenotio an sit. *Praenotiones* appellari solent ea, quae ante solutionem alicuius quaestionis cognoscere oportet. Iam *praenotio quid nominis* est ea, qua cognoscitur quid significet nomen subiecti, de quo agitur. Hinc ipsa respondet definitioni, quam

---

[1] Vid. quae diximus p. 157-158.
[2] Vid. *Categorice—Transcendentaliter*, p. 58.
[3] Vid. p. 174-175.—[4] Vid. *Directe—Indirecte*, p. 96-97.
[5] Vid. s. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XXXIII, a. 1, q. 3 *resol.*

Logici definitionem *nominis* appellare solent. *Praenotio an sit* est ea, qua subiectum an existat, vel possit existere, cognoscitur. *Praenotio nominis*, ut monet s. Thomas [1], praecedit *praenotionem an sit*. Non enim cognosci potest de aliquo, an sit, nisi prius intelligatur, quid significetur per nomen.

XLIV. Praenotio circa affectiones—Praenotio circa principia. *Praenotio circa affectiones* est non qua affectiones, de quibus quaestio est, subiecto inesse cognoscitur, siquidem haec cognitio per demonstrationem comparatur, ac proinde praecedere illi nequit; sed est illa, qua tantum cognoscitur quid earum nomina significent; si enim id nos lateret, investigare non possemus, an illa subiecto insint. *Praenotio circa principia* est ea, qua cognoscitur veras esse demonstrationis praemissas [2].

XLV. Primarium—Secundarium. Dicuntur 1° de fine [3], 2° de obiecto alicuius scientiae; atque obiectum *primarium* est illud, quod *directe*; *secundarium*, quod *indirecte* a scientia intenditur [4]. 3° De conceptibus mentis; ex quibus *primarius* est ille, qui respicit rei essentiam; *secundarius*, qui respicit ea quae sunt extra essentiam; vel primarius est ille, quo *primo et principaliter*; *secundarius*, quo *ex consequenti* aliquid intelligitur. E. g., « Angelus non potest in propria natura plura intelligere primo et principaliter; sed bene potest intelligere plura ex consequenti, ut habent ordinem ad unum intelligibile [5] ».

XLVI. Primo intentionaliter — Secundo intentionaliter [6].

XLVII. Primum in omni genere—in aliquo genere. Illud est a quo, et ad quod sunt omnia, nempe solus Deus. Istud dicitur id, quod tantum in aliqua entis ratione est primum, v. g., sol in genere astrorum, quae ad systema solare pertinent; vel est nobilius, e. g., aurum in genere metallorum etc.

XLVIII. Principiatum — Effectus [7].

---

1 *I Poster.*, lect. II.

2 De his *praenotionibus* vid. Sanseverino, *Elem. seu Inst. Phil. Christ.*, vol. I, *Log.* pars II, c. III, a. 1, p. 136-140, Neapoli 1876.

3 Vid. p. 125.—4 Vid. p. 96.

5 *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. IV, a. 2 ad 9.

6 Vid. p. 180.—7 Vid. p. 59.

XLIX. PRINCIPIUM — CAUSSA [1].

L. PRINCIPIUM ESSENDI—PRINCIPIUM COGNOSCENDI. *Principium essendi*, seu *rei*, est id, ex quo aliud est. *Principium cognoscendi* est illud, per quod res ignotior cognoscitur, vel cognosci potest [2]. Quocirca *primo natura*, et *primo cognitione* respondent.

LI. PRINCIPIUM ORIGINALE—INITIALE. Sunt duae species *principii essendi*. *Principium originale*, seu *originationis* dicitur illud, a quo aliquid procedit re ipsa idem cum suo principio. *Principium initiale* est illud, a quo aliquid procedit ita ut incipiat esse. Hinc *in Divinis*, ut s. Bonaventura inquit, « secundum quod principium dicitur originaliter, sic Filius tam quantum ad esse, quam quantum ad durationem, habet principium, quia utrumque habet ab alio: Si autem principium dicatur initium, sic dico, quod nec habet principium essendi, nec durandi. Primum principium non aufert rationem aeterni, secundum vero sic [3] ».

LII. PRINCIPIUM COMPLEXUM — INCOMPLEXUM. Sunt duae species *principii cognoscendi*. *Incomplexum* est prior ille conceptus, in quo posterior includitur. Hoc modo essentia corporis est principium, in quo continentur eius impenetrabilitas, divisibilitas etc. Vocatur autem *incomplexum*, quia non complectitur affirmationem aut negationem. *Principium complexum* est propositio affirmata, aut negata, quae nos ducit in cognitionem alterius.

LIII. PRINCIPIA COMMUNIA—PRINCIPIA PROPRIA. Spectant etiam ad principia *cognitionis*. *Propria* ea sunt, quae circa materiam et affectiones uniuscuiusque scientiae peculiares versantur. Ex. gr., principia propria arithmeticae sunt ea, quae ad quantitatem discretam; et principia propria geometriae sunt illa, quae ad quantitatem continuam pertinent. *Communia* vero audiunt illa, quae non respiciunt aliquod peculiare subiectum scientiae, sed omnibus subiectis scientiarum inserviunt. Ex. gr., hoc principium: Si ab aequalibus aequalia demas, ea, quae remanent, aequalia sunt, non est *proprium* alicuius scientiae, sed in omnibus usum habet. *Principia propria* nuncupantur etiam *circa quae*; nam materiam continent, circa quam

---

[1] Vid. p. 58-59.—[2] Vid. p. 222.

[3] *In lib. I Sent.*, Dist. IX, a. I, q. 3 *ad arg.*

demonstratio versatur; *communia* vero appellantur *ex quibus*, quia regulas continent, per quas demonstratio efficitur. Patet autem principia *communia* sine ulla demonstratione nobis innotescere, alioquin omnium scientiarum principia non essent. *Propria* vero id solum expostulant, ut in ea scientia, cuius principia sunt, non demonstrentur, alioquin non essent ipsius scientiae principia, sed conclusiones.

LIV. Principia compositionis—generationis. *Principia generationis* corporis naturalis, sive, ut loquuntur, *in fieri*, ea dicuntur, sine quibus nec esse, nec concipi potest corporis naturalis generatio. Cum autem generatio sit mutatio substantialis [1], tria sunt eius principia, videlicet *materia*, seu res, quae transit ad novum *esse*; *forma*, seu terminus, ad quem fit transitus; *privatio*, seu terminus, ex quo fit transitus; nam ut materia possit aliquod novum *esse* adquirere, opus est ut illo careat, et simul ad illud habendum naturaliter sit comparata; id quod nomine *privationis* designatur. *Principia compositionis* corporis naturalis, sive *in facto esse*, illa dicuntur, ex quibus insitis corpora naturalia constant. Haec sunt, ut satis alibi explicatum est [2], *materia* et *forma*; siquidem, cum corpus iam sit generatum, seu in novam formam transierit, non amplius in eo inveniri potest *privatio*, seu carentia illius formae, ut dum materia ligni facta est ignis, cessat in ea privatio ignis.

LV. Principia—Elementa. *Elementa* a *principiis*, quae corpora naturalia constituunt, in eo differunt, quod *principiis* priora non dantur, atque ex iis quodlibet corpus constituitur. *Elementa* autem ex his principiis, quae sunt, uti diximus, *materia* et *forma*, conflantur, ac proinde sunt, corpora, quae tamen in alia non resolvuntur, et in quae alia corpora resolvuntur [3]; e. g., hydrogenium et oxygenium sunt elementa aquae. Unde elementa dicuntur *aliquid primum et simplex in genere causae materialis* [4], atque *corpora simplicia*, nempe *in quibus non est compositio, nisi materiae, et formae* [5].

---

[1] Vid. p. 207.—[2] Vid. p. 127-128.
[3] *In lib. III De Coelo*, lect. VIII.
[4] *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. X, a. 1 ad 9.
[5] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 23.

LVI. Principia in habitu — in actu. Huiusmodi distinctio locum habet quoad principia *logica* seu *syllogistica*. Porro principia *in habitu* sunt ea, quae syllogismos regunt, ipsos tamen non ingrediuntur; e. g., *ea, quae conveniunt uni tertio, conveniunt inter se. In actu* sunt ipsae praemissae, ex quibus conclusio infertur.

LVII. Principium quod—quo—proximum—remotum [1].

LVIII. Prioritas temporis—naturae—originis—cognitionis. *Prioritas temporis* ea est, qua unum alteri antecedit duratione; quo modo Aristoteles est prior Cicerone; bellum Thebanum prius est Troiano. Ubi advertendum est alia ratione aliquid dici *prius* quoad praeteritum, quam quoad futurum tempus; nam in tempore praeterito priora sunt quaecumque a tempore, quod iam instat, longius absunt; e contrario, quoad tempus futurum, quae propiora sunt tempori quod instat, ut hodiernus dies prius est crastino, crastinus perendino. *Prioritas naturae* late et stricte accipitur. *Late* sumta vocatur etiam *prioritas secundum subsistendi consequentiam*, atque est inter ea, quorum uno posito, alterum infertur, sed non e contrario, si hoc est, sequitur illud esse. Hoc modo id, quod est superius, est prius inferiori, nam posito inferiori, sequitur superius; non contra; nam si dicas: est homo, recte infers, ergo animal; at si dicas: est animal, non potes inferre, ergo homo [2]. « Illud, inquit Card. Toleto, dicitur prius, a quo non convertitur subsistendi consequentia, idest id, quod ab aliis infertur, quod tamen non infert; ut unum est prius duobus; quia si duo sunt, unum est; non tamen si unum est, duo sunt; et sic universaliter omnia superiora suis inferioribus hoc modo priora dicuntur [3] ». *Prioritas naturae stricte* sumta est illa, per quam aliquid, etsi extet cum alio in eodem instanti reali, tamen est eiusmodi, ut ab ipso alterum quoad existentiam pendeat. Ita sol est *natura* prior sua luce, ignis suo calore, et generatim omnis causa est prior suo effectu [4]. *Prioritas originis* dicitur illa, per quam quidpiam ita sit, ut aliquid ab ipso exoriatur, licet hoc neque tempore sit posterius, neque na-

---

[1] Vid. *Quod—Quo*, litt. *Q*.

[2] Vid. s. Thom., *Quodlib*. IV, a. 24, 16.

[3] *Comment. in univ. Log. Arist.*, c. XII.

[4] Vid. p. 74.

turam dependentem accipiat. Haec postrema *prioritas*, quam aliqui Theologi non *prioritatem*, sed *ordinem* melius vocant, sufficit ad rationem *principii* [1]. Hinc *in Divinis* ordine tantum originis Pater est *prior* Filio, et uterque Spiritu Sancto, nam « licet principium secundum rationem nominis a prioritate sumatur, non tamen imponitur ad significandum prioritatem, sed originem [2] ». Denique cognitione *priora* sunt quae diximus *principia cognoscendi*, nempe dicuntur ea, ex quibus iam cognitis ad aliorum, quae nos latebant, cognitionem devenimus.

LIX. Prioritas perfectionis—generationis. *Prius* generatione est quod prius fit, ut animal est homine prior secundum generationem. *Prius* perfectione idem est ac nobilius esse, uti homo in comparatione ad animal [3]. Ex eo autem, quod generatio ab imperfecto ad perfectum procedit, sequitur perfectiora esse posteriora generatione [4]. Unde « non oportet, quod omne, quod est prius, sit perfectius [5] ».

LX. Prius in intentione—in executione [6].

LXI. Prius natura, sive absolute—Prius cognitione, sive quoad nos. Haec distinctio ex alia n. LVIII allata patescit. Hic sequentia monere censemus: 1° *Prius natura* est etiam *notius natura*; nam cum ratio, ob quam res cognoscitur, sit ipsa eius obiectiva realitas, manifestum est id, quod aliud *natura* praecedit, magis cognosci posse, quam illud, cui praecedit. 2° *Prius quoad nos* est etiam *notius nobis*, quia ex eo quod est prius *secundum nos*, pervenimus ad notitiam eius, quod est prius *natura*, 3° Id quod est *prius*, seu *notius natura* non semper est prius *quoad nos*, idest *notius nobis*; neque vicissim id quod est *prius*, idest *notius nobis*, est *prius natura*, seu *notius natura*. E. g., Deus est *notior natura*, at non *notior nobis*. E contrario mundus est *notior nobis*, at non *notior natura*. A recentibus Philosophis *primum natura*, *ontologicum*; *primum quoad nos*, *psychologicum* nuncupatur. Hinc facile

---

[1] Vid. p. 59, et p. 243.

[2] *De Pot.*, q. X, a. 1 ad 10. Et alibi: «In Divinis Personis non est nisi ordo, secundum quem, ut Augustinus dicit, non est alter prior altero; sed est alter ex altero »; *Opusc. Contr. errores Graec.*, c. 11.

[3] Vid. p. 243. — [4] Vid. p. 153, et p. 227.

[5] *In lib. III Sent.*, Dist. XXVII, q. I, a. 4 ad 2.

[6] Vid. *Ordo intentionis—executionis*, p. 242.

est colligere *primum ontologicum* cum *psychologico* non semper convenire. Haec omnia magis illustrant distinctionem: *Notius nobis—Notius natura* alibi assignatam [1].

LXII. Privatio simplex — Privatio non simplex. *Privatio simplex*, seu *pura* habetur, cum nihil superest de habitu opposito, ideoque consistit quasi in *corruptum esse.* Hoc modo mors est privatio vitae, et tenebrae sunt privatio luminis. *Privatio non simplex* est ea, quae retinet aliquid de habitu opposito, ideoque magis consistit in *corrumpi*, quam in *corruptum esse.* Huiusmodi est aegritudo; per hanc enim non ita destruitur humorum proportio, ut nihil eius remaneat, alioquin non remaneret animal vivum: « Duplex est privatio: quaedam, quae consistit in privatum esse; et haec nihil relinquit, sed totum aufert; ut caecitas totaliter aufert visum, et tenebrae lucem, et mors vitam. Et inter hanc privationem, et habitum oppositum non potest esse aliquod medium circa proprium susceptibile. Est autem alia privatio, quae consistit in privari: sicut aegritudo est privatio sanitatis, non quod tota sanitas sit sublata, sed quod est quasi quaedam via ad totalem ablationem sanitatis, quae fit per mortem [2] ». Hoc modo, subdit sanctus Doctor, « malum est privatio boni, quia non totum bonum aufert, sed aliquid relinquit [3] ».

LXIII. Processus compositivus—resolutivus. Ille fit a causa ad effectum, ideoque aequivalet demonstrationi *propter quid*; et dicitur *compositivus*, quia intellectus per illum *componit* effectum cum causa. Iste fit ab effectu ad causam, atque proinde idem est ac demonstratio *quia* [4]; et dicitur *resolutivus*, quia per illum intellectus causam in effectum resolvit. Processus *compositivus* appellatur etiam *via inventionis*, quia intellectus a cognitione effectus proficiscens ad cognitionem causae pervenit, ob idque causam per effectum *invenit*. Processus autem *resolutivus* vocatur *via iudicii*, quia intellectus ex causa per effectum eius comperta proficiscens, penitiorem cognitionem effectus adquirit, atque ita de natura effectus per causam iudicat. « Secundum viam inventionis, ait s. Thomas, per res temporales in cognitionem devenimus aeternorum, secundum illud A-

---

[1] Vid. p. 222-223.
[2] 1ª 2ae, q. XVIII, a. 8 ad 1, et q. LXXIII, a. 2 c.
[3] Ibid., q. XVIII, loc. cit.—[4] Vid. p. 94.

postoli *ad Rom.* I: *Invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur.* In via vero iudicii, per aeterna iam cognita de temporalibus iudicamus, et secundum rationes aeternorum temporalia disponimus [1] ». Hinc patet viam *inventionis* et *compositionis* viae *iudicii* et *resolutionis* praecedere, quia mens humana de natura effectus per notionem causae iudicare non potest, nisi antea ipsam causam per effectum *invenerit.* Quare s. Bonaventura aiebat: « Quod est primum in componendo est ultimum in resolvendo [2] ». Et B. Alb. M.: « In via resolutionis ultimum efficitur primum, et e converso; resolutio enim est compositi in simplicia, et posterioris in prius, et causati in causam [3] ».

LXIV. Productio per defectionem—per protensionem—per derivationem. « Per defectionem producitur aliquid de materia per formae praeexistentis corruptionem, sicut ex grano frumenti herba. *Per protensionem* producitur aliquid per praeexistentis formae permanentiam, et inductionem formae artificialis, sicut vas fit de argento. *Per derivationem*, quod producitur per praeexistentis formae permanentiam sola locali mutatione, ut rivus ex fonte, et lacus ex rivo [4] ».

LXV. Pro generibus singulorum—Pro singulis generum. In universali enunciatione sumitur subiectum *pro singulis generum*, cum significat omnia, et singula individua, quae in se complectitur; e. g., in hac propositione: Omne animal est mortale, subiectum accipitur *pro singulis generum*; singula enim animalia cuiuscumque speciei sunt morti obnoxia. *Pro generibus singulorum* vero, cum non omnia individua significat cuiusdam generis, aut speciei, sed quaedam omnium specierum, aut generum; e.g., in hac enunciatione: Omne animal fuit in arca Noe, subiectum accipitur *pro generibus singulorum*, nam designat non singula animalia, sed aliqua singularum specierum in arca noetica fuisse [5].

---

[1] I, q. LXXIX, a. 9 c.
[2] *In lib. IV Sent.*, Dist. XXII, a III, q. I *ad arg.*
[3] *In Poster.*, lib. I, tract. II, c. 3. Vid. p. 214.
[4] S. Bon., *In lib. I Sent.* Dist. XVIII, dub. 4.
[5] Vid. s. Thom., I, q. XIX, a. 6 ad 1. Ita etiam s. Augustinus illa verba Ps., *Ad Te omnis caro veniet,* docet intelligenda esse *pro ge-*

LXVI. **Prognosticum—Commemorativum—Demonstrativum.** Signum, quod aliquid futurum, *prognosticum*, seu *praenunciativum*; quod aliquid praesens, *demonstrativum*; quod aliquid praeteritum significat, *commemorativum* appellatur. Hoc modo Sacramenta novae legis dicuntur esse signa *praenunciativa* gloriae; *demonstrativa* gratiae, *commemorativa* Passionis Christi: « Sacramenta novae legis tria significant, scilicet causam primam sanctificantem, sicut baptismus mortem Christi, et quantum ad hoc sunt signa rememorativa. Item significant effectum sanctificationis, quam faciunt; et haec significatio est eis principalis; sic sunt signa demonstrativa . . . Item significant finem sanctificationis, scilicet aeternam gloriam; et quantum ad hoc sunt signa prognostica [1] ».

LXVII. **Proportio geometrica—Aequalitas arithmetica** [2].

LXVIII. **Proportio habitudinis—entitatis.** *Proportio habitudinis* est ordo unius ad alterum, ratione eorum convenientiae ad se invicem; e. g., intellectus ad intelligibile, et vicissim; vel animae rationalis ad corpus. Talis est etiam *proportio* creaturae ad Deum, quatenus creatura se habet ad Deum, ut effectus ad causam, atque ut potentia ad actum. Unde fit ut intellectus creatus, licet finitus, possit tamen esse *proportionatus* ad cognoscendum aliquo modo Deum [3]. *Proportio entitatis*, quae dicitur etiam *secundum commensurationem* [4], est ordo unius ad alterum ratione sui *esse*; e. g. proportio duorum hominum ad se invicem ratione humanitatis [5].

LXIX. **Proportio—Proportionalitas** [6].

---

neribus singulorum: « *Omnis caro*, dixit, omnis generis caro: ex omni genere carnis venietur ad Te. Quid est, ex omni genere carnis? Numquid venerunt pauperes, et non venerunt divites? Numquid venerunt humiles, et non venerunt sublimes? » etc.; *Enarr. in Ps. LXIV*, n. 5; vid. p. 2.

[1] *In lib. IV Sent.*, Dist. I, q. I, a. 1, *sol.* 1 ad 4.

[2] Vid. *Iustitia commutativa—distributiva*, p. 180, necnon, *Aequalitas aequiparantiae—proportionis*, p. 108-109.

[3] Vid. s. Thom., I, q. XII, a. 1 ad 4; cf p. 229, et effatum, quod paulo post explicabimus, *Proportio non est inter finitum, et infinitum.*

[4] *Qq. dispp., De Pot.*, q. VI, a. 7 ad 6.

[5] *Op. cit., De Ver.*, q. VIII, a. 1 ad 6.

[6] Vid. *Analogia proportionis—Analogia proportionalitatis*, p.16-17.

★

LXX. Propositio de tertio — de secundo — de primo adiacente. *Propositio de tertio adiacente* ea dicitur, quae formam sive copulam, et materiam, sive terminos expressim exhibet; puta, Petrus est homo. *De secundo adiacente* vocatur ea, in qua verbum per se solum attributum cum copula denotat; ut, homo est, Caius dormit. *De primo adiacente* appellatur ea, in qua in uno verbo latent subiectum, attributum et copula; cuiusmodi sunt illa tria Caesaris verba: *Veni, vidi, vici*; quae tres integras propositiones in se includunt.

LXXI. Proprie—Alienanter. *Alienanter* sumitur vox, cui adiungitur particula, quae destruit propriam eius significationem. E. g., homo pictus *alienanter* dicitur homo. *Proprie*, cum secundum communem significationem usurpatur [1].

LXXII. Proprie ex parte subiecti—ex parte praedicati. Aliquid alicui *proprie ex parte subiecti* convenire dicitur, quod illi soli, et non alii convenit. *Ex parte autem praedicati*, cum istud puro et vero sensu acceptum, ita ut nihil extraneum ei permisceatur, subiecto convenit, quo modo « verum aurum dicimus esse, quod est extraneo impermixtum ». Priori ratione *esse* non dicitur *proprie* convenire Deo, quia convenit etiam creaturis; altera ratione « esse dicitur proprie convenire Deo, quia non habet admixtionem Divinum Esse alicuius privationis, vel potentialitatis, sicut esse creaturae [2] ».

LXXIII. Proprietas physica—logica. *Proprietas physica*, seu *realis* est ea, quae consequitur essentiam, ut calor summus consequitur ignem, libertas hominem etc. *Proprietas logica*, seu *attributalis* est quaedam notio, quae mente tantum ab essentia distinguitur, et ipsam consequitur. Sic *infinitas* dicitur *proprietas* essentiae Divinae; mortalitas dicitur *proprietas* viventis etc., non quod ista sint aliquid distinctum a rebus, quarum dicuntur proprietates, sed quia sunt quaedam notiones, quas intellectus noster distinguit ab essentia, et ipsi tribuit velut eiusdem appendices.

LXXIV. Proprium late—stricte acceptum. *Proprium stricte acceptum* definitur: Notio universalis, quae speciei

---

[1] Vid. *Suppositio—Alienatio*, litt. *S*.

[2] *In lib. I Sent.*, Dist. VIII, q. I, a. 1 ad 1.

naturam iam constitutam necessario consequitur, et per eam praedicatur de pluribus differentibus numero. Hoc modo constituit quartum *praedicabile*, atque convenit omni speciei, soli, et semper. E. g., proprium est homini esse risibilem, enti intelligentia praedito esse liberum [1] etc. Late vero accipitur pro eo, quod soli speciei accidit, sed non toti, ut esse medicum accidit soli homini, neque tamen quilibet homo est medicus; vel quod toti speciei accidit, sed non soli, ut esse bipedem convenit quidem omnibus hominibus, non tamen solis; vel quod soli et toti speciei accidit, sed non semper, ut canescere convenit quidem omnibus et solis hominibus, non tamen quavis aetate [2]. *Proprium stricte* sumtum appellatur a s. Bonaventura *proprium simpliciter*; late sumtum autem *proprium alicui* [3].

LXXV. Pulcrum — Bonum. Tam ad *pulcri*, quam ad notionem *boni* pertinet ut in eis quiescat appetitus. Differt tamen *pulcrum a bono ratione*; nam ad *pulcrum* spectat, ut in eius aspectu, seu cognitione propter partium proportionem, quam praesefert, quiescat appetitus. « Pulcritudo, inquit s. Bonaventura, consistit in pluralitate, et aequalitate, sicut dicit Augustinus in lib. *de vera Relig.* c. 30 [4] ». Unde illi sensus praecipue respiciunt pulcrum, qui maxime sunt *cognoscitivi*, visus nempe, et auditus; dicimus enim *pulcra* visibilia et *pulcros* sonos, non autem *pulcros* sapores, aut odores. « Et sic patet quod pulcrum addit supra bonum quemdam ordinem ad vim cognoscitivam, ita ut bonum dicatur id, quod simpliciter complacet appetitui; pulcrum autem dicatur id, cuius ipsa apprehensio placet [5]».

---

[1] De hoc *proprio* loquens s. Augustinus, inquit: « Sunt alia quaedam, quae iam cadere in feras non videntur, nec tamen in ipso homine summa sunt, ut iocare et ridere. Quod humanum quidem, sed infimum hominis iudicet quisquis de natura humana rectissime iudicet »; *De lib. arb.*, lib. I, c. 8.

[2] Vid. *Accidens speciei—individui*, p. 8.

[3] *In lib. II Sent.*, Dist. XVI, a. I, q. 3 *resol.*

[4] *In lib. II Sent.*, Dist. IX, *Expos. text.* « Pulcritudo consistit in concinna membrorum compositione, ex se efflorescentem gratiam obtinens »; s. Basil., *Hom. in Ps. XLIV.*

[5] 1^a 2^{ae}, q. XXVII, a. 1 ad 3.

P

EFFATA

I. Perfectio rei est in hoc, quod res ad sui ultimum perducatur [1].

II. Perfecto adveniente, non manet imperfectum. Hoc effatum intelligendum est, 1° si imperfectio pertineat ad rationem rei imperfectae; e. g., cum ad rationem Fidei pertineat esse non apparentium, ipsa cum visione manere non potest; e contrario, « quando imperfectio non est de ratione rei imperfectae, tunc illud numero idem, quod erat imperfectum, fit perfectum; sicut pueritia non est de ratione hominis; et ideo idem numero, qui erat puer, fit vir [2] ». 2° « Intelligendum est de perfecto et imperfecto in eadem specie; non tamen est inconveniens quod in eodem sint perfectiones diversarum specierum, quarum una sit maior altera [3] ». 3° Si imperfectum et perfectum *ordinentur ad idem*; ob quam rationem *circumcisio debuit cessare*, baptismo *substituto* [4]. 4° Si perfectio talis sit, ut illi imperfectioni opponatur; e. g., *claritas aëris non potest esse simul cum obscuritate eius*; e contrario, « imperfectio luminis candelae non opponitur perfectioni solaris luminis, quia non respiciunt idem subiectum »; et ideo possunt esse simul [5]. Quare « simul potest aliquid cognosci per medium probabile, et demonstrativum », nam « quod aliquid cognoscatur per duo media, quorum unum est perfectius, et aliud imperfectius, aliquid repugnans non habet [6] ».

III. Perfectum est prius imperfecto. Quod effatum ita explicandum est: In diversis perfectum est prius imperfecto non solum *natura*, sed etiam *tempore*; nam id, quod alia ad perfectionem adducit, oportet ut sit perfectum, proindeque ut *tempore* praecedat imperfectum [7]. In uno

---

1 Vid. litt. *U.* — 2 2^a 2^{ae}, q. IV, a. 4 ad 1.
3 *In lib. III Sent.*, Dist. XIV, q. I, a. 1, *sol.* 5 ad 2.
4 *In lib. IV Sent.*, Dist. I, q. II, a. 5 *sol.* 1 c.
5 1^a 2^{ae}, q. LXVII, a. 5 ad 2.
6 I, q. LVIII, a. 7 ad 3, et q. LXII, a. 7 ad 1.
7 Vid. p. 36.

autem et eodem, perfectum est quidem prius *natura* [1], sed posterius *tempore*, nam ex imperfecto fit perfectum, ideoque imperfectum *tempore* praecedit perfectum [2]: « Perfectum quidem est prius imperfecto, in diversis quidem tempore, et natura; oportet enim, quod perfectum sit, quod alia ad perfectionem adducit; sed in uno et eodem imperfectum est prius tempore, etsi sit posterius natura [3] »; quia « motus est de imperfecto ad imperfectum [4] ».

IV. Perfectum et imperfectum ab eadem virtute causantur, *seu*, Eiusdem est incipere rem, et perficere ipsam. Nempe, ut s. Thomas monet, « quando perfectum et imperfectum sunt eiusdem speciei, ab eadem virtute caussari possunt; non autem hoc est necesse, si sint alterius speciei. Non enim quicquid potest causare dispositionem materiae, potest ultimam perfectionem conferre ». Hinc sanctus Doctor eos refellit, qui illud effatum in medium afferunt, ut inde inferant hominem per naturalem potentiam posse pertingere ad operationem perfectam, quae est beatitudo. Nam « imperfecta operatio, quae subiacet naturali hominis potestati, non est eiusdem speciei cum operatione illa perfecta, quae est hominis beatitudo, cum operationis species dependeat ex obiecto [5] ».

V. Posita causa, ponitur effectus [6].

VI. Posito universali, ponitur aliqua eius pars subiecta. Si enim animal est, illud vel erit homo, vel equus, vel aliqua alia animalis species. Et: Posito quocumque singulari, ponitur universale. Nam si dicatur aliquid esse homo, vel leo, vel lupus, vel alia animalis species, ipsum animal etiam esse dicendum erit.

VII. Possibili posito in actu, nihil implicat. Scilicet: Si id, quod est possibile, ponatur esse, nihil sequitur impossibile. Circa quod effatum ad haec attendamus oportet: 1° Possibilia, si spectentur quatenus mere possibilia sunt, tunc absolute non sunt quidem impossibilia, quia

---

[1] « Bonum quidem, quod velut in quadam nobilitate est, praecedit; malum autem sequitur »; s. Ambr., *De Nöe et Arca*, c. III.

[2] Vid. p. 153, 243, et 272.

[3] 3, q. I, a. 5 ad 3. Vid. *Natura incipit ab imperfectionibus*, p. 227.

[4] *In lib. III Sent.*, Dist. I, q. 1, a. 4 ad 5.

[5] 1ª 2ªᵉ, q. V, a. 5 ad 3.

[6] Vid. *Causa in actu simul est cum effectu in actu*, p. 73. Vid. etiam, *Sublata causa, tollitur effectus*, lit. *S*.

in se spectata fieri possunt, sed quatenus substant decreto Divino, quo Deus statuit ea numquam futura, implicat illa *in actum* redigi, alioquin essent simul et non essent possibilia. 2° Possibili posito *in actu*, nihil implicat, dummodo ipsum eo modo ponatur, quo est possibile. Hinc successiva, quatenus talia, nequeunt secundum omnes suas partes simul *in actu* esse; sed tantum *successive*. Cum igitur infinitum *in potentia* in eo solum consistat, quod, quolibet dato, alia semper dari possint in infinitum, sequitur ut talis potentia in actum redigi possit tantum *successive*, quatenus, quolibet dato, potest aliud poni in infinitum, quin umquam perveniatur ad aliquem terminum, ac proinde ad aliquid *actu* infinitum [1]. Item, ex eo, quod possibile est, ut Petrus non currat, haud licet illud inferre, quod possibile sit, ut dum currit, non currat; nam primum respicit potentiam currendi seiunctam ab actu, nempe in *sensu diviso*, alterum potentiam coniunctam cum actu, seu in *sensu composito*. Quare etsi possibile sit ut futura libera a Deo praevisa, *absolute loquendo*, non eveniant; tamen id possibile non est, si ea, tamquam a Deo praevisa, spectentur.

VIII. Posteriora generatione sunt priora perfectione [2].

IX. Potentia cognoscitiva non potest naturaliter deficere a cognitione sui obiecti [3].

X. Potentia est eius, cuius est actus, *vel*, Eiusdem est posse et agere. Scilicet: Potentia in illo est, tamquam in subiecto, quod operationes elicit ipsi potentiae consentaneas. Hinc, cum intelligere et velle non pendeant ab organo corporeo, sequitur ut intellectus et voluntas sint in sola anima, sicut in subiecto, non in coniuncto [4]. Potest etiam per hoc effatum significari, potentiam et actum circa idem obiectum versari: vel etiam, potentiam, et actum esse eiusdem generis, ut iam alibi explanatum est [5]. Monente autem s. Thoma, hoc effatum intelligi non potest, quatenus « quidquid sit causa potentiae, sit etiam causa actus ». Quocirca sophysticum est, *Cuius est potentia et actus. Sed Deus est causa eius, quod est posse peccare. Ergo est causa eius, quod est peccare* [6].

---

[1] Vid. s. Thom., I, q. VII, a. 4 ad 1.—[2] Vid. p.153, et p.272.
[3] Vid. p. 238.—[4] I, q. LXXVII, a. 5 c.—[5] Vid. p. 37.
[6] *Qq. dispp., De malo*, q. III, a. 1 ad 18.

XI. Potentia non potest ferri extra latitudinem sui obiecti [1].

XII. Potentia potest naturaliter ferri in id omne, quod continetur sub eius formali obiecto. Nempe, dummodo illud, quod sub huiusmodi obiecto continetur, sit proportionatum potentiae [2]. Deus enim clare visus, licet contineatur intra obiectum formale intellectus humani, quod est ens, prout est intelligibile, non continetur tamen sub eius obiecto *connaturali* et *proportionato* [3], quod est ens intelligibile per conversionem ad phantasmata; ideoque intellectus noster ut videat Deum, uti est in se, debet elevari a Deo, et per lumen gloriae confortari: « Divina substantia non sic est extra facultatem intellectus creati, quasi aliquid omnino extraneum ab ipso, sicut est sonus a visu, vel substantia immaterialis a sensu; nam ipsa Divina substantia est primum intelligibile, et totius intellectualis cognitionis principium; sed est extra facultatem intellectus creati, sicut excedens virtutem eius, sicut excellentia sensibilium sunt extra facultatem sensuum: indiget igitur confortari intellectus creatus aliquo Divino lumine ad hoc, quod Divinam essentiam videre possit [4] ».

En quomodo nullo negotio illa exsufflatur ratio, qua Deum, quippe qui maxime intelligibilis est, a mente nostra naturaliter videri ab Ontologis infertur.

XIII. Potentia, quae non redigitur in actum, est frustra [5].

XIV. Potentia, quae non potest redigi in actum, est frustra [6].

XV. Potentia, quae potest maius, potest et minus [7].

XVI. Potentia quo perfectior est, eo universalius habet obiectum. « Quanto, inquit s. Thomas, aliqua potentia est altior, tanto ad plura se extendit; unde habet communiorem rationem obiecti [8]». E. g., sensus *communis* universalius habet obiectum, quam sensus exteriores; intellectus, quippe qui perfectione excedit virtutem ima-

---

[1] Vid. p. 238.—[2] Vid. p. 229, et p. 240.
[3] Ibid. —[4] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 54.
[5] Vid. p. 146.—[6] Vid. p. 147.
[7] Vid. *Qui potest maius, potest et minus*, litt. *Q*.
[8] *Qq. dispp.*, q. un. *De An.*, a. 13 ad 4.

ginativam, universaliori gaudet obiecto. Iam obiectum universalius, quod potentiae perfectiori respondet, huiusmodi non est ratione praedicationis, sed ratione eminentis continentiae, et causalitatis [1]: quocirca ex illo effato haud recte colligi potest obiectum formale Divini Intellectus esse non iam ens increatum, sed ens, quod a creato et increato abstrahitur; siquidem hoc est universalius ratione praedicationis, illud autem est universalius ratione causalitatis, et eminentioris continentiae; haec autem universalitas, quippe quae *actualitatem* praesefert, perfectior est *universalitate praedicationis*, quae in *potentialitate* fundatur.

XVII. Potentia talis est, qualis est essentia. Falsum id est eo sensu, quatenus potentia sit substantia, si essentia sit substantia; compertum enim est potentias rerum creatarum inhaerere substantiae. Effatum itaque significat potentias non excedere conditionem et rationem essentiae, seu substantiae, sed illi respondere, ut cum ab essentia, tamquam a causa dependeant, illam in virtute agendi superare non possint; alioquin effectus praestantior esset sua causa. Hinc omnes res creatae potentia pollent finita, cum ipsarum essentia huiusmodi sit [2].

XVIII. Potentiae manifestantur per effectus. Circa quod effatum monemus 1° cum Angelico Doctore [3], potentiam agentis *univoci* totam manifestari in suo effectu; et e contrario, « potentiam agentis *aequivoci* non totam manifestari in effectus productione ». Ex quo colligitur non oportere, ut infinita Dei potentia manifestetur in hoc, quod infinitum effectum producat; Deus enim non est agens *univocum* [4]; 2° « virtutem facientis non solum considerari ex substantia facti, sed etiam ex modo faciendi, maior enim calor non solum magis, sed et citius calefacit ». Quocirca « quamvis creare effectum finitum non demonstret potentiam infinitam, tamen creare ipsum ex nihilo demonstrat potentiam infinitam [5] ».

XIX. Potentia, quae respicit finem universalem, movet potentias, quae respiciunt fines particulares. Quod s. Thomas explicat exemplo regis; siquidem « rex, quia intendit bonum commune totius regni, movet per suum

---

[1] Vid. p. 77.—[2] Vid. p. 213.—[3] I, q. XXV, a. 2 ad 2.
[4] Vid. p. 147.—[5] I, q. XLV, a. 5 ad 3. Vid. p. 122-123.

imperium singulos praepositos civitatum, qui singulis civitatibus curam regiminis impendunt [1]». Ratio autem effati ab eodem sancto Doctore haec redditur: « Omnis virtus, vel potentia superior dicitur movere per imperium inferiorem, eo quod actus inferioris ordinatur ad finem superioris; sicut aedificativa imperat caementariae, eo quod actus caementariae artis ordinatur ad formam domus, quae est finis aedificativae [2]». Exinde perspicitur cur voluntas *per modum agentis* moveat omnes animae potentias ad suos actus, praeter potentias vegetativas, quae nostro imperio non subduntur; nam « obiectum voluntatis est bonum, et finis in communi; quaelibet autem potentia comparatur ad aliquod bonum proprium sibi conveniens, sicut visus ad perceptionem coloris, intellectus ad cognitionem veri [3] ». Atque etiam cur *charitas moveat alias virtutes ad operandum*; nam « charitas habet pro obiecto ultimum finem humanae vitae, scilicet beatitudinem aeternam; ideo extendit se ad actus totius humanae vitae per modum imperii [4] ».

XX. Potentiae specificantur per actus et obiecta. Ea enim, quae suapte natura ad aliud referuntur, necessario sumunt suam distinctionem ab illo alio; quia sicut non habent aliud *esse*, quam *esse* ad aliud, ita non possunt distingui ab aliis, nisi per aliud [5]. Sed potentiae sua natura referuntur ad actiones vel producendas, vel recipiendas, et actiones ad obiecta, circa quae versantur. Ergo potentiae per actus et obiecta distinguuntur, et speciem desumunt. Sic proinde intellectus distinguitur a voluntate, quod illius actus sit intellectio, cuius obiectum est verum; huius sit volitio, cuius obiectum est bonum; atque visus distinguitur ab auditu, quod huius obiectum sit sonus, illius vero color. Attamen, ut monet s. Thomas [6], potentiarum distinctio ex obiectis non *materialiter*, quatenus nempe haec sunt res, sed *formaliter* spectatis exoritur [7]: sic visio albi et visio nigri pertinent ad eamdem poten-

---

1 I, q. LXXXII, a. 4 c.
2 *Qq. dispp., De Virt.*, q. II, a. 3 c.
3 I, loc. cit.—4 2ª 2ªᵉ, q. XXII, a. 4 ad 2.
5 *Qq. dispp. De Ver.*, q. X, a. 9 c. Vid. p. 247.
6 *Ibid.*, q. XV, a. 2 c.
7 Vid. *Obiectum formale — materiale*, p. 240.

tiam, quatenus sub *formali* ratione visibilis, idest luminis et coloris, a visu attinguntur. Rursus, « diversi actus indicant differentiam potentiarum tunc tantum, quando non possunt in idem principium referri [1] »; unde, e. g., *apprehendere* et *moveri* ad diversas potentias, e contrario, *currere* et *moveri*, *opinari* et *credere* ad eamdem pertinent potentiam [2].

XXI. Primum in unoquoque genere est causa caeterorum [3]. Hoc effatum ubique patet. Sic enim cuiuslibet generis entium Deus, Ens absolute primum, est causa; item, cum sit primum bonum, est fons omnis bonitatis, atque utpote prima veritas, est causa omnis veritatis [4]. In naturalibus, sol est causa lucis in omnibus astris, quae ad systema solare pertinent [5]. In artificialibus, prima horologii rota caeteras omnes rapit. In intellectu, et voluntate, prima cognitio, scilicet notitia primorum principiorum, est fons et origo omnium scientiarum; et prima volitio, scilicet amor ultimi finis, est principium et radix omnium volitionum. In moralibus, prima virtus, scilicet prudentia, caeteras virtutes regit et movet. In politicis, prima dignitas, scilicet regia, constituit caeteras, etc. Evidenti autem ratione ipsum effatum evincitur. Natura enim ordinate procedit; atqui ordinis fundamentum constituit dependentia posterioris a priori; atque dependentiae fundamentum constituit causalitas; ergo, ut servetur ordo in rebus, necesse est posteriora dependere a prioribus, proindeque primum in quolibet genere esse causam caeterorum. Exinde patet hic sermonem fieri de primo, cum quo caetera connexionem habent. Unde nec primus Angelorum est illorum causa.

XXII. Primum movens debet esse immobile. Omne enim, quod movetur, ab alio moveatur oportet. Iam vero si illud, quod movet, ab alio movetur, et hoc rursus ab alio, ita ut numquam deveniatur ad primum movens omnino immobile, procederetur *in infinitum* in moventibus et motis. At si ita esset, nullus omnino daretur motus. Nam ad quemcumque motum concurrere deberet infinita series moventium et motorum; et ultimum movens non

---

1 *Ibid.*, q. XV, a. 1 c.—2 *Ibid.*, a. 2 ad 12.
3 Vid. p. 110.—4 Vid. s. Thom., I, q. II, a. 3 c.
5 Vid. p. 268.

moveret, nisi quia motum ab alio, et hoc ab alio, et ita porro in infinitum. Infinitum autem pertransiri nequit, alioquin non esset infinitum. Non ergo daretur neque primum, neque ultimum movens, ideoque nullus esset motus. Quemadmodum in horologio, si infinitae essent rotae, quarum quaelibet ab alia penderet, nulla posset neque primo, neque ultimo movere, sicque nulla moveretur. Patet igitur 1° in moventibus et motis deveniendum esse ad primum movens; 2° hoc debere esse immobile. Ex qua immobilitate primi Motoris optime infertur ipsum esse Deum. Quod enim est omnino immobile, habeat necesse est omnes possibiles perfectiones, nam si vel minima careret, posset eam acquirere, ideoque non esset omnino immobile. Ens autem quod omnes possibiles perfectiones actu possidet, cum sit infinite perfectum, est solus Deus [1]. Quonam autem sensu primum movens dici possit movere seipsum, alibi explicatum est [2].

XXIII. Primum movens in quolibet genere est non motum in illo genere motus. E. g., in naturalibus « primum alterans est non alteratum: Similiter patet de intellectualibus, quia motus rationis discurrentis procedit a principiis [3] »; seu « intellectus ex certitudine principiorum, quibus immobiliter assentit, procedit ratiocinando ad conclusiones [4] ». Quod idem effatum enunciari etiam potest hunc in modum: « Primum agens in quolibet genere ita est influens, quod non est recipiens in genere illo; sicut sol illuminat, sed non illuminatur, et ignis calefacit, sed non calefit [5] »; vel etiam ita: « Motus omnis, uti paulo ante diximus, ab immobili procedit [6] »; cuius ratione s. Augustinus inquit: « Moventur (Angeli) Eius (Dei) imperio temporaliter, Illo non temporaliter moto [7] ».

XXIV. Primum principium activum est maxime in actu. Cum enim omne agens, quatenus agens, sit in actu [8], sequitur ut primum principium activum sit maxime in actu, nempe maxime perfectum, eatenus enim est ali-

---

[1] Vid. s. Thom., I, q. II, a. 3, et *Contr. Gent.*, lib. I, c. 13.
[2] Pag. 204.—[3] *In lib. III Sent.*, Dist. XXVII, q. I, a. 3 *sol.*
[4] *Ibid.* ad 1.—[5] 3, q. XXII, a. 4 c.
[6] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XV, a. 1 c.
[7] *De Gen. ad litt.*, lib. VIII, c. 24, n. 45.
[8] Vid. p. 40.

quid perfectum, quatenus est in actu, quippe quod potentia sine actu imperfecta est [1].

XXV. Principia oportet manere. Ratio est, quia « natura in omnibus suis operibus bonum intendit, et conservationem eorum, quae per operationem naturae fiunt; et ideo in omnibus naturae operibus semper principia sunt permanentia, et immutabilia, et rectitudinem conservantia..., non enim posset esse aliqua firmitas, et certitudo in his, quae sunt a principiis, nisi principia essent firmiter stabilita ». E. g., « omnis specifica cognitio derivatur ab aliqua certissima cognitione, circa quam error esse non potest, quae est cognitio primorum principiorum universalium, ad quae omnia illa cognita examinantur, et ex quibus omnibus omne verum approbatur, et omne falsum respuitur; in quibus si aliquis error posset accidere, nulla certitudo in tota sequenti cognitione inveniretur[2] ».

XXVI. Priori remoto, removetur posterius. Id quidem tunc evenit, cum posterius ex eo priori tantum sequitur. Quod si posterius ex pluribus consequi possit, tunc non removetur ex eo quod unum ex prioribus sit remotum: « Sicut, si induratio possit fieri et a calido, et a frigido, nam lateres indurantur ab igne, et aqua congelata induratur a frigore, non oportet quod, remoto calore, removeatur et induratio [3] ».

XXVII. Prius includitur in posteriori. Scilicet in iis, quae de aliqua re praedicantur, semper superiores gradus cum suis proprietatibus includuntur in inferioribus, ut vivens in animali; animal in homine, et homo cum duobus aliis in Petro.

XXVIII. Prius non dependet a posteriori. Nempe in illo genere, in quo est prius; sed potest dependere in alio genere. E. g., substantia, etsi sit prior quantitate, prout est ens, et subiectum, tamen est posterior ipsa, prout est divisibilis, quia proprium munus quantitatis est distribuere in partes, ideoque distribui in partes non potest aliis rebus convenire, nisi per quantitatem.

XXIX. Privatio non cognoscitur per propriam spe-

---

[1] Vid. s. Thom., I, q. IV, a. 1 c. Hoc effatum respondet illi, quod n. XXII explicavimus, *Primum movens debet esse immobile.*

[2] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XVI, a. 2 c.

[3] S. Thom., 1ª 2ae, q. XV, a. 2 ad 2.

CIEM : SED PER ALIENAM, *seu*, PRIVATIO COGNOSCITUR PER HABITUM, NEMPE FORMAM. « Privatio non cognoscitur, nisi per habitum oppositum; sicut tenebrae cognoscuntur per cognitionem lucis [1] ». Sane, quaelibet res per suum *esse* intelligitur [2]; sed privatio, et idem dicas de negatione, cum aliquid *non esse* denotet, non habet *esse* sui proprium, sed ad *esse* rei, cuius absentiam significat, revocatur [3]: ergo privatio, et negatio non cognoscuntur per se, sed per *esse* affirmationis, ad quod revocantur: « Quia privationes non habent essentiam aliquam, nisi per habitum, in eodem genere esse habent, in quo et habitus, per reductionem [4]». Quare terminus, qui refertus ad conceptum privationis, vel negationis, non est non ens, sed ens, quod tollitur, quia intellectus intelligit non ens per ens, cui opponitur. E. g., cum intellectus plantam tamquam *non sentientem* concipit, obiectum, seu terminus huius conceptionis negativae non est *non sentiens*, sed *sentiens*, quod particula negans *non* tollit.

XXX. PRIVATIO NON EST PER ACCESSUM, SED PER RECESSUM. Sicut enim forma est quaedam perfectio, ita privatio in quadam *remotione* consistit [5]. Hinc sicut quaelibet perfectio iudicatur bona, vel melior esse, prout magis, vel minus accedit ad terminum perfectum; ita de privatione iudicatur per recessum a termino. Quare ex eo quod bonum et melius unumquodque dicitur, prout minus, vel magis accedit ad summum Bonum, non sequitur, ut malum aliquid sit, vel peius, prout minus, vel magis accedit ad summum malum; neque ex eo, quod bona, quae in mundo sunt, ad aliquid, quod est per essentiam suam bonum, reducuntur, etiam mala ad aliquid, quod est per essentiam suam malum, reduci consequitur [6].

XXXI. PRIVATIO NON RECIPIT MAGIS ET MINUS. Nempe, *secundum se*; sed potest recipere magis et minus ratione eius oppositi, seu ex parte eius, quod remanet de habitu contrario, ut patet in aegritudine, turpitudine et aliis hu-

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XXXVI, q. I, a. 2 *sol*. Vid. *Contrariorum eadem est scientia et ratio*, p. 87-88.

[2] Cf p. 233-234.—[3] Cf p. 231.

[4] S. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XXIV, p. 1, q. II, a. 1 *ad arg.* Cf p. 87-88.

[5] Vid. p. 207.—[6] Vid. s. Thom., I, q. XLIX, a. 3 ad 3.

iusmodi [1]. E. g., « claudus dicitur magis et minus, quia non totaliter privat virtutem gradiendi ; similiter et iniustus magis et minus [2] ». Quare sermo hic est de privationibus *non puris* [3] : privationes enim *purae* nullo modo recipiunt magis et minus. E. g., « non minus est mortuus aliquis primo die mortis, et tertio, vel quarto, quam post annum, quando cadaver iam fuerit resolutum [4] ».

XXXII. Progressus in infinitum dari non potest. Hoc praecipue attinet ad causas *moventes*, nempe *efficientem* et *finalem*[5], atque a s. Thoma passim demonstratur in hunc modum : Si procederemus *in infinitum*, numquam ad primum movens deveniremus [5]; at in iis, quae sunt invicem ordinata, subtracto primo, removentur media, quae a primo dependent; et, subtractis mediis, removetur ultimum, quod a medio dependet : ergo ex processu in infinitum sequeretur ut nec causae mediae, nec effectus ultimus essent [6]. Illud autem monet sanctus Doctor, huiusmodi effatum vim habere quoad causas, quae *per se* requiruntur ad aliquem effectum, seu quarum posterior indiget influxu superioris, ut agere possit, sicut si lapis moveretur a baculo, et baculus a manu, et sic in infinitum: « sed per accidens in infinitum procedere in causis agentibus non reputatur impossibile »;nempe potest dari *processus in infinitum* in causis agentibus, quarum una actuali influxu superioris non indiget ut agere possit, « ut puta si omnes causae, quae in infinitum multiplicantur, non teneant ordinem, nisi unius causae, sed earum multiplicatio sit per accidens : sicut artifex agit multis martellis per accidens, quia unus post unum frangitur ; accidit ergo huic martello, quod agat post actionem alterius martelli: Et similiter accidit huic homini, in quantum generat, quod sit generatus ab alio, generat enim in quantum homo, et non in quantum est filius alterius hominis ; omnes enim homines generantes habent gradum unum in causis efficientibus, scilicet gradum particularis generantis. Unde non est impossibile, quod homo generatur ab homine in

1 I, q. XI, a. 4 ad 1.
2 S. Bonav., *In lib. IV Sent.*, Dist. XVIII, p. 2, a. I, q. 4 *ad arg.*
3 Cf p. 273. — 4 1ª 2ªᵉ, q. LXXIII, a. 2 c.
5 Vid. p. 284-285.
6 Vid. I, q. II, a. 3 c., et 1ª 2ªᵉ, q. I, a. 4 c.

infinitum; esset autem impossibile, si generatio huius hominis dependeret ab hoc homine, et a corpore elementari, et a sole, et sic in infinitum [1] ». Ex quibus tamen verbis intelligitur in causis *processum* etiam *per accidens in infinitum* repugnare, si prima Causa tollatur. Denique in actibus intellectus non est absurdus progressus in infinitum, non quidem *actu*, sed *syncategorematice* [2], siquidem intellectus noster numquam tot intelligit, quin plura possit intelligere, atque insuper, cum cognoscit actum suum, aliquo actu illum cognoscit, et iterum illum alio actu [3].

XXXIII. Proportio nulla est inter finitum, et infinitum. Non potest quidem esse proportio *entitatis* seu *secundum commensurationem*, quia infinitum indeterminate excedit infinitum. « Proportio, inquit s. Thomas, secundum primam nominis impositionem significat habitudinem quantitatis ad quantitatem secundum aliquem determinatum excessum, vel adaequationem [4] ». Quocirca, cum de infinito sermo est, non valent rationes et proportiones a finitis desumtae, sed plane alius conceptus est efformandus. Attamen potest dari inter finitum et infinitum proportio *habitudinis*, seu *ordinis* [5]. Proportionis nomen, subdit sanctus Doctor, « ulterius translatum est ad significandum omnem habitudinem cuiuscumque ad aliud, et per hunc modum dicimus, quod materia debet esse proportionata ad formam [6] ». Hinc illud etiam effatum intelligitur, Creatura distat a Deo in infinitum. « Verum est, inquit s. Bonaventura, de distantia per recessum ab aequalitate et participatione aeternae naturae; quia nihil univocum est creaturae ad Creatorem, in nullo enim creatura Creatori potest aequari. Sed non habet veritatem de distantia, quae attenditur per oppositionem ad convenientiam secundum rationem ordinis et imitationis. Nam rationalis creatura immediate in Deum ordinatur, et expressissime inter creaturas Deum imitatur; et ratione huius assimilationis et convenientiae habet rationem imaginis, et congruitatem respectu Divinae unionis [7] ».

---

[1] I, q. XLVI, a. 2 ad 7.

[2] Vid. p. 58. — [3] I, q. LXXXVI, a. 2 c.

[4] *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. II, a. 1 ad 6.

[5] Vid. p. 275. — [6] *Loc. cit.*

[7] *In lib. III Sent.*, Dist. II, a. I, q. 1 *ad arg.* Cf *In lib. II Sent.*, Dist. XVI, a. I, q. 1 *ad arg.*

XXXIV. Proprietas intensior est, cum appropinquat suae origini. Hoc, ait s. Bonaventura, « verum est de proprietate, quae dicit naturam et positionem, et de illa, quae habet continuari cum sua origine; sicut est in virtute movente, et luminis effusione. Aliter non habet veritatem, sicut patet; nam candela inflammata ab alia ita bene inflammabit, sicut inflammabat illa ». Quare perperam ex illo effato arguitur, « quod, cum corruptio originalis ab Adam producatur, tamquam a fontali principio et radice, quanto aliquis est Adae proximior, tanto originalis culpa sit in eo intensior ». Nam « utrumque deficit in proposito, tum quia illa carnis foeditas plus dicit rationem privationis, quam positionis; tum quia etiam illius foeditatis transfusio est per generationem, in qua generatum primum, et secundum habet eamdem vim, quam habebat generans primum [1] ».

XXXV. Proprietatum deletio est naturae negatio. Sermo hic fit de *proprio* stricto sensu accepto, quod nempe quartum praedicabile constituit [2]. Porro huiusmodi *proprium* non potest revera a suo subiecto separari. Si enim ab homine tollas, e. g., capacitatem discendi, hominem ipsum necessario sustuleris, quia haec proprietas indissolubili nexu cum hominis natura cohaeret, ab eaque proxime et necessario emanat. Hinc etiam illud:

Propria sunt secunda naturae momenta. Attamen *logice*, seu nostra cogitatione potest *proprium* a suo subiecto separari, non quidem abstractione *negativa*, qua *proprium* de subiecto negatur, sed abstractione *praecisiva*, qua cogitatur unum, non cogitando de altero [3].

XXXVI. Proprium primo inest speciei. Scilicet inest *primo* speciei, tamquam subiecto convenientiae, quia proprium maxime emanat ab essentia speciei. Ita homo est primum subiectum *risibilitatis*, quae per et propter hominem Socrati, Platoni, et aliis individuis convenit. At non inest *primo* speciei, tamquam subiecto existentiae. Ita enim *primo* inest, seu *inexistit* individuis, quae reipsa existere dicuntur.

---

1 *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIII; a. I, q. 2, *ad arg.*

2 Vid. p. 276.

3 Quid sit abstractio *negativa* et *praecisiva* explicatum est p. 6. Vid. s. Thom., *Qq. dispp.*, q. un. *De spir. creat.*, a. 2 ad 7.

XXXVII. Propter quod unumquodque tale, et illud magis. E. g., id quod est ratio diligendi, magis diligitur, quam id, quod propter hanc rationem diligitur. Item: Principia, quae sunt ratio cognoscendi, magis cognoscuntur. Rursus, « Calor est magis in igne, quam in corpore mixto, quia propter ignem est in corpore mixto [1]». Ut autem hoc axioma veritate potiatur, requiritur: 1° ut ea, inter quae fit comparatio, *formaliter* talia dicantur. Hinc ex eo quod homo est doctus propter philosophiam, non sequitur ut philosophia magis docta sit; nam philosophia *formaliter* non dicitur docta. Quae conditio ita magis explicatur; nempe oportet ut effectus et causae communicent in eadem denominatione, et dicatur unum esse tale propter aliud, non quomodocumque, sed quia illud etiam est tale, ita ut ex denominatione unius nascatur denominatio alterius; e. g., eo quod luna est lucida, quia sol est lucidus, recte infertur solem esse magis lucidum, quia non tantum propter solem, sed etiam propter lucem solis luna lucet, ita ut ipsa ratio, seu denominatio, in qua causa et effectus communicant, sit causa cur aliquid sit tale. E contrario perperam ita arguitur: lapis est albus propter albedinem; ergo albedo est magis alba: sanguis funditur propter sanitatem; ergo sanitas magis funditur: homo intelligit propter species; ergo species magis intelligunt; siquidem haec non communicant in eadem ratione et denominatione, nec enim albedo est alba, neque sanitas funditur, nec species intelligunt [2]. 2° Illud effatum « veritatem habet, si intelligatur in his, quae sunt unius ordinis: puta in uno genere causae. Puta, si dicatur, quod sanitas est desiderabilis propter vitam, sequitur, quod vita sit magis desiderabilis. Si autem accipiantur ea, quae sunt diversorum ordinum, non habet veritatem; ut si dicatur, quod sanitas est desiderabilis propter medicinam, non ideo sequitur, quod medicina sit magis desiderabilis: quia sanitas est in ordine finium, medicina autem in ordine causarum efficientium [3] ». Item, ex eo quod Deus est causa omnis nostrae cognitionis non sequitur esse id, quod primo et

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XII, q. I, a. 2 ad 2.

[2] Vid. s. Thom., *In lib. III Sent.*, Dist. XXVIII, q. I, a. 1 ad 2, et *Qq. dispp.*, *de Ver.*, q. X, a. 9 ad 3.

[3] I, q. LXXXVII, a. 2 ad 3.

*

maxime a nobis cognoscitur; nam « propter Deum alia cognoscuntur non sicut propter primum cognitum, sed propter primam cognoscitivae virtutis causam [1] ». 3° Oporset, ut ea, inter quae fit comparatio, huiusmodi sint, ut tuscipiant magis et minus; ob quam rationem etsi pater sit causa *esse* hominis in filio, haud consequitur *esse* hominis magis in patre, quam in filio inveniri. 4° Illud effatum « verificatur, quando illud, quod convenit alicui propter aliquid aliud, est diversum in utroque ». Quocirca « quamvis Filius habeat a Patre hoc, quod spirat Spiritum Sanctum, nihilominus tamen non est hoc diversum in Patre et Filio, quia eamdem virtutem spirativam, quam Pater habet, Filio communicat; et ideo per illam aequaliter Pater, et Filius Spiritum Sanctum spirant. Et si etiam non esset una numero, sed specie tantum, ratio non valeret; sicut patet in omnibus univocis generationibus; non enim pater Sortis plus influit in filium Sortis, quam Sortes [2] ».

Q

DISTINCTIONES

1. Qualitas essentialis—accidentalis. *Qualitas essentialis* est id, quod determinat ipsam rei essentiam, nempe *differentia specifica*, quae proinde praedicari dicitur in *quale quid* [3]. Hoc sensu *qualitas* latissime sumitur. *Qualitas accidentalis* dupliciter accipitur: 1° pro omni accidente, quod subiectum suum aliquo modo afficit; hinc *accidens* praedicari dicitur in *quale*, sive *necessario*, si sit accidens *speciei*, sive *contingenter*, si sit accidens *individui* [4]. Hoc modo *qualitas* paulo strictius usurpatur: 2° Pro certo tantum genere accidentium, quorum nempe proprium est *simpliciter*, seu per se substantiam disponere, sive *modificare*, nempe quatenus eo ipso, quod in substantiam novum modum *essendi* inducit, ipsam *qualem* efficit, puta esse

[1] I, q. LXXXVIII, a. 3 ad 2.
[2] *In lib. I Sent.*, Dist. XII, q. I, a. 2 ad 2.
[3] Vid. p. 174-175.
[4] Ibid. Discrimen inter accidens *speciei*, et *individui* explicavimus p. 8.

doctum, aut doctrinae expers. Qualitas hoc sensu strictissime accipitur, atque constituit quartum *praedicamentum*, quod complectitur *habitum* et *dispositionem* [1]; *potentiam* et *impotentiam* [2]; *passionem* et *patibilem qualitatem* [3]; *formam* et *figuram* [4].

II. Quantitas continua—discreta. *Quantitas continua* ea est, cuius partes vinciuntur et cohaerent aliquo termino communi, qui nempe nullius partium, quas nectit, proprius est, sed finis est prioris partis, et principium posterioris; e. g., linea et quaevis magnitudo. *Discreta* est ea, cuius partes nullum habent nexum inter se communem, sed singulae a singulis seiunguntur, ut numerus, et quaevis multitudo [5].

III. Quantitas dimensiva—virtualis. *Quantitas dimensiva* est quantitas proprio sensu accepta, seu quae consistit in divisibilitate partium, ac proinde ad substantias corporeas pertinet, et constituit *praedicamentum* quantitatis [6]. Dicitur autem *dimensiva* ob tres dimensiones longitudinis, latitudinis, et profunditatis quas habet; vel quantitas *molis*, quia corporis propria est. *Quantitas virtualis* est quae metaphorice sumta substantiis spiritualibus accommodatur, atque earum virtutem, seu perfectionem significat, vel quoad naturam, vel quoad durationem, vel quoad vim agendi. Sic Angelus hominem excedens in perfectione dicitur habere maiorem *quantitatem virtutis*: in iis enim, quae non mole sunt magna, hoc dicitur maius esse, quod melius est. Sic etiam aequalitas, quae est proprietas quantitatis, « intelligitur in Patre, et Filio, et Spiritu Sancto, in quantum nullus horum aut praecedit ae-

---

1 P. 157-158.—2 Vid. p. 261.

3 Vid. p. 253-254.—4 Vid. p. 127.

5 « Continua porro definiunt, Ea, quorum partes communi aliquo termino copulantur. Nam cum lignum aliquod bicubitum sit, hoc est duos cubitos habeat, unius cubiti finis, et alterius cubiti principium unum est. Cohaerent enim inter se, atque coniuncta sunt, non autem sunt ab invicem divisa. At vero discreta ea sunt, quorum partes non copulantur communi aliquo termino; ut in decem saxis. Nam si quinque et quinque numeres, communem terminum, qui copulet, nullum invenies. Etenim si aliquid dederis, quod inter quinos et quinos medium interponatur, iam fiunt undecim, et non decem »; s. Damasc., *Dialect.*, c. 49.

6 Vid. p. 265-266.

ternitate, aut excedit magnitudine, aut superat potestate [1]». Unde perspicitur, quomodo *in Divinis* sit summa aequalitas. « Quantitas, ad rem inquit s. Bonaventura, dicitur dupliciter, proprie, scilicet quantitas molis, et translative, quantitas virtutis; et quia illa (*aequalitas*) est propria passio quantitatis, aequalitas consequitur utramque quantitatem; ergo ubi est ponere quantitatem virtutis, ibi est ponere aequalitatem, vel inaequalitatem. Haec autem quantitas virtutis ponitur in spiritualibus, et summe reperitur in Divinis, quia haec quantitas non repugnat simplicitati, sed consonat; similiter nec aequalitas consequens istam quantitatem [2] ».

IV. Quantitas fluens—permanens. *Fluens*, quae tamen proprie non est species quantitatis, est illa, cuius partes non existunt simul, sed una succedit aleri; ut tempus et motus; e. g., *quantitas* horae non habet simul suas partes, sed una alteri succedit; proindeque ipsa est *fluens*. *Quantitas permanens* est illa, cuius partes simul existunt, ut linea, superficies, corpus. Ubi observandum est, corpus vel *physice* vel *mathematice*, spectari posse; *physice* quidem, quatenus est quoddam compositum ex materia et forma; *mathematice* quatenus in eo consideratur trina dimensio in longum, latum et profundum; e. g., quantitas corporis humani vocatur a mathematicis *corpus*, quia extenditur in longum, latum et profundum. Porro hoc secundo modo *corpus* pertinet ad praedicamentum *quantitatis*; nam priori modo spectat ad praedicamentum *substantiae* [3].

V. Qua tale—Materialiter [4].

VI. Quidditative—Accidentaliter [5].

VII. Quid nominis—Quid rei [6].

VIII. Quies desiderii—Quies motus. « Quies desiderii

---

1 S. Fulgent., *De Fide ad Petrum*, c. 1.

2 *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, p. 1, a. I, q. I *resol.*

3 De utroque corpore s. Basilius ita loquitur: « Philosophi hoc corpus dicunt firmum, quod quasi solidum est, et plenum, quod ita appellatur, ut a mathematico distinguatur. Est autem mathematicum, quod in solis consistit dimensionibus, in latitudine, inquam, profunditate, et longitudine »; *Hexaëm.* Hom. V.

4 Vid. *Formaliter — Materialiter*, p. 134.

5 Vid. *Essentialiter — Accidentaliter*, p. 9.

6 Vid. *Definitio nominis — Definitio rei*, p. 92.

est quando desiderium sistit in aliquo, propter quod omnia facit, et quaerit, et non desiderat aliquid ulterius; et hoc modo voluntas iusti quiescit in via in Deo. Quies autem motus est quando pervenitur ad terminum quaesitum; et ista quies voluntatis erit in patria [1] ».

IX. Quies privativa—positiva. *Quies privativa* est privatio motus, e. g., permanentia lapidis in manu; item vita otiosa; nam « sicut operatio, quamvis improprie, motus dicitur [2]; ita *cessatio* a quacumque operatione quies vocatur [3] ». Unde illud: *otium parit vitae taedium*, *et est importunum negotium*. *Quies positiva* est permanentia rei in statu naturali; v. g., natatio piscium; est enim actio secundum naturam. Hac ratione canit Poeta: *Deus nobis haec otia fecit.*

X. Quo — Quod; *vel* Ut quo — Ut quod. Dicuntur 1° de principio aliquid producente. *Principium quod* est persona, vel totum compositum agens. Hoc sensu dicitur: *Actiones sunt suppositorum* [4]. *Principium quo* est virtus, qua actio producitur. Rursus *principium quo* vel *proximum* est, vel *remotum*. *Proximum* est virtus, ex qua immediate elicitur actio; *Remotum* autem est radix facultatis, a qua immediate elicitur actio. Ex. gr., in actibus intellectus et voluntatis, persona Petri est *principium quod*; natura humana est *principium quo remotum*; intellectus et voluntas *principium quo proximum*. 2° Dicuntur de termino alicuius productionis. Scilicet terminus *ut quod* est ipsa tota res, quae producitur. Terminus productionis *ut quo* consistit in aliquo ex principiis, unde res constituitur. E. gr., persona Petri est terminus eius generationis *ut quod*; eius autem natura est terminus *ut quo*. 3° Obiectum *ut quod* est illud ipsum, ad quod potentia, vel scientia spectat. Obiectum *ut quo* est propria ratio, propter quam potentia, vel scientia circa aliquid versatur. Vel obiectum *quod* est illud, quod in scientia demonstratur. Obiectum *quo* consistit in mediis, quibus probantur conclusiones in eadem scientia [5]. 4° *Ut quod* significat subiectum,

---

1 *In lib. I Sent.*, Dist. I, q. IV, a. 1 ad 5.
2 Vid. p. 204-205.
3 *In lib. II Sent.*, Dist. XV, q. III, a. 2 *sol.*
4 Vid. p. 34.
5 Vid. *Obiectum materiale — formale*, p. 240.

cui proprie convenit aliquod attributum, vel quaedam denominatio : *ut quo* indicat rationem, propter quam subiectum est, vel denominatur tale; e. g., hic terminus *albus*, si accipiatur *ut quod*, significat parietem, vel aliud, quod dicitur album; sin autem *ut quo*, denotat ipsam albitudinem. Hoc sensu terminus acceptus *ut quod* dicitur etiam usurpari *in recto*, *ut quo*, *in obliquo* [1]. 5° Denique: Species, per quam fit cognitio alicuius rei, est *obiectum*, *quo* illa cognoscitur; res autem a specie repraesentata est *obiectum quod*. « Species visibilis, ait s. Thomas, non se habet, *ut quod* videtur, sed *ut quo* videtur [2] ». Et alibi : « Species intelligibiles, quibus intellectus possibilis fit in actu, non sunt obiectum intellectus; non enim se habent ad intellectum , sicut *quod* intelligitur, sed sicut *quo* intelligit [3] ». Sane, species non est terminus, in quem cognitio fertur, sed dumtaxat principium, ex quo facultas cognitrix determinatur ad percipiendam rem ab ipsa specie repraesentatam. Quare, etsi anima cognoscat res per species, tamen illas in seipsis cognoscit: « Cognoscere res per earum similitudines in cognoscente existentes, est cognoscere eas in seipsis [4] ». Et B. Albertus M.: « Sensus per hoc, quod species est sensibilium, sensibilia immediate accipit [5] ».

Q

EFFATA

I. QUALIS EST ESSENTIA, TALIS EST POTENTIA [6].

II. QUALIS MODUS ESSENDI, TALIS MODUS OPERANDI [7].

III. QUALIS UNUSQUISQUE EST, TALIS FINIS VIDETUR EI. Illud enim, quod apprehenditur velut bonum atque conveniens, movet voluntatem; quod patet ex illo : *Omne agens agit propter bonum* [8]. At potest aliquid diverso modo appre-

---

[1] Vid. p. 175.

[2] *Qq. dispp.*, q. un. *De Sp. creat.*, a. 9 ad 6.

[3] *In lib. III De An.*, lect. VIII.

[4] I, q. XII, a. 9 c.

[5] *In Eth.*, lib. IV, tract. II, c. 18. Cf Sanseverino , *Phil. Christ.* etc. *Dynam.* , vol. I, c. II, a. 5 , p. 390 sqq , et vol. II, c. III, a. 4, p. 598, Neapol. 1862.

[6] Vid. p. 282.—[7] Vid. p. 213.—[8] Vid. p. 246.

hendi velut bonum et conveniens, prout diversa est conditio eius, cui illud obiicitur: E. g., ei, qui ira concitatur, videtur aliquid bonum, quod huiusmodi non videtur ei, cuius animus huiusmodi commotione non afficitur. Ergo finis, seu id, quod movet voluntatem, talis est, qualis est unusquisque [1].

IV. Qualitas est nobilior quantitate. Tum quia qualitas nobilioribus convenit substantiis, quantitas autem tantum corporeis; tum quia qualitas nobiliorem, quantitas ignobiliorem compositi partem sequitur; nam qualitas ex forma, quantitas ex materia fluit. Non est autem qualitas prior quantitate. Nam licet forma, quam qualitates comitantur, praestantior sit materia, quae quantitatem secum defert; tamen quantitas prior qualitate est; siquidem ordine naturae prius oportet subesse materiam, quam forma illi adveniat, nec intellectus capere potest, quod in generatione rerum forma materiei praecedat [2].

V. Qualitas fundat similitudinem, et dissimilitudinem. Scilicet per qualitatem res dicuntur similes, aut dissimiles. E. g., duo equi, si sint eiusdem coloris, dicuntur similes [3]. Illud autem admonere est, a qualitate res *per se* dici similes; *per accidens* dissimiles. Dissimilia enim proprio et stricto sensu accepta dicuntur non tam propter qualitates, quam propter qualitatis, quae uni subiecto inest, in altero defectum. Insuper « similitudo et dissimilitudo attenditur non solum secundum eamdem, vel diversam qualitatem, sed etiam quantum ad eumdem, vel diversum participandi modum [4] », neque solum aliqua *similia* dicuntur « ex eo quod participant unam formam, sicut duo albi albedinem », sed etiam « ex eo quod unum, quod participative habet formam, imitatur illud, quod essentialiter habet; sicut si corpus album diceretur simile albedini separatae, vel corpus mixtum igneitati ipsi igni [5] ». Haec postrema similitudo esse dicitur *secundum analogiam*, atque ratione ipsius dicuntur creaturae Deo quodammodo similes esse [6].

---

[1] Vid. s. Thom., 1ª 2ªᵉ, q. 9, a. 2 c.
[2] Vid. p. 143.—[3] Vid. p. 13.
[4] 1ª 2ªᵉ, q. LII, a. 3 c. Vid. p. 252.
[5] *In lib. I Sent.*, Dist. LXVIII, q. I, a. 1 *sol.*
[6] I, q. IV, a. 3 c. « Nam ipsi scitis, et nemo dubitaverit simile

VI. Qualitas habet contrarium. Haec altera proprietas non pertinet ad qualitates, quae sub diversis sunt generibus, scientia enim non pugnat cum virtute, sed cum ignorantia. Pertinet itaque ad quasdam qualitates sub eodem genere contentas; e. g., calor et frigus, virtus et vitium, valetudo et morbus inter se pugnant. Diximus *ad quasdam*; nam nec figura, e. g., figurae, nec forma formae adversatur. Potest etiam ipsum effatum explicari, quatenus quicquid *per se* contrarium est alteri, proprie est qualitas. Licet autem actiones et passiones quoque contrarium habere dicantur, id tamen, quemadmodum plerique existimant, non per se actioni et passioni convenit, sed ratione qualitatum, quae actionum, et passionum termini sunt; ut dealbatio denigrationi est contraria, quia albedo nigrori contraria est.

VII. Qualitas suscipit magis et minus. Siquidem qualitas potest *intendi*, aut *remitti*; e. g., modicus calor crescit, et fit maior; contra, magnus calor minuitur. Ubi haec tria adnotanda sunt: 1° Huiusmodi proprietas non convenit omnibus qualitatibus; e. g., figura non intenditur, nec remittitur; quocirca unum triangulum, quamvis possit esse maius, idest magis extensum altero, tamen non est magis triangulum, quam alterum: « Magis et minus non invenitur . . . in figuris, puta triangulare, et quadratum [1] », siquidem ea, quae participant rationem trianguli, aeque eam participant. 2° Hoc valet, si nomina concreta adhibeantur, non vero si abstracta; scilicet non ipsae

---

non de substantiis, sed de figuris et qualitatibus dici. De substantiis enim non similitudo, sed identitas dici debet. Homo igitur homini similis dicitur non secundum substantiam, sed secundum habitum et figuram; quod ad substantiam enim eiusdem naturae sunt. Rursum homo cani nequaquam dissimilis dicitur, sed diversae naturae. Ergo quod eiusdem naturae est, etiam consubstantiale est; et quod diversae naturae, diversae etiam substantiae. Quapropter qui dicit similem secundum substantiam, ex participatione similem dicit; similitudo enim est qualitas, quae substantiae accidere potest. Hoc autem opificiis proprium fuerit; ea enim ex participatione Deo similia efficiuntur. Nam, cum, ait, apparuerit Ille, similes Ei erimus, scilicet non substantia, sed filiorum adoptione, quam per Eum participamus »; s. Athan., *De Synodis Arimini in Italia, et Seleuciae in Isauria celebratis*, n. 53.

[1] *Qq. dispp., De virtut.*, q. I, a. 2 c.

qualitates, quatenus qualitates sunt, sed quatenus in subiectis sunt, intentionem, aut remissionem capere possunt; e. g., dicitur aliquid magis, aut minus calidum, magis, aut minus iustum; non vero magis, aut minus calor, magis, aut minus iustitia. Et sane, iustitia una est, et eamdem, simplicemque habet essentiam, quae definitione eius explicatur; dicitur tamen unus alio iustior, aut minus iustus, quia magis, aut minus iustitiam illam participat: « Qualitates in abstracto signatae, quia signantur per modum substantiae, nec intenduntur, nec remittuntur; non enim dicitur albedo magis et minus, sed album [1]». 3° *Intensionem* non fieri per additionem similis in specie; « sicut non oportet quod albedo albedini addatur ad hoc quod fiat magis album [2]»; sed « causatur intentio ex hoc, quod illud, quod intenditur, magis perfectum invenitur, et opposito impermixtius [3] ».

VIII. Qualitatis non est qualitas [4].

IX. Quando alterum praedicatur de altero, tamquam de subiecto, quidquid dicitur de praedicato, de subiecto quoque dicitur. Ita quia *homo* praedicatur de Petro, et *animal* de homine, et *vivens* de animali, et de vivente *substantia*, praedicabitur quoque de Petro *animal*, *vivens*, *substantia*. Nam praedicatum sine iis, quae notionem eius constituunt, subiecto inesse non potest, ac proinde ea, quae praedicato insunt, etiam subiecto, cui illud attribuitur, inesse oportet [5]. Ut autem hoc effatum vim suam habeat, haec duo expostulantur: 1° Ut illud, quod de praedicato subiecti dicitur, dicatur *universaliter* et *coniunctim*; hinc ex eo, quod homo est animal, atque animal est rationale, et irrationale, non sequitur, ut homo sit rationalis et irrationalis; nam rationale et irrationale conveniunt homini *divisim*, non *coniunctim*. 2° Ut eadem sit *suppositio* [6], nec subsit aequivocatio: hinc ex eo, quod animal praedicatur de homine, atque genus de animali, non sequitur, ut homo sit genus, nam praedicatio animalis de

---

[1] *Ibid.*
[2] *In lib. IV Sent.*, Dist. XVI, q. III, a. 2, *sol.* 1 ad 1.
[3] *In lib. II Sent.*, Dist. XLII, q. I, a. 1 ad 2.
[4] Vid. *Accidentis non est accidens*, p. 26.
[5] Vid. s. Thom., I, q. XXVIII, a. 3 c.
[6] Quid nomine *suppositionis* intelligatur, explicabitur litt. *S*.

homine est *realis*, praedicatio autem generis de animali est *intentionalis* [1], ideoque mutatur suppositio. Item inferri nequit Herodem esse animal quadrupes, ex eo quod vulpes est animal quadrupes, et Herodes est vulpes: esse enim vulpem non praedicatur de Herode *proprie*, sed *metaphorice*. Quare s. Thomas monuit illud effatum intelligendum esse de iis, quae praedicantur *per se*, hoc est secundum propriam rationem seu *naturam* [2].

X. Quantitas fundat rerum aequalitatem et inaequalitatem. Seu res denominantur aequales, vel inaequales, pares, aut impares, prout conveniunt, vel non in quantitate, sive *molis*, sive *virtutis* [3]. Hinc s. Thomas: « Aequalitas est proportio aliquorum habentium unam quantitatem [4] ». Ita duae magnitudines, duorum pedum singulae, dicuntur aequales; sin una duorum, altera trium sit pedum, inaequales erunt. Attamen rerum aequalitas sumitur etiam ex convenientia, vel communicatione illarum in aliqua forma secundum eamdem rationem, et eumdem modum: « Quaedam, ait s. Thomas, dicuntur similia, quae communicant eamdem rationem, et eumdem modum, et haec non solum dicuntur similia, sed aequalia in sua similitudine [5] »; e. g., duo nec magis, nec minus alba.

XI. Quantitas non habet contrarium. Contraria enim proprie dicta se mutuo expellunt ex eodem subiecto [6]; quantitas autem non expellit, sed potius expostulat alteram, puta corpus superficiem, superficies lineam; quantitas ergo, ut quantitas est, quantitati non est contraria. Hinc *magnum* et *parvum* non sunt contraria, sed relata.

XII. Quantitas impedit actionem formae. Quod, ut a s. Thoma explicatur, intelligendum est, « per accidens, in quantum scilicet omnis quantitas continua est in materia; forma autem in materia exsistens, cum sit minoris actualitatis, est per consequens minoris virtutis in agendo; unde corpus, quod habet minus de materia, et plus de forma, sicut ignis, est magis activum. Supposito autem modo actionis, quam forma in materia existens habere potest, quantitas coauget magis, quam minuat actionem;

---

1 Vid. p. 180.

2 *In lib. III Sent.*, Dist. X, q. I, a. 2, *sol.* 3 c.

3 Cf p. 293-294.—4 *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, q. I, a. 1 ad 1.

5 I, q. IV, a. 3 c.—6 Vid. p. 83.

nam quanto corpus calidum fuerit maius, supposita aeque intensa caliditate, tanto magis calefacit [1] ».

XIII. Quantitas non suscipit magis et minus. Nempe quantitas secundum suam naturam et essentiam non intenditur, aut remittitur. Nam minima quantitas aeque perfecta est quantitas, sicut et maxima; siquidem linea, e. g., unius digiti non minus participat definitionem et essentiam lineae, quam quae est mille cubitorum; et numerus ternarius non minus participat rationem numeri, quam millenarius. Illud tamen concedendum est, unam quantitatem posse maiorem, aut minorem esse alia; nam linea mille pedum maior est linea unius digiti, et numerus millenarius maior est ternario; sed hoc non quidem significat *intensionem* naturae quantitatis, sed *extensionem* [2], quantitas enim per *additionem partium augmentatur* [3].

XIV. Quantum additum quanto facit maius. « Intelligendum est, ubi utrumque dicitur quantum secundum eamdem rationem; sed ubi unum est ratio alterius, quod sit quantum, hoc non oportet: sicut si lignum est longum, erit linea longa, nec oportet, quod lignum cum linea sit longius quam linea, quia linea est ratio longitudinis ligno [4].

XV. Quantum intendis, tantum facis. Hoc effatum a s. Bonaventura ita declaratur: « Tantum, et quantum possunt esse nomina, vel adverbia. Si quantum et tantum sint adverbia, tunc dicunt quantitatem intendendi; et tunc est locutio vera generaliter, sive respectu bonorum, sive respectu malorum; quia quantum actus intendendi est intentus in bonitate, et malitia, tantum operatio exterior est bona, vel mala. Omne enim meritum, et demeritum ad actum voluntatis reducitur, licet circumstantiae exteriores aliquo modo faciant ad maiorem voluntatis depravationem. Si autem quantum et tantum sint nomina, tunc dicunt quantitatem ex parte intenti; et sic non est generaliter verus ille sermo, quia opus exterius factum non semper commensuratur ei, quod intentio intendit; frequenter enim intendit homo facere magnum bonum, et facit parvum, quia modicam habet charitatem.

---

[1] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 69.
[2] Vid. *Extensive — Intensive*, p. 111-112.
[3] *In lib. II Sent.*, Dist. XLII, q. I, a. 1 ad 2.
[4] S. Thom., *Qq. dispp.*, *de Malo*, q. II, a. 2 ad 8.

Habet tamen aliquo modo veritatem in malis, videlicet intendendo, licet non diminuendo; et prout tantum et quantum dicunt quamdam comparationem proportionis, non commensurationem aequalitatis. Unde qui intendit multum peccare, multum peccat, qualecumque opus faciat. Non tamen qui intendit parum peccare, parum peccat, maxime si opus facit, quod multum habet de deformitate [1] ».

XVI. Quae inter se sunt connexa, eadem actione producuntur. E. g., quia radix, et truncus simul colligantur, fit ut qui trahit unum, trahat et aliud. Item, quia clavus infixus trabi habet cum ipsa connexionem, eodem impetu, quo trahitur clavus, trahitur simul et trabes. Rursus ex eo, quod annuli catenae sunt simul connexi, qui movet unum, movet et caeteros. Hoc effatum a s. Bonaventura ita exponitur: « Ubi est unum propter alterum, non oportet ibi esse numerationem; sicut si teneam equum per fraenum, per prius teneo fraenum, quam equum, quia equum teneo mediante fraeno; non tamen duplici tentione teneo utrumque, sed unica [2] ».

XVII. Quae in superioribus sunt unita, sunt multiplicata in inferioribus; *Et vicissim*, Quae sunt dispersa in inferioribus, sunt unita in superioribus. E.g., natura humana universim spectata est una; et in individuis est multiplicata, ita ut tot sint naturae humanae particulares, quot sunt homines: vicissim, etsi multa sint obiecta sensuum exteriorum, tamen omnia efficiunt unum obiectum adaequatum sensus communis, qui totam potentiam sensitivam complectitur: nam potentia superior respicit aliquam universaliorem rationem, quam potentia inferior [3]. Item, quae sunt unum in Deo propter infinitam Eius excellentiam, distinguuntur in creaturis; et vicissim, quae sunt distincta in creaturis, sunt eminentiori modo unum in Deo, qui est ipsa plenitudo essendi [4].

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. XL, a. 1, q. 2 *resol.* Vid. etiam s. Thom., 1ª 2ªᵉ, q. XIX, a. 8 c., et *Qq. dispp.*, *De Malo*, q. II, a. 2 ad 8.

[2] *In lib. III Sent.*, Dist. XXI, a. I, q. 3 *ad arg.* Vid. *Ubi unum propter alterum, ibi tantum unum*, litt. *U.*

[3] Vid. p. 281-282.

[4] Hinc etiam vides, cur anima intellectiva, cum una sit, perfectiones animae tum vegetativae, tum sensitivae in se complectatur.

XVIII. Quae uni et eidem sunt eadem, sunt eadem inter se [1].

XIX. Qui potest maius, potest et minus. In primis patet hoc effatum accipiendum tantum esse « in his, quae pertinent ad potestatis perfectionem, non autem in his, quae important potestatis defectum [2] ». Unde, quemadmodum subdit s. Bonaventura, « ei potentius esse illud, cui omnia sunt possibilia, verum est de his, quae posse est potentiae nobilis; nam si posset aliquid, quod non sit de nobilitate potentiae, quanto magis illud posset, tanto magis adversitas et perversitas possent in illum . . . , et ita tanto minus esset potens [3] ». Deinde locum habet, cum agitur de iis, quae ad eumdem ordinem spectant, ideoque minus tale est, ut maiori subiiciatur. Hinc avis volare potest, homo vero non potest, quia avis non subiicitur homini, neque in eo continetur: « Non oportet, ut quod facit maius, faciat minus, nisi sit ad id ordinatum [4] ». Quod etiam a Seraphyco Doctore adnotatum fuit: « Qui potest in maius, potest in minus; dicendum quod verum est, si aequaliter ordinantur ad utrumque; nam si habet ordinationem ad maius, et non habet ordinationem ad minus, quamvis possit in maius, non tamen sequitur quod in minus [5] ». Eadem ratione illud, *Quidquid potest virtus inferior, potest et superior*, intelligendum est de virtute superiori, quae est eiusdem generis et ordinis cum inferiori; *modus* enim *operandi sequitur modum essendi* [6]. Quod si virtus superior non solum sit superioris gradus, sed pertineat ad superiorem ordinem rerum, tunc potest non eodem, sed nobiliori et eminentiori modo illud, quod potest inferior. Ita intellectus cognoscit obiecta sensibilia eminentius, quam sensus, hic enim ea percipit *materialiter*, et *concrete*; ille vero *immaterialiter*, et *abstracte* [7].

XX. Quidquid causa prima cum secunda efficere po-

---

[1] Vid. p. 114-115.

[2] *Qq. dispp., de Pot.*, q. I, a. 6 ad 8.

[3] *In lib. I Sent.*, Dist. XLII, a. I, q. 3 *ad arg.* Hinc s. Augustinus: « Non potest (*Deus*) peccare, non potest mentiri, non potest falli; tanta non potest; quae si posset, non esset omnipotens » ; *Serm.* CCXIII, c. I, n. 1.

[4] *In lib. IV Sent.*, Dist. XXVIII, q. III, a. 2 ad 2.

[5] *In lib. I Sent.*, Dist. XLI, a. I, q. I, *ad arg.*

[6] Cf p. 213. —[7] Vid. s. Thom., I, q. CX, a. 2 ad 2.

TEST, HOC POTEST SOLA CAUSA PRIMA. Cum enim a causa prima, idest a Deo, creaturae suam agendi vim accipiant, sequitur ut Deus possit ex se producere omnes illos effectus, quos, assumpta aliqua creatura, tamquam instrumento, produceret: « Voluntas Divina est causa prima et universalissima et actualissima. Ideo potest in totum effectum, et in totam rei substantiam, etiam sine adminiculo alterius causae; nec aliqua causa potest aliquid vel modicum sine ipsa [1] ». At vero, modus productionis non esset idem, siquidem effectus, qui producitur simul a Deo, et a causa naturali, est prorsus naturalis; simulque dependentiam creaturae a Deo, necnon ipsius Dei immensam Bonitatem, eo quod vim agendi creaturis largitur, magis magisque manifestat. Hinc perperam ex prolato axiomate colligunt Occasionalistae frustra a Deo adhiberi causas secundas [2]. Rursus, non potest a sola causa prima procedere actio libera hominis, servata hominis libertate, alioquin simul esset libera, et non libera.

XXI. QUIDQUID DICITUR DE DEFINITIONE, DICITUR DE DEFINITO. Hoc verum est de praedicatis realibus; non item de praedicatis *rationis*, sive *intentionalibus* [3]. Non enim recte dixeris: Definitio est modus sciendi; ergo et definitum. Insuper intelligendum est de iis, quae definitioni, vel definito conveniunt quoad rem substratam, qua ratione unum sunt; perinde enim est, si dicam: homo currit; ac si animal rationale currit; non autem de iis, quae definitioni, vel definito conveniunt *formaliter*, sive ut substant his notionibus; sic enim opponuntur, neque definitio est ipsum definitum. Quod enim definitio explicet definiti essentiam, eoque notior sit, hoc competit ipsi, ut definitio est, et a definito distinguitur.

XXII. QUIDQUID EST IN EFFECTU, EST IN CAUSA. Omnis quippe perfectio effectus debet aliquo modo contineri in causa, nempe vel *formaliter*, vel *eminenter*, vel *virtualiter* [4]. Secus enim aliquid haberetur in effectu, cuius existentiae ratio sufficiens non esset in causa, seu effectus aliquis sine causa esset.

XXIII. QUIDQUID MOVETUR, AB ALIO MOVETUR [5].

---

[1] S. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XLV, a. II, q. 2 *resol.*
[2] Vid. p. 77.—[3] Quidquid haec vox significet, vid. p. 179-180.
[4] Vid. has voces p. 133.—[5] Vid. p. 246-247.

XXIV. **Quidquid recipitur ad modum recipientis recipitur.** Hoc effatum duo significare potest: 1° Aliqua debet esse proportio inter recipiens, et receptum, tamquam inter actum, et potentiam; siquidem in subiecto aliquid recipiente capacitas et dispositio ad illud recipiendum requiritur, ita ut, prout maior, vel minor est huiusmodi proportio, et capacitas, maior, vel minor sit receptio. E. g., fons eadem hora tantumdem aquae effundit; ex pluribus tamen vasis, quae ad aquam recipiendam apponuntur, non omnia tantumdem capiunt; nam quae sunt ore angustiori, minus capiunt, quam quae laxiori. Item, qui docet, omnes eadem opera docet, sed non omnes aeque doctrina imbuuntur, sed quisque pro ingenii sui modulo. 2° Quidquid recipitur non recipitur necessario secundum modum proprium, sed secundum modum eius quod dicitur recipere. Hinc materialia recipiuntur in intellectu, non *realiter*, et *materialiter*; sed *spiritualiter*, et *intentionaliter*. Unde *cognita*, ut passim docet Angelicus, *sunt in cognoscente secundum modum cognoscentis.*

Neque mirum, si aliqua virtus spiritualis recipiatur in re corporea; puta in aqua est aliqua virtus producendi gratiam. Nam « virtus spiritualis non potest esse in re corporea per modum virtutis permanentis, et completae. Nihil tamen prohibet, in corpore esse virtutem spiritualem instrumentaliter; in quantum scilicet corpus potest moveri ab aliqua substantia spirituali ad aliquem effectum spiritualem inducendum: sicut et in ipsa voce sensibili est quaedam vis spiritualis ad excitandum intellectum hominis, in quantum procedit a conceptione mentis. Et hoc modo vis spiritualis est in Sacramentis, in quantum ordinantur a Deo ad effectum spiritualem [1] ». Ad cuius maiorem perspicuitatem adnotanda est disparitas inter accidens corporeum et spirituale. Accidens enim corporeum expostulat subiectum extensum, nec recipitur in subiecto, nisi per quantitatem, et idcirco in subiecto spirituali recipi nequit. Accidens autem spirituale incompletum et transiens, cum magis sit propter terminum, quam propter subiectum, non debet

---

[1] 3, q. LXII, a. 4 ad 1. Quomodo virtus spiritualis sit in Sacramentis *non quasi ens fixum,* explicatur *in lib. IV Sent.,* Dist. I, q. I, a. 4, *sol.* 2 c.

talem proportionem cum subiecto servare, unde potest supernaturaliter recipi in subiecto corporeo.

Numquam autem illud effatum intelligendum est hoc modo: Quidquid recipitur, afficitur natura et conditionibus recipientis, atque redditur tale, quale est ipsum recipiens. Sic enim anima rationalis, dum informat corpus, fieret corporea, et indueret omnes corporis qualitates.

XXV. Quod advenit enti in actu est accidens. Per *ens in actu* intelligitur ens *simpliciter*, seu omnino iam subsistens, et per se non ordinatum ad aliud tamquam pars, aut eius internum complementum [1]. Itaque sensus effati est: Quidquid advenit alicui iam existenti, et iam perfecte constituto in *esse personali*, vel *substantiali*, *accidentaliter* advenit. Quod si illud, quod advenit alicui assumatur ad unum *esse personale*, tunc *substantialiter* ipsi advenire dicitur; ut patet in Christo, in quo unio Verbi cum natura humana non est *accidentalis*, sed *substantialis* [2], siquidem « humana natura sic advenit Personae Divinae, quod non adiaceat extrinsecus, nec dicit modum inhaerendi, sed ipsius hypostasis substantiam et naturam [3]».

XXVI. Quod est per aliud, reducitur ad illud, quod est per se, tamquam in prius. Sic motum ab alio reducitur in primum movens seipsum: Item in syllogismis, conclusiones, quae sunt notae ex aliis, reducuntur in prima principia, quae sunt nota per seipsa. « Omne, quod est per aliud, inquit s. Thomas, reducitur ad id, quod est per se, sicut patet de accidente, et substantia [4] ». Et alibi: « In omnibus, ea, quae non per se insunt, reducuntur in aliquid, quod per se inest, sicut in primum [5] ». Quapropter bonum commune est *principium motivum voluntariorum*, quippe quod voluntas in illud *naturaliter*, ac proinde *per se* tendit [6].

Ex hoc effato autem haud inferri potest, mala, quae sunt in mundo, ad aliquid, quod est per essentiam suam malum, reduci. Nam « nullum ens dicitur malum per participationem, sed per privationem participationis; unde non oportet fieri reductionem ad aliquid, quod sit per essentiam malum [7] ».

---

[1] Vid. *Actui repugnat accidere actum*, p. 35.—[2] Vid. p. 9.
[3] S. Bonav., *In lib. III Sent.*, Dist. IV, a. I, q. 3 *ad arg.*
[4] *In lib. IV Sent.*, Dist. VIII, q. I, a. 1, *sol.* 1 c.
[5] 1ª 2ªᵉ, q.X, a.1 c.—[6] Ibid.—[7] I, q.XLIX, a. 3 ad 4. Vid. p. 207.

XXVII. Quod est per essentiam, est causa eius, quod est per participationem [1].

XXVIII. Quod est prius composito, non existit per existentiam compositi. Hoc effatum haud intelligendum est de eo, quod est prius instar inchoationis entis. Nam materia prima, cum sit aliquid incompletum, et versatile, nullam sibi propriam existentiam habet, sed solum existit per existentiam totius compositi, quam recipit per formam; sicut corpus vivit per totius animalis vitam, quam recipit per animam [2]. Idem dicatur de formis, quae a materia pendent, siquidem *esse* non proprie ipsis, sed potius per ipsas composito substantiali convenit. « Formae, inquit s. Thomas, secundum esse a materia dependentes, non ipsae proprie habent esse, sed composita per ipsas [3]». Itaque prolatum theorema accipiendum est de eo, quod instar entis completi est prius composito, seu quod non ita ad compositum constituendum concurrit, ut in illo suum *esse* adipiscatur. Existentia enim est actus entis completi; quocirca illi, quod in ratione entis iam est completum, convenit existentia sibi propria. Hinc anima hominis non existit per existentiam totius compositi; sed habet *esse in se* sibi proprium, quod communicat corpori; ipsa enim etsi habeat naturalem ordinem ad hoc, ut suum *esse* corpori communicet, atque cum eo unum *esse* hominis constituat, tamen non est aliquid incompletum in ratione entis, quia a corpore non pendet, ut sit, et operetur [4].

XXIX. Quod est ratio alterius, se habet ad illud, sicut formale ad materiale. E. g., Finis est ratio volendi id, quod est ad finem; et ideo refertur istud ad finem, tamquam *materialiter*. Item, principia ad conclusionem comparantur, sicut *formale* ad *materiale*. Ex quo effato s. Thomas id colligit: « Quia ergo actus voluntatis est ratio, quare actus exterior sit culpabilis, quantum ad hoc, quod est esse peccatum culpabile, actus voluntatis se habet ut formale ad actum exteriorem, et actus exterior se habet non accidentaliter, sed materialiter ad tale peccatum [5] ».

XXX. Quod existit per aliud est accidens. Circa hoc

---

[1] Vid. p. 109-110, et p. 247.—[2] Vid. p. 127.
[3] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 51.—[4] Vid. p. 130.
[5] *Qq. dispp.*, *De malo*, q. II, a. 2 ad 5.

effatum advertendum est, illud, quod existit per aliud, tamquam per *subiectum inhaesionis*, esse *accidens*; sed non illud, quod quocumque modo existit per aliud, puta per opificem, conservatorem, partem etc. Hinc substantiae incompletae non sunt accidentia, siquidem non existunt per aliud, ita ut alteri, tanquam subiecto, inhaereant, sed ita ut in toto substantiali earum existentia perficiatur.

XXXI. Quod inest alicui per se, non potest separari ab eo. Ratio est, quia « quaecumque per se insunt rei, vel sunt de essentia eius, vel consequuntur essentialia principia [1] ». E contrario, quod convenit alicui per aliud, « potest separari ab eo, separato eo, secundum quod ei conveniebat. Rotunditas enim a circulo separari non potest, quia convenit ei secundum seipsum; sed aeneus circulus potest amittere rotunditatem per hoc, quod circularis figura separatur ab aere [2]». Quod effatum sanctus Doctor adhibet, ut substantias immateriales esse incorruptibiles arguat: nam « esse per se consequitur ad formam (hoc est, *forma per se ipsam*, seu *sine aliquo superaddito est determinata ad suscipiendum esse*). Substantiae igitur, quae non sunt ipsae, formae, possunt privari esse, secundum quod amittunt formam; sicut aes privatur rotunditate, secundum quod desinit esse circulare; substantiae vero, quae sunt ipsae formae, numquam possunt privari esse; sicut si aliqua substantia esset circulus, numquam posset fieri non rotunda: ostensum est autem quod substantiae intellectuales sunt ipsae formae subsistentes: impossibile est igitur quod ipsae desinant: sunt igitur incorruptibiles [3] ».

XXXII. Quod natura dedit, tollere nemo potest. Nempe illud, quod naturaliter nobis inest, non est in potestate nostra, nec nostro subiacet imperio. Natura enim rei est primum in unoquoque [4], ideoque naturalia omne praevertunt dominium. Hinc, cum appetitus ultimi finis nobis naturaliter insit [5], sequitur ut ipse non *sit de his quorum domini sumus* [6].

XXXIII. Quod est proprium superioris naturae, non

---

[1] *Qq. dispp., De Pot.*, q. X, a. 4 c.
[2] I, q. L, a. 5 c. — [3] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 55, n. 2.
[4] I, q. LXXXII, a. 1 c. — [5] *Ibid.* — [6] *Ibid.* ad 3.

POTEST CONSEQUI NATURA INFERIOR, NISI PER ACTIONEM SUPERIORIS NATURAE, CUIUS EST PROPRIUM. « Sicut luna, quae ex se non lucet, fit lucida virtute et actione solis; et aqua, quae per se non calet, fit calida virtute et actione ignis [1] ».

Ex quo effato sanctus Doctor colligit, quod cum videre Deum per ipsam Divinam Essentiam sit proprium naturae Divinae, quia idem est ac operari secundum propriam formam, seu per Divinam Essentiam, tamquam per formam, seu speciem intelligibilem, « nulla intellectualis substantia potest videre Deum per ipsam Divinam Essentiam, nisi Deo hoc faciente [2] ».

XXXIV. QUOD NATURALITER INEST, VERIORI MODO INEST QUAM QUOD ACCIDENTALITER. « Ista comparatio veritatem habet, quando illud, quod inest accidentaliter, non praesupponit illud, quod inest naturaliter; cum autem praesupponit, non habet veritatem: sicut enim melius est bene vivere, quam vivere, et bene vivere praesupponit vivere; sic melior est voluntas, quae recte movetur et naturaliter, et deliberative, quam naturaliter tantum [3]».

XXXV. QUOD NON EST DE SE TALE, DEBET FIERI TALE PER ALIUD. E. g., illud, quod ex se non valet producere aliquem effectum, numquam illum producet, nisi ab alio recipiat virtutem. Potest etiam hoc effatum redigi ad illud: *Nihil potest reduci de potentia in actum, nisi per aliquod ens actu* [4].

XXXVI. QUOD PARTICIPATUR AB ALIQUO, POTEST DE ILLO PRAEDICARI. Adnotandum est aliquid dupliciter ab alio participari posse; primo, sicut ratio communis et superior, quomodo animal participatur ab homine, vel ratio entis ab accidente: secundo, ut existens extra eius essentiam, sicut ignis a ferro candenti participatur, et lux solis ab aëre. Iam quod primo modo ab alio participatur, potest de illo praedicari, sicut animal praedicatur de homine, et ens de accidente; secus vero illud, quod secundo tantum modo participatur, ignis enim non praedicatur de ferro candenti, nec lux corporis illuminati dici potest esse ipsum corpus illuminans.

---

[1] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 147, n. 2.—[2] *Ib.*, c. 52, n. 1.
[3] S. Bonav. *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIX, dub. 3.
[4] Vid. p. 237.

XXXVII. Quod transit de potentia ad actum, mutatur. Hoc effatum verum est, cum actus est in ipsa re, quae erat in potentia, eique, ut subiecto, inhaeret: quapropter effatum verum maxime est de *potentia passiva*. E. g., mutatur paries, qui ex albo *potentia*, fit albus *actu*; itemque mutatur homo, qui ex indocto fit doctus etc. At falsum est effatum, si actus sit externus ipsi rei, quae de potentia transit in actum, atque ipsam *extrinsece* denominet; aut alias non insit, vel recipiatur in ea, tamquam in subiecto, vel potentia passiva. Id enim, quod hoc modo transit in actum, non est necessum mutari. E. g., id, quod antea non videbatur, nunc autem videtur, hoc ipso nullam subit mutationem, quia aliquid videri est denominatio *extrinseca*.

XXXVIII. Quod uni est accidens, alteri non est substantia [1].

XXXIX. Quo maior est virtus producendi, eo maiorem effectum producit. Dummodo nempe effectus maior intra possibilia includatur. Hinc ex eo quod potentia Dei est infinita, argui nequit, ut effectum infinitum producat; quia effectus infinitus contradictionem involvit. Equidem ad entis creati rationem spectat ut sit participatum, ac proinde finitum [2]. Caeterum, licet omnis effectus a Deo creatus *in re* sit finitus, tamen, quoad modum, « quo fit, est infinitus. Nam etiam minimam muscam creare ex nihilo arguit virtutem infinitam [3] ».

R

DISTINCTIONES

I. Radix—Initium. *Initium* dicitur illud, a quo aliquid exordium sumit. « Initium, ait s. Bonaventura, proprie dicit id, a quo inchoat motus ». *Radix* autem dicitur illud, in quo aliquid fundamentum habet: « Hoc sensu *superbia dicitur initium omnium peccatorum, prout initium peccati dicit recessum liberi arbitrii a lege maiestatis; radix* vero est *pronitas libidinis, quae concurrit ad omne peccatum* [4] ».

---

[1] Vid. p. 30. — [2] I, q. VII, a. 2 c. — [3] Cf p. 147.
[4] S. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XLII, dub. 4.

II. Rarum—Densum. « Densum et rarum in hoc differunt, quod in raro est parum de materia sub magnis dimensionibus; et in denso multum sub parvis [1] ». Iam, « sicut diversitatem speciei in animalibus indicamus ex diversitate figurarum, ita etiam diversam speciem in elementis cognoscimus ex diversitate rari, et densi ». E. g., « si fiat tanta alteratio, vel permixtio aquae, quod recedatur a termino raritatis et densitatis aquae, signum est, quod sit species aquae transmutata [2] ».

III. Ratio formalis—obiectiva. 1° *Ratio formalis* rei consistit in ipsius definitione, seu in attributis essentialibus, prout haec a nobis concipiuntur, nempe prout a *particularibus conditionibus abstrahuntur* [3]. *Ratio obiectiva* in illis ipsis attributis, prout sunt in re. E. g., « Logicus et mathematicus considerant tantum res secundum principia formalia. . . . Naturalis autem applicat ad determinatam materiam [4] ». Vulgo autem Scholastici *rationis obiectivae* nomine indicabant illud *esse*, quod res habet per modum obiecti cogniti [5]. 2° Aliquando *ratio formalis* denotat id, quod in re est *forma*, vel *formae* vices gerit. E. g., calor est *ratio formalis* calidi; cognitio est *ratio formalis*, qua potentia fit cognoscens etc.

IV. Ratio formalis sub qua — Ratio formalis quae. *Ratio formalis* hoc sensu idem denotat quod *obiectum formale* [6]. Dicitur vero *ratio formalis sub qua* illa ratio generalis, per quam omnia obiecta particularia redduntur apta ut ab aliqua potentia, vel scientia attingantur [7]. *Ratio formalis quae* est ratio peculiaris, quae in ratione generali continetur. E. g., color est ratio *formalis sub qua*, color viridis est ratio *formalis quae*, respectu potentiae videndi, vel, si color dici velit *ratio formalis quae*, lumen erit *ratio formalis sub qua*. Solent etiam metaphysici distinguere in habitibus, qui circa cognitionem versantur, *rationem formalem* ex parte rei cognitae a *ratione formali* ex parte cognoscentis. Illa attingitur ab ipso habitu, et est medium, per quod assentimur veritati, e. g., quantitas dis-

---

1 *In lib. II Sent.*, Dist. XXX, q. II, a. 1 *sol.*
2 *In lib. IV Sent.*, Dist. III, q. I, a. 3, *sol.* 2 c.
3 I, q. XLIV, a. 3 ad 3.
4 *Qq. dispp.*, *de Pot.*, q. VI, a. 1 ad 11.—5 Vid. p. 240.
6 *Ibid.*—7 2ª 2ªᵉ, q. I, a. 3 c.

creta in arithmetica: Haec non attingitur saltem directe ab illo habitu ; e. g. , abstractio a materia sensibili in scientiis mathematicis.

V. Ratio inferior—Ratio superior. Ratio dicitur *inferior*, prout res intelligit, et diiudicat secundum principia, quae ex contemplatione rerum existentium sibi efformat: Dicitur autem *superior*, prout res intelligit et diiudicat secundum principia aeterna et immutabilia, a quibus principia ex ipsis rebus efformata veritatem suam mutuantur. E. g., *rationis inferioris* est iudicare obediendum esse regi, propterea quod incolumitas societatis id expostulat; *ratio superior* ex eo quod Deus, societatis auctor et custos, hoc iubet; ad quam secundam rationem prima reducitur, quae a natura societatis petitur, quia natura societatis a Deo constituta est [1]. Quare « superiori rationi attribuitur sapientia; inferiori vero scientia [2] »; siquidem « sapiens dicitur in unoquoque genere, qui considerat causam altissimam illius generis [3] ».

VI. Ratio speculativa — practica [4].

VII. Ratione ratiocinata—Ratione ratiocinantis [5].

VIII. Realitas—Res. *Res* distinguitur a *realitate*, quatenus *res* concipitur ut totum aliquid integrum, seu ut habens essentiam aliquam plenam; *realitas* vero est aliquid minus re; idest concipitur non ut tota res, sed ut aliquid rei. Unde dicitur etiam *aliquitas*. Haec distinctio potissimum viget penes Scotistas. Hi enim docuerunt in qualibet re esse plures formas, vel plures actus eiusdem formae, idest varias *differentias*, per quas natura communis, secundum ipsos propria et reali existentia gaudens, a generica fit specifica, atque a specifica fit singularis. Inter has formas, vel eiusdem formae entitates, distinctionem *formalem a parte rei*, quam reiecimus, agnoverunt [6]; atque ipsas appellarunt *realitates*, *formalitates*, vel etiam

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Ver.*. q. XV, a. 2 c. De hoc duplici rationis actu disserit s. Augustinus, *De lib. arb.*, lib. I, c. 14; *De Trin.*, lib. XII, c. 15.

[2] I, q. LXXXIX, a. 9 c.

[3] I, q. I, a. 6 c. Vid. discrimen inter *sapientiam*, et *scientiam*, litt. *S*.

[4] Vid. *Intellectus speculativus — practicus*, p. 176.

[5] Vid. *Formaliter — Realiter — Ratione*, p. 135-136.

[6] Vid. p. 136.

gradus metaphysicos, quia per illas natura maxime communis gradatim ad individuam contrahitur. E. g., in Petro, Scotistarum sententia, plures *realitates* inveniuntur, puta *esse* substantiae, *esse* viventis, *esse* animalis, *esse* hominis, atque ultima realitas, per quam constituitur *esse* Petri, et haec est *Petreitas*. Communius vero *res* distinguitur a *realitate*, quatenus haec significat illud, quod habet *esse* extra animam; *res* autem latissime sumitur, nempe « ad utrumque se habet, et ad id, quod est in anima, prout *res* dicitur a *reor, reris*; et ad id, quod est extra animam, prout *res* dicitur quasi aliquid ratum et firmum in natura [1] ».

IX. Realiter — Ratione — Formaliter [2].

X. Reciprocatio mutuae consecutionis — mutuae praedicationis — mutuae relationis. *Reciprocatio mutuae consecutionis*, seu *conversio*, est affectio propositionum, in quibus subiectum unius fit praedicatum alterius; et contra. *Reciprocatio mutuae praedicationis, seu convertibilitas*, consistit in eo quod duo de se invicem vere et universaliter praedicantur, ut *homo* et esse *risibile*. *Reciprocatio* tandem *mutuae relationis*, seu *convertentia*, consistit in eo quod unum ab altero pendet, vel unum potest explicari per alterum.

XI. Reductio ostensiva — Ad impossibile [3].

XII. Reductive — Directe [4].

XIII. Reduplicative — Specificative. Adhibentur hae voces in propositionibus, in quibus subiecto particula *quatenus*, vel aliae huiusmodi apponuntur. Iam hae aliquando tantum manifestant quamdam subiecti formam, cui attributum refertur; e. g., Aethiops, quatenus est homo, est niger; homo, quatenus homo est, videbit Deum. Aliquando vero causam continent, cur subiecto illud praedicatum referatur, seu indicant illam formam esse rationem, ob quam illud praedicatum ad subiectum spectat; e. g., homo, quatenus homo, est ratione praeditus; homo, quatenus ex contrariis componitur, est corruptibilis; Petrus, quatenus est de tali patre natus, est haeres eius. Priori

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XXV, q. I, a. 4 *sol*. Vid. p. 103.
[2] Vid. p. 135-136.
[3] Vid. *Ostensive — Ad impossibile*, p. 243.
[4] Vid. *Directe — Indirecte*, p. 96-97.

modo illae particulae *specificative*; altero modo *reduplicative* sumi dicuntur. « Id, inquit s. Thomas, quod in aliqua propositione reduplicatur, cum hoc quod dico, *secundum quod*, est illud, per quod praedicatum convenit subiecto [1]». Et Alb. M.: « Reduplicatio proprietas est a praedicato inchoans, et in subiectum procedens, et in ipso manifestans causam inhaerentiae praedicati [2] ». Ex his patet, quod ista propositio, Aethiops, quatenus est homo, est niger, in *sensu reduplicativo* est falsa, siquidem ratio, ob quam Aethiops est niger, ex eo, quod est homo, haud sumitur, secus quisque homo esset niger; quocirca enunciandа est *in sensu specificativo*, nempe ita ut significet illum, qui est homo, esse etiam nigrum [3].

XIV. Reflexe—Directe [4].

XV. Regressus—Circulus uniformis [5].

XVI. Relativum—Absolutum. Sicut ens a nullo alio dependens dicitur Ens *a se*, ens vero dependens, ens *ab alio*, et sicuti ens nulli inhaerens, dicitur ens *per se*, ens vero alteri inhaerens, ens *in alio*; ita ens quod *ad seipsum* est, seu quod ad aliud ordinem non habet, ita ut concipi queat, quin simul cogitetur aliud, cum quo comparetur, dicitur *absolutum*; quod vero est *ad aliud*, ita ut apprehendi nequeat, quin simul aliud consideretur, dicitur ens *relativum* [6]. Hinc *relatio* est ordo unius ad alterum. Appellari solet etiam *habitudo*, *connotatio*, *respectus*, *comparatio*, ex eo quod unum cum alio conferatur. Porro in *relatione* haec tria spectanda sunt: 1° *Subiectum*, quod refertur, e. g., pater; 2° *Terminus*, ad quem refertur, seu id quod subiecto ex adverso respondet; quodque dicitur etiam *correlatum*; cuiusmodi est filius; 3° *Fundamentum*, propter quod refertur; puta generatio. Hoc di-

---

1 *In lib. III Sent.*, Dist. X, q. I, a. 1, *sol.* 1 c.

2 *Prior. Anal.*, lib. I, tract. VII, c. 6. Exemplum *reduplicationis* nobis praebet etiam s. Augustinus iis verbis: « Fac misericordiam iniquo, non tamquam iniquo. Nam ipsum iniquum, in quantum iniquus est, ne suscipias; id est, ne quasi intentione et amore iniquitatis suscipias eum »; *Enarr. in Ps. CII*, n. 13.

3 Vid. p. 134-135.—4 Vid. p. 98.

5 Vid. *Demonstratio circularis*, p. 92-93.

6 « Relativum dicimus quod ad alium agnoscendum referimus, ut dum unum nominamus, aliud demonstremus »; s. Fulg., *Contra obiectiones Arianorum*, Resp. I.

citur etiam *ratio fundandi*. Quia vero relatio est inter subiectum et terminum, ideo haec dicuntur *extrema relationis*.

XVII. Relatio ad—Relatio in. Si illud, in quo fundatur relatio, consideretur in extremis, prout illis inhaeret, sine ordine, qui inter unum et alterum extremum intercedit, tunc relatio *fundamentalis*, sive *conceptus in*, existit. Nominatur autem relatio *formalis*, sive *conceptus ad*, si illud ipsum, ex quo relatio resultat, spectetur, prout ordinem statuit inter utrumque extremum. Inde exurgit distinctio inter *dicere ad*, et *dicere in*, de qua alibi diximus [1]. E. g., albitudo, vi cuius duo corpora alba sibi invicem referuntur, atque similia appellantur, *dicit in*, si spectetur, quatenus inhaeret extremis; *dicit* vero *ad*, quatenus albitudo unius cum albitudine alterius comparatur.

XVIII. Relatio proprie realis—rationis—mixta. *Relatio* proprie *realis* ea est, cuius ambo termini non solum sunt reales, seu res in natura existentes, sed etiam aliquid in se habent, per quod ad se invicem referuntur. Huiusmodi, e. g., est relatio inter causam, et effectum, vel inter duos parietes albos, ob similitudinem albitudinis. Quocirca ut relatio proprie *realis* constituatur, hae conditiones assignantur: 1° Ut ipsius extrema sint realia; cum enim relatio tota consistat in ordine subiecti ad terminum, ut talis ordo exurgat, oportet realia esse extrema. 2° Ut inter subiectum, et terminum realis intercedat distinctio, alioquin ordo realis nec etiam haberetur, siquidem idem ad seipsum realem ordinem non potest habere. 3° Denique, ut reale sit fundamentum in utroque extremo; si enim huiusmodi fundamentum in utroque, vel in uno ab intellectu penderet, relatio, ut mox dicemus, vel *rationis*, vel *mixta* esset. Relatio *rationis*, seu *logica* est, qua aliquid ad aliud refertur *non secundum rationem existendi*, sed tantum secundum *rationem intelligendi* [2], seu consistit « tantum in apprehensione rationis conferentis unum alteri [3] »; nempe in ordine, quem intellectus inter conceptus rerum ponit; e. g., cum notionem *hominis*, prout haec speciem repraesentat, referimus ad

[1] P. 95. — [2] S. Bonav., *In lib. I Sent.*, Dist. XXVIII, dub. 3.
[3] S. Thom., I, q. XXVIII, a. 1 c.

genus *animal*, vel « cum dicimus, idem eidem idem; nam, secundum quod ratio apprehendit bis aliquod unum, statuit illud, ut duo; et sic apprehendit quamdam habitudinem ipsius ad seipsum[1] ». Denique relatio *mixta* est ea, in qua ordo unius ad aliud in uno extremorum naturaliter invenitur, in alio ab intellectu ponitur. Quare haec relatio a nonnullis dicitur *logica*, quia in alterutro termino ordo ad alium est logicus; ab aliis *realis*, quia unus terminus in ea ordinem ad alium re ipsa habet. Itaque relatio *mixta existit*, cum « duo extrema non sunt unius ordinis; sicut sensus, et scientia referuntur ad sensibile, et scibile; quae quidem, in quantum sunt res quaedam, in esse naturali existentes, sunt extra ordinem esse sensibilis, et intelligibilis. Et ideo in scientia quidem, et sensu est relatio realis, secundum quod ordinantur ad sciendum, vel sentiendum res; sed res ipsae in se consideratae sunt extra ordinem huiusmodi. Unde in eis non est aliqua relatio realiter ad scientiam, et sensum, sed secundum rationem tantum, in quantum intellectus apprehendit ea, ut terminos relationum scientiae, et sensus. Unde Philosophus dicit in 5 Metaph. quod non dicuntur relative eo, quod ipsa referantur ad alia, sed quia alia referuntur ad ipsa[2] ». Huius tertii generis est relatio inter Deum et creaturas. Nam « cum creatura procedat a Deo in diversitate naturae, Deus est extra ordinem totius creaturae, nec ex eius natura est eius habitudo ad creaturas; non enim producit creaturas ex necessitate suae naturae... Et ideo in Deo non est realis relatio ad creaturas, sed in creaturis est realis relatio ad Deum; quia creaturae continentur sub ordine divino, et in earum natura est, quod dependeant a Deo[3] ».

XIX. Relatio mutua — non mutua. *Relatio mutua* est ipsa relatio *stricte realis*, in qua ordo, ex quo relatio exurgit, in utroque extremo reperitur. Rursus relationi *mutuae* duae subiiciuntur species; nempe relatio *aequiparantiae*, et *disquiparantiae*. Relatio *aequiparantiae*, vel *eiusdem appellationis* audit illa, in cuius utroque extremo respectus est eiusdem rationis, atque eodem nomine exprimitur. E. g., inter duo alba relatio est *aequiparantiae*,

---

[1] I, q. XIII, a. 7 c.
[2] Ibid. — [3] I, q. XXVIII, a. 1 ad 3.

quia in utroque extremo eiusdem est rationis, et eodem nomine nuncupatur: *Disquiparantiae*, vel diversae appellationis est, cum respectus, in utroque extremo existens, non est eiusdem rationis, nec eodem modo exprimitur. Ita relatio patris ad filium est *disquiparantiae*, quia non est eiusdem rationis in utroque extremo, et diverso nomine significatur; altera enim dicitur *paternitas*, altera *filiatio* [1]. Relatio autem *non mutua* est eadem ac relatio *mixta*, seu existit, cum ordo, quo unum ad aliud refertur, uni tantum extremo inest. Talis est, uti diximus, relatio inter Deum et creaturas; inter scientiam, et obiectum eius, etc.; siquidem creatura ordinatur ad Deum, non vero Deus ad creaturam [2]; item, scientia ordinem involvit ad suum obiectum, non vero hoc ad illam.

XX. Relatio transcendentalis — praedicamentalis. *Transcendentalis*, vel *secundum dici* existit in iis, quae ex sua principali significatione denotant rem absolutam; ex minus vero principali et secundaria significatione indicant relationem; cuiusmodi est relatio inter virtutem et vitium, inter entitatem partis, atque totius etc. *Praedicamentalis*, vel *secundum esse*, locum habet in iis, quorum tota essentia consistit in puro respectu et ordine ad aliud, ita ut principali significatione nihil aliud innuant, quam relationem. Huiusmodi est relatio inter patrem et filium, inter dominum et servum [3] etc. *Relatio transcendentalis* ita dicitur, quia vagatur per omnia praedicamenta; nam et quaelibet substantia, et quodlibet accidens potest aliquo modo referri ad aliud. *Praedicamentalis* autem constituit

---

[1] De his relationibus loquitur s. Augustinus, *Epist.* CLXX, n. 6. S. Thomas autem, postquam monuit *non posse esse eamdem numero* relationem in *utroque extremorum, quia unum accidens non est in duobus subiectis*, subdit circa relationes *aequiparantiae* et *disquiparantiae*: « Dicendum, quod in utroque extremorum est una relatio differens ab alia in quibusdam secundum speciem, sicut in illis, quae diversis nominibus utrinque nominantur, ut paternitas, et filiatio. Sed in quibusdam non differunt specie, sed numero tantum, sicut quando utrumque est unum nomen, ut in similitudine, et aequalitate; et tunc relatio, quae est in uno, sicut in subiecto, est in altero, sicut in termino, et e converso »; *In lib. I Sent.*, Dist. XXVII, q. I, a. 1 ad 2.

[2] « Deus nullam habet in nos naturalem habitudinem, seu relationem »; Clem. Alex., *Strom.*, lib. II, n. 16.

[3] I, q. XIII, a. 7 c.

unam ex decem categoriis [1]. Unde appellatur etiam *categorica.*

Ex variis relationum distinctionibus, quas recensuimus, deducitur nomen *relationis*, et *relatorum* sumi tribus fere modis, nempe *latissime* pro quavis relatione, sive *reali*, sive *rationis*; *late* pro sola *reali*, sive *categorica* illa sit, sive *transcendentalis*; *proprie et stricte* pro sola *categorica.* Haec quippe, ut ex iam dictis colligitur, definitur: *Accidens reale, cuius totum esse est ad aliud se habere.* Dicitur *accidens*, tum ut distinguatur categoria relationis a categoria *substantiae*, siquidem relatio, cum substantiae addi, ab eaque pendere intelligatur, veluti accidens ipsius intelligitur, quod in ea aliquem ordinem ad aliud ponit [2]; tum ut excludantur ab hoc praedicamento Divinae relationes, quae sunt *substantiales*, siquidem, cum *esse* relationis personalis in Deo ab essentia non distinguatur, relatio personalis in Deo, aliter ac in rebus creatis evenit, non habet se ut accidens ad subiectum, sed sicut idem ad idem, sive, ut s. Thomas ait, *per modum identitatis* [3]. Additur *reale*, ut excludantur relationes *rationis*, siquidem solum ens reale ponitur in *praedicamento.* Alia verba distinguunt relationes *categoricas a transcendentalibus* quarum *esse* totum non est ad aliud sese habere, tamquam ad purum terminum; nam huiusmodi relata principaliter sunt quid absolutum; seu natura sua absolute subiectis suis insunt, et non nisi consequenter subiecta sua ad aliud referunt.

XXI. Relative — Contradictorie etc. [4].

XXII. Relativum intrinsece — extrinsece. *Relativum intrinsece*, vel *subiective* est id, quod in se habet relationem. *Relativum* vero *extrinsece* est id, quod terminum constituit relationis in alio existentis; ideoque dicitur etiam *terminative relativum* [5]. Potest haec distinctio sequenti exemplo illustrari: Dupliciter aliquis potest dici inimicus; *subiective* et *intrinsece*, quia odio aliquem prosequitur;

---

[1] Vid. p. 265.

[2] « Nihil eorum, quae ad aliquid et intelliguntur, et dicuntur, substantiam exprimit, atque demonstrat »; s. Greg. Nyss., *De iis qui praemature abripiuntur.*

[3] *Contr. Gent.*, lib. IV, c. 14. Cf p. 95.

[4] Vid. p. 69-70.—[5] *In lib. V Met.*, lect. XVIII.

terminative et *extrinsece*, quia eum alii odio prosequuntur, sicut Christus dicebatur Iudaeorum inimicus, non quia eos odio habebat, sed quia ab eis odio habebatur. Ex his patet in relationibus *non mutuis* terminum esse tantum *extrinsece* relativum. In relativo *extrinseco* relatio dici solet *assistens* [1].

XXIII. Relativum spectatum materialiter—formaliter. *Relativa* dicuntur spectari *materialiter*, si considerentur quoad *esse*, quo simpliciter sunt quaedam res: *formaliter*, si quoad esse, quo sunt res relatae. Et sane, cum relatio sit accidens, per quod res, cui inhaeret, ad alteram rem refertur, profecto aliud in re relata est *esse*, quo ipsa simpliciter est, aliud vero *esse*, quo ad alteram rem refertur. Iam *esse*, quo terminus relatus simpliciter est, *materiam* relationis, et *esse*, quo ad aliud refertur, *formam* eius constituit, quia aliqua res est terminus relatus non propter *esse*, quo simpliciter est, sed propter *esse*, quo ad aliam rem refertur. Ita si Petrum, qui est Pauli pater, spectes non prout est pater Pauli, sed prout hic homo est, patrem Pauli *materialiter* spectas; sin Petrum consideres non prout hic homo est, sed prout genuit Paulum, patrem Pauli *formaliter* consideras, quia Petrum secundum relationis formam, quam ex generatione habet, nempe *paternitatem*, consideras.

XXIV. Remitti —Intendi. Aliquid *intendi*, vel *remitti* nil aliud est, quam gradibus suis augeri, vel imminui. Quae verba a cytharaedis translata sunt, qui nervos in fidibus, ut intensiorem, aut remissiorem sonum edant, intendere solent, aut relaxare. Inde solent Logici dicere intendi, aut remitti ea, quae magis, aut minus afficiunt subiectum; ut qui calidus est, potest esse calidior, aut minus calidus; et qui docti sunt, potest eorum unus alio doctior esse, aut minus doctus. Circa quas voces haec adnotanda sunt: 1° Augmentum in qualitatibus et formis non fit per *additionem*, sed per *intensionem*; item diminutio non per *subtractionem* sed per *remissionem* [2]. 2° «Intensio, secundum quam aliquid dicitur magis, et minus, non solum causatur per recessum a contrario, sed etiam per accessum ad

---

[1] I, q. XXVIII, a. 2 c.

[2] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIV, q. I, a. 5 *sol.* Cf p. 298.

terminum, sicut patet in intensione lucis corporalis [1]». Ob hanc rationem « lumen spirituale intenditur in uno Beatorum magis, quam in alio, per maiorem assimilationem ad Deum, quamvis in nullo inveniatur aliquid contrarium illi lumini [2] ».

XXV. Repletive—Definitive—Circumscriptive [3].

XXVI. Resistentia passiva—activa. *Resistentia passiva* est, cum subiectum per aliquam sui formam, vel dispositionem impedit quominus virtus alicuius agentis aliquem effectum in ipsum inducat. Hac ratione ingens lapis ratione gravitatis resistit motui sursum. Quocirca, nisi maior sit virtus agentis, quam resistentia subiecti, in quod agit, effectus ab illo in istud numquam induci potest [4]. *Resistentia activa* consistit in actione, qua unum contrarium actionem alterius expellit, sicut frigus resistit calori, et vicissim. De hac resistentia activa et passiva ita loquitur s. Thomas: « In aliqua actione potest esse resistentia dupliciter: Uno modo ex parte agentis, quando scilicet ex contrario agente virtus ipsius debilitatur: alio modo ex parte ipsius effectus, quando ex contraria dispositione impeditur effectus [5] ». Insuper docet nullam resistentiam activam in actionibus Divinis occurrere posse; nam haec resistentia in mutuo agentibus et patientibus locum habet; Deus autem « est agens nullo modo patiens; et ideo resistentia in actione Eius non est, nisi ex parte effectus recipientis [6] ».

XXVII. Respective—Absolute [7].

XXVIII. Res—Ens [8].

---

[1] *In lib. IV Sent.*, Dist. XLIX, q. II, a. 4 ad 3.

[2] *Ibid.*—[3] Vid. p. 64.

[4] Vid. *Actiones fiunt a superante*, p. 33. Resistentiam *passivam* explicat s. Augustinus his verbis: « Ignis spinas consumit, et cuicumque viridi ligno adhibetur, difficile accenditur, humor enim ligni resistit flammae lentae et marcidae, tamen idoneae ad consumendas spinas »; *Enarr. in Ps. XL*, n. 12.

[5] *In lib. IV Sent.*, Dist. XI, q. I, a. 3, *sol.* 3 ad 2.

[6] Loc. cit., et Dist. XVII, q. I, a. 5, *sol.* 1 ad 2.

[7] Vid. *Absolute—Comparative*, p. 2.—[8] Vid. p. 108.

R

EFFATA

I. RATIONES CONTRARIORUM IN INTELLECTUM NON SUNT CONTRARIAE. Nimirum *contraria iuxta se posita magis elucescunt* [1], et *contrariorum eadem est scientia* [2]. Dicitur autem *in intellectu*, ut significetur rationes contrariorum *subiective*, prout in intellectu recipiuntur, non esse contrarias, nam ipsae ab intellectu secundum modum sui *esse* recipiuntur, ac proinde in eo, quod aliquid intelligibile et spirituale sunt, conveniunt. Quare non possunt esse contrariae, nisi *obiective*, quatenus, cum contrariae sint res, a quibus proficiscuntur, ipsae relatae ad res sunt contrariae. Iam haec *contrarietas* non accidit nisi ratione veri aut falsi: veritas autem et falsitas non inveniuntur in anima ex parte subiecti, sed ex parte obiecti, secundum illud: *Ab eo quod res est, vel non est, oratio dicitur vera, vel falsa* [3].

II. RECEPTUM EST IN RECIPIENTE PER MODUM RECIPIENTIS [4].

III. RECIPIENS DEBET ESSE DENUDATUM A NATURA RECEPTI. Nempe, si tale est subiectum, ut quamlibet formam recipere possit, oportet ut nullam ex iis habeat sibi propriam; quare materia prima dicitur omnino *informis*, quia est in potentia ad omnes formas [5]. Sin subiectum est tale, ut hanc, vel illam formam tantum recipere possit, illa solum forma *denudatum* esse debet, quam recipere potest. Hinc s. Thomas: « Illud, quod est receptivum aliquorum, non oportet quod sit privatum qualibet natura determinata, sed quod sit denudatum a natura receptorum, sicut pupilla a natura colorum; et ideo intellectum possibilem necesse est habere naturam determinatam; sed ante intelligere, quod est per receptionem speciei, non habet in natura sua aliquid eorum, quae a sensibilibus recepit, et hoc est, quod dicitur, quod nihil est eorum, quae sunt [6] ».

---

[1] Vid. p. 80-81.—[2] Vid. p. 86.
[3] Vid. s. Thom. I, q. LXXV, a. 6 c. et Caiet., ibid.
[4] Vid. p. 305.—[5] Vid. p. 127-128, et 197.
[6] *In lib. II Sent.*, Dist. XVII, q. II, a. 1 ad 4. Cf etiam *Qq.*

IV. Relata dicuntur ad convertentiam [1]. Quid sit *convertentia* alibi explicavimus [2]. Itaque sensus huius effati non est ut relata de se mutuo praedicentur ; ita ut quod est *relatum* sit etiam *correlatum* , qua ratione species, et proprium *reciprocari*, seu *converti* dicuntur ; sed tantum ut eo modo, quo *correlatum* dicitur de suo *relato*, ita *relatum* dicatur de suo *correlato*. E. g., dicitur dominus est servi dominus, et servus est domini servus: Pater est filii pater , et filius est filius patris etc. Haec autem reciprocatio fieri potest vel per casum genitivum, ut in allatis exemplis , vel per quemvis alium casum,uti sensus est rei sensilis sensus, sed res sensilis est sensu sensilis. Patet autem effatum intelligendum esse 1° de relatis *formaliter* consideratis ; 2° dummodo ad apta et accommodata correlata referantur, nisi enim id fiat , converti non poterunt, ut si caput ad animal referatur, non cum eo convertetur; nam licet omne caput sit alicuius animalis, tamen non omne animal caput habet, ut videre licet in vermibus , ostreis, echinis, et aliis nonnullis. Denique illud monendum est cum s. Thoma , quod « quamvis relativa consequantur se in esse , non tamen consequuntur se in aliis praedicamentis: non enim sequitur, si pater est musicus, quod filius est musicus [3] ».

V. Relata non habent contrarium. Nempe si relata spectentur secundum illud accidens, quod est eorum fundamentum , tunc possunt habere contrarium , vel non , prout illud capax sit contrarii, vel non. E. g., relativa, quae fundantur in qualitate, habent contrarium, puta virtus contraria est vitio; secus vero ea, quae innituntur in quantitate. Quod si relata considerentur, prout ad aliquid referuntur , non habent quidem contrarietatem proprie acceptam, puta, scientia non est contraria scibili, sed tantum oppositionem relativam cum eo habet. Porro haec oppositio est minima omnium oppositionum [4] ; ideoque efficit ut relata non se mutuo destruant, sicut contraria , sed tantum ut sibi e regione respondeant. Inde evenit ut

---

dispp., *De Ver.*, q. XXII , a. 1 ad 8; *ibid.* q. un. *De An.*, a. 8 c. Vid. p. 189.

[1] Hoc effatum protulit etiam s. Augustinus, *De Trin.*, lib.VII, c.1, n. 2.—[2] Pag. 313.

[3] *In lib. I Sent.* Dist. XXI, q. 1, a. 2 *sol.*—[4] Vid. p. 81.

huiusmodi oppositio etiam *in Divinis* haberi possit, quia ex ea non aliqua enascitur privatio, sed sola realis distinctio, quae insuper non respicienda est *secundum rem absolutam*, nempe *essentiam, in qua est summa unitas, et simplicitas, sed secundum rem relativam* [1]. Sic Pater et Filius distinguuntur in Divinis per oppositionem relativam [2].

VI. Relata non suscipiunt magis et minus. « Relationes, ait s. Thomas, non recipiunt magis, et minus [3] ». Subauditur *per se*. Non enim relatio crescit aut decrescit ratione sui. E. g., unum duplum non est altero magis duplum, nam res longa duobus palmis tam est dupla in palmo, quam res longa duabus ulnis est dupla in ulna. At possunt suscipere magis et minus, seu possunt intendi aut remitti ratione fundamenti, nempe propter aliquam fundamenti mutationem. E. g., in calido, ut quatuor, est maior similitudo cum calido, ut tria, quam cum calido, ut sex, non quia ipsa relatio similitudinis *per se*, quatenus relatio est, suscipiat intensionem, vel remissionem, sed quod hanc denominationem sortiatur ex fundamento, scilicet ex calore. Item, cum paries minus albus dealbatur, fit similior alteri maxime albo, ratione ipsius albitudinis, quae augetur.

VII. Relata sunt simul natura. Relata sunt simul *natura*, quatenus simul affirmari debent aut poni, simulque negari aut tolli, ut, si alterum dicas, necessario alterum admittendum sit, et si neges alterum esse, necessario quoque debeas alterum negare. Ut si dixeris patrem esse, necessario consequetur etiam esse filium, et si dominum, necessario esse servum. Quod si dicas servum non esse, etiam non erit dominus [4]. Haec autem connexio in eis existit ex eo quod sicut unum relatum est causa relativi *esse* alterius, ita hoc illius; e. g., non minus causa est Orestes, cur Agamemnon appelletur pater, quam Agamemnon causa, cur Orestes vocetur filius; si enim numquam habuisset liberos, numquam meruisset nomen patris Quare « quod relativa posita se ponant, non ha-

---

[1] I, q. XXVIII, a. 3 c.—[2] Vid. p. cit.
[3] 1ª 2ᵃᵉ, q. LXXXIII, a. 4 c.
[4] « Nominum, quae ad aliquid sunt, alterum quodammodo in altero esse suum habet, et, sublato uno, alterum etiam interit »; s. Cyrill. Alex., *Thesaur.*, Assertio XI.

bent ab eo quod sunt opposita, sed habent ab eo, quod a se invicem dependent secundum intellectum; quia sic utrumque est finis et terminus alterius, et sic unum non potest poni sine reliquo; quia quod ponitur esse finitum per intellectum alterius, non ponit esse finitum ante intellectum illius, nec habet esse sine illo [1]».

Porro hoc effatum accipiendum est de relatis *formaliter* sumptis, quatenus relata sunt, sive quoad additam relationem. Sic enim, uno posito, ponitur alterum, et, uno sublato, aufertur alterum; nam pater non est prius pater, quam habeat filium, neque filius est prius filius, quam habeat patrem. Revera si relatum, prout relatum est, sine correlato esse posset, tum non haberet *esse ad aliud*; ac proinde desineret esse relatum. Non item accipi potest de relatis *materialiter* sumtis, quatenus sunt quaedam entia absoluta; sic enim pater prius habet *esse* hominis, quam filius. Insuper intelligendum est de relativis mutuis. Nam in relativis non mutuis, sublato termino, in quo fundamentum est logicum, tollitur quidem terminus, in quo fundamentum est reale; ast, illo posito, necesse non est, ut iste simul ponatur; e. g., sublato scibili, scientia tollitur, quia scientiam sine re, quae scitur, esse repugnat; at, posito scibili, necesse non est poni scientiam, quia aliquid posset sciri, quin sit quispiam, qui illud sciat. Item, sublato sensili, haud possibile est ullum sensum esse, quia sensus alicuius rei, nempe sensatio, sine re, quae sentitur, est notio, quae seipsam destruit; at non repugnat esse corpora, quin sit ullum animal, quod ea sentit; ita ut, posito sensili, necesse non sit ut sensus ponantur. Quocirca relativa *non mutua* non sunt *simul natura*. Hinc s. Thomas: « Dicendum, quod illa relativa sunt simul natura, quae pari ratione mutuo referuntur, sicut pater ad filium, dominus ad servum, duplum ad dimidium. Illa vero relativa, in quibus non est eadem ratio referendi ex utraque parte, non sunt simul natura, sed alterum est prius naturaliter; sicut etiam Philosophus dicit de sensu et sensibili, scientia et scibili [2] ». Nisi quod

---

[1] Alb. M., *De Praedicam.*, tract. VII, c. 3.

[2] *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. VII, a. 8 ad 1. Unde concludit: « Et sic patet, quod non oportet quod Deus, et creatura sint simul natura, cum non sit eadem ratio referendi ex utraque parte ».

cum in relatione non mutua terminus logicus tamquam actu relationem habens ad terminum realem sumitur, tunc ambo sunt *simul natura*, siquidem « relatio secundum actum exigit duo extrema in actu existere [1] ». E. g., « scibile, secundum modum suae significationis, praeexistit scientiae. Sed, si accipiatur scibile, secundum actum, tunc est simul cum scientia secundum actum; nam scitum non est aliquid, nisi sit eius scientia [2] ».

VIII. Relata sunt simul cognitione [3]. Hinc qui novit unum relatorum, novit et alterum. Quod effatum eamdem, quam praecedens, explicationem admittit. Quare 1° intelligendum est, de relatis non *materialiter*, sed *formaliter* consideratis. 2° Cum relatio in utroque extremo est realis, conceptus unius extremi conceptum alterius secum involvit, et vicissim; e. g., conceptus effectus conceptum causae, et conceptus causae, prout causa est, conceptum effectus in se includit; namque tum relatio causae ad effectum, tum huius ad illam est *realis*. At, si relatio in uno extremorum sit *realis*, in altero sit tantum *rationis*, tunc per conceptum illius extremi, in quo relatio est *realis*, ad conceptum alterius extremi, in quo relatio est *rationis*, mens nostra assurgit, sed non vicissim. E. g., conceptus entis contingentis ad mentem nostram revocat conceptum Entis necessarii; at huius conceptus ad contingentis conceptum nos necessario non perducit; nam relatio Entis necessarii ad contingens est realis in isto, non vero in illo, cum Ens necessarium sine contingente existere possit, atque per huius existentiam, praeter quamdam denominationem, nihil novi acquirat.

Secundum hanc explicationem, istud effatum, monente s. Thoma, criterium logicum nobis suppeditat, ex *quo* facile cognosci possit, utrum duo termini relationis sint *simul natura*, necne: « Si enim unum (relativorum) in suo

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XXX, q. I, a. 1 *sol.*

[2] I, q. XIII, a. 7 ad 6. Quocirca Deus « non potest referri ad creaturas, ut actuale principium creaturae, nisi creatura existente in actu »; *In lib. I Sent.*, loc. cit.

[3] « Nomina relativa non per se et seorsum intelliguntur, ut reliqua nomina, sed omnino ea etiam, quorum respectu dicuntur, significant »; s. Cyrill. Alex., *Thesaur.*, Assert. XI. « Nomina, quae ad aliquid sunt, aut quacumque ratione respectu alterius dicuntur, simul et intellectu et natura sunt »; *ibid.*

intellectu claudat aliud, et e converso, tunc simul sunt natura, sicut duplum, et dimidium, et pater, et filius, et similia. Si autem unum in sui intellectu claudat aliud, et non e converso, tunc non sunt simul natura, et hoc modo se habent scientia, et scibile[1] ».

Praeterea haec circa idem effatum prae oculis habenda sunt: 1° Qui novit unum relatorum, novit et alterum, *indefinite* quidem, at non semper *definite*, scilicet cognoscit esse alterum, non vero quodnam illud sit. Ita qui scit Petrum esse patrem, illico cuius pater sit, non cognoscit; licet alicuius esse certo cognoscat: item, qui novit Aristotelem esse praeceptorem, is etiam perspectum habet, aliquem eius esse discipulum, quamvis nec Alexandrum norit, nec Theophrastum. Dicitur *non semper;* nam qui unum relatorum novit definite, perfecte, et certo, in suo peculiari relatorum gradu, is quoque definite, certo et exacte novit alterum eodem gradu illi e diametro respondens. 2° In relatis *aequiparantiae* non solum cognoscitur existentia *correlati*, sed et proprietas. Si enim cognoscam hunc parietem esse similem alteri, et hunc parietem esse album, etiam cognosco alterum parietem esse album; alioquin nihil mihi constabit de similitudine. At in relatis *disquiparantiae* non aliud necessario cognoscitur, quam existentia *correlati*; ad hoc enim, ut cognoscam dominum, satis est, si cognoscam existere aliquem eius servum.

IX. Relata per se mutuo definiuntur. Nempe relata *mutua*, quatenus ad invicem referuntur, mutuo se definiunt. Sic pater, ut pater, definitur per filium, et filius per patrem, idque si non expresse, saltem tacite et implicite; siquidem pater dicitur, qui genuit filium, et filius dicitur, qui a patre genitus est. Hinc relata vere et proprie dicta huiusmodi sunt, ut, cum unum per veram definitionem cognoscatur, cognoscatur et alterum. Cum enim relatorum *esse* in mutua ista relatione sit positum, sequitur ut unum ipsorum necessario sumendum sit in alterius definitione. Inde fit, ut regula illa, quae circulum in definitionibus vitandum esse iubet, in absolutis locum habeat; non item in relatis. Nam si quidquam tum intelligitur, cum intelligitur prout in se est, liquet ea, quae non sunt per se, sed per aliud, non ex se, sed ex

---

[1] I. q. XIII, a. 7 ad 6.

alio, per quod sunt, intelligi oportere. Quamvis nec sit omnino circulus, quia scilicet relata se definiunt sub diverso respectu: nam filius definitur per patrem, ut a se respectum; pater vero definitur per filium, tamquam respiciens ipsum. Accedit quod relata non tam *per se* mutuo, quam *ad se* mutuo definiuntur; ponitur enim correlatum in definitione relati, non quod in essentia eius sit, sed quod ad illud referri sit ipsi essentiale.

X. Relatio habet esse imperfectissimum. Cuius ratio est, quia *esse* relationis non solum, uti reliqua accidentia categorica, ab *esse* substantiae, sed etiam, secus ac illa, ab *esse* eius, ad quod substantia per ipsam refertur, pendet: « Debilitas esse relationis consideratur secundum inhaerentiam sui ad subiectum, quia non ponit aliquid absolutum in subiecto, sed tantum per respectum ad aliud [1] ». Clarius alibi: « Relatio realiter substantiae adveniens et postremum, et imperfectissimum esse habet. Postremum quidem, quia non solum praeexigit esse substantiae, sed etiam esse aliorum accidentium, ex quibus causatur relatio; sicut unum in quantitate causat aequalitatem, et unum in qualitate similitudinem. Imperfectissimum autem, quia propria ratio relationis consistit in eo, quod est ad alterum; unde esse eius proprium, quod substantiae superadditur, non solum dependet ab esse substantiae, sed etiam ab esse alicuius exterioris [2] ».

XI. Relatio non facit compositionem. Hoc intelligitur de relatione, quatenus habet *esse ad aliud*, seu quatenus *dicit ad*. « Relatio, secundum rationem suam non habet quod sit aliquid, sed solum quod ad aliud referatur; unde secundum rationem suam non ponit aliquid in subiecto [3] ». At relatio, prout *dicit in*, componit cum subiecto cui inhaeret: « Relatio quae habet esse in creatura, habet aliud esse, quam sit esse sui subiecti, unde est aliquid aliud a suo subiecto [4] ».

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. VIII, q. IV, a. 3 ad 4. « Sic autem non est in Deo, non enim habet aliud esse, quam esse substantiae »; *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. VIII, a. 1 ad 4.—[2] *Cont. Gent.*, lib. IV, c. 14.

[3] *In lib. I Sent.*, Dist. XX, q. I, a 1 *sol.*

[4] *Ibid.* Dictum est *in creatura*, quia « in Deo nihil est, quod habet esse aliud ab Ipso; esse enim sapientiae est ipsum Esse Divinum, et non superadditum; et similiter esse Paternitatis »; *ibid.* Vid. p. 95, ubi etiam explicatum est, quid significet *dicere ad—in*.

XII. Relative dicta possunt de novo praedicari de aliquo absque huius mutatione. Nempe illa, quae *absolute* dicuntur, si novam accipiant praedicationem, mutantur; puta mutatur paries, cum dicitur fieri albus. Hinc in iis *fieri* est mutari. At ea, quae *relative* dicuntur, possunt accipere novam praedicationem, absque mutatione illius, cui haec praedicatio attribuitur. E. g., « nulla mutatione facta circa scibile incipit esse a me scitum, per mei mutationem [1] ». Hinc in iis, quae huiusmodi sunt, non necesse est, ut hoc, quod dicitur *fieri*, sit mutatum, quia hoc potest accidere per mutationem alterius: « Contingit quod in relativis praedicationibus fiat mutatio, altero extremorum mutato, altero invariabili manente [2] ». Ratio autem huius effati est, quia « ea, quae absolute dicuntur, secundum proprias rationes ponunt aliquid in eo in quo dicuntur, ut quantitas, et qualitas, et huiusmodi . . . Unde non possunt dici, nisi illud mutetur per susceptionem eius, quod prius non habuit. Sed relatio secundum suam rationem non habet quod ponat aliquid in eo de quo dicitur, sed ponit tantum habitudinem ad aliud; unde invenitur aliqua relatio non realiter existens in eo de quo dicitur; et ideo in talibus habitudines illae de novo dicuntur de aliquo non per mutationem eius, sed illius ad quod dicitur [3]».

Exinde colligit sanctus Doctor « nomina importantia relationem ad creaturam praedicari de Deo ex tempore, non propter aliquam mutationem Ipsius, sed propter creaturae mutationem, sicut columna fit dextera animali, nulla mutatione circa ipsam existente, sed animali translato [4] ». Colligit etiam nullam mutationem in Deo indicari, cum Ipse dicitur *factus homo*. Nam « esse hominem convenit Deo ratione unionis, quae est relatio quaedam: et ideo esse hominem praedicatur de novo de Deo absque Eius mutatione, sed per mutationem humanae naturae, quae assumitur in Divinam Personam [5] ».

XIII. Relatum non dicitur bis. Cuius effati sensus hic videtur esse: Unum relatum unica relatione non refertur

---

[1] *In lib. III Sent.*, Dist. I, q. I, a. 1 ad 1.
[2] *In lib. I Sent.*, Dist. XL, q. I, a. 5 *sol.*
[3] *In lib. I Sent.*, Dist. XXX, q. I, a. 1 *sol.*
[4] I, q. XIII, a. 7 c.—[5] 3, q. XVI, a. 6 ad 2.

ad duo correlata, *totalia* et *formaliter* accepta, sed ad unum tantum, nimirum *formaliter sumptum*. Etenim, aiente s. Bonaventura, « numerus relationum secundum differentiam formalem, sive specificam, causatur a principio, a quo est [1] »; siquidem natura specifica relationis in ordine ad aliud consistit; quapropter si multiplicentur fundamenta, quorum gratia unum ad alterum refertur, idem subiectum non potest unica relatione ad correlatum suum referri: E. g., idem homo non potest unica relatione ad aliquem referri tamquam pater, et tamquam dominus - quia paternitas, et dominium sunt causae, ex quibus relationes specie differentes oriuntur.

Ex hoc effato illud infert s. Thomas, quod « secundum duas relationes Filii, et Spiritus Sancti, quibus referuntur ad Patrem, oportet intelligi duas relationes in Patre, quibus referatur ad Filium, et Spiritum Sanctum [2] ».

Attamen potest 1° unum relatum unica relatione referri ad plura correlata, quae sint termini *inadaequati*. Hinc filius unica relatione refertur ad patrem et matrem; nam praeterquam quod unum est fundamentum, propter quod ad utrumque habet ordinem, nempe nativitas, pater et mater sunt *inadaequata* correlata filii, atque ex illis fit unum totale extremum. « Una passio respondet duabus actionibus, quando neutrum agens sufficit per se ad actionem complendam, sicut est in eo, qui una nativitate nascitur ex patre et matre; unde in patre, et matre sunt duae relationes secundum rem, sicut et duae actiones; sed in nato est una relatio secundum rem, secundum quam refertur ad patrem, et ad matrem, sicut et passio una [3] ». 2° Ad plura correlata, quae *mere materialiter* sint plura. Hinc unus pater unica relatione *paternitatis* potest respicere plures filios; horum enim pluralitas *mere materialiter* se habet respectu *paternitatis*. Re quidem vera relatio patris precise respicit filium sub ratione filii, et quod plures participent illam rationem filii, *mere materialiter* se habet; sicut etiam magister docens plures discipulos eamdem scientiam, ad omnes eos unica relatione refertur [4].

---

[1] *In lib. III Sent.*, Dist. VIII, a. I, q. 2 *resol.*
[2] I, q. XXXII, a. 2 c.
[3] *In lib. III Sent.*, Dist. VIII, q. I a 5 *sol.*
[4] 3, q. XXXV, a. 5 c.

XIV. Relatorum uno multiplicato, multiplicatur et reliquum. Quod effatum ex superiori intelligitur; atque ita a s. Bonaventura explicatur: « Dicendum quod illud verum est de multiplicatione formali, et de eo correlativo, a quo dependet correlativum dependentia essentiali; sed si unum correlativum multiplicatur multiplicatione materiali, non habet veritatem. Sicut est, quando unus homo generat plures filios, et unus magister docet plures discipulos; tunc enim relatio, quae est in ipso, non dependet ab unoquoque eorum, nisi dependentia accidentali, et, desinente uno, salvatur ratio in altero. Unde quando quis generat, post primum filium, alium, non nascitur in eo nova paternitas, sed primae paternitati innascitur novus respectus, quia pater est plurium, quam prius erat [1] ».

XV. Remota ratione formali cuiuscumque rei, tollitur species [2].

S

DISTINCTIONES

I. Sapientia—Scientia. *Scientia*, ut omnes norunt, est cognitio certa, et evidens rei per propriam causam [3]: *Sapientiae* autem illud proprium est, quod sit cognitio rerum altissimarum, hoc est quae a sensibus valde remotae sunt, per altissimas causas et universalissima principia; quia prima rerum principia expendit, et ab illa ceterae scientiae suorum principiorum confirmationem, et evidentiam mutuantur: « Sapientia considerat altissimas causas; unde convenienter iudicat et ordinat de omnibus, quia iudicium perfectum et universale haberi non potest, nisi per resolutionem ad primas causas. Quare « sapientia est quaedam scientia, in quantum habet id, quod est commune omnibus scientiis, ut scilicet ex principiis con-

---

1 *In lib. III Sent.*, Dist. VIII, a. 2, q. 2 *ad arg.* « Unde, subdit, Christus generatione temporali non acquirit novam filiationem, sed incipit esse filius alterius, scilicet hominis virginis ». Vid. etiam s. Thom., *In lib. III Sent.*, Dist. VIII, q. I, a. 5, et *Quodlibet* XI, q. II, a. 4.

2 Vid. p. 145.

3 Scientia est stabilis comprehensio per veras ac stabiles rationes deducens ad causae cognitionem; « Clem. Alex., *Strom.*, lib. VI, n. 18. Vid. p. 241.

clusiones demonstret ; sed quia habet aliquid proprium supra alias scientias, in quantum scilicet de omnibus iudicat, et non solum quantum ad conclusiones, sed etiam quantum ad prima principia, ideo habet rationem perfectioris virtutis, quam scientia [1] ». Solet etiam *sapientia* latiori sensu intelligi pro quadam intellectuali rectitudine ad bene iudicandum de omnibus rebus, consurgens ex perfecta scientiarum omnium complexione : unde aliquis simpliciter, et absolute *sapiens* denominatur. Aliquando tamen *sapientiae* nomine intelligitur virtus intellectualis in aliquo tantum genere; quo sensu quisquis in sua arte peritus, qui causas et principia rerum eiusdem artis reddere potest *sapiens* appellatur: ita solemus dicere *sapientem architectum*, *sapientem medicum* etc.

II. Scientia — Intelligentia [2].

III. Secundarium — Primarium [3].

IV. Secundum se — Quoad nos. 1° Quaedam res dicitur *secundum se* causa alicuius effectus, cum vere causa est, atque realiter ab eodem effectu differt. *Secundum nos*, cum inter eam et effectum, qui ipsi tribuitur, nulla est, realis distinctio, sed ita a nobis concipitur, ac si huius causa esset. E.g., immutabilitas in Deo *secundum nos* est causa ipsius Dei aeternitatis. 2° Ea, quae *realiter* inter se differunt, *secundum se*: ea vero, quae *ratione* tantum, *secundum nos* differre dicuntur [4]. 3° Aliquae veritates sunt notae *secundum se*, et non *quoad nos*; aliae *secundum se*, et *quoad nos* [5].

V. Secundum quod ipsum — Secundum aliud. Aliquid alicui, *secundum quod ipsum est*, convenire dicitur, quod eius essentiae proprium est, seu, ut ait s. Thomas « quod ipsum non excedit; sicut habere tres angulos duobus rectis aequales non excedit triangulum, de quo praedicatur, sed est eidem convertibile [6] »; *secundum aliud* vero convenit alicui illud, quod per causam extra eius essentiam ipsi convenit, *sicut album homini* [7]. Latiori autem significatione illud, quod *naturaliter* alicui convenit, *secundum*

---

[1] 1ª 2ªᵉ, q. LVII, a. 2 c. « Sapientia pertinet ad intellectum aeternorum »; s. Aug., *De div. quaest. ad Simplician.*, lib. II, q. 2, n. 2.
[2] Vid. *Intelligere—Ratiocinari*, p. 177.— [3] Vid. p. 268.
[4] Vid. p. 135-136.— [5] Vid. p. 222.
[6] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 15, n. 1.— [7] Ibid.

quod ipsum est; illud autem, quod per vires ei superadditas, *secundum aliud* convenire dicitur. E. g., visio Dei non convenit intellectui creato, *secundum quod ipsum*, sed *secundum lumen gloriae* [1]. Vel *secundum quod ipsum*, idem significat, ac si in se spectetur, *secundum aliud*, si prout ad aliud ordinem habet. E. g., intellectus humanus, *secundum quod ipsum*, quodlibet verum naturale intelligere potest, *secundum vero quod* cum corpore coniungitur, non nisi essentias rerum, quae habent esse in materia [2]; ex quibus *ratiocinando et inquirendo* [3] ad alia, quae rerum materialium ordinem praetergrediuntur, assurgit.

VI. Secundum quid—Absolute. 1° Idem significant, ac *accommodative—absolute* [4]. 2° *Secundum quid* maxime locum habet in comparationibus, ut sic *secundum quid* idem sit, ac re secundum aliquam sui partem considerata, vel aliquo respectu [5].

VII. Senius—Antiquius. *Senius* dicitur de rebus animatis; *antiquius* autem de inanimatis. E. g., virum viro *seniorem* dicimus, sed parietem pariete, aut domum domo *vetustiorem*, vel *antiquiorem* [6].

VIII. Sensus compositus—divisus [7].

IX. Signate—Exercite [8].

X. Signum demonstrativum — Rememorativum — Prognosticum [9].

XI. Signum prius—posterius, *vel* In signo priori—posteriori. Adhibentur hae voces ad significandam differentiam duorum, quorum unum, licet non sit prius altero *natura*, idest non habeat naturam completam ante aliud, neque prius *tempore*, idest non praecedat aliud in existentia, tamen secundum exigentiam ordinis naturalis debet et potest concipi prius alio, quod est hoc ipso posterius. E. g., actus Divini Intellectus et Voluntatis, qui certe non habent *prioritatem naturae*, aut *temporis*, non aliter distingui possunt, et debent, nisi *prioritate signi*. Hinc s. Thomas: « Quamvis in naturalibus, quorum effectus sunt nobis magis noti quam causae, signum sit id,

---

1 Cf p. 219, p. 229, et p. 240.—2 Vid. p. 240.
3 *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. I, a. 12 c.—4 Vid. p. 2.
5 Vid. p. 219, 229, 240.
6 Idem discrimen observatum fuit a s. Damasceno, *Dialect.*, c. LIX.
7 Vid. p. 66-67.—8 Vid. *Actu signato—exercito*, p. 13-16.
9 Vid. p. 275.

quod est posterius in natura; tamen de ratione signi proprie accepta non est quod sit prius, vel posterius in natura; sed solummodo quod sit nobis praecognitum [1].

XII. Signum sensibile — rationale. *Signa sensibilia* sunt illa, quae sensibus oblata memoriam excitant, et quasi monendo ducunt nos in cognitionem alicuius rei. E. g., fumus est signum sensibile ignis. *Signa* autem *rationalia* dicuntur, quae ratione demonstrant id, cuius sunt signum. Hoc modo viventis motus significat animam; vel quicumque effectus est signum causae; vel « quodcumque notum, in quo aliquid cognoscitur [2] ». Illa *commonentia*, haec *demonstrantia* appellari solent.

XIII. Signum speculativum — Signum practicum. *Speculativum* est illud, quod non efficit rem significatam; e. g., oliva respectu pacis. *Practicum* quod efficit id, quod significat; e. g., boreas respectu frigoris. Ita etiam Sacramenta Novae Legis sunt signa *practica* gratiae [3].

XIV. Similitudo — Aequalitas [4].

XV. Simplicitas metaphysica — physica — logica. Opponuntur variis compositionum generibus, de quibus alibi diximus [5].

XVI. Simpliciter — Personaliter [6].

XVII. Simpliciter — Secundum quid. « Simpliciter potest accipi dupliciter. Uno modo dicitur, quod nullo alio addito dicitur. Alio modo simpliciter idem est, quod omnino, vel totaliter [7] ». Hinc 1° *simpliciter* aliquid tale esse dicitur, cum ita se habet, nullo alio subintellecto; *secundum quid* vero, cum, ut ita se habere dici possit, sub aliqua positione accipiendum est. E. g., Deus *simpliciter* existit, seu nulla facta suppositione; creatura autem, *secundum quid*, nempe supposita Dei Voluntate. 2° *Simpliciter* sub omni respectu; *secundum quid* sub quodam tantum respectu rem talem esse significat. E. g.; « id, quod est ultimo perfectum, dicitur bonum simpliciter; quod autem non habet aliquam perfectionem, quam debet habere, quamvis habeat aliquam perfectionem, in quantum est actu, non dicitur perfectum simpliciter, nec bonum simpliciter, sed secundum quid [8]. Hinc etiam « ni-

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. IX, a. 4 ad 5.—[2] *Ibid.* ad 4.
[3] Vid. p. 275.—[4] Vid. p. 13, et p. 297 et 300.
[5] Vid. p. 194.—[6] Vid. *Suppositio simplex—personalis.*
[7] 3, q. L, a. 3 c. —[8] I, q. V, a. 1 c.

hil prohibet aliquid esse secundum quid simplex, in quantum caret aliqua compositione, quod tamen non est omnino simplex; unde ignis, et aqua dicuntur simplicia corpora, in quantum carent compositione, quae est ex contrariis, atque invenitur in mixtis; quorum tamen unum quodque est compositum tum ex partibus quantitatis, tum etiam ex forma et materia [1] ». 3° *Simpliciter*, aut *secundum quid*, seu in *sensu accommodo* de quodam subiecto praedicatum enunciatur, absque ulla, vel cum aliqua contractione. E. g., substantia cogitans est *simpliciter* spiritualis; homo *secundum quid*, seu *in sensu accommodo*, scilicet quoad corpus, est mortalis. 4° « Consideratur aliquid tale simpliciter, prout est secundum seipsum tale. Secundum quid autem, prout dicitur tale secundum respectum ad alterum [2] ». Quo sensu idem significant ac *Absolute — Comparative* [3]; vel *Secundum quod ipsum — In ordine ad alterum* [4]. 5° *Simpliciter* idem significat, ac secundum sui propriam rationem: *secundum quid* idem est, ac secundum aliam rationem. E. g., dicitur aliquid *ens simpliciter* quoad *esse substantiale*; siquidem ens *dicit proprie esse in actu*, ac proinde *secundum quod primo discernitur ab eo quod est in potentia tantum*, nempe *secundum esse substantiale. Per actus autem superadditos dicitur aliquid esse secundum quid*; sicut esse album significat esse *secundum quid* [5]. Inde iterum patet illud, quod est *ultimo perfectum*, esse bonum *simpliciter*; quia « bonum dicit rationem perfecti, quod est appetibile, et per consequens dicit rationem ultimi [6]. 6° *Simpliciter* convenit alicui illud, quod ei convenit *secundum totum*; sin *secundum partem*, dicitur ei convenire *secundum quid*. Hac autem in re illud monet s. Thomas, quod « si aliquid natum sit convenire alicui, secundum totum et partem, si conveniat ei solum secundum partem, dicitur convenire ei secundum quid, et non simpliciter; sicut dicitur Aethiops albus secundum dentes: secus autem est de eo, quod non est natum inesse, nisi secundum partem, sicut aliquis dicitur simpliciter crispus, si habeat capillos crispos [7] ».

---

[1] *In lib. Boet. De Hebd.*, lect. I.
[2] I, q. LXXXII, a. 3 c.—[3] Vid. p. 2.—[4] Vid. p. 331.
[5] I, q. V, a. 1 c.—[6] Ibid.
[7] *Qq. dispp.*, q. un. *De Unione Verbi Incarnati*, a. 3 c. Cf p. 102.

XVIII. Simultas temporis—consequentiae—naturae—divisionis. *Simul tempore* dicuntur ea, quae simul in eodem instanti existunt; e. g., sol et lux existunt *simultate temporis*, itemque *simul tempore* obiectum aliquod videri, et sonus audiri potest. *Simultas consequentiae* est inter ea, quae se mutuo inferunt; ut inter risibile et animal rationale, recte enim dico, est animal rationale, ergo et risibile, et vicissim. *Simultas naturae* est inter ea, quae se mutuo ponunt, et destruunt, sed ita ut neutrum sit causa alterius, ut duplum, et dimidium; nam si duplum est, dimidium quoque est, et contra. Denique *simultas divisionis* est in iis, quae eiusdem generis partes sunt, ut homo, et bellua, quae animal in duas species dividunt.

XIX. Simultate potentiae—Potentia simultatis [1].

XX. Solidum—Physicum. Enunciari solent de corpore. *Corpus physicum* est compositum quoddam ex materia et forma. Hoc pertinet ad *praedicamentum* substantiae. *Solidum*, vel *mathematicum* est tergimena rei extensio, qua res corporeas metimur. Hoc pertinet ad *praedicamentum* quantitatis [2].

XXI. Species intentionalis—logica. *Species logica* est notio, quae essentiam pluribus individuis communem exhibet. Haec autem dici solet *subiicibilis*, quatenus respicit genus superius, sub quo continetur; et *praedicabilis*, quatenus respicit inferiora individua, de quibus praedicatur. Patet autem speciem primo modo non esse aliquid universale, quia respicit unum tantum, cui subiicitur, et habet rationem partis. Insuper *species logica* alia est *media*, quae nempe ita est species, ut possit esse genus. Alia est *infima*, seu *specialissima*, quae nempe ita est species, ut nequeat esse genus. E. g., animal est *species media*, quia, si referatur ad corpus, est species; si ad hominem, est genus. Homo autem est *species specialissima*, quia proxime attingit individua. *Species intentionalis* est quaedam imago obiecti, per quam ipsum cum potentia cognitrice coniungitur, et ab ea attingitur. « Nomen speciei, ait s. Bonaventura, importat similitudinem, et importat cognoscendi rationem [3] ».

---

[1] Vid. p. 264.—[2] Vid. p. 294.

[3] *In lib. I Sent.*, Dist. XXXI, p. 2, a. I, q. 3 *resol.*

XXII. Species impressa — expressa. *Species impressa* est species intelligibilis, quae elaboratur ab intellectu agente, et ab intellectu possibili recipitur [1]. *Species expressa* est quae ab ipso intellectu possibili ex specie, quam ab intellectu agente excipit, efformatur, ut obiectum ab ea repraesentatum actu cognoscat. Illa est veluti principium, quod intellectum ad cognitionem determinat, et repraesentat obiectum tamquam intelligibile; ista est veluti terminus operationis intellectus [2]; seu est illa, in qua intellectus obiectum veluti actu cognitum sibi repraesentat. *Species expressa* dicitur etiam *verbum*, quia intellectus, dum rem intelligit, veluti intra se loquitur, hoc est, exprimit obiectum, quod intelligit. Hinc species *impressa* sic definitur: « Imago rei, qua mens determinatur ad rem illam cognoscendam; et propterea dicitur principium cognitionis ». Species vero *expressa*: « Conceptus rei, quem mens format, dum cognoscit obiectum, et dicitur terminus cognitionis, et verbum mentis ».

XXIII. Specificative — Reduplicative [3].

XXIV. Specificativum intrinsecum—extrinsecum. *Specificativum intrinsecum* est illud, per quod res constituitur talis. *Extrinsecum* est aliquid positum quidem extra rem, ita tamen ut haec ad illud essentialem ordinem habeat. E. g., obiecta et actus sunt *extrinsecum specificativum* potentiarum [4].

XXV. Speculative — Practice. Dicuntur 1° de modo, quo signa rem significatam ostendunt [5]. 2° De modo, quo aliquid consideratur. Illud nempe quod consideratur tantum ut cognoscatur, *speculative*; illud vero, cuius cognitio ad aliquid agendum ordinatur, *practice* spectari dicitur. Unde distinctio intellectus *speculativi* et *practici*, de qua alibi diximus [6].

XXVI. Subalternans — Subalternata. 1° Denotant quamdam affectionem duarum propositionum, quae secum quantitate pugnant. Ex his nempe illa, quae est univer-

---

[1] Vid. p. 175.

[2] *Qq. dispp., de Pot.*, q. VIII, a. 1 c. De utraque specie loquitur s. Augustinus, *De Trin.*, lib. IX, c. 12; lib. XV, c. 10; et *In Ps. CXXXIX*, n. 15.

[3] Vid. p. 313.—[4] Vid. p. 283.

[5] Vid. p. 333.—[6] Vid. p. 176.

salis, *subalternans*; quae est particularis, *subalternata* audit. 2° Adhibentur ad distinguendas scientias inter se. Scientia nempe, quae desumit sua principia ex conclusionibus superioris scientiae, *subalternata*; superior autem scientia, ex qua inferior sua principia haurit, *subalternans* appellatur. Sic medicinae principia probantur in physica; et musicae principia probantur in arithmetica [1]. Quocirca « ille qui habet scientiam subalternatam, non perfecte attingit ad rationem sciendi, nisi in quantum eius cognitio continuatur quodammodo cum cognitione eius, qui habet scientiam subalternantem. Nihilominus tamen inferior sciens non dicitur de his, quae supponit, habere scientiam, sed de conclusionibus, quae ex principiis suppositis de necessitate concluduntur [2] ».

XXVII. Subiective — obiective. Diversum omnino sensum hae voces penes Scholasticos exhibent, ac penes recentiores Philosophos. Etenim ab illis dicebatur res *subiective* existere, vel modus *subiective inexistere*, cum utriusque existentia revera est et *actu*. *Obiective* dicebatur de re, quae non aliter est, quam in intellectu cognoscente, seu quae non aliter existit, quam per modum obiecti cogniti. Hinc *ens in potentia*, seu quod *actu* non existit, quia potest menti cognoscenti obversari, dicebatur existere *obiective* [3]. Hinc etiam *potentiae obiectivae* nomine significabatur mera rei possibilitas [4]. Hinc denique, quoad actum cognitionis, ipse actus mentis cognoscentis est *subiectivus*, quia revera est in animo; actus autem rei menti obversantis est *obiectivus*, quia res est in mente non quidem ut in se revera est, sed instar obiecti cogniti. Secundum recentiores autem *subiective* idem ac *idealiter*; *obiective* idem ac *realiter* significat.

XXVIII. Subiective—Terminative. Dicuntur 1° de *mutatione*. Scilicet *subiective* mutari dicitur id, quod est subiectum, circa quod versatur mutatio; e. g., lignum, quod mutatur in ignem: *Terminative* vero id, ratione cuius subiectum mutatur, seu id in quod subiectum mutatur; e. g.,

---

[1] I, q. I, a. 2 c.

[2] *Qq. dispp., de Ver.*, q. XIV, a. 9 ad 3. Hinc « fidelis potest dici habere scientiam de his, quae concluduntur ex articulis fidei »; *Ibid.*

[3] Vid. p. 135. — [4] Vid. p. 11.

ignis ex ligno productus: « Aliquid dicitur mutari dupliciter: Uno modo, quia est subiectum mutationis, sicut dicimus corpus esse mutabile. . . Alio modo dicitur aliquid mutari, quia secundum ipsum fit mutatio, sicut dicimus albedinem mutari, quia secundum ipsam corpus alteratur [1] ». 2° Cum de relationibus sermo est, hae voces idem significant ac *relativum intrinsece*, vel *extrinsece* [2].

XXIX. Subiectum attributionis — praedicationis. *Subiectum attributionis* est illud, de quo proprietas, aut quodlibet aliud enunciatur; ut homo, de quo enunciatur libertas. *Subiectum praedicationis* est illud, de quo aliquid enunciatur ut ipsius essentiam constituens; ut ipse homo, de quo enunciatur esse animal.

XXX. Subiectum inhaesionis — adhaesionis — informationis. Dicuntur de rebus, in quibus aliquid est vel *inhaesive*, vel *adhaesive*, vel *informative*. Harum vocum sensum alibi explicavimus [3].

XXXI. Subiectum inhaesionis — Denominationis. *Subiectum denominationis* est illud, quod recipit aliquam proprietatem. *Subiectum inhaesionis*, est illud, ex quo ratio illam recipiendi exurgit. E. g., intellectus est in toto homine, tamquam in subiecto *denominationis*; est autem in sola anima, tamquam in subiecto *inhaesionis*. Item, quantitas est in materia tamquam in subiecto *inhaesionis*, in toto composito, tamquam in subiecto *denominationis*.

XXXII. Subiectum in quo — de quo. *Subiectum in quo* est substantia respectu accidentium, proindeque idem est ac *subiectum inhaesionis*. *Subiectum de quo* est inferius respectu superioris, quod de illo praedicatur; unde dicitur etiam *subiectum praedicationis*, et *attributionis*. Ita Socrates est subiectum hominis, aut animalis. Exinde patet illa distinctio inter *esse in subiecto*, et *dici de subiecto*. Porro *esse in subiecto* pertinet ad subiectum *inhaesionis*; *dici de subiecto* ad *subiectum praedicationis*. Subiectum *in quo*, *physicum*; subiectum *de quo*, *logicum* etiam appellari solet.

XXXIII. Substantia — Accidens. *Substantia*, prout constituit primum *praedicamentum*, est ens, cui convenit existere *per se*. « Ratio substantiae intelligitur hoc modo,

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. I, a. 6 c.
[2] Vid. p. 318. — [3] P. 14.

quod substantia sit res, cui conveniat esse non in subiecto [1] ». Dicitur, *prout constituit primum praedicamentum*, quia aliquando *substantia* sumitur pro *essentia*: Substantia dupliciter dicitur. Uno enim modo dicitur substantia, prout significat rationem primi praedicamenti. . . Alio modo dicitur substantia illud, quod significat quid in omnibus rebus, sicut dicimus quod definitio significat rei substantiam; et hoc modo quidquid positive dicitur, in quocumque genere sit, substantia est, vel substantiam habet; sic enim substantia pro essentia sumitur [2] ». Iam vero, cum pro *essentia* sumitur, vagatur per omnia *praedicamenta*; quodlibet enim praedicamentum est aliqua essentia. *Accidens* contra, prout opponitur categoriae substantiae, est ens, cui convenit existere in alio, seu illud, cuius natura exigit, ut alio fulciatur, ipsique inhaereat [3]. Iam patet substantiae notionem non consistere in eo quod accidentibus substat; siquidem ab hoc substantia denominatur, velut a notiori proprietate, eodem modo quo lapis dicitur a laedendo pedem, sed non essentialiter in hoc sustentaculo constituitur. Qua enim ratione substantia posset accidentia sustentare, nisi esset in seipsa? Quomodo autem notio entis *per se* distinguatur a notione entis *a se*, alibi explicatum est [4]. Insuper *accidentia absoluta* a Peripateticis admissa, uti sunt quantitas, qualitas etc., licet *actu* non existant in alio, tamen non existere *per se*, ideoque non esse substantias, etiam explicatum est [5]. Denique pro sacrae Theologiae tyronibus illud etiam adnotandum censemus: rationem substantiae excludere quidem subiectum, a quo ipsa fulciatur, non vero suppositum, cuius sit, seu personam, a qua terminetur. Hinc natura humana Christi, licet subsistat in Verbo, a quo assumpta est per incarnationem; tamen est substantia, quia non existit in Verbo tamquam subiecto, cui inhaereat, sed quatenus terminatur a Persona Verbi. Neque ex hoc, quod non subsistit per propriam personalitatem, sequitur ipsam non existere *per se*. Ut enim substantia dicatur complete *per se* existens, sufficit ut habeat personalitatem vel sibi *propriam* vel *appropriatam*. Natura au-

---

[1] *Contr. Gent.*, lib. I, c. 25.

[2] *In lib. II Sent.*, Dist XXXVII, q. I, a. 1 *sol.*

[3] Vid. p. 7, et 25. — [4] P. 255-256 — [5] P. 26.

tem humana Christi habet *personalitatem* Divinam sibi *appropriatam*, ut haec in omnibus gerat vices *personalitatis* ipsius naturae humanae.

XXXIV. Substantia completa — incompleta. *Substantia completa* dicitur ea, quae ad alterius substantiae compositionem efficiendam non est nata; cuiusmodi sunt Angelus arbor etc. *Incompleta* est vel ea, quae etsi *in ordine substantiae* omnia habeat, ut *per se*, seu *in se* existere queat, tamen nata est ingredi alterius substantiae compositionem, cum qua coniuncta compositum substantiale efformat; vel ea, quae existere non possunt, nisi cum alio coexistant; ac proinde, ut realiter existant, alio indigent, non quidem uti subiecto *inhaerentiae*, quia non sunt accidentia, sed uti subiecto *coexistentiae*. Prioris generis exemplum est anima humana, quae licet *per se* existere possit, naturaliter tamen ordinatur ad physicam unionem cum corpore, et ad constituendum compositum illud *substantiale*, quod vocatur homo: quocirca anima humana dicitur substantia *incompleta in ratione speciei*, licet integra sit in *ratione substantiae*. Alterius generis exemplum est anima brutorum, quae proinde *incompletae substantiae* dicuntur non solum *in ratione speciei*, sed etiam *in ratione substantiae*, seu subsistentiae.

XXXV. Substantiale compositum — accidentale. *Compositum substantiale* est illud, quod ex duabus substantiis incompletis exurgit; puta homo. *Compositum accidentale* est illud quod coalescit ex substantiis completis, ut acervus lapidum [1].

XXXVI. Substantia prima — secunda. *Primae* substantiae vocantur individua, ut Petrus etc. *Secundae* substantiae vocantur genera, et species, quia pendent a primis substantiis; universalia enim a singularibus cogitando eliciuntur. Cum autem species propinquior sit singularibus, ideo dicitur *magis substantia*. Porro substantia *prima* neque in subiecto est, neque de aliis enunciatur; sed tantum praedicari potest praedicatione *praeter ordinem* [2]. Substantia *secunda* autem in subiecto non est, sed de subiecto dicitur; ut patet in generibus et speciebus. Monendum autem est cum s. Thoma, « quod cum dividi-

---

[1] Vid. p. 257, et, *Unum per se — per accidens*, litt. *U*.

[2] Quid sit praedicatio *praeter ordinem*, vid. p. 267.

tur substantia in primam, et secundam, non est divisio generis in species, cum nihil contineatur sub secunda substantia, quod non sit in prima; sed est divisio generis secundum diversos modos essendi. Nam secunda substantia significat naturam generis secundum se absolutam; prima vero substantia significat eam ut individualiter subsistentem. Unde magis est divisio analogi, quam generis [1] ».

XXXVII. Successiva—Permanentia. *Permanentia* dicuntur ea, quae habent omnes suas partes simul, ut terra, caelum, homo. *Successiva*, quorum « una pars non est cum alia parte [2] », quatenus in quodam fluxu consistunt, ut auctio, immutatio, et quilibet motus. Hinc « successio propria est motui [3] »; et successiva « non habent esse, nisi secundum aliquid sui [4] ». *Esse* autem rerum permanentium *secundum se* quidem *est in instanti*, at potest esse *divisibile per accidens*, prout alicui motui subiacet [5].

XXXVIII. Supernaturaliter—Naturaliter [6].

XXXIX. Supponi—Significare—Copulari. « In quolibet nomine est duo considerare, scilicet id, a quo imponitur nomen, quod dicitur qualitas nominis; et id, cui imponitur, quod dicitur substantia nominis ». Iam « nomen proprie loquendo dicitur *significare* formam, sive qualitatem, a qua imponitur nomen; dicitur vero *supponere* pro eo, cui imponitur [7] ». Et quidem, « id, cui attribuitur nomen, si sit recte sumtum sub re significata per nomen, sicut determinatum sub indeterminato, dicitur *supponi* per nomen; si autem non sit recte sumtum sub re nominis dicitur *copulari* per nomen [8] ». E. g., nomine animalis *significatur* substantia animata sensibilis; homo *supponitur* nomine animalis, quia *homo recte sumitur sub ratione animalis, sicut determinatum sub indeterminato; copulatur* vero nomine albi, quia *sub albo, quod est extra*

---

[1] *Qq. dispp., De Pot.*, q. IX, a. 2 ad 6.
[2] *In lib. I Sent.*, Dist. VIII, q. II, a. 1 ad 4.
[3] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 19.
[4] *In lib. I Sent.*, loc. cit.
[5] *Qq. dispp., De Pot.*, q. V, a. 1 ad 12. Cf *In lib. I Sent.*, Dist. XXXVII, q. IV, a. 3 *sol.*—[6] Vid. p. 218.
[7] S. Thom., *In lib. III Sent.*, Dist. VI, q. I, a. 3 *sol.*
[8] *Qq. dispp., De Pot.*, q. IX, a. 4 c.

essentiam eius, *non directe sumitur*[1]. Iam *suppositio* potest converti in *significationem*. Nam, « quia inferius, quod supponitur per nomen commune, se habet ad commune, sicut determinatum ad indeterminatum, id, quod erat suppositum, fit significatum, determinatione apposita ad commune; animal enim rationale significat hominem[2] ».

XL. Suppositio — Ampliatio — Restrictio — Alienatio — Appellatio. Sunt variae terminorum, qui in enunciationibus adhibentur, affectiones. *Suppositio* latiori sensu accepta[3] est usurpatio vocis pro suis significationibus. Sicut nempe supputatores utuntur calculis loco nummorum, ita nos utimur terminis loco eorum, quae per illos significantur. Huiusmodi usus vocatur *suppositio*. Hinc *supponere pro aliquo* idem est ac illud significare. Exinde intelligitur quid sibi velint propositiones *de subiecto non supponente*. Scilicet ad *suppositionem* termini requiritur, ut aliquid designandum termino respondeat; unde sermo esse dicitur de *subiecto non supponente*, si nihil designandum respondeat termino. E. g., si dicam: Adam mihi loquitur, Antichristus fuit, istae propositiones sunt de *subiecto non supponente*, quia ea, quae exprimuntur per terminos *Adam*, et *Antichristus*, vel nulla sunt, tempore quo loquor, vel numquam fuerunt. *Ampliatio* est extensio termini a minori ad maiorem significationem. Ita, cum dicitur: Mites possidebunt terram, vox *mites*, quae vi praedicati *supponit* tantum pro futuris, sumitur tamen pro omnibus, tum futuris, tum praesentibus, tum praeteritis. Qua in re advertit s. Thomas, terminos significantes actum animae *ampliare ad omne tempus*; « sicut cum dicitur: Homo laudatur, potest intelligi de praesenti, praeterito, vel futuro, actus enim animae se extendit etiam ad ea quae non sunt[4] ». *Restrictio* est coarctatio termini a maiori ad minorem significationem, ut in hac propositione: Omnis homo, qui est iustus, spernit mundum; ubi illud subiectum, *homo*, contrahitur, ut pro iustis solum *supponat*. Monente eodem sancto Doctore, restrictio fieri solet etiam per *antonomasiam;* siquidem « secundum con-

---

[1] *Qq. dispp.*, loc. cit. — [2] *Ibid.*

[3] Diximus *latiori sensu accepta*, ut distinguatur ab ea, de qua antea locuti sumus.

[4] *In lib. III Sent.*, Dist. VII, q. III, a. 1 ad 4.

suetudinem humanae locutionis, aliqua nomina communia restringuntur ad ea, quae sub tali communitate continentur, sicut nomen urbis accipitur antonomastice pro Roma [1] ». *Alienatio* est acceptio termini in sensu metaphorico; ac proinde est distractio termini a propria ad impropriam significationem. Ita Pythagoras vocabat iustitiam *sale mvitae*, eo quod scelerum corruptionem acri quidem, sed salubri punitione corrigeret. *Appellatio* denique est quidam specialis modus, quo attributum adiungitur, seu *applicatur* subiecto, ita nempe ut illi referatur vel ratione formae, quae per ipsum significatur, ut in hac enunciatione: Medicus sanat, vel tantum quatenus est suppositum, quod illam formam habet, uti in his aliis enunciationibus: Album est dulce, Medicus canit.

XLI. Suppositio collectiva—distributiva [2].

XLII. Suppositio confusa—determinata [3].

XLIII. Suppositio formalis—materialis. *Suppositio* dicitur *materialis*, si in termino ipsa eius ratio spectetur, non vero res per illum significata; ut cum enunciatur: Homo est vox. *Formalis*, si consideretur res, quae per terminum significatur, puta: Homo est ratione praeditus [4]. Vel, « formaliter significatur per nomen id, ad quod significandum nomen est principaliter impositum, quod est ratio nominis, sicut hoc nomen *homo* significat aliquod compositum ex corpore et anima rationali. Materialiter vero significatur per nomen illud, in quo talis ratio salvatur; sicut hoc nomen *homo* significat aliquid habens cor, et cerebrum, et huiusmodi partes, sine quibus non potest esse corpus animatum anima rationali [5] ».

XLIV. Suppositio simplex — personalis, *seu* realis. Sunt duae species *suppositionis formalis*. Ut clarius huiusmodi distinctio intelligatur, notandum est in voce duas includi posse significationes, alteram scilicet *immediatam*, alteram *mediatam*, prout ipsa aliquid *primario* et *per se*, vel tantum *secundario* significat. E. g., homo *per se et immediate* significat naturam humanam, *secundario* autem *et mediate* significat omnia individua, quae specie humana continentur. E contrario, Plato *per se primo* signi-

---

[1] 2ª 2ae, q. CXLI, a. 2 c.

[2] Vid. p. 65. — [3] Vid. p. 68. — [4] Vid. p. 135.

[5] S. Thom., *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. IX, a. 4 c.

ficat individuum naturae humanae; sed *secundario* significat etiam naturam humanam communem, quae in illo individuo consideratur. Item, album *per se primo* significat albitudinem subiecto inhaerentem; *secundario et mediate* significat etiam ipsum subiectum, in quo est albitudo. Hisce praehabitis, *suppositio* est *simplex*, si vox usurpatur tantum pro sua immediata significatione; est *realis*, seu *personalis*, si pro immediata simul et mediata significatione adhibetur. E. g., in his propositionibus: Homo est species: Album est accidens, *homo* et *album* supponunt *simpliciter*; nam *homo* sumitur pro sola natura humana, non vero pro individuis. Et quidem non recte quis diceret: Petrus est species: Paulus est species: Item *album* sumitur pro sola albitudine, non vero pro subiecto. At si dicam: Homo est vivens, *suppositio* est *personalis*; nam *homo* ibi sumitur pro sua significatione tam immediata, quam mediata, cum vita ingrediatur conceptum tum naturae humanae in communi, tum singulorum individuorum [1].

XLV. Suppositum—Persona—Subsistentia. *Subsistentia* aliquando idem significat, ac *Perseitas*. Consistit nempe in eo, quod ens non pendet ab alio, tamquam a subiecto, cui inhaereat, seu in eo, quo substantia constituitur in *esse* substantiae. « Substantia est subiectum, quod non indiget extrinseco fundamento, in quo sustentetur, sed sustentatur in seipso; et ideo dicitur subsistere, quasi per se, et non in alio existens [2] ». At vero, quoniam in substantia *incompleta*, quippe quae ad totum substantiale componendum ordinatur, *esse in se* non perficitur, nisi in ipso substantiali composito, idcirco *subsistentia* intelligitur, quatenus convenit tantum substantiae *completae*; haec enim, cum neque in aliquo, tamquam in subiecto, neque in aliquo, tamquam in toto, sit, absoluta ratione habet *esse per se*; et ideo dicitur esse *sui ipsius*. Itaque *subsistentia* definitur: *Actualitas*, seu perfectio, per quam natura fit sui ipsius et non alterius, seu per quam natura ultimo completur et terminatur, ita ut sit sui iuris, at-

---

[1] Vid. Goudin, *Phil. iuxta inconcussa, tutissimaque D. Thomae dogmata*, t. I, *Log. mai.*, pars I, a. 3, § 1.

[2] *Qq. dispp., De Pot.*, q. IX, a. 1 c.

que non egeat communicari alteri ad hoc, ut sit, et operetur. Substantia, quae per *subsistentiam* hoc sensu acceptam iam ultimo completa et terminata est, nempe substantia singularis, ultimo completa, et sui iuris effecta, dicitur *suppositum*, si intellectu careat; *persona*, vel *hypostasis*, si sit intelligens.

Exinde explicatur definitio *personae*, quae post Böetium vulgo in scholis traditur: *Naturae rationalis individua substantia* [1]. Dicitur 1° *substantia*; nam accidentia non subsistunt. 2° *Individua*, nempe tum *logice*, tum *physice*. Dicitur aliquid individuum *logice*, quatenus de aliis minime praedicatur, ut Cicero, Plato, etc. *Physice* autem, quatenus totum quoddam est; qua ratione gutta aquae, quatenus cum Oceano iuncta est, non appellatur individua; separata vero ab Oceano individua dicitur. Iam vero, *persona* est natura individua utroque modo: *Logice* quidem, nam universalia, tum quia in intellectu tantum existunt, tum quia pluribus communia esse possunt, non sunt *personae*. Ita hominis *in communi* nulla persona est, sed Ciceronis, vel Platonis, vel singulorum individuorum singulae personae nuncupantur [2]. *Physice* autem, quia substantiae, quae sunt totius compositi partes, puta anima et corpus hominis, non habent propriam *hypostasim*, sed subsistunt in *hypostasi* totius compositi. « Substantia individua, quae ponitur in definitione personae, importat substantiam completam per se subsistentem separatim ab aliis, alioquin manus hominis posset dici persona, cum sit substantia quaedam individua; quia tamen est substantia individua, sicut in alio existens, non potest dici persona [3] ». Quod si duae naturae ita secum uniantur, ut una earum nullam ex unione novam perfectionem adipisci possit, tunc ista retinet *hypostasim* propriam; altera autem amittit in unione propriam *hypostasim*, atque in *hypostasi* perfectioris naturae subsistit. Ita evenit in mysterio Incarnationis. Christi enim natura humana caret propria hypostasi, et

---

1 « Persona non dicitur, nisi de individua rationali natura »; s. Ans., *Monol.*, c. 78.

2 « Essentiae significatio ad aliquid commune videtur pertinere; nomen autem de singularibus hypostasis, quae subsunt huic universali, praedicatur ac dicitur »; s. Cyrill. Alex., *De Sanct. Trinit.*, Dial. I.

3 S. Thom., 3, q. XVI, a. 12 ad 2.

subsistit in Persona Verbi [1]. Ex qua explicatione vocis *individuae*, quae in definitione *personae* adhibetur, sequitur, ut ipsa sit *incommunicabilis*, scilicet, ut sit substantia singularis; insuper ut sit in se *tota*, sive sui iuris, sibique ipsi propria, et integrum suarum operationum principium; denique ut non possit ita *assumi*, *ut trahatur in personalitatem* alterius [2]. Quae quidem, ut inquit s. Bonaventura, ipsi ethymologiae nominis *personae* respondent; siquidem, « persona dicitur quasi per se unum, per se autem unum proprie dicitur unum, quod est omnino distinctum ab aliis, et in se indistinctum [3] ». At vero, « non est contra rationem personae communicabilitas assumentis [4] »; scilicet nulla repugnantia in eo est, quod Persona Divina humanam naturam assumpsit; nam « persona dicitur incommunicabilis, in quantum non potest de pluribus suppositis praedicari; nihil tamen prohibet plura de persona praedicari. Unde non est contra rationem personae sic communicari, ut subsistat in pluribus naturis [5] ». 3° Dicitur *rationalis*, ut distinguatur *persona* a *supposito*; non enim proprie dicimus *personam* equi, aut lapidis, sed personam vel Divinam, vel Angelicam, vel humanam. Unde *persona* nihil addit supra *suppositum*, nisi aliquam dignitatem et excellentiam petitam ex natura intellectuali.

XLVI. Suppositalitas—Personalitas. Ipsa *substantia* in substantiis ratione destitutis, *suppositalitas*, vel simpliciter *subsistentia*, in rationalibus autem *personalitas* proprie vocatur. *Personalitas*, seu generatim subsistentia, positiva et negativa dictione exprimi potest. Quemadmodum enim in figura exprimenda interdum positiva dictione utimur, puta cum dicimus eam esse corporis terminum; interdum negante, e. g., cum dicimus eam esse negationem ulterioris extensionis in corpore; ita per *subsistentiam* dicimus rem esse completam; et tunc positiva dictione exprimitur, nam substantiae complementum dicitur; vel per *subsistentiam* negamus aliquod ens esse iuris alieni, seu subsistere in alio velut perfectiori; tumque eam negativa dictione explicamus; est enim, ut ita dicamus, negatio *commu-*

---

1 Vid. p. 338-339.
2 S. Thom., *In lib. III Sent.*, Dist. V, q. II, a. 1 ad 2.
3 *In lib. I Sent.*, Dist. XXIII, a. I, q. 1 *resol.*
4 S. Thom., *loc. cit.*—5 3, q. III, a. 1 ad 2.

nicabilitatis in substantia. At licet subsistentia negative exprimatur, tamen eam in creatis esse aliquid positivum a natura distinctum omnes Thomistae ex communi sententia docent. Scotus e contrario in eam sententiam concedere videtur, quae statuit subsistentiam nihil positivum addere naturae. Utrum vero distinguatur ut res a re, an sicut modus a re, inter ipsos Thomistas non convenit. Illud autem omnino certum est, in Deo naturam et subsistentiam reipsa non distingui, Deus enim est ipsa Deitas [1].

XLVII. Syncategorematice — Categorematice [2].

XLVIII. Synonimum nomen — Homonymum [3].

S

EFFATA

I. Sapientis est ordinare. Equidem si quis domum bene ordinatam intraret, ex ipsa ordinatione domus, ordinatoris sapientiam colligeret. « Ordinare, inquit s. Thomas, sapientis est. Ordinatio enim aliquorum fieri non potest, nisi per cognitionem habitudinis et proportionis ordinatorum ad invicem, et ad aliquid altius, quod est finis eorum; ordo enim aliquorum ad invicem est propter ordinem eorum ad finem. Cognoscere autem habitudines, et proportionem aliquorum ad invicem, est solius habentis intellectum; iudicare autem de aliquibus per causam altissimam sapientiae est; et sic oportet quod omnis ordinatio per sapientiam alicuius intelligentis fiat. Unde et in mechanicis ordinatores aedificiorum, sapientes illius artificii dicuntur [4] ».

II. Secundum conditionem causae proximae attenditur necessitas vel contingentia effectus. Hoc est: A causa necessaria semper procedit effectus necessarius, cum illa proxima est. Quod si causa suprema sit necessaria, causa proxima autem contingens, tunc effectus potest esse con-

---

1 Vid. s. Thom., I, q. III, aa. 3 et 4.

2 Vid. p. 58, et, *Terminus categorematicus — Syncategorematicus*, litt. *T*.

3 Vid. *Aequivoce — Analogice — Univoce*, p. 14.

4 *Cont. Gent.*, lib. II, c. 24, n. 3.

tingens. Id sequenti exemplo illustrat s. Thomas: « Sicut germinatio plantae est contingens propter causam proximam contingentem, licet motus solis, qui est causa prima, sit necessarius [1]». Exinde illud infert laudatus Doctor, quod licet scientia Dei, quae est causa prima, sit necessaria, tamen scita a Deo possunt esse contingentia propter causas proximas contingentes [2].

III. Secundum illud, quod rei competit per se, iudicatur de ipsa, non autem secundum illud, quod ei competit per accidens. Hoc effato s. Thomas utitur, ut ostendat non esse aliquid bonum mala esse vel fieri, etsi ea, quae in se mala sunt, ordinentur ad bonum. Etenim malum non ordinatur ad bonum per se, sed per accidens [3].

IV. Semper id, quod est per se, prius est eo, quod est per aliud. Hoc effatum consequitur ex illo: *Quod est per aliud, reducitur ad illud, quod est per se, tamquam in prius* [4].

V. Semper id, quod spectat ad naturam, est principium in quolibet. Natura enim cuiuscumque rei, cum sit essentia ipsius, est primum in unoquoque [5]; hinc sicut ipsa est fundamentum omnium, quae rei conveniunt, ita quod spectat ad ipsam, est principium reliquorum. Exinde fit, ut ex cognitione primorum principiorum, quae est naturalis, procedat cognitio conclusionum; atque ex naturali volitione ultimi finis, nempe beatitudinis, oriantur aliae volitiones; cum quidquid homo vult, velit propter finem [6].

VI. Semper invenitur unum ut principale et dirigens in multis ordinatis ad unum. Hoc Aristotelis effatum evincit s. Thomas ex eo quod *multi per se intendunt ad multa, unum vero ad unum*. Hinc multa nequeunt recte ordinari ad unum, nisi per unum. Inde ratio redditur, cur « socialis vita multorum esse non posset, nisi aliquis praesideret, qui ad bonum commune intenderet [7].

VII. Sensibile in actu est sensus in actu. Huius pronuntiati ratio est, quia « ex hoc aliquid in actu sentimus, quod sensus informatur in actu per speciem sensibilis [8]». Quocirca « sensus in actu est sensibile in actu, non ita quod ipsa vis sensitiva sit ipsa similitudo sensibilis, quae

---

[1] I, q. XIV, a. 13 ad 1. Cf p. 61-62.
[2] *Ibid.* — [3] I, q. XIX, a. 9 ad 1. — [4] Vid. p. 306.
[5] Vid. p. 217. — [6] I, q. LX, a. 2 c.
[7] I, q. XCVI, a. 4 c. — [8] I, q. XIV, a. 2 c.

est in sensu, sed quia ex utroque fit unum, sicut ex actu, et potentia [1] ». Eadem ratione explicandum est, *Intelligibile in actu est intellectus in actu* [2].

VIII. Sensus est singularium. Equidem quidquid actu sentitur, reipsa singulare est. E. g., sensu visus apprehenditur hic, vel ille color, non vero color in communi. Id paucis exponit s. Thomas: « Sensus non est cognoscitivus nisi singularium. Cognoscit enim omnis sensitiva potentia per species individuales, cum recipiat species rerum in organis corporalibus [3] ». Quocirca quae sentiuntur, non possunt esse universalia. Etenim quod sentitur, hoc aliquid est, nempe unum est, et numero definitum, atque hic et nunc est, seu certo loco et tempore circumscriptum est; at universale non est hoc aliquid, neque hic, et nunc est, quia semper est et ubique [4]. Ergo universale non sentitur. Attamen, ipsa sentiendi facultas et natura ad universum suum obiectum directa est. E. g., visus in universum est ita comparatus, ut possit quemvis colorem percipere, nempe feratur in hoc coloratum sub ratione communi coloris, non quidem sub ratione facta communi per intellectum, sed quasi negative non sub aliqua speciali ratione coloris; idest, ut ait s. Thomas, « non quia visus cognoscit colorem universalem, sed quia, quod color sit cognoscibilis a visu, non convenit colori, in quantum est hic color, sed in quantum est color simpliciter [5] ». Item, appetitus sensitivus fertur in appetibilia singularia sub ratione communi, idest non sub aliqua ratione particulari huius, vel illius boni, non tamen sub ratione communi, quae per intellectum facta sit communis. Rursus, ipsa sentiendi facultas, non vero eius actus fertur in rationem communem obiecti modo a nobis explicato. Atque hoc sibi volunt metaphysici, cum sensum esse *rei talis*, non *huius talis* docent; siquidem nomine *sensus* facultatem sentiendi, non vero actum sentiendi denotant.

Effato, quod explicavimus, affine est illud: singularia cognoscuntur sensu. Quod profecto non intelligitur de singularibus spiritualibus; haec enim in sensus non incurrunt, licet *per accidens* et per effecta sensibus perci-

---

[1] *Ibid.*, q. LV, a. 1 ad 2.—[2] Cf p. 190.
[3] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 66, n. 2.
[4] Vid. litt. *U*.—[5] 1ª 2ªᵉ, q. XXIX, a. 6 c.

piantur: « Cognitio sensus non se extendit, nisi ad corporalia; quod ex hoc patet, quod qualitates sensibiles, quae sunt propria obiecta sensuum, non sunt, nisi in corporalibus; sine eis autem sensus nihil cognoscit [1] ». Quamquam vero singularia materialia cognoscantur sensu; tamen id non impedit, quominus etiam intellectu cognoscantur; non quidem *directe*, quia intellectus intelligit abstrahendo a materia [2], sed *indirecte*, nempe per quamdam conversionem ad phantasmata singularium, a quibus speciem intelligibilem abstraxit [3].

IX. Si negatio negationis causa est, et affirmatio affirmationis causa erit; et contra. Hoc intelligendum est de causis, quae omnino et absolute causae sunt: e. g., habere pulmonem, est causa respirationis; non habere pulmonem, non respirandi causa est. Vel, affirmatio multiplicationis materiae est causa multitudinis individuorum; ergo negatio huius multiplicationis, quae est unitas materiae, est causa non multitudinis, nempe unitatis ipsius individui. Non autem intelligendum est de iis causis, quae sunt solae causae illationis. In his enim possumus ex affirmatione antecedentis colligere affirmationem consequentis, e. g., si homo est, sequitur animal esse: sed ex negatione antecedentis colligere negationem consequentis non est tutum; si enim non est homo, non continuo sequitur non esse animal, quia potest equus, aut bos esse, aut quidpiam simile.

X. Sicut multiplicatur unum oppositorum, ita dicitur et reliquum [4].

XI. Sicut se habet propositum in proposito, ita oppositum in opposito. Intelligendum est, ait s. Bonaventura, dummodo in utroque eadem ratio spectetur, quia unum alteri opponitur. Quocirca, *si benefaciendum est amicis, non sequitur malefaciendum esse inimicis*; quia « amicis benefaciendum est non solum propter illud, in quo repugnant inimicis, verum etiam propter illud, in quo conveniunt, videlicet quia sunt ad imaginem Dei [5] ». Et s. Thomas: « Dicendum, quod modus ille arguendi tenet

---

[1] *Contr. Gent.*, loc. cit., n. 3.
[2] Vid. p. 187-188.—[3] I, q. LXXXVI, a. 1.—[4] Vid. p. 216.
[5] *In lib. III Sent.*, Dist. XXXIII, a. I, q. 5 *ad arg.* Vid. *ibid.*, q. XXVIII, a. I, q. 3 *ad arg.*

quantum est ad id, quod convenit opposito, in quantum est oppositum, non autem quantum ad id, quod est commune utrique oppositorum, sequitur enim, si nigrum congregat visum, quod album disgregat; non autem sequitur, quod album sit invisibile, si nigrum est visibile, quia hoc convenit ei secundum colorem, qui est genus utriusque [1]». Quare ex eo *quod peccator generat peccatorem*, inferri non potest, ergo *et iustus generat iustum*. Etenim, « vetustas Adae, quantum ad inferiores vires, et ad ipsum corpus, est communis et iusto, et peccatori, et secundum hoc peccator generat peccatorem. Unde non sequitur, quod iustus generat prolem sine peccato [2] ».

Eidem theorematí illud affine est: SI OPPOSITUM EST CAUSA OPPOSITI, ETIAM PROPOSITUM CAUSA PROPOSITI. Quod, monente Seraphyco Doctore, « intelligendum est in his oppositis, quorum utrumque est aliqua natura, et in eis, quae recte sunt opposita, et secundum illud, in quo opponuntur ». Quocirca nequit, e. g., inde argui, quod si « Adae transgressio fuit causa nostrae corruptionis, eius iustificatio et satisfactio fuerit causa nostrae redemptionis [3] ».

XII. SICUT SE HABET PRINCIPIUM IN SPECULATIVIS, ITA SE HABET FINIS IN OPERATIVIS. Nempe, sicut intellectus ex necessitate inhaeret primis principiis, ita voluntas ex necessitate inhaeret ultimo fini, qui est beatitudo [4]. Vel, uti iam antea dictum est, sicut ex cognitione principiorum consequitur cognitio conclusionum, ita ex amore ultimi finis consequuntur alii voluntatis actus. Ex quo illud infert s. Thomas, « quod sicut non potest esse simpliciter vera scientia, si desit recta aestimatio de primo et indemonstrabili principio; ita non potest esse simpliciter vera iustitia, si desit ordinatio debita ad finem, quae est per charitatem, quantumcumque aliquis se recte circa aliquid habeat [5] ».

XIII. SICUT SE RES HABET AD ESSE, ITA AD COGNOSCI [6].

XIV. SICUT SE HABET SIMPLICITER AD SIMPLICITER, ITA MAGIS AD MAGIS. « In omnibus, ait s. Thomas, quae per

---

[1] *Qq. dispp., De malo*, q. IV, a. 6 ad 6. — [2] *Ibid.*
[3] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXIII, a. I, q. 2 *ad arg.*
[4] I, q. LXXXII, a. 1 c. — [5] 2^a 2^ae, q. XXIII, a. 1 c.
[6] Vid. *Eadem sunt principia essendi et cognoscendi*, p. 113.

se dicuntur, sequitur magis ad magis, si simpliciter sequatur ad simpliciter; sicut calidum calefacit, magis calidum magis calefacit, et maxime calidum maxime calefaciet ». Inde sanctus Doctor colligit *felicitatem humanam non consistere in corporeis delectationibus*. Si enim: huiusmodi delectationes « essent secundum se bonae, oporteret quod maxime uti eis esset optimum. Hoc autem patet esse falsum; nam nimius usus earum reputatur in vitium, et est etiam corpori noxius, et similium delectationum impeditivus. Non sunt igitur per se bonum hominis. In eis igitur non consistit humana felicitas [1] ». Subdit vero: « In his autem, quae sunt per accidens, non est necessarium, quod si simpliciter sequitur ad simpliciter, et magis sequatur ad magis; sed solum in his, quae sunt per se. Non enim sequitur, si album est musicum, quod magis album sit magis musicum: sequitur autem, si album est disgregativum visus, quod magis album sit magis disgregativum visus [2] ». Quare ex eo, quod bonum est causa mali, non sequitur quod *maximum bonum sit causa maximi mali*; siquidem « bonum est causa mali in quantum est deficiens; unde quanto magis est bonum, tanto minus est causa mali [3] ».

XV. Simile est simile simili. Scilicet in similibus est mutua similitudo. Attamen, uti monet s. Thomas [4], hoc intelligendum est tantum de iis quae sunt unius ordinis; « non autem in causa et causato. Dicimus enim quod imago sit similis homini, et non e converso, et similiter dici potest aliquo modo, quod creatura sit similis Deo; non tamen quod Deus sit similis creaturae ». Et alibi: « Idem est aliquid esse alicui simile, quod habere qualitatem illius. Qualitas autem alicuius dicitur quam proprie et plene habet. Contingit autem quandoque quod qualitas illa perfecta est in utroque; unde utriusque dici potest; et secundum hoc in talibus potest dici quod utrumque alteri simile est. Quandoque autem qualitas aliqua est proprie, et plene in uno, et in alio est tantum quae-

---

[1] *Contr. Gent.*, lib. III, c. 27, n. 7.
[2] *Ibid.*, c. 139. Vid. etiam *Qq. dispp.*, *De Virt.*, q. II, a. 11 ad 5, et q. IV, a. 1 ad 16.
[3] *Qq. dispp.*, *De malo*, q. III, a. 1 ad 14.
[4] I, q. IX, a. 3 ad 4.

dam imitatio illius, secundum aliquam participationem, et tunc illa qualitas non dicitur utriusque, sed eius tantum quod eam plene possidet. Et tunc illud, quod non plene habet, dicitur simile ei, quod plene habet, et non e converso; ut si dicamus, quod pictura est similis homini, et non e converso. Non enim dicitur quod homo est similis suae imagini proprie loquendo [1] ».

XVI. Simile non agit in simile formaliter ut simile. Omne enim agens, ut mox dicemus, intendit producere sibi simile; ergo si illud, in quod agit, iam est perfecte simile, cessat finis agendi. Adhaec simile nihil posset efficere circa simile, hoc enim iam haberet illud quod agens ipsi dare posset [2].

XVII. Simile producit sibi simile; *seu*, Omne agens producit sibi simile [3]. Hoc verum est, dummodo non obstet dispositio subiecti in quod agitur. Hinc lac album superfusum ligno ardenti producit nigrum carbonem; sol lucidus producit nigredinem in corporibus Aethiopum; nam, secundum aliud effatum alibi explicatum, *Quidquid recipitur, per modum recipientis recipitur* [4]. Insuper, illud monere est, quod docet s. Thomas, quod nempe « perfecta assimilatio effectus ad causam attenditur, quando effectus imitatur causam secundum illud, per quod causa producit effectum, sicut calidum facit calidum [5] ». Adhaec discrimen adnotandum est inter causas naturales, et voluntarias. Nam « res naturalis agit per formam suam, artifex autem per intellectum, et voluntatem ». Quare « quod est a causa naturaliter agente, retinet similitudinem eius, prout habet formam, similem formae agentis: quod autem est ab agente voluntario, retinet similitudinem eius, prout habet formam similem causae, secundum quod hoc producitur in effectu, quod est in voluntatis dispositione, ut patet de artificiato respectu artificis »; siquidem « artificiata similantur artifici, in quantum in eis exprimitur forma artis, et ostenditur volun-

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, q. I, a. 2 *sol.* Vid. p. 13, 76, 252, 297.
[2] Vid. *Actiones sunt a proportione maioris inaequalitatis*, p. 33.
[3] Vid. *Causae efficienti assimilatur effectus*, p. 75.
[4] P. 305. — [5] I, q. L, a. 1 c.

tas artificis de eorum constitutione [1] ». Denique, « licet Causa prima maxime influat in effectum, tamen eius influentia per causam proximam determinatur, et specificatur; et ideo eius similitudinem imitatur effectus [2] ».

XVIII. SIMPLEX NON POTEST DIVIDI. Non potest quidem dividi in partes *essentiales* et *integrales*, at potest dividi in partes *subiectivas*, sive species, et inferiora. Genus enim generalissimum, etsi nec genus et differentiam, nec materiam et formam admittat, ideoque omnino sit simplex; tamen in species, quas sibi subiectas habet, distrahitur [3]. Hinc intelligitur, quomodo explicandum sit illud aliud effatum:

XIX. SIMPLICIUS QUO ALIQUID EST, EO IN PLURIBUS INVENITUR. « Dicendum, inquit, s. Bonaventura, quod esse simplex est dupliciter; aut per privationem partium componentium in esse naturae, aut per privationem partium componentium in esse diffinito, sive in genere. Quando ergo dicitur, quod quanto aliquid simplicius, tanto in pluribus, hoc dicitur de simplicitate secundo modo, quam scilicet habet genus respectu speciei, et ideo in pluribus reperitur, quam species [4] ».

XX. SIMPLICIUS EST POTENTIUS. Scilicet, « quanto aliquid est magis simplex, tanto est maioris virtutis, et principium plurium . . . , sicut punctum plurium est principium, quam linea, et linea, quam superficies [5] ». Et sane « quanto aliquid est simplicius, tanto virtus est minus limitata; unde ad plura se extendit sua causalitas. Et ideo in lib. *De Causis*, prop. XVI, dicitur, quod omnis virtus unita plus est infinita, quam virtus multiplicata [6] ».

XXI. SINGULARE NON DEFINITUR. Non definitur quippe ratione suae naturae singularis, quatenus nempe est hoc, vel illud singulare. Ita Socrates ratione suae particularis

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. III, a. 16 ad 5, et a. 17 ad 6. Potest etiam hoc effatum accipi, quatenus modus, quo agens operatur, debet esse similis ipsius naturae, de quo vid. p. 213.

[2] *Ibid.*, q. I, a. 4 ad 3. Cf p. 347.

[3] Quaenam sint partes *essentiales, integrales, subiectivae*, explicatum est p. 251.

[4] *In lib. II Sent.*, Dist. II, p. 2, a. II, q. 2 *ad arg.*

[5] *Contr. Gent.*, lib. II, c. 14.

[6] *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. VII, a. 8 c.

naturae definiri non potest; definitione quidem perfecta, quae ex genere, et differentia constat. At illud, quod pertinet ad communem rationem singularitatis, idest hoc nomen *singulare*, quod omnibus individuis competit, definiri quidem potest [1].

XXII. Species quaelibet generis perfectioris nobilior est quavis specie generis imperfectioris. Sermo hic habetur de nobilitate, et perfectione *essentiali*, a qua rerum naturalis differentia proprie desumitur. Omnis enim species generis perfectioris partes habet metaphysicas essentialiter perfectiores, quam quaelibet species generis ignobilioris. Sic quodvis brutum, quia est animal, quod est genus perfectius, quam planta, nobilius est quavis perfectissima plantae specie.

Hoc axiomate refutantur propugnatores *aequivocarum*, seu *mediarum* specierum, per quas, secundum ipsos, minerale ad vegetabile, hoc ad animal, et animal ad hominem progreditur.

Quod si perfectio *accidentalis* et integrans spectetur, fieri potest, ut ens natura imperfectius, sit perfectius quoad accidens. Hinc versus:

Nos aper auditu, lynx visu, simia gustu,
Vultur odoratu praecellit, aranea tactu.

Quod autem dicitur de speciebus, idem quoque iudicandum est de individuis. Hoc est, quodlibet individuum speciei perfectioris nobilius est quolibet individuo speciei imperfectioris. Quilibet enim homo nobilior est quolibet lapide, bruto, frutice, aliave quavis planta.

XXIII. Species sunt sicut numeri [2].

XXIV. Sublata causa, tollitur effectus. Hoc intelligendum est tantum de causa, a qua sola potest procedere effectus. E. g., sublata luce, dies non est. Quod si effectus ab hac, vel ab illa causa oriri potest, tunc sublata hac causa, effectus non tollitur. E. g., sublata pluvia, potest lapis madere. Et: Posita causa, ponitur effectus. Nempe, posita causa necessaria cum requisitis conditionibus, sequitur effectus. Vel etiam, posita quacumque causa *actu secundo* efficiente, ponitur effectus, secundum

---

[1] Vid. s. Thom., I, q. XXIX, a. 1 ad 1.
[2] Vid. *Essentiae rerum sunt indivisibiles*, p. 118-119.

*

illud iam explicatum: *Causa in actu simul est cum effectu in actu* [1]. Vicissim : SUBLATO EFFECTU, AUFERTUR CAUSA , quod evidens ex se est; et: POSITO EFFECTU, PONITUR CAUSA. Ponitur nempe *determinate* haec vel illa causa, si effectus ab ea tantum oriatur : *indeterminate* vero, si effectus a diversis causis gigni possit.

Circa quae effata id monere par est. Scilicet, si agitur de effectu iam producto, tunc tollitur effectus, *si destruatur causa introducens, et conservans*, non autem *si destruatur causa tantum introducens*. E. g., ex eo, quod causa matrimonii est mutuus consensus , non sequitur ipsum dissolvi, desinente consensu. Nam « consensus vinculum illud introducit, non conservat, et ideo, ipso desinente, non desinit [2]». Item, *non removetur effectus, permanente causa*, et ideo , *illo remoto , et haec removetur*. « Verum est de causa efficiente et conservante , non de efficiente tantum. Verum est etiam de existentia causae in ea dispositione, in qua producit effectum ». Quare, etsi baptismus *removeat ipsum originale peccatum ab homine*, non sequitur ut et *causam originalis peccati excludat ab ipso* , et ideo *baptizatus non transfundat in alterum originale peccatum*. Etenim neutro illorum modorum « remanet causa originalis, sive quia foeditas ipsa non est causa conservativa originalis, cum originale sit in anima separata, sive quia non remanet in ea dispositione, et intensione, secundum quam anima ex ipsa contrahit originale [3] ».

XXV. SUBLATA PARTE INTEGRANTE, TOLLITUR TOTUM. Idest tollitur totum, quatenus totum *integrans* est, sed essentia non tollitur. E. g. , abscisso brachio , non manet amplius totus et integer homo : sed manet adhuc homo. Effati autem ratio est, quia partes sunt causa totius. « Partes componentes, inquit s. Thomas, causant esse totius [4]».

XXVI. SUBLATO ACTU, NON TOLLITUR POTENTIA; *Et*: POSITO ACTU, TOLLITUR POTENTIA [5].

---

1 P. 73.

2 S. Bonav., *In lib. IV Sent.*, Dist. XXVII, a. III, q. 1 *ad arg.* Et alibi: « Est causa inducens, sed tamen non efficiens, nec conservans, et, hac cessante, non cessat effectus, sicut patet manifeste »; *In lib. II Sent.*, Dist. VII, p. I, a. I, q. 2 *ad arg.* vid. p. 73-74.

3 S. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XXXII, a. I, q. 2 *ad arg.*

4 *In lib. III Sent.*, Dist. VI, q. II, a. 3 *sol.*—5 Vid. p. 39.

XXVII. SUBLATO UNIVERSALI, TOLLUNTUR PARTICULARIA. Si enim non est animal, certe nec homo, nec equus, nec alia species animalis futura est. POSITO autem UNIVERSALI PONITUR ALIQUA EIUS PARS SUBIECTA [1].

XXVIII. SUBSTANTIA EST HOC ALIQUID. Scilicet substantiae sunt aliquid per se subsistens, et substantive exprimuntur, secus ac accidentia, quae solum significant *quale*, et exprimuntur *adiective*: « In alio esse, sicut accidens in subiecto, tollit rationem eius, quod est hoc aliquid [2] ». Id autem intelligendum est *principaliter* de substantia *prima*; haec enim revera subsistit, et *minus principaliter* de substantia *secunda*, quia haec *ratione* tantum subsistit: «Primae substantiae indubitanter hoc aliquid significant, secundae vero substantiae etsi videantur hoc aliquid significare, magis tamen significant quale quid [3] ». Patet etiam substantias *incompletas*, quae per se non subsistunt, non esse *hoc aliquid*. Anima autem humana, etsi sit forma corporis, ac proinde substantia incompleta, ita ut *sine corpore non pertingat ad complementum suae speciei*, tamen est *hoc aliquid*, quia *non sic dependet a corpore, quin sine corpore esse possit* [4]. Est itaque anima humana « hoc aliquid, ut potens per se subsistere, non quasi habens in se completam speciem, sed quasi perficiens speciem humanam ut forma corporis; et sic similiter est forma, et hoc aliquid [5] ».

XXIX. SUBSTANTIA NON EST IN SUBIECTO. Non est quidem in subiecto *inhaesionis*. Substantia enim differt ab accidente in hoc, quod alteri non inhaeret. Hoc modo neque *prima*, neque *secunda* substantia est in subiecto. At potest substantia esse in subiecto *praedicationis*. Sic enim substantia *secunda*, seu universalis, est in *prima*, seu in singulari, de qua ut latius de angustiori, vel superius de inferiori essentialiter praedicatur [6].

XXX. SUBSTANTIA NON HABET CONTRARIUM. Idest, substantia non potest esse alteri substantiae contraria. Porro hoc intelligendum est de substantia per se, et respectu sui, idest, ut substantia est. Contrariorum enim ea ratio et natura est, ut se expellant a subiecto [7]. At nulla sub-

---

[1] Vid. p. 279.—[2] *Qq. dispp.*, q. un. *De An.*, a. 1 ad 9.
[3] *Ibid.* c. — [4] *Ibid.* ad 12.
[5] *Ibid.* c. Vid. p. 307. — [6] Vid. p. 340.—[7] Vid. p. 83.

stantia, quemadmodum paulo ante diximus, est in subiecto. Substantiae igitur sibi invicem contrariae esse non possunt. Secus vero res se habet, si substantia spectetur, prout qualitatibus subiacet. Nam nihil vetat, quominus propter pugnantes qualitates una substantia alteri dicatur esse contraria. Sic ignis contrarius est aquae, non quâ substantia est, sed quâ calidus, et siccus [1].

XXXI. Substantia non suscipit magis et minus. Licet enim quaedam substantiae sint aliis digniores, ut homines brutis, tamen in eo, quod sunt substantiae, non est una magis substantia, quam alia; neque eadem substantia, si conferatur cum seipsa, est magis, vel minus substantia. Hinc homo, si conferatur cum equo in eo, quod est substantia, non potest dici magis substantia, quam equus; neque vir adultus magis est substantia, quam infans [2]. Item, una substantia potest esse magis substantia, quam alia, ratione eorum, quae substantiis, non quatenus sunt substantiae, sed *per accidens* conveniunt; e. g., quatenus una est singularis, alia universalis, una ad primas propius accedit, alia longius ab iis abest; sed in ratione naturae et essentiae, nulla una substantia magis est substantia, quam alia [3]. Ratio autem huius effati perspicitur ex eo, quod substantia, immo quaelibet essentia habet *esse* indivisibile, et in puncto constitutum, ideoque gradibus destituitur, quorum respectu *magis et minus* dicitur. Unde essentiae rerum dicuntur esse instar numerorum, quibus nihil addi, aut detrahi potest, sine mutatione speciei [4]. Ex hoc sequitur etiam, ut nulla *forma substantialis* recipiat *magis* et *minus*. Nam, « superadditio maioris perfectionis facit aliam speciem, sicut additio unitatis facit aliam speciem in numeris. Non est autem possibile, ut una, et eadem forma numero sit diversarum specierum [5] ». Unde in formis « per hoc, quod una per-

---

1 « Substantiae quippe non per seipsas, sed per suas qualitates, sicut aqua et ignis, dicuntur sibi esse contrariae »; s. Aug., *De nat. et grat.*, c. 54, n. 63.

2 Vid. s. Thom., I, q. LXXVI, a. 4 ad 4; et q. XCIII, a. 3 ad 3.

3 « Eadem et in hoc, et in illo substantiae ratio est »; s. Greg. Nyss., *Contr. Eunom.*, lib. I.

4 Vid. p. 118-119.

5 I, q. CXVIII, a. 2 ad 2.

fectior existit, quam alia [1] », differentia invenitur. Illud autem patet, quod s. Bonaventura monet, quod nempe, « quamvis forma substantialis secundum se non recipiat magis, et minus, habet tamen intendi et remitti secundum esse ipsius in materia [2] ».

XXXII. Substantia eadem numero manens est subiectum contrariorum. Substantiae nempe maxime proprium est, ut una eademque permanens suscipiat contrarias qualitates, non quidem ita ut simul actu eas in se habeat, sed per vices. E. g., eadem manus modo frigida, modo calida est, et idem homo, qui nunc aeger est, potest esse sanus, et qui nunc sanus est, aeger iterum esse poterit. In quo effato saepe inculcat Aristoteles illa verba: *eadem numero permanens*, contra illos qui docebant singulares substantias omnino non esse, ob perpetuas mutationes ex contrariis ortas. Iam vero non omnis substantia contrariorum est capax; sed quae mutabiles sunt. Neque quaevis substantia admittit quaelibet contraria, sed tantum ea quae cum substantiae natura non pugnant, nec eius proprietates essentiales evertunt. Sic in igne nunquam inest frigiditas: item nec fel dulcedinem, neque nix atrorem suscipit.

XXXIII. Substantia univoce praedicatur de inferioribus. Convenit enim unicuique secundum unam eamdemque rationem. Inde probatur substantiam non posse esse genus, in quo Deus, et creatura conveniunt [3]. Haec proprietas non cadit nisi in substantiam secundam; nam prima, cum sit singularis, ideoque inferius se nihil agnoscat, de subiecto *praedicatione ordinata* dici non poterit [4].

XXXIV. Superiora in entibus sunt perfectiora inferioribus. Scilicet entia superiora, illa nempe, quae sunt propinquiora et similiora Enti *per essentiam*, seu Deo, plura et perfectius participant ex bonitate Divina. Hinc ea, quae in inferioribus continentur *deficienter partialiter* et *multipliciter*, in superioribus continentur *eminenter*, et per *quamdam totalitatem* et *simplicitatem* [5].

---

1 *Contr. Gent.*, lib. III, c. 97. Vid. p. 207.
2 *In lib. II Sent.*, Dist. XIII, a. II, q. 2 *ad arg.*
3 Vid. p. 14.
4 Quid sit praedicatio *ordinata*, vid. p. 267.
5 I, q. LVII, a. 1 c.

XXXV. Superioris naturae gradum inferior appetere non potest. Hoc effatum ita a Thoma perbelle evincitur: « Est unicuique naturale desiderium ad conservandum suum esse, quod non conservaretur, si transmutaretur in alteram naturam. Unde nulla res, quae est in inferiori gradu naturae, potest appetere superioris naturae gradum; sicut asinus non appetit esse equus; quia si transferretur in gradum superioris naturae, iam ipsum non esset [1] ».

XXVI. Superius non patitur ab inferiori: « Habet veritatem in his, inter quae non est naturalis colligantia »; quare haud inde colligi potest animam non posse pati a corpore, « cum naturalis colligantia sit animae ad corpus[2] ».

XXXVII. Supremum infimi attingit infimum supremi: *vel*, Infimum supremi attingit supremum infimi. Hoc effatum ita explicatur: In duabus entium seriebus, quarum altera est superior, altera inferior, atque unaquaeque continet entia, quae certum includunt ordinem, illud ens, quod supremum est in serie inferiori, proximum est enti, quod infimum est in serie superiori: « Inferior natura in suo summo attingit ad aliquid infimum superioris naturae [3] ». Et vicissim, illud ens, quod infimum est in serie superiori, proximum est enti, quod supremum est in serie inferiori. E. g., homo, qui supremum obtinet gradum inter creaturas sublunares, est infimus inter creaturas supernas; et infimum inter bruta animantia est proximum supremo inter vegetabilia. Qua in re monet s. Thomas, « illud, quod est superioris naturae, non posse esse in inferiori natura perfecte, sed per quamdam tenuem participationem; sicut in natura sensitiva non est ratio, sed aliqua participatio rationis, in quantum bruta habent quamdam prudentiam naturalem [4] ».

---

[1] I, q. LXIII, a. 3 c.
[2] S. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XXXI, a. II, q. 2 *ad arg.*
[3] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XV, a. 1 c.
[4] *Ibid.*

T

DISTINCTIONES

I. Tactus quantitatis—virtutis. *Tactus quantitatis* est ille, quo unum coniungitur cum altero, ita ut eorum partes sibi invicem adhaereant. *Tactus virtutis* est ille, quo aliquid in aliud operatur. «Primo modo corpus non tangitur nisi a corpore. Secundo modo corpus potest tangi a re incorporea, quae movet corpus [1] ».

II. Tempus—Aevum—Aeternitas. *Tempus* est mensura durationis rei omnino variabilis, seu metitur res corruptibiles, quae in perpetuo fluxu sunt. *Aeternitas* est mensura durationis rei omnino invariabilis, et secundum substantiam, et secundum durationem. *Aevum* medio modo se habet, nam est mensura *esse* invariabilis, quod tamen variationem secundum operationem admittit. Qua in re haec duo monere par est : 1° Etsi aeternitas Dei sit *duratio*, quatenus duratio secundum sui rationem permanentiam in *esse*, ac proinde aliquam perfectionem significat; tamen potius nomen *possessionis*, quam *durationis* in eius definitione adhibetur, in qua, secundum Boëtium, dicitur esse, *Interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio.* Nam « duratio dicit quamdam distensionem ex ratione nominis; et quia in Divino *Esse* non debet intelligi aliqua talis distensio, ideo Boëtius non posuit durationem, sed possessionem, metaphysice loquendo ad significandum quietem Divini *Esse*; illud enim dicimur possidere, quod quiete et plene habemus; et sic Deus possidere vitam suam dicitur, quia nulla inquietudine molestatur [2] ». 2° Aeternitas Dei tamquam realis mensura *Esse* Divini habenda non est, tum quia Deus non est realiter mensuratus, tum quia realis mensura realem distinctionem inter mensuram, et mensuratum assumit, quae profecto inter aeternitatem, et *Esse* Dei non existit [3]. Quocirca ratio mensurae convenit aeternitati secundum ap-

---

[1] I, q. LXXV, a. 1 ad 3.
[2] *In lib. I Sent.*, Dist. VIII, q. II, a. 1 ad 6.
[3] *Ibid.*, Dist. XIX, q. I, a. 1 ad 4.

prehensionem nostram, quatenus non possumus apprehendere aeternitatem, nisi per aliquam proportionem et similitudinem et mensuram; cum fundamento tamen in re, quia aeternitas est unitas; et unum, aiente Aristotele, « est mensura omnium, et ad unum reducitur omnis mensura [1]».

III. Terminative—Subiective [2].

IV. Terminorum ascensus—descensus. Terminorum *ascensus* dicitur de eo argumentationis genere, in quo a particularibus ad universalia, vel a minus universalibus ad magis universalia progredimur. E. g., hic homo est animal, et iste homo est animal, et ille pariter etc.; ergo omnis homo est animal. Terminorum *descensus* e contrario dicitur de eo arguendi modo, in quo fit progressio quaedam ab universali ad singularia. E. g., omne grave tendit deorsum; ergo et hoc, et illud grave tendit deorsum.

V. Terminus appellans—appellatus. *Appellans* dicitur ille, cui aliquid apponitur, puta Cicero. *Appellatus* est ille, qui hoc ipsum, quod apponitur, enunciat; puta magnus orator.

VI. Terminus categorematicus—Syncategorematicus—mixtus. Terminus *categorematicus* est ille, qui per se sufficit ad subiectum, vel praedicatum in propositione significandum; ut homo, lapis, coelum. *Syncategorematicus* est ille, qui *per se* neque subiecto, neque praedicato significando sufficit, sed solum alteri iunctus; unde est velut aliorum pedissequus. Eiusmodi sunt: *hic*, *aliquis*, *omnis*, *nullus*, etc., qui non nisi *aliqualiter* significare dicuntur, seu, ut s. Thomas inquit, « important ordinem praedicati ad subiectum [3]». Terminus *syncategorematicus* solet etiam vocari *signum*, quia per ipsum dignoscitur quantitas propositionis. Denique *terminus mixtus* est ille, qui in utrumque resolvitur; puta *nemo*, qui idem est ac *nullus homo*. Iam aliquando eadem vox potest *categorematice*, et *syncategorematice* adhiberi. E. g., vox *solus categorematice* significat *solitarium*; *syncategorematice* « excludit omne aliud suppositum a consortio praedicati, sicut cum dicitur, solus Sortes scribit, non datur intelligi, quod Sortes sit solitarius, sed quod nullus sit ei consors in scribendo, quamvis cum eo multis existentibus [4] ».

---

[1] *Met.*, lib. V, c. 6, et lib. X, c. 1.

[2] Vid. p. 337. — [3] I, q. XXXI, a. 3 c. — [4] *Ibid.*

Hinc sanctus Doctor monet hanc vocem *solus in Divinis* posse accipi *syncategorematice*, ut si dicamus solum Deum esse aeternum, at non *categorematice*, siquidem nomen *solitudinis tolleret consortium Trium Personarum* [1]. Et s. Bonaventura : « Ad illud, quod quaeritur, utrum (*solus*) teneatur syncategorematice, vel prout est nomen importans formam denominantem, ut idem sit solus, quod solitarius; dicendum quod syncategorematice [2] ».

VII. Terminus connotativus—absolutus [3].

VIII. Terminus formalis — Terminus denominationis. *Terminus formalis* in aliqua actione est illud, quod proprie et immediate efficitur. *Terminus denominationis* est id, quod per actionem accipit novam denominationem. E. g., motus est terminus *formalis* actionis causae moventis: ipsum autem corpus motum est terminus *denominationis*.

IX. Terminus impertinens—pertinens. *Impertinentes* sunt termini, qui ad invicem sic se habent, ut nec repugnent inter se, nec se in recta consequentia inferant, ut album, iustum; haec enim non repugnant inter se, quia possunt uni et eidem inesse; nec se mutuo inferunt; siquidem quia hoc est album, haud consequitur esse iustum; item quia est iustum, non consequitur esse album, cum alterum sine altero esse possit. *Pertinentes* sunt, quorum alter alteri repugnat, ut album et nigrum, homo et equus; vel, quorum unus alterum infert, ut homo, risibilis.

X. Terminus primae—secundae intentionis [4].

XI. Terminus qui—quo [5].

XII. Terminus a quo—ad quem—cui [6].

XIII. Terminus secundum quantitatem—Terminus secundum essentiam. *Terminus quantitatis* est « sicut punctus lineae ». Terminus *secundum essentiam rei* est « sicut ultima differentia, ad quam finitur essentia speciei. Unde illud, quod significat essentiam rei, vocatur diffinitio, vel terminus; et sic dicitur unumquodque finiri per illud, quod determinat, vel contrahit essentiam suam; sicut na-

---

1 *Ibid.*, a. 2 c.

2 *In lib. I Sent.*, Dist. XXI, a. 1, q. II *ad arg.*

3 Vid. *Absolute — Connotative*, p. 2-3.

4 Vid. *Intentio prima — Intentio secunda*, p. 179.

5 Vid. *Ut quo — Ut quod*, p. 295.

6 Vid. p. 19.

tura generis, quae de se est indifferens ad multa, finitur per unam differentiam [1] ».

XIV. Terminus univocus—analogus—aequivocus [2].

XV. Totaliter—Partialiter. 1° *Totaliter*, seu *adaequate* res accipitur, cum secundum omnes suas partes coniunctim sumptas accipitur. *Partialiter*, seu *inadaequate*, si secundum aliquid sui intelligitur. E. g., facultas sentiendi pertinet ad hominem *adaequate*, prout nempe anima et corpore constat, non vero *inadaequate* inspectum. 2° Obiectum *totaliter*, nempe *adaequate*, vel *partialiter*, idest *inadaequate* ad aliquam potentiam, vel habitum referri potest; de quo vid. *Obiectum adaequatum—inadaequatum* [3].

XVI. Totum absolute—Totum per comparationem ad partes. « Totum, inquit s. Bonaventura, sive totalitas uno modo dicitur absolute, et sic totum idem est quod perfectum. Alio modo dicitur totum per comparationem ad partem, et sic dicitur totum, quod habet partem et partem, sive partes. Primo modo bene est ponere totalitatem in Deo; secundo, non; nec etiam partialitatem. Non totalitatem, quia aufert simplicitatem; non partialitatem, quia tollit perfectum; neutrum, quia tollit aequalitatem summam [4] ». Quare, cum dicitur, *tota Trinitas*, totum accipitur pro perfecto; vel totum ibi accipitur privative; quia privat hoc quod est esse partem extra partem [5] ».

XVII. Totum homogeneum—heterogeneum. *Homogeneum* est illud, cuius partes sunt eiusdem nominis et rationis cum toto, v. g. aqua: quaelibet enim pars aquae est aqua, eique competit aquae definitio. *Heterogeneum*, cuius partes sunt diversi nominis et rationis cum toto, v. g. homo; nam pes nec definitur homo, nec definitur sicut homo [6].

XVIII. Totum logicum—physicum. *Totum logicum*, quod etiam *universale* audit, est notio universalis, quae alias sibi subiectas habet, ut animal. Hoc proprie dicitur *omne*: « Per hanc, ait s. Thomas, dictionem *omnis*, ratione distributionis importatur quaedam divisio subiecti, et multiplicatio ratione contentorum. Unde incongrue additur his, sub quibus non est accipere aliquam multitudinem

---

[1] S. Thom., *In lib. I Sent.*, Dist. XLIII, q. 1, a. 1 *sol.*

[2] Vid. *Analogice—Aequivoce—Univoce*, p. 14.—[3] P. 239.

[4] *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, pars 2, a. I, q. 1 *resol.*

[5] *Ibid ad arg.*—[6] I, q. XI, a. 2 ad 2.

suppositorum, ut terminis singularibus [1] ». Ipsum autem, ut docet idem Aquinas, « adest cuilibet parti secundum totam suam essentiam et virtutem, ut animal homini, et equo, et ideo proprie de singulis praedicatur [2] ». *Totum physicum*, quod proprie dicitur *totum*, est aliquid singulare, quod ex partibus ipsis coalescit [3].

XIX. Totum potentiale—essentiale. *Totum* essentiale est quidquid constat ex genere et differentia. De hoc toto loquitur s. Thomas, ubi ait: « Est etiam quoddam totum, quod dividitur in partes rationis, et essentiae, sicut diffinitum in partes diffinitionis [4] ». *Totum potentiale* est, quod dividitur *in partes virtutis* [5], estque idcirco quodlibet ens, cui plures potentiae, seu facultates insunt, puta anima hominis. Hoc totum vero « adest singulis partibus secundum totam suam essentiam, sed non secundum totam virtutem. Et ideo quodammodo potest praedicari de qualibet parte, sed non ita proprie, sicut totum universale. Et per hunc modum Augustinus dicit, quod memoria, intelligentia, et voluntas sunt una animae essentia [6].

XX. Totum integrale—substantiale. Sunt duae species totius *physici*. Totum *integrale*, quod etiam *quantitativum* dici solet, est illud, quod habet partes extra partes, quarum alia ab alia separari potest. Huiusmodi est quodlibet corpus continuum, quod habet partes materiales unitas. Hoc totum « non est in qualibet parte, neque secundum totam essentiam, neque secundum totam virtutem. Et ideo nullo modo de singulis partibus praedicatur; sed aliquo modo, licet improprie, de omnibus simul; ut si dicamus quod paries, tectum, et fundamentum sint domus [7] ». Totum *substantiale* est quodlibet compositum ex materia et forma.

XXI. Totum perfectibile—perfectivum — perfectum. *Totum perfectibile* dicitur genus: *perfectivum*, differentia; *perfectum*, species. Nam, ut ait s. Thomas [8], genus ex-

---

1 *In lib. I Sent.*, Dist. XXI, q. II, a. 1 ad. 1.

2 I, q. LXXVII, a. 1 ad 1.

3 « Inter omne et totum hoc interest, quod omne numerositate constat; totum autem ad partes refertur » ; s. Isid., *De differentiis verborum*, lib. I, n. 206.

4 I, q. LXXVI, a. 8 c.—5 *Ibid.*—6 I, q. LXXVII, a. 1 ad 1.

7 *Ibid.* Cf quae de diversis speciebus partium diximus p. 251.

8 1ª 2ªᵉ, q. LXVII, a. 5 c.

primit de re id quod est in ea materiale, et communius; differentia id quod est in ea formale et actualius; species, utrumque.

XXII. Totum—Totaliter. Id dicitur *totum* esse in aliquo, quod ita in eo est, ut alibi non existat. E. g., « tota natura et species aquae in qualibet parte aquae est; et tota anima est in qualibet parte corporis [1] »; at non *totaliter*; non enim « animae nihil est extra hanc partem corporis; sed nihil est extra totum corpus [2] ». E contrario, *quantum* neque *totaliter*, neque *totum* est in qualibet parte [3]. 2° Aliquid potest *totum* cognosci, quatenus nihil de eo latet; et non *totaliter*, quatenus perfecta ratione, qua in se cognoscibile est, non attingitur.

XXIII. Totum—Totus. « Hoc nomen totus, aliquando tenetur ut signum, aliquando ut adiectivum. Secundum quod tenetur ut signum, sic distribuit in omnes partes, ut cum dicitur, Totus Petrus est albus. Secundum quod accipitur ut nomen adiectivum, sic *totum* uno modo dicitur idem quod perfectum; alio modo idem quod habens partem et partem [4] ».

XXIV. Transcendentaliter—Praedicamentaliter [5].

T

EFFATA

I. Tale additum tali facit magis tale. Hoc est, si sit aliqua qualitas in subiecto, et similis ei adiungatur, subiectum fiet magis tale; ut si lignum sit calidum, et adiungatur alius ligno calor, fiet magis calidum [6]. Circa quod effatum haec duo adnotamus: 1° Ipsum verum est, dummodo accessio et additio illa sit propria et homogenea. Ita bono additum bonum bonitatem auget, et melius facit. At si accessio sit diversi generis, potest rem depravare et vitiare; uti patet in virtutibus, ubi excessu peccatur [7]. 2° Quoad qualitatem propositionum effati vis

---

[1] *Contr. Gent.*, lib. IV, c. 67.
[2] *Qq. dispp.*, q. un. *De An.*, a. 10 ad 3.
[3] *Cont. Gent.*, loc. cit., et I, q. VIII, a. 2 ad 3.
[4] S. Bon., *In lib. III Sent.*, Dist. XXII, dub. 2.
[5] Vid. p. 267.—[6] Vid. p. 49.—[7] *Ibid.*

nulla est. Nam, si propositioni neganti aliam adiungas negationem, non fiet propositio magis negans; etenim duae negationes uni aequipollent affirmationi.

II. Talis est modus operandi, qualis essendi, et vicissim [1].

III. Talis est potentia, qualis est essentia [2].

IV. Totius bonum est bonum partium [3].

V. Totius et partium eadem est ratio. Porro evidens est hoc effatum non accipiendum esse quoad totum *heterogeneum*. Nulla enim partium hominis est homo, neque aliqua partium pedis est pes [4]. Quoad autem totum *homogeneum*, effatum significat partibus separatis eamdem cum toto definitionem convenire; pars enim aeris est aer, et pars aquae est aqua; at vero non illud etiam significat, omnia, quae dicuntur de toto, partibus quoque convenire; non enim si tota aqua est bicubita, etiam pars eius talis est [5].

VI. Totum denominatur a proprietate partis. Hoc verum est, « quando illa proprietas nullo modo nata est convenire, nisi parti illi, sicut crispitudo capillis, et claudicatio pedi [6] ». Unde, « homo nullo addito, dicitur crispus ». E contrario, « quantum ad illas dispositiones, quae natae sunt parti, et toti convenire, non denominatur totum a parte simpliciter, sed addita parte; ut, cum dicitur homo albus secundum capillos, nec hoc proprie, sed figurative per synecdochen ».

Ex quo sanctus Doctor infert Christum non posse dici creaturam. Nam « cum creatio naturae, et personae nata sit convenire » eo quod humana natura Christi sit creata, non potest dici de Christo quod sit creatura, « nisi fiat additio, ut si dicatur, *secundum hominem*, vel *secundum quod homo*; et tunc etiam tropica est, et figurativa . . . , sicut et haec, *Aethiops est albus secundum dentem* [7] ».

VII. Tria omnia sunt. Hoc effato nihil aliud significatur; nisi « perfectio ternarii, qui est numerus omnis rei, utpote habens principium, medium, et finem, ut dicitur in 1° *De Coelo* [8] ». Fusius s. Bonaventura: « Numerus

---

[1] Vid. p. 213. — [2] Vid. p. 282 — [3] Vid. p. 57. — [4] Vid. p. 364.

[5] Vid. s. Thom., I, q. III, a. 7 c., et q. XI, a. 2 ad 2. Cf p. 79.

[6] *In lib. III Sent.*, Dist. XI, q. I, a. 2 ad 4.

[7] *Ibid.*, a 3. *sol.* Vid. p. 102, et p. 334.

[8] 3, q. LIII, a. 2 c. « Quo numero (*tria*) significatur perfectio »; s. Aug., *De Serm. Dom. in monte*, lib. I, c. 19, n. 61.

iste ternarius habet in se primam perfectionem; quoniam primus numerus est, qui constat ex omnibus partibus suis, scilicet unitate et dualitate, quae simul iunctae faciunt tria... Item summa perfectio est in eo, quia unitas, quae est principium et completio omnis numeri, reflexa supra se reduplicatione perfecta quadrata, qualis in solido quadrato triplicatur secundum rationem, remanens una secundum unitatem; ut si dicatur semel unum, semel. . . Similiter, si consideretur numerus iste in quantitate continua, habet in se primam perfectionem, et summam. Primam, quia omnis quantitas habet principium, medium, et ultimum. Summam, quia perfectio quantitatis continuae suprema consistit in trina dimensione, scilicet longitudine, latitudine, et altitudine; et hoc est, quod dicit Philosophus in principio *de coelo et mundo.* Omne enim perfectum in tribus dicimus, et hoc numero adhibuimus nosmetipsos magnificare Deum unum creatorem omnium, eminentem proprietatibus eorum, quae sunt creata. Similiter, si consideretur iste numerus in creatura, habet in se primam perfectionem, et summam. Primam, quia trinitatem vestigii contingit reperire in qualibet creatura, quantumcumque parva, quantumcumque minima. Perfectam, quia secundum trinitatem imaginis reformatam, et Dei formam attenditur summa et nobilissima perfectio creaturae, scilicet beatitudo [1] ».

U

DISTINCTIONES

I. Ubi circumscriptivum — Ubi definitivum [2].

II. Unio — Compositio. « Unio, ait s. Bonaventura, dicit compositionem duorum in tertio, sive constituantur ad constitutionem tertii, sive non. Compositio vero dicit coniunctionem aliquorum, ita quod veniunt ad constitutionem tertii; et omne tale aliquo modo est materiale respectu alterius. Et ideo compositio semper dicit imperfectionem in componentibus, unio vero non ». Exinde

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. II, a. I, q. 4 *resol.*

[2] Vid. *Circumscriptive — Definitive*, p. 64.

infert sanctus Doctor Naturam Divinam *non posse alteri componi, sed posse alteri uniri* [1].

III. Unitas quantitativa — transcendentalis. *Unitas transcendentalis*, vel *metaphysica* est *indivisio rei in se, et a quovis alio divisio.* Huiusmodi unum convertitur cum *ente* [2]; si enim ens in plura divideretur, non esset amplius *ens*, sed *multa entia.* « Unum, ad rem ait s. Thomas, non addit supra ens, nisi negationem divisionis, non quod significet ipsam indivisionem tantum, sed substantiam eius cum ipsa; est enim unum idem quod ens indivisum [3] ». Nempe *unitas* primario significat entitatem rei, secundario negationem divisionis. E. g., « unum dictum de homine significat naturam, vel substantiam hominis non divisam [4]». Ex quibus patet unitatem *transcendentalem* opponi multitudini, *per modum privationis ut indivisum diviso* [5]; ubi enim est unum, non est multitudo, et ubi sunt multa, non est unum. Haec multitudo, cui opponitur unitas *transcendentalis*, dicitur *numerus transcendentalis*, qui quidem numerus non est aliquid distinctum ab ipsis entibus, sed consistit in ipsis entibus coniunctim sumptis: « Cum dicuntur res multae, multitudo sic accepta significat res illas cum indivisione circa unamquamque earum [6] ». Quare haec multitudo « nihil addit supra res multas, nisi distinctionem, quae in hoc attenditur, quod una earum non est alia; quod quidem non habent ex aliquo superaddito, sed ex propriis formis [7] ». Unde vocatur etiam *multitudo intrinseca* [8]. Unitas autem *quantitativa* est aliquid, quod oritur in quantitate ex unione partium ipsius; ita ut, ubi quantitatis partes invicem uniuntur, faciant unum; sin dividantur, faciant plures unitates, seu *numerum quantitativum*; siquidem hic « fit per divisionem continui [9] ». E. g., si partes baculi sunt unitae, est unitas in baculo; sin dividantur, oriuntur plures unitates [10], et fit nu-

---

[1] *In lib. III Sent.*, Dist. I, a. 1, q. I *ad arg.*

[2] « Nihil est esse, quam unum esse »; s. Aug., *De mor. Manich.*, lib. II, c. 6, n. 8.

[3] I, q. XI, a. 1 c., et *Qq. dispp., de Pot.*, q. IX, a. 7 c.

[4] I, q. XXX, a. 3 c.—[5] I, q. XI, a. 2 c.

[6] I, q. XXX, a. 3 c.

[7] *Qq. dispp., de Pot.*, q. IX, a. 7 c.

[8] *Ibid.*, q. III, a. 16 ad 3.—[9] *Ibid.*

[10] Vid. *Multitudo constituitur ex unitatibus*, p. 216.

merus *quantitativus*, qui quidem numerus ponit *quoddam accidens additum supra ens* [1]. Quocirca unitas *quantitativa* opponitur multitudini, seu numero, ut *mensura mensurato*. Unde numerus definitur, *multitudo mensurata per unum* [2].

Hisce theoriis utitur sanctus Doctor, ut ostendat *in Divinis* non praedicari « unum et multa, quae pertinent ad genus quantitatis; sed unum, quod convertitur cum ente, et multitudo ei correspondens [3] ».

IV. Unitas simplicitatis — compositionis. Si ens est indivisum non modo *actu*, sed *potentia*, dicitur unum unitate *simplicitatis*; et, prout magis, vel minus ad actum accedit, est magis, vel minus simplex unum. Hinc Deus, qui est actus purissimus, maxime unus, simplicissimusque est: « Illud, in quo nulla est compositio partium, nulla dimensionis continuitas, nulla accidentium varietas, nulli inhaerens, summe et vere unum est. Et inde est, quod sua unitas est principium omnis unitatis, quia illud, quod est maximum, est principium in quolibet genere, sicut maxime calidum omnis calidi [4]». Si vero ens *actu* quidem est indivisum, sed tamen *potentia* est divisibile, dicitur unum unitate *compositionis*; veluti homo, qui unus est, constat tamen ex anima, et corpore. Quia vero ipsum ens compositum non existit, quamdiu componentia sunt divisa, existit vero, cum uniuntur; perspicuum est *esse* cuiuslibet rei in *indivisione* consistere [5], et unumquodque ita *custodire* unitatem, sicut *custodit* suum *esse* [6].

V. Unitas per se — per accidens. Si ens vel omnis compositionis est expers; vel componentia sunt substantialia, et se habent, ut actus et potentia, veluti anima et corpus, vel eadem componentia unicam subsistentiam habent, quemadmodum evenit in Christo [7], ens est unum

---

[1] I, q. XXX, a. 3 c. — [2] I, q. XI, loc. cit.

[3] *De Pot.*, q. IX, a. 7 c.

[4] *In lib. I Sent.*, Dist. XXIV, q. I, a. 1 *sol.*

[5] I, q. XI, a. 1 c. « Quae non sunt simplicia, concordia partium imitantur unitatem, et in tantum sunt, in quantum eam assequuntur »; s. Aug. *De mor. Man.*, lib. II, c. 6, n. 8. Et alibi, *De vera Relig.*, c. 34: « Nec corpus ipsum esset, nisi unum esset ».

[6] Vid. p. 57.

[7] Vid. s. Thom., 3, q. II, a. 4 c., et *Qq. dispp.*, q. *de Unione Verbi Incarnati*, a. 3 c.

per se. Si autem componentia substantialia non se habeant ut actus, et potentia, habeantque distinctam existentiam, ut unus acervus lapidum, unus populus, una civitas, unus grex etc.; vel compositio non sit in linea substantiali, sicut est compositio ex subiecto et accidentibus, ens dicitur unum *per accidens* [1]. Unitas *per se* a s. Bonaventura *constitutiva*, unitas *per accidens collectiva* nuncupatur [2].

VI. Unitas generica — specifica — numerica. Cum unum significet *ens indivisum*, tot erunt unitates, quot sunt divisiones. Iam vero res praecipue dividuntur ad invicem vel *genere*, ut lapis ab homine; vel *specie*, ut leo ab equo; vel *numero*, ut Petrus a Paulo. Igitur tres existunt unitates, quarum illa, quae negat divisionem generis, dicitur *generica*; quae negat divisionem speciei, dicitur *specifica*; quae negat divisionem numericam, dicitur *numerica*, seu *individualis*. Hinc sunt *unum genere* ea quae conveniunt in eadem ratione generica. *Specie*, ea quae in eadem definitione conveniunt. Ea, quae sunt una genere, vel specie, dicuntur etiam *formaliter una*, hoc est quoad essentialem conceptum. Denique singularia quaeque, sive individua sunt unum *numero*. Sola *unitas individualis* est realis unitas; nam singularia tantum in rerum natura existunt. Unitates autem *generica*, et *specifica*, nisi eis accedat unitas *individualis*, non sunt *a parte rei* perfectae unitates, sed solum negationes diversitatis. E. g., natura Petri et Pauli dicitur una, non quia ponit in utroque eamdem entitatem, sed tantum quia negat specificam diversitatem. Hinc s. Thomas: « Quae sunt indivisa respectu alicuius vel generis, vel speciei,... non dicuntur simpliciter unum; sed unum vel in genere, vel in specie...; et quod est simpliciter indivisum, est simpliciter unum, quod est unum numero [3]».

Porro, illud, quod unitatem *numericam* constituit, seu illud, per quod in eadem specie unum ab altero differt, vocatur *principium individuationis*. De hoc principio questio valde implexa penes Scholasticos versatur. Horum di-

---

[1] Vid. s. Thom., *In lib. V Met.*, lect. VII sqq.

[2] *In lib. III Sent.*, Dist. VI, a. II, q. 2 *ad arg.*

[3] *In lib. I Sent.*, Dist. XXIV, q. I, a. 1 *sol.*

★

versas sententias, diversaque argumenta omittimus [1], ne ab huius opellae proposito deflectere videamur. Illud tantum innuimus, Thomistas omnes in hanc concurrere sententiam, substantiarum unitatem et multiplicationem numericam repetendam non esse ex forma: siquidem « differentia, quae a forma procedit, inducit diversitatem speciei [2] », sed a materia; atque rursus non ex materia communi et indeterminata, sed a materia *signata* quantitate [3]: hoc est cum ordine ad certas dimensiones, vel clarius ex materia affecta et divisa per quantitatem in diversas partes habentes diversum situm. Itaque forma determinat materiam communem ut sit haec vel illa species [4]; quo sensu dicitur: *Forma dat esse rei* [5]; materia autem *talis*, seu cum ordine ad certas dimensiones, efficit, ut forma individua sit, et incommunicabilis. Exinde haec duo inferunt: 1° Substantiae spirituales, quae ad coniunctionem sui cum corporibus naturaliter destinantur, nempe animae humanae, individuae sunt per ordinem ad corpora, ad quae destinantur; et quia etiam a corporibus separatae, ordinem dicunt ad eadem corpora, etiam separatae, remanent individuae. 2° Substantiae mere spirituales puta Angeli, cum neque in seipsis materiam habeant, neque ad coniunctionem sui cum materia destinentur, sunt seipsis individuae, et singulae differunt specie. Quapropter in qualibet specie Angelorum unus tantum numero Angelus est possibilis; fieri enim non potest, ut sint duae eiusdem speciei formae sine materia, e. g., duae albitudines [6]. Cum autem Deus summe simplex sit, et actus purissimus, est seipso maxime unus [7]; sive « Divina Bonitas et Esse individuatur ex ipsa sui puritate, per hoc scilicet, quod ipsa non est recepta in aliquo [8] ».

VII. Unum—Aliquid. « Dicitur *aliquid* quasi aliud quid, unde sicut ens dicitur unum, in quantum est indivisum in se, ita dicitur aliquid, in quantum est ab aliis divisum [9] ».

VIII. Unum— Unicum. *Unicum* dicitur id, praeter quod

---

1 Vid. de his Sanseverino, *Elementa seu Instit. Phil. Christ.*, t. II, *Ontol.*, c. III, a. 2, p. 115 sqq, Neapoli 1873-1874.

2 *Contr. Gent.*, lib. II, c. 93. — 3 Vid. p. 199.

4 Vid. p. 129-130. — 5 Vid. p. 142. — 6 I, q. L, a. 4.

7 I, q. XI, a. 4. — 8 *In lib. De Causis*, lect. IX.

9 *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. I, a. 1 c.

aliud similis essentiae non datur. Unde patet non omne unum esse *unicum*. Petrus, e.g., unus est homo, sed non *unicus*; plura quippe dantur similis essentiae supposita. Mundus est *unicus*, quamquam possint esse plures: Deus autem est natura absolute *unicus* , quia contradictionem implicat plures esse Deos.

IX. Universale—Commune. Universale, inquit s. Thomas, non est idem, quod commune; differunt enim, quia commune *quantum est de se*, non determinat, an id, quod communicatur pluribus , sit idem numero, vel non ; sed universale hoc determinat, quia numquam universale est idem numero in pluribus. Quocirca *in Divinis* essentia potest dici communis, non autem universalis [1]. « Essentia universalis non est eadem numero in suis inferioribus, sed secundum rationem tantum. Essentia autem Divina est eadem numero in pluribus personis [2] ».

X. Universale complexum — incomplexum. *Universale complexum* est vel propositio universalis, ut, omne totum est maius sua parte; vel quicquid parit multiplicem conceptum in mente, ut definitio, puta animal ratione praeditum. *Universale* autem *incomplexum* est illud , quod unicum in mente parit conceptum, qui tamen recipere potest multa , cuiusmodi est natura humana , quae recipit omnia individua, de quibus praedicari potest.

XI. Universale in causando — in repraesentando — in significando — in essendo. *Universale in causando* appellatur illud, quod licet sit unum, tamen potest efficere multa. Hoc dicitur etiam *causa universalis* , quae nempe non est determinata ad unum *specie* effectum producendum , sed varios *specie* effectus producere potest [3]. *Universale in repraesentando*, quod dicitur etiam *universale ad rem*, est unum multorum formas referens; ut idea artificis plures repraesentans domos ; vel « formae rerum in mente Angelica existentes [4] ». *Universale in significando* est vel signum universale, ut omnis, nullus; vel vox multa divisim significans, sive *univoce*, ut vox homo, sive *aequivoce* , ut vox taurus etc. *Universale in essendo*, seu *in praedicando* est unum aptum inesse multis, seu unum a-

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, q. IV, a. 2 ad 2.
[2] *Ibid., sol.* — [3] Vid. p. 61.
[4] *In lib. II Sent.*, Dist. III, q. III, a. 2 ad 1.

ptum praedicari de multis, puta natura humana. « Universale, inquit B. Alb. M., est quod, cum sit in uno, aptum natum est esse in pluribus. Et per hoc, quod in multis per aptitudinem est, praedicabile est de illis. Et sic universale est, quod de sua aptitudine est in multis, et de multis [1] ». Alii tamen *universale in essendo* ita interpretantur, ut ipsum aliud sit ab *universali in praedicando*. Docent enim illud esse ideam Platonicam, ex cuius participatione singularia essentiam suam mutuari finguntur, ita ut separatim ab iis, in quibus est communis, existat. At falso; nam « quod est commune multis, non est aliud praeter multa, nisi sola ratione, sicut animal non est aliud praeter Socratem, Platonem, et alia animalia, nisi intellectu, qui apprehendit formam expoliatam ab omnibus individuantibus et specificantibus [2] ».

XII. Universale metaphysicum — logicum. *Universale metaphysicum*, quod etiam *directum* appellatur, est unum abstractum a multis, seu natura sine individuis considerata. *Universale logicum*, seu *reflexum* est unum respiciens multa, idest unum comparatum ad plura, tamquam superius ad sua inferiora. Unde *universalitas logica* non quidem in abstractione a singularibus *formaliter* consistit, sed in eo quod illa natura abstracta pluribus attribui posse cognoscitur. De universali *metaphysico* loquitur s.Thomas, ubi inquit : « Quod abstrahitur a materia individuali, est universale [3] » ; et de universali *logico*, cum passim docet naturam fieri universalem, *per intentionem universalitatis*, quatenus nempe cognoscitur, ut *participabilis ab inferioribus*.

XIII. Usus — Electio — Consensus. Cum voluntas sit vel finis, vel mediorum [4], tres enumerantur actus illius eliciti [5] circa finem, scilicet volitio, intentio, fruitio, qui actus sunt iidem cum amore, desiderio et gaudio. *Gaudium*, seu *fruitio* versatur circa finem obtentum, seu circa bonum praesens; *desiderium*, seu *intentio* circa finem obtinendum, seu circa bonum absens; amor et volitio circa

---

[1] *De Praed.*, tract. II, c. I.
[2] *Contr. Gent.*, lib. I, c. 26, n. 4.
[3] I, q. LXXXVI, a. 1 c.
[4] Vid. s. Thom., 1^a 2^{ae}, q. VIII, a. 2.
[5] Quinam sint actus *eliciti*, vid. p. 12.

finem, et bonum, abstrahendo ab eius absentia, vel praesentia. Quibus ex adverso respondent odium, timor, et tristitia circa malum. Tres item sunt actus voluntatis eliciti circa medium, scilicet *electio*, *consensus*, *usus*. *Electione* voluntas praefert, et amplectitur unum medium prae aliis; *consensu* approbat iudicium intellectus circa illud medium; *usu* applicat potentias ad executionem.

XIV. Ut quo — Ut quod [1].

XV. Ut sic — Absolute. 1° *Ut sic* res spectari dicitur, quando consideratur sub certo respectu: vel secundum quaedam adiuncta [2]. E. g., praemium essentiale, quod *aurea* dicitur, absolute est maius, quam praemium accidentale, quod dicitur *aureola* [3]; at quia *aureola* non cuilibet datur, sed tantummodo illis, qui sunt in statu perfectionis, ipsa ut *sic*, seu *quantum ad statum habentis* est maior [4]. Ita etiam *actus virtutis elicientis ipsum* iudicatur ex *se*, seu absolute bonus: ut *sic* autem, nempe ex *adiuncto*, potest esse malus; e. g., si fiat propter pravum finem, *ut dare eleemosynam propter vanitatem*; vel *cum murmure et impatientia*. Quo modo « deformat diabolus actum credendi, quia cum murmure, et impatientia, et displicentia illius, quod credit, movetur in actum illum; et ita credendo peccat, non quia credit, sed quia non eo modo, quo credere debet, credit [5] ». 2° Saepe indicat sensum *reduplicativum*. E. g., homo *ut sic*, seu quatenus homo, est ratione praeditus [6].

U

EFFATA

I. Ubi non est totum et pars, aut totum sumitur, aut nihil. Hoc est: Ens simplex nullam agnoscit realem separationem partium; id quod evidens ex se est. Hinc quidquid de ipso enunciatur *a parte rei*, numquam de aliqua

---

1 Vid. *Quo — Quod*, p. 295.
2 Vid. *Absolute — Modaliter*, p. 4.
3 Quid significetur his vocibus, explicatum est p. 22.
4 Vid. s. Thom., *In lib. IV Sent.*, Dist. VIII, q. I, a 2, *sol.* 1 ad 2.
5 S. Bon., *In lib. II Sent.*, Dist. VII, pars 1, a. 1, q. II *ad arg.*
6 Vid. p. 313.

parte intelligi potest. Dicitur a *parte rei*, quia etiam in ente simplicissimo distinctio *rationis* admittitur. Potest etiam hoc effato illud significari, quod simplex aut totum cognoscitur, aut nihil: « Quidditates simplices vel totaliter non attinguntur, et nihil intelligimus de eis, vel cognoscuntur, ut sunt [1] ». Quare « in rebus simplicibus, in quarum diffinitionibus compositio intervenire non potest, non possumus decipi, sed deficimus in totaliter non attingendo [2] ». Seu « in simplicibus. . . quilibet error totaliter excludit cognitionem rei [3]». E. g., « quicumque errat circa Deum, non cognoscit Deum; sicut qui credit Deum esse corpus, nullo modo cognoscit Deum; sed apprehendit aliquid aliud loco Dei [4] ».

II. Ubi terminatur operatio prioris potentiae, ibi incipit operatio sequentis. E. g., « sensus terminatur ad imaginationem. . . et intellectus in termino imaginationis incipit, quia phantasmata accipit pro obiecto [5] ». Item, « ubi terminatur operatio intellectus, ibi incipit operatio affectus [6] ».

III. Ubi unum propter alterum, utrobique unum [7]. « Hoc intelligitur, quando illud, propter quod aliquid participat aliquam proprietatem, est tota ratio illius participationis [8] ». Ob hanc rationem Caro Christi unita Divinitati adoranda est adoratione latriae: « Sicut tenere equum et fraenum non est plus, quam equum, sic adorare Deum et carnem non est plus, quam adorare Deum [9] ». Insuper, « hoc verum est, si sit ibi unum propter alterum, quod non queat separari; sed cum separatur, iam non remanet unum [10] ». Ob hanc aliam rationem, « cum Caro Christi numquam est separata a Verbo, ideo semper consideranda est ut coniuncta, et semper adoranda est latria [11] ». E contrario, etsi proximus dili-

---

1 I, q. LVIII, a. 5 c.
2 *Ibid.*, q. LXXXV, a. 6 c.
3 *Cont. Gent.*, lib. III, c. 118, n. 3— 4 *Ibid.*
5 *In lib. III Sent.*, Dist. XXVIII, q. III, a. 1 *sol.*
6 *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. X, a. 11 ad 6. — 7 Vid. p. 302.
8 S. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XL, a. 11, q. 1 *ad arg.*
9 *In lib. III Sent.*, Dist. IX, dub. 3.
10 *In lib. IV Sent.*, Dist. IX, a. I, q. 1 *ad arg.*
11 *In lib. III Sent.*, Dist. IX, a. I, q. 1 *resol.*

gatur propter Deum, tamen potest non esse unus actus, quo diligitur Deus, et proximus; « nam sic potest homo affici circa Deum, quod nihil cogitet de proximo; sic etiam potest affici circa proximum, quod tunc non afficiatur erga Deum [1] ». Denique « differt dicere unum propter alterum, et unum per alterum. Quia ubi est dicere unum per alterum, est ponere duo, quorum alterum est sicut efficiens, alterum sicut instrumentum; et non est verum quod efficiens possit tantum per se, quantum potest cum instrumento. Quod autem dicitur, ubi unum *propter* alterum, verum est, cum loquitur de unitate obiecti, ubi *propter* dicit uti causam formalem, ut video colorem, quia lucidum, et amo vinum, quia dulce [2] ».

IV. Ultima rei perfectio est eius operatio. Distinguendum est duplex *ultimum* rei: « unum, quod est in re, et aliud, quod est extra rem; sicut in corporibus ultimum in corpore est superficies corporis contenti; ultimum extra est locus, qui est superficies corporis continentis [3] ». Iam « ultimum cuiuslibet rei in seipsa est ipsa rei operatio, propter quam res est [4] ». Nam « unumquodque in tantum perfectum est, in quantum est actu. Manifestum est autem, quod operatio est ultimus actus operantis; unde et actus secundus a Philosopho nominatur... Et inde est, quod res unaquaeque dicitur esse propter suam operationem [5] ».

V. Ultima perfectio rei est coniungi suo principio. Intelligitur de *ultimo quod est extra rem*: « Ultimum cuiuslibet rei extra seipsam est principium, a quo res habet esse ». Et sane, sicut res eo imperfectiores sunt, quo magis a suo principio distant, e. g., corruptibilia sunt imperfecta, *propter nimium distare a primo*; ita *complentur, et firmantur per coniunctionem ad suum principium.* Ex quo effato intelligitur Deum *habere rationem ultimi finis perficientis* [6].

VI. Unibile omne est proportionabile. Quod a s. Bonaventura explicatur hunc in modum: « Dicendum, quod

---

1 *Ibid.*, Dist. XXVII, a. II, q. 3 *ad arg.*
2 *In lib. IV Sent.*, Dist. XXVIII, a. I, q. 4 *ad arg.*
3 S. Thom., *In lib. IV Sent.*, Dist. VIII, q. I, a. 1, *sol.* 1 ad 1.
4 *Ibid.* — 5 1ª 2ªᵉ, q. III, a. 2 c.
6 *In lib. IV Sent.* loc. cit.

verum est, si intelligatur de proportione, quae attenditur in convenientia ordinis [1]. Si autem intelligatur de proportione, quae est in commensuratione quantitatis, veritatem non habet, pro eo quod si aqua maris infinita esset, adhuc posset spongia immergi, sicut nunc immergeretur, et uniri. Et ideo sufficit ad unionem proportio, quae surgit ex convenientia ordinis. Et talis convenientia est inter creaturam rationalem, et Deum, pro eo quod natura rationalis, eo ipso, quod est imago Dei, nata est ordinari ad Ipsum immediate [2] ».

Hinc minime repugnat naturam Divinam in mysterio Incarnationis cum humana uniri, etsi nulla sit inter eas proportio secundum *commensurationem*.

VII. Unitatem ab eodem res desumit, a quo desumit suum esse. Siquidem ens et unum convertuntur; quaelibet enim res est una per suam entitatem [3]. Unde ab eodem res habet, ut una sit, a quo habet, ut sit. Et quoniam quaelibet res per formam habet, quod sit ens [4], per formam quoque habet, quod sit una.

Hinc Vitalistae refutantur, qui plures animas in uno homine admittunt. Equidem homo unus, quemadmodum reipsa est, dici non posset, si plures in eo essent animae [5].

VIII. Unius potentiae unus est actus [6].

IX. Unius rei unica est definitio [7].

X. Uniuscuiusque rei natura ex eius operatione ostenditur [8].

XI. Universale aut nihil est, aut posterius est. Hoc Aristotelis effatum explicandum est, quatenus universalia, licet habeant fundamentum in rebus, tamen actu non existunt, nisi in intellectu, qui vim suam super singularia exercens, notiones universales sibi comparat [9]. Unde universale abstractum a rebus, dicitur esse ipsis *posterius* [10].

---

1 Vid. p. 275.— 2 *In lib. III Sent.*, Dist. I, a. I, q. 1 *ad arg.*

3 Vid. p. 369.— 4 Vid. p. 142.

5 Vid. p. 34. Cf Sanseverino. *Elementa seu Inst. Phil. Christ.*, vol. III, pars 1, c. III, a. 4 sqq, p. 98 sqq. Neapoli 1874.

6 Vid. *Agens unum, in quantum est unum, non producit, nisi unum*, p. 42.

7 *Definitiones sunt diversae, si res sint diversae*, p. 101.

8 Vid. *Modus operandi sequitur modum essendi*, p. 214.

9 Vid. s. Thom., passim.

10 *In lib. II Sent.*, Dist. III, q. III, a. 2 ad 1.

« Universale. . . habet relationem unius rationis ad omnia inferiora, in quibus est per unam rationem; eo quod ipsum in actu et intellectu uno modo est in omnibus, et hoc modo in intellectu est secundum hoc esse; et nihil est in inferioribus in natura secundum hoc esse; sed est posterius eis, quia non est in eis, nisi quia per intellectum uno modo est in omnibus abstractum [1] ». Illud tamen monere est cum eodem Aquinate, quod nempe, « si sit aliquis intellectus a rebus cognitionem non accipiens, universale ab eo cognitum non erit abstractum a rebus, sed quodammodo ante res praeexistens, vel secundum ordinem causae, sicut universales rerum rationes sunt in verbo Dei; vel saltem ordine naturae, sicut universales rerum rationes sunt in intellectu Angelico [2]».

XII. Universale est per se incorruptibile [3].

XIII. Universale est semper et ubique. Potest aliquid dici esse semper, et ubique, vel quia eius natura expostulat, ut in omni tempore, et loco sit; vel quia eius natura non expostulat, ut in aliquo certo tempore, aut in aliquo certo loco sit, sed ad quodlibet tempus, et ad quemlibet locum indifferens sit. Iam hoc altero sensu dicitur universale esse *semper*, et *ubique*: « Dicendum, quod aliquid esse semper, et ubique, potest intelligi dupliciter. Uno modo, quia habet in se, unde se extendat ad omne tempus, et ad omnem locum; sicut Deo competit esse ubique et semper. Alio modo, quia non habet in se, quo determinetur ad aliquem locum, vel tempus. . . Et per hunc modum quodlibet universale dicitur esse ubique, et semper; in quantum universalia abstrahuntur ab hic et nunc. Sed ex hoc non sequitur ea esse aeterna, nisi in intellectu, si quis sit aeternus [4]». Hinc, universale « est semper in Intellectu Divino [5] ». Insuper universale « est semper, quia est quandocumque est suum singulare ; sicut etiam dicitur esse ubique, quia est ubicumque est suum singulare [6]». Quo-

---

[1] Alb. M., *Post.*, lib. I, tract. V, c. 3.
[2] I, q. LV, a. 3 ad 1. Vid. p. 373.
[3] Vid. *per se — Per accidens*, p. 255.
[4] I, q. XVI, a. 7 ad 2.
[5] *Qq. dispp.*, *De Pot.*, q. V, a. 9 ad 16.
[6] *Ibid.* Vid. Alb. M., *loc. cit.* c. 7.

niam vero singularia sunt diversa, *universale est ubique, sed non secundum idem esse* [1]; ita ut, quemadmodum subdit s. Bonaventura, « quamvis sit in omnibus singularibus, tamen secundum aliud, et aliud suppositum, et ita numeratum [2] ». Atque, « cum multa loca sint, ubi sua singularia non sunt, nec ibi est universale [3] ».

XIV. Universaliter rem cognoscere est perfectius cognoscere. Istud effatum, secundum s. Thomam, hanc habet sententiam: « Cognoscere aliquid in universali dicitur dupliciter: Uno modo ex parte rei cognitae, ut scilicet cognoscatur universalis natura rei. Et sic cognoscere aliquid in universali est imperfectius; imperfecte enim cognosceret hominem, qui cognosceret de eo solum, quod est animal. Alio modo ex parte medii cognoscendi. Et sic perfectius est cognoscere aliquid in universali; perfectior enim est intellectus, qui per unum universale medium potest singula propria cognoscere, quam qui non potest [4] ».

XV. Uno absurdo dato, sequitur alterum. Quod solet hunc in modum explicari: Modica transgressio principio a veritate discedentibus in fine fit longe decies millies maior. Exemplum esto de iter agente, qui errat in principio itineris; et ideo quo magis pergit, eo magis in errore perseverat. Sic primus error in principiis fit maximus in fine. Hinc s. Thomas: « Ille gravissime ignorat, et periculosissime errat, qui errat circa principia [5] ». Et alibi: « In quolibet genere pessima est principii corruptio, ex quo alia dependent [6] ».

XVI. Unius tantum est unum proprium. Evidens est hoc effato non illud significari, in qualibet re unam tantum esse proprietatem: sed potius unum non posse esse stricte proprium duorum specie et natura differentium. Nemo enim *proprium* appellat id, quod potest aliis inesse [7]. Sane, *proprium* essentiam speciei necessario consequitur [8]; atqui essentia non nisi uni tantum speciei convenire potest,

---

[1] I, q. VIII, a. 4 ad 1.
[2] In lib. I *Sent.*, Dist. XXXVII, a. II, q. 1 *resol.*
[3] S. Thom., *De Pot.*, loc. cit.
[4] I, q. LV, a. 3 ad 2.
[5] *Qq. dispp. de Malo*, q. III, a. 13 c.
[6] 2ª 2ªᵉ, q. CLIV, a. 12 c.
[7] Vid. p. 276.—[8] Vid. p. 8.

quia est illud, quo una species ab alia differt; ergo proprium non nisi uni tantum speciei convenire potest.

XVII. Unumquodque agit, secundum quod est actu [1].

XVIII. Unumquodque cognoscibile est, secundum quod est in actu [2].

XIX. Unumquodque, dum est, necessario est. Sermo hic est de necessitate *hypothetica* [3]. Si enim ponatur aliquid esse, necesse est, ut sit, alioquin idem simul esse, et non esse posset.

XX. Unumquodque est propter suam operationem [4].

XXI. Unumquodque imperfectum causatur a perfecto [5].

XXII. Unumquodque naturaliter suo modo esse desiderat [6]. Ex hoc effato s. Thomas egregie infert substantiae incorruptibilitatem. Eo enim posito, sic arguit: « Desiderium in rebus cognoscentibus sequitur cognitionem. Sensus autem non cognoscit esse, nisi sub hic et nunc; sed intellectus apprehendit esse absolute, et secundum omne tempus. Unde omne habens intellectum naturaliter desiderat esse semper. Naturale autem desiderium non potest esse inane. Omnis igitur intellectualis substantia est incorruptibilis [7] ».

XXIII. Unumquodque tantum habet de bono, quantum habet de esse. Veritas huius effati profluit ex eo, quod bonum et ens convertuntur [8].

V

DISTINCTIONES

I. Veritas in essendo—in cognoscendo—in significando. *Veritas in essendo* est convenientia rei cum intellectu a quo, tamquam a causa, ipsa res pendet. Hoc sensu res naturales dicuntur *verae*, quatenus conveniunt Intellectui

---

1 Vid. p. 40.
2 Vid. *Nihil cognoscitur, nisi secundum quod est in actu*, p. 233.
3 Vid. p.3-4.
4 Vid. *Ultima perfectio rei est eius operatio*, p. 377.
5 Vid. *Perfectum est prius imperfecto*, p. 278.
6 Vid. p. 53.—7 I, q. LXXV, a. 6 c.—8 Vid. p. 45.

Divino, idest illas habent proprietates, quibus a sui Auctore donatae sunt. E. g., lapis dicitur verus lapis, cum assequitur propriam lapidis naturam, secundum eius exemplar, quod est in Divino Intellectu [1]. Cum autem fieri nequeat, ut res naturales Intellectui Divino non sint consentaneae, sequitur, ut nulla in eis falsitas esse possit. Eodem sensu res artificiales dicuntur verae, quatenus intellectui artificis respondent. E. g., domus aliqua dicitur vera, si conveniat cum intellectu architecti, qui illam concepit [2]. Hinc scientia Dei est *mensura rerum*, quatenus « unumquodque in tantum habet de veritate suae naturae, in quantum imitatur Dei scientiam, sicut artificiatum, in quantum concordat arti [3] ». Veritas in *cognoscendo* est convenientia rei cum intellectu, ad quem *per accidens* ipsa res refertur, seu cum intellectu, a quo res cognosci potest [4]. Unde verae dicuntur cognitiones nostrae, si res, quales revera sunt, exhibent [5]. Porro in huiusmodi definitione inspicitur veritatis *in cognoscendo ratio formalis*, nempe id, quod eius essentiam constituit, atque sub hoc respectu clarius definitur : *Adaequatio rei et intellectus, quatenus intellectus dicit esse, quod est, et non esse, quod non est.* « Veritas, inquit s. Bonaventura, venit ex concordia intellectus ad rem cognitam ; haec autem concordia non est aliud, nisi adaequatio rei, et intellectus [6]. Quod si illius *fundamentum*, nempe ens, quod cognoscitur, vel *effectus*, nempe cognitio, quae consequitur ex adaequatione rei et intellectus, spectetur, tunc alia de ipsa veritate occurrent definitiones. Scilicet secundum *fundamentum* definitur: *Veritas est id quod est.* Secundum *effectum*: *Veritas est qua ostenditur id quod est.* Denique veritas *in significando*, quae *moralis* dici solet, vel *materialiter*, vel *formaliter* usurpari potest. Primo sensu est convenientia signorum cum rebus ad quas patefaciendas destinantur ;

---

[1] Vid. s. Thom., I, q. XVI, a. 1 c.—[2] *Ibid.*
[3] I, q. XIV, a. 12 ad 3.—[4] I, q. XVI, a. 1 c.
[5] Haec est enim veritatis definitio, firma eius, quod est, intellectio; falsitas enim phantastica quaedam est circa id, quod non est comprehensio, quasi subsistat quod non est. Veritas autem est eius, quod vere est, firma intellectio »; s. Greg. Nyssen., *De vita Mosis.*
[6] *In lib. I Sent.*, Dist. XXXVIII, a. II, q. 1 *ad arg.*

seu *aequalitas signi ad rem signatam* [1]. Altero sensu potius *veracitas* dicitur, atque est convenientia signorum, cum eo quod est in mente, a qua convenientia si quis recedat, mendax dicitur. Iam vero veritas *in cognoscendo logica* audit; veritas autem in *essendo* vocari assolet *metaphysica*, vel *transcendentalis*; quippe quae convenit omnibus entibus, cum sit ipsa entitas rei, prout haec dicit ordinem ad intellectum. Scilicet, sicut bonum *transcendentale* est ipsum ens, quatenus exprimit convenientiam ad appetitum [2]: ita verum *transcendentale* est ipsum ens, quatenus exprimit convenientiam ad intellectum. Exinde haec colliguntur: 1° Verum, licet convertatur cum ente, tamen ab eo differt *ratione*, quia *addit supra ens comparationem ad intellectum* [3]. 2° Res dicuntur verae per ordinem ad intellectum, praecipue Divinum, qui est prima regula aliorum, et a quo, tamquam a sua mensura et principio, res dependent. 3° Veritas principalius in intellectu, quam in rebus reperitur, ita ut si omnis *intellectus, quod est impossibile, intelligeretur auferri, nullo modo veritatis ratio remaneret* [4].

II. Via compositionis—resolutionis [5].

III. Virtualiter—Eminenter—Formaliter [6].

IV. Virtualiter—Realiter—Formaliter. Obtinent hae voces in distinctione plurium inter se [7]. *Virtualiter* autem locum quoque habet in distinctione quantitatis *virtualis* a quantitate *dimensiva* [8]; tactus *virtualis* a tactu *physico* [9], *immediationis virtualis* ab *immediatione suppositi* [10]. Insuper *virtualiter* aliquid in alio existere, idem est, ac existere *in potentia subiectiva* [11]; vel etiam idem ac *implicite* [12].

V. Visionis scientia—Simplicis intelligentiae. Dicuntur de scientia Dei. Porro scientia *visionis* denominatur respectu eorum, quae actu sunt, vel erunt, vel fuerunt. Cum enim in aeternitate Dei differentia praeteriti et fu-

---

[1] 2^a 2^{ae}, q. CIX, a. 1. — [2] Vid. p. 45.
[3] I, q. XVI, a. 3 c. — [4] *Qq. dispp., De Ver.*, q. I, a. 2.
[5] Vid. *Processus compositivus—resolutivus*, p. 273.
[6] Vid. p. 133.—[7] Vid. p. 135.
[8] Vid. p. 293. — [9] Vid. p. 361.
[10] Vid. p. 168. — [11] Vid. p. 11.
[12] Vid. p. 110.

turi non adsit, Deus ea omnia intuetur, seu videt tamquam *actu* praesentia. *Simplicis intelligentiae* dicitur respectu eorum, quae sunt mere possibilia, quae nempe neque actu sunt, neque erunt, neque fuerunt [1].

VI. VOCES CONNOTATIVAE — ABSOLUTAE [2].

VII. VOCES PRIMAE INTENTIONIS—SECUNDAE INTENTIONIS [3].

VIII. VOLITIO — INTENTIO — FRUITIO [4].

IX. VOLUNTAS—LIBERUM ARBITRIUM. *Voluntas* et *liberum arbitrium* non sunt duae diversae potentiae, sed una, et eadem, sive *appetitus in bonum ratione apprehensum*; cum hoc tantum discrimine, quod ipsa dicitur *voluntas*, prout fertur in finem; *liberum arbitrium*, prout fertur in ea, quae sunt ad finem. Nihil enim aliud est liberum arbitrium, quam *vis electiva*; electio autem non est de fine, sed de iis, quae sunt ad finem. Inde exoritur distinctio inter *velle* et *eligere*. *Velle* enim, inquit s. Thomas, proprie dicitur « de fine, qui propter se appetitur. *Eligere* autem est appetere aliquid propter alterum consequendum; unde proprie est eorum, quae sunt ad finem [5] ». Quod si idem sanctus Doctor aliquando doceat *liberum arbitrium esse facultatem voluntatis et rationis* [6], non illud intelligit, liberum arbitrium esse potentiam distinctam a voluntate et ratione, sed tantum vult ostendere, liberum arbitrium, quo homo est dominus suorum actuum, et quo actiones proprie dicuntur humanae, esse per rationem et voluntatem [7].

---

[1] I, q. XIV, a. 9 c.

[2] Vid. *Absolute — Connotativae*, p. 3.

[3] Vid. *Intentio prima — secunda*, p. 179.

[4] Vid. p. 374-375.

[5] I, q. LXXXIII, a. 4 c. « Voluntas finis est; electio vero et propositum eorum quae sunt ad finem. Finem igitur esse aiunt, quod voluntati subiectum est, sive id quod volumus, ut est sanitas: ad finem vero id de quo consilium capimus, cuiusmodi est parandae sanitatis modus »; s. Maxim., *Opuscula theologica et polemica*, *De voluntate non simpliciter*.

[6] 1ª 2ªᵉ, q. I, a. 1 c.

[7] « Electio ac propositum est appetitionis, et consilii iudiciique concursus. Appetendo enim primum consultamus, seu deliberamus; exindeque iudicamus, ac cum iudicaverimus, quod ex iudicii libra praestantius visum est, id ei, quod deterius est, praeoptamus »; s. Maxim., *Op.* cit., *De naturali voluntate*.

X. Voluntas signi—Voluntas beneplaciti. Adhibetur haec distinctio respectu voluntatis Dei. *Voluntas* nempe *beneplaciti* est actus interior eiusdem Divinae voluntatis. Quare voluntas huiusmodi *formaliter* est in Deo. *Voluntas* vero *signi* est voluntas Dei improprie dicta, seu est signum exterius, per quod Deus se aliquid velle significat. Nam sicut in hominibus quaedam signa sunt, quae eorum voluntatem aperiunt, quaeque ipsa voluntas appellari solent; ita in Deo *metaphorice* dicitur *voluntas signi* illud signum exterius, quo suam voluntatem manifestam facit.

Ut clarius id intelligatur, prae oculis habenda est s. Thomae doctrina, quaedam nempe Deo tribui *proprie*, quaedam autem *metaphorice*. Ita de Deo aliquas humanas affectiones praedicamus non *proprie*, sed tantum *metaphorice*, scilicet ad ostendendum a Deo illos effectus produci, qui a nobis produci solent, cum illis affectionibus commovemur. E. g., sicuti homines, cum ab ira moventur, punire consuescunt, ita ad significandum Deum punire, dicimus Eum iratum esse. Item, sicuti nostram voluntatem per aliqua signa exprimere solemus, ita *metaphorice* dicimus in Deo *voluntatem* illud, quod in nobis est signum voluntatis. Sed hoc distat inter voluntatem, et humanas affectiones, quod hae, cum in se imperfectionem involvant, numquam de Deo proprie dicuntur; voluntas vero aliquando etiam *proprie* de Deo praedicatur. Distinguenda igitur est in Deo voluntas *proprie*, et *metaphorice* dicta. Voluntas *proprie* dicta vocatur *voluntas beneplaciti*; voluntas autem *metaphorice* dicta vocatur *voluntas signi*, quae est vel operatio, vel permissio, vel prohibitio, vel praeceptum, vel consilium, quia hisce signis nos aliquid velle declaramus [1]. Insuper « sciendum est quod haec voluntas signi tribus modis se habet ad voluntatem beneplaciti. Quaedam enim est voluntas signi, quae numquam incidit in idem cum voluntate beneplaciti, sicut permissio, quae permittit mala fieri, cum mala fieri numquam velit; quaedam semper in idem incidit, sicut operatio;

---

[1] I, q. XIX, aa. 11 et 12. « Ut ungeretur Saul in regem, fuit quidem voluntas Dei, sed non beneplacita, neque perfecta. Irascens enim populo, qui refutaverat Deum habere super se regem, eis hominem iussit institui »; Origen., *In Ep. ad Rom.*, lib. IX, n. 1

quaedam vero quandoque in idem incidit, et quandoque non, sicut praeceptum, prohibitio et consilium [1] ». Nihilominus voluntas *signi* non semper quidem *incidit in idem* cum voluntate *beneplaciti* ; at vero semper coniungitur cum aliqua voluntate *beneplaciti*; licet non semper coniungatur cum ea, quam nos censemus. E. g., cum Deus praecepit Abrahamo, ut filium Isaac immolaret, putabat iste Deum velle eiusmodi sacrificium, dum tamen non erat haec in Deo voluntas *beneplaciti*, sed ut manifesta fieret Abrahami fides et obedientia. Item, Deus permittit peccatum; Eius tamen voluntas *beneplaciti* non est peccatum, sed bonum, quod Ipse ex peccato sapientissime eruit.

XI. Voluntarium — Violentum. Communis penes omnes *voluntari* definitio est: *Illud, cuius principium est ab intrinseco cum cognitione finis.* Itaque nomen *voluntarii* hoc proprie significat, quod motus et actus fiat a principio interno, seu a propria illius, qui movetur, inclinatione. Additur, *cum cognitione finis*; ad hoc enim, ut actus, vel motus sit *voluntarius*, requiritur, ut procedat a principio perfecte intrinseco; seu ut agens habeat *in seipso principium sui actus, non solum ut agat, sed etiam ut agat propter finem* [2]. Ex quo fit, ut motus *voluntarii a motibus vitalibus* distinguantur. *Violentum*, sive *coactum* est illud, quod oritur ab exteriori principio, contra voluntatis propensionem. Exinde haec sequuntur: 1° *Violentia absoluta* inferri quidem potest in actus a voluntate *imperatos*, quatenus « per violentiam impediri possunt exteriora membra, ne imperium voluntatis exequantur »; numquam vero in ipsum proprium voluntatis actum, quatenus nempe hic a voluntate proficiscitur; secus ipse actus esset et non esset simul voluntatis [3]. Diximus, *violentia absoluta*, quae etiam *physica*, vel *compellens* vocari solet; ut intelligatur posse ipsis actibus voluntatis quamdam violentiam inferri, *impulsivam* nempe, seu *moralem*, quod evenit, dum minis, terroribus, suppliciis ad agendum ita inducimur, ut tamen eligendi ius nobis relinquatur. 2° Ex *violenti* definitione colligitur, ut « cum actio infertur ab aliquo exteriori, manente in eo, qui patitur, voluntate patiendi, non sit simpliciter violentum; quia licet ille, qui patitur,

---

[1] *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XXIII, a. 3 ad 6.
[2] 1ª 2ªᵉ, q. VI, a. 1 c.—[3] *Ibid.*, a. 4 c.

non conferat agendo, confert tamen volendo pati. Unde non potest dici involuntarium [1] ». *Violentum et coactum* promiscue adhiberi solent at magis proprie *violentum* est, quod oritur ex principio extrinseco contra naturam [2]: *coactum contra voluntatem* [3].

XII. Velle antecedenter—consequenter [4].

XIII. Velle — Nolle — Non Velle. *Velle* diversimode opponitur *non velle* et *nolle*. Scilicet *nolle* significat voluntatem aliquod obiectum fugere; *non velle* significat eam aliquod obiectum neque amplecti, neque fugere. Ex qua distinctione sequitur ut *nolle*, non vero etiam *non velle* efficiat *involuntarium*. Ad hanc distinctionem spectat quod ait s. Thomas: « Non velle dicitur dupliciter: uno modo prout sumitur in vi unius dictionis, secundum quod est infinitum huius verbi: Nolo. Unde sicut cum dico: Nolo legere, sensus est: Volo non legere; ita hoc quod est: Non velle legere, significat: Velle non legere; et sic non velle causat involuntarium. Alio modo sumitur in vi orationis, et tunc non affirmatur actus voluntatis; et huiusmodi non velle non caussat involuntarium [5] ».

XIV. Voluntarium elicitum — imperatum [6].

XV. Voluntarium imperfectum — perfectum. Oritur huiusmodi distinctio ex imperfecta, vel perfecta cognitione finis, quae ad *voluntarii* essentiam, ut iam diximus, requiritur. Porro *voluntarium perfectum* locum habet, cum cognitio huiusmodi est, ut *non solum apprehendatur res quae est finis, sed etiam cognoscatur ratio finis et proportio eius quod ordinatur ad finem ipsum*. Itaque voluntarium perfectum est illud, quod dirigitur ex cognitione, quae attingit finem non solum *materialiter*, sed etiam *formaliter*, seu ut non solum eius bonitas apprehendatur, sed etiam eius merita perpendantur, atque cum mediorum utilitate conferantur. Voluntarium huiusmodi spectat ad sola agentia, quae intellectu pollent [7]. Contra, *voluntarium im-*

---

[1] *Ibid.*, a. 5 ad 2.

[2] Vid. *Motus naturalis-violentus*, p. 206.

[3] Cf s. Bonav. *In lib. I Sent.*, Dist. VI, a. I, q. 1 *resol.*

[4] Vid. p. 18.—[5] *Loc. cit.*, q. VI, a. 3 ad 2.—[6] Vid. p. 12.

[7] Hac ratione voluntarium a s. Damasceno post Aristotelem (*Eth.* lib. III, c. 1) definitur: *Id cuius principium est in ipso agente, cognoscente singula* »; *De Fide*, lib. II, c. 14.

perfectum, quod a nonnullis dicitur *spontaneum*, procedit ex cognitione, *quae in sola finis apprehensione consistit sine hoc, quod cognoscatur ratio finis, et proportio actus ad finem*; nempe ex cognitione, quae non pervadit *rationem formalem* finis, eius cum mediis proportionem perpendendo. Hoc modo *spontanei* sunt actus *appetitus sensitivi*, ideoque tribuuntur etiam brutis [1].

Hic abs re non erit discrimen adnotare inter *appetitum naturalem*, *sensitivum* et *intellectivum* [2], quod apertis verbis explicat s. Thomas, inquiens: « Est nempe quidam appetitus non consequens apprehensionem ipsius appetentis, sed alterius: et huiusmodi dicitur appetitus naturalis. Res enim naturales appetunt quod eis convenit secundum suam naturam, non per apprehensionem propriam, sed per apprehensionem instituentis naturam. Alius autem est appetitus consequens apprehensionem ipsius appetentis, sed ex necessitate, non ex iudicio libero; et talis est appetitus sensitivus in brutis, qui tamen in hominibus aliquid libertatis participat, in quantum obedit rationi. Alius autem est appetitus consequens apprehensionem appetentis secundum liberum iudicium, et talis est appetitus rationalis, sive intellectualis, qui dicitur voluntas [3] ». Exinde colligitur discrimen inter operationes humanas, et operationes brutorum, atque rerum naturalium in eo consistere, quod res naturales agunt absque iudicio, bruta ex iudicio, at non libero, homines ex iudicio libero.

XVI. Voluntarium liberum—necessarium. *Voluntarium necessarium* est illud, ad quod voluntas naturaliter ordinatur, ita ut nequeat ipsum ad suum nutum accommodare. Hoc modo ad voluntatem refertur ultimus finis, qui est beatitudo, seu bonum in communi, et ea quae in ipso includuntur, ut est conservatio sui, cognitio veritatis, etc. *Voluntarium liberum* est illud, ad quod voluntas nulla vi interna impellitur, ita ut circa ipsum sui iuris sit, et indifferentia gaudeat, seu ita unum prosequatur, ut non sit necessario determinata ad ipsum prosequendum, sed potestatem retineat vel non prosequendi, vel prosequendi

---

[1] 1ª 2ªᵉ q. VI, a. 2 c. — [2] Vid. p. 18.

[3] *Ibid.*, q. XXVI, a. 1 c. « Voluntas est mens appetendi vim habens et appetitus rationem sequens, in id, quod appetitur, tendens »; s. Iren., *Fragm. Sermonis de Fide.*

oppositum. In horum censum veniunt bona particularia [1]. Hinc in actibus *voluntariis liberis* libertas *arbitrii*; in actibus *voluntariis necessariis*, libertas tantum a *coactione* exercetur [2].

XVII. Voluntarium morale — physicum. *Voluntarium physicum* est illud, quod oritur ex voluntate ipsius personae quae agit. *Morale* autem est illud, quod fit per procuratorem, cui ius nostrum commissum est vel a natura, vel a lege, vel a nobis.

XVIII. Voluntarium directum — indirectum. *Voluntarium directum* vel *secundum se* est illud, in quod voluntas proprie fertur. *Indirectum* dupliciter dicitur, nempe vel « secundum suam causam, quando voluntas fertur in causam et non in effectum, ut patet in eo, qui voluntarie inebriatur; ex hoc enim quasi voluntarium ei imputatur quod per ebrietatem committit »; vel illud quod voluntas potuit prohibere, sed non prohibet [3] ». Hoc sensu voluntarium *indirectum* a nonnullis dicitur *negativum*. Nam « voluntarium dicitur, quod est a voluntate; ab aliquo autem dicitur esse aliquid dupliciter: uno modo directe, quod scilicet procedit ab aliquo, in quantum est agens, sicut calefactio a calore: alio modo indirecte, ex hoc ipso quod non agit; sicut submersio navis dicitur esse a gubernatore, in quantum desistit a gubernando [4] ». Neque cuiquam negotium facessat, voluntarium, sive actum voluntatis in negatione consistere. Nam « omissio est voluntaria non quasi actu voluntatis in ipsam transeunte, sed quia in voluntatis potestate est actum non facere, sicut et facere; et ideo sicut actus dicitur voluntarius, quia est in potestate voluntatis, ita et omissio actus [5] ».

XIX. Voluntarium simplex — mixtum. *Voluntarium simplex* seu *purum* est quod omnino et absolute volumus: *Voluntarium mixtum* est quod fit quidem ex voluntatis consensu, sed non sine aliqua repugnantia; uti confessio criminis vi tormentorum a reo extorta; proiectio mercium tempestuoso mari ad vitandum naufragium etc. Iam huius-

---

[1] I, q. LXXXIII, aa. 1 et 2. — [2] Vid. p. 192.

[3] 1ª 2ªᵉ, q. LXXVII, a. 7 c.— [4] 1ª 2ªᵉ, q. VI, a. 3 c.

[5] *In lib. II Sent.*, Dist. XXXV, q. 1, a. 3 ad 5. Vid. etiam quae ad hanc rem attulimus in explicatione vocum, *Directe — Indirecte* p. 96 97.

modi actus *hic et nunc*, « prout scilicet est impedimentum maioris mali, quod timebatur », est *simpliciter voluntarius*; sed *involuntarius secundum quid*, « idest prout consideratur extra hunc casum existens [1] »; siquidem « involuntarius est sub conditione, idest, si talis metus non immineret [2] ».

XX. Voluntarium virtuale — formale. *Voluntarium formale* est illud, quod procedit a voluntate per actum proprium. *Virtuale* autem est quod includitur in aliquo actu praecedenti, et ab eo consequitur. E. g., dum quis iter facit, singuli gressus dicuntur voluntarii *virtualiter*; quia procedunt ex voluntaria, efficacique intentione, qua se commisit viae [3].

V

EFFATA

I. Velle rerum mutationes, aut contraria successive fieri, non est mutare voluntatem. Aliud nempe est mutare voluntatem, aliud velle aliquarum rerum mutationes. Tunc enim voluntas mutatur, cum incipit velle, quod prius non voluit, vel desinit velle, quod voluit. At potest aliquis, eadem voluntate immobiliter permanente, velle quod prius fiat hoc, et postea eius contrarium [4]. Quocirca, ex eo quod Deus fieri alternis vicibus diversa, immo opposita velit, nihil contra Eius immutabilitatem argui potest, siquidem illa successio et varietas non quidem ipsum actum voluntatis Dei spectat, sed effectus Divinae voluntatis.

II. Veritas rerum naturalium est posterior intellectu divino; prior intellectu creato. Intellectus enim Divinus est mensura entitatis et veritatis rerum, quippe quae dicuntur verae, quatenus consentiunt cum Ideis Divinis [5]. Ergo veritas rerum naturalium posterior est Intellectu Divino. At res naturales sunt mensura veritatis nostrorum conceptuum, quippe qui dicuntur veri, quatenus consentiunt cum ipsis rebus [6]. Ergo veritas rerum est

---

[1] 1a 2ae, q. VII, a. 6 c. — [2] *Ibid.* ad 3. — [3] Vid. p. 178.
[4] Vid. s. Thom., I, q. XIX, a. 7 c.
[5] Vid. p. 381-82. — [6] Vid. ibid.

prior, quam veritas nostri intellectus [1]. Iam ex hoc ipso, quod res ipsae sint mensura intellectus nostri, atque earum mensura sint exemplaria Divini Intellectus, consequitur veritatem logicam, quae est obiectum nostri intellectus, ab ipsius intellectus aestimatione non pendere, sed in ipsa realitate rerum, et ideo in immutabilibus exemplaribus Divini Intellectus fundamentum habere.

Hoc unum satis est, ut refellantur tum veteres Sophistae, qui veritatem logicam non esse absolutam, sed relativam, tum recentes progressus assertores, qui illam mutari et progredi contendunt: « Non enim ita ideo est in re, quia videtur nobis; sed magis quia ita est in re, verum est quod videtur nobis [2] ».

III. Veritas non suscipit magis et minus. Nempe, si accipiatur veritas prout est *adaequatio* rei et intellectus, non datur una veritas altera maior; nam ratio aequalitatis non suscipit magis et minus [3]. Attamen si consideretur ipsum *esse* rei, in quo veritas fundatur, existit una veritas altera maior; quae enim sunt magis entia, sunt magis vera: « Cum veritas consistat in adaequatione intellectus et rei, si consideretur veritas secundum rationem aequalitatis, quae non recipit magis et minus, sic non contingit esse aliquid magis et minus verum; sed si consideretur ipsum esse rei, quod est ratio veritatis, eadem est dispositio rerum in esse et veritate; unde quae sunt magis entia, sunt magis vera; et propter hoc etiam in scientiis demonstrativis magis creduntur principia, quam conclusiones [4] ».

IV. Verum et bonum convertuntur. Tum enim bonum, tum verum convertitur cum ente [5]. Ergo ipsum bonum convertitur cum vero, seu bonum et verum idem sunt *secundum rem*. Ea tamen differre *ratione* patet ex eo quod *bonum* respicit appetitum, *verum* autem cognitionem. Hinc sequitur ut verum *secundum rationem* sit prius quam bonum; cognitio enim naturaliter praecedit appetitum [6]. Cir-

---

1 Vid. s. Thom., *Qq. dispp., De Ver.*, q. I, a. 2.

2 *In lib. I Sent.*, Dist. XIV, q. V, a. 2 ad 2.

3 « Una quippe est veritas, nec in partes divisa »; s. Ioann. Chrysost., *In Matth. Hom.* XLVII, al. XLVIII, n. 2.

4 *Qq. dispp., De Virtut.*, q. II, a. 9 ad 1.

5 Vid. p. 45, et p. 383. — 6 I, q. XVI, a. 4 c.

ca hoc effatum s. Bonaventura advertit ipsum intelligendum esse *circa idem*. « Unde si res est vera, est bona; et si signum est verum, est bonum; sed tamen non sequitur quod, si signum sit verum, signatum, sive res sit bona; et ideo hic est fallacia accidentis: omne verum est bonum; sed illud furari est verum; ergo illud furari est bonum: ex variatione minoris extremitatis. Verum enim praedicatur de illo dicto ratione compositionis, cum sit dictio modalis, bonum verum ratione attributionis [1].

V. Verum non est vero contrarium. Nempe solum falsum repugnat vero. Ex hoc effato, quod evidens ex se est, Theologi, duce s. Thoma, evincunt veritatem Fidei contrariam esse non posse illis principiis, quae ratio naturaliter cognoscit [2]. Ex eodem effato etiam consequitur, ut id, quod *simpliciter* est verum, numquam falsum esse possit; alioquin verum sibimetipsi repugnaret [3].

VI. Veritate una vera sunt omnia. Quod effatum hoc modo explicandum est: Omnia quae sunt, si ad intellectum Divinum referantur, una veritate Divina vera sunt. Unus enim et simplicissimus est intellectus Divinus. At si veritas accipiatur prout ad intellectum creatum refertur, perspicuum est non omnia esse vera una veritate, quia intellectus creati sunt diversi, et unus intellectus pluribus actibus plures veritates cognoscit [4]. Si denique veritas *improprie* dicta consideretur, nempe si inspiciantur res, quae dicuntur verae, tunc statuendum est plurium rerum plures esse veritates, et unius rei unam esse veritatem. Res enim diversae sunt invicem, et unaquaeque earum est una: « Ratio veritatis in duobus consistit, in esse rei, et in apprehensione virtutis cognoscitivae proportionata ad esse rei. Utrumque autem horum, quamvis reducatur in Deum, sicut in causam efficientem et exemplarem, nihilominus tamen quaelibet res participat suum esse creatum, quo formaliter est, et unusquisque intellectus participat lumen, per quod recte de re iudicat, quod quidem est exemplatum a lumine increato. Habet etiam intelle-

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XLVI, a. I, q. 4 *ad arg.*

[2] *Cont. Gent.*, lib. I, c. 7.

[3] « Varia, multiformis, et confusa res est error, veritas autem una »; s. Ioann. Chrysost., *In Ep. ad Rom.*, *Hom.* III, n. 1.

[4] I, q. XVI, a. 6.

ctus suam operationem in se, ex qua completur ratio veritatis. Unde dico, quod sicut est unum Esse Divinum, quo omnia sunt, sicut a principio effectivo exemplari, nihilominus tamen in rebus diversis est diversum esse, quo formaliter res est; ita etiam est una veritas, scilicet Divina, qua omnia vera sunt, sicut principio effectivo exemplari; nihilominus sunt plures veritates in rebus creatis, quibus dicuntur verae formaliter [1].

VII. Ex vero numquam sequitur falsum, et ex falso non potest per se sequi verum. Siquidem quoad primum, verum non potest connecti, nisi cum vero; unde quidquid iure infertur ex vero etiam verum esse debet. Ea enim, quae sunt eadem uni tertio, necesse est ut sint eadem inter se [2]. Hinc si in praemissis extrema cum veritate comparantur cum medio, in consequenti cum veritate secum connectenda sunt; ideoque si praemissae sunt verae, consequens necessario erit verum. Quoad alterum, ex falso non potest *per se* sequi verum, seu falsum non potest esse causa veri; falsum enim est nihil, et ideo non potest producere veritatem. Attamen *per accidens* ex falso aliquando sequitur verum, quatenus nempe id, quod infertur ex falso, possit esse verum aliunde, non propter ipsum falsum; sive sequitur verum ex falso, non prout est huiusmodi, sed prout conceditur tamquam verum, ita ut ex concesso falso sequatur verum, non quidem tamquam ex causa veritatis, sed illationis; nempe, ut loquitur s. Augustinus, *non ex veritate sententiarum, quae, cum falsae sint, nullae sunt, sed ex veritate connexionis* [3]. E. g., in hoc syllogismo: Omnis lapis est animal; sed homo est lapis; ergo homo est animal; consequens est verum, et tamen praemissae sunt falsae. Cuius ratio est, quia ea, quae sunt eadem inter se, non debent esse eadem cum

---

[1] *In lib. I Sent.*, Dist. XIX, q. V, a. 2 *sol.* « Et si quidem recte consideremus, potestate una est virtus; accidit autem ut ea cum his quidem insit rebus, dicatur prudentia, in aliis autem animi magnitudo, vel iustitia. Eadem autem ratione, cum sit una quoque veritas, in Geometria, Geometriae veritas; in Musica autem, Musicae; et in recta Philosophia fuerit Graeca veritas »; Clem. Alex. *Strom.*, lib. I, n. 20. Et Origenes: « Nec mirum est, si veritas, cum sit una, multas quasi veritates ab illa dicamus effluere »; *In Ioann.* c. VI, n. 2.

[2] Vid. p. 114-115.—[3] *De Doctr. Christ.*, lib. II, c. 31 et 32.

omni tertio; unde licet falsum sit duo extrema conclusionis esse eadem cuidam uni tertio, poterunt tamen esse eadem inter se.

VIII. Violentum non est perpetuum. *Violentum* dupliciter dicitur; primo, ex parte termini; secundo, non solum ex parte termini, sed ex parte principii, quod illum terminum producere potest. Primo modo violentum vocatur illud, quod caret aliquo bono, ad quod naturalem inclinationem habet, sed in tota natura non est aliquod principium, cuius virtute possit obtinere illud bonum. Hoc sensu dicitur caecus violenter detineri sine potentia videndi, et anima separata detineri sine corpore. Et hoc violentum, quatenus ipsae vires naturae considerantur, semper est perpetuum. Secundo modo dicitur violentum illud, quod caret aliquo bono, ad quod habet naturalem inclinationem, et simul est in ipsa natura aliquod principium, per quod possit illud obtinere; sicut cum ignis per violentiam detinetur deorsum, aut lapis sursum. Iam de hoc genere *violenti* dicitur *violentum numquam esse perpetuum* [1].

IX. Virtus consistit in medio. « Hoc, quod vult Philosophus, virtutem esse in medio, intelligendum est de virtutibus moralibus, non autem est verum de virtutibus theologicis [2]». Et sane, virtus moralis consistit in medio *inter superabundantiam et defectum* [3].Nam « virtutes morales sunt circa passiones et operationes, quas oportet dirigere secundum regulam rationis. In omnibus autem regulatis consistit rectum, secundum quod regulae aequantur; aequalitas autem media est inter maius et minus; et ideo oportet,quod rectum virtutis consistat in medio eius, quod superabundat, et eius, quod deficit a mensura rationis recta [4]». Virtutis autem *theologicae* « mensura et regula est ipse Deus.Fides enim nostra regulatur secundum veritatem

---

1 Vid. s. Thom., *Qq. dispp.*, *De Ver.*, q. XXIV, a. 10 ad 1.

2 *Ibid.*, *De Virt.*, q. III, a. 2 ad 10.

3 *Ibid.*, q. I, a. 13 c.

4 *In lib. III Sent.*, Dist. XXXIII, q. I, a. 3, *sol.* 1 c. Vid. p. 200-201, et p. 212. « Tene medium, si non vis perdere modum. Locus medius tutus est. Medium, sedes modi, et modus virtus »: s. Bern., *De Consid.*, lib. II; et alibi (*Super Cant.*, *Serm.* LVIII): « Medium vitiorum tenet virtus ».

Divinam; Charitas autem secundum bonitatem Eius; Spes autem secundum magnitudinem omnipotentiae et pietatis Eius; et ista est mensura excedens omnem humanam facultatem; unde numquam potest homo tantum diligere Deum, quantum diligi debet, nec tantum credere, aut sperare in Ipsum, quantum debet; unde multo minus potest ibi esse excessus; et sic bonum talis virtutis non consistit in medio; sed tanto est melius, quanto magis acceditur ad summum [1] ». Subdit autem sanctus Doctor, *quandoque aliquam ex virtutibus theologicis posse esse in medio per accidens*; scilicet « ratione eius, quod ordinatur ad principale obiectum; sicut fides non potest habere medium, et extrema in hoc quod innitatur Primae veritati, cui nullus potest nimis inniti; sed ex parte eorum, quae credit, potest habere medium et extrema, sicut unum verum est medium inter duo falsa. Et similiter spes non habet medium, et extrema ex parte principalis obiecti, quia Divino auxilio nullus potest nimis inniti, sed quantum ad ea, quae confidit aliquis adepturum, potest esse ibi medium, et extrema, in quantum vel praesumit ea, quae sunt supra suam proportionem, vel desperat de his, quae sunt sibi proportionata [2]»; vel etiam *per accidens* virtutes *theologicae in medio* consistunt [3], quatenus exercendae sunt secundum mensuram conditionis naturae, et nostri ingenii vires, non vero nimio conatu, adeo ut corpus laedatur, aut nimium debilitetur. Siquidem, aiente s. Bernardo, « cum nullum finem, vel terminum habere debeat devotio amantis, tamen terminos suos et fines, et regulas habere debet actio operantis [4] ».

X. Volitum nihil, nisi cognitum [5].

XI. Voluntas, seu appetitus, est rei unibilis. Quod ita explicatur a Seraphyco Doctore: « Dicendum, quod appetitus absolutus, et deliberatus est rei unibilis et possibilis, et iste est appetitus cum eligentia. Sed appetitus velleitatis, qui est impossibilium, non est rei unibilis secundum veritatem, sed rei quae desideratur, sicut aliquis

---

[1] 1^a 2^{ae}, q. LXIV, a. 4 c.
[2] 2^a 2^{ae}, q. XVII, a. 5 ad 2.
[3] *Qq. dispp.*, *De Virtut.*, q. IV, a. 1 ad 7.
[4] *Serm. ad Fratres, De Monte Dei.*
[5] Vid. *Ignoti nulla cupido*, p. 182.

appetit esse velox sicut hirundo, et similia. . . Si tamen aliquis contendat, quod appetit *voluntate eligentiae*, fatendum est, quod iudicium eius est perversum, sive aestimatio saltem intellectus practici, quo iudicat se ad illud posse pervenire, quamvis iudicium speculationis dictet contrarium [1] ».

XII. Voluntas et intellectus se invicem circumcedunt. Nempe, mutua est reflexio intellectus in actus voluntatis, et voluntatis in actus intellectus. Etenim voluntas, eiusque actus, et obiectum, prout sunt quaedam entia et vera, communi obiecto intellectus continentur, quippe quod omne ens, prout est verum, est obiectum intellectus. Vicissim, intellectus, eiusque actus, et obiectum, prout quaedam entia et bona sunt, obiecto communi voluntatis continentur, quia omne ens, prout est bonum, est obiectum voluntatis [2].

FINIS

---

[1] *In lib. II Sent.*, Dist. VII, p. I, a. I, q. II *ad arg.*
[2] Vid. p. 35.

INDEX DISTINCTIONVM

A

B

C

D

E

F

G

H

I

L

M

N

O

P

Q

R

S

T

U

V

INDEX EFFATORVM

A

B

C

D

E

*

F

G

H

I

L

M

N

O

P

Q

R

S

V

FINIS

Nihil obstat
ANTONIVS CAN. D' AMELIO
Censor Theologus

Imprimatur
IOSEPH CAN. MOLINARI
Deput.